curente și sinteze

Studiul lui Ion Ghinoiu este deosebit de bogat în informații și are o precizie explicată de faptul că riturile, credințele și miturile sînt întotdeauna legate nu numai de sărbători, ci și de fenomene naturale care le-au determinat. Impresionantă prin faptele atît de interesante pe care le investighează, prin perfecta obiectivitate cu care sînt prezentate rezultatele cercetărilor, cartea lui Ion Ghinoiu este o temeinică lucrare asupra culturii populare tradiționale.

MIHAI POP

Lei 15,50

Pe copertă: *Turca — simbolul timpului care moare și renaște anual — și ceată de feciori din Țara Oltului.*

curente și sinteze

Vîrstele timpului

ion ghinoiu 51

editura meridiane

Au apărut:

DAN GRIGORESCU	Expresionismul
VIORICA GUY MARICA	Arta gotică
HENRI FOCILLON	Anul o mie
PAUL SIGNAC	De la Delacroix la neoimpresionism
VIORICA GUY MARICA	Clasicismul în pictura franceză
JEAN GRENIER	Eseuri asupra picturii contemporane
DAN GRIGORESCU	Cubismul
ION BIBERI	Arta suprarealistă
PAUL CONSTANTIN	Industrial Design
NICOLAS SCHÖFFER	Noul spirit artistic
ROBERT GOLDWATER	Primitivismul în arta modernă
VIRGIL VĂTĂȘIANU	Metodica cercetării în istoria artei
DAN GRIGORESCU	Pop Art
RENE BERGER	Artă și comunicare
HUGH HONOUR	Neoclasicismul
MIRCEA DEAC	Impresionismul în pictura românească
S. TSCHUDI MADSEN	Art Nouveau
AMELIA PAVEL	Impresionismul și premisele sale
PAUL OVERY	De Stijl
DAN GRIGORESCU	Constelația Gemenilor
ANDREI CORNEA	„Primitivii" picturii românești moderne
ELIZABETH GECK	Gutenberg și arta tiparului
MARIUSZ KARPOWICZ	Arta poloneză în secolul al XVII-lea
MARIO DE MICHELI	Manifeste revoluționare
NICOLAS SCHÖFFER	Orașul viitorului și cibernetica
GEORGE HENDERSON	Goticul
ABRAHAM MOLES	Psihologia Kitsch-ului
JACOB ROSENBERG	Criteriul calității în artă
VIORICA GUY MARICA	Pictura germană între Gotic și Renastere
H. R. RADIAN	Cartea proporțiilor

VÎRSTELE TIMPULUI

CURENTE ȘI SINTEZE

51

Prezentarea grafică a seriei
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

ION GHINOIU

VÎRSTELE TIMPULUI

EDITURA MERIDIANE
București, 1988

Toate drepturile sînt rezervate Editurii Meridiane

I
Calendarul popular
Coordonate istorice

Viața socială este exclusă fără existența unui instrument de măsurare a timpului care să pună de acord varietatea activităților umane cu fenomenele constante ale mediului terestru și cosmic. La acest imperativ fundamental al vieții, popoarele lumii au găsit soluții calendaristice foarte diferite. În raport cu condițiile climatice, cu latitudinea și longitudinea geografică, cu nivelul de dezvoltare materială și spirituală al societății, oamenii au inventat calendare lunare, solare și solar-lunare în care au marcat atît începutul și sfîrșitul anului, cît și activitățile mai importante raportate la sărbători sezoniere. Ritmurile cosmice și terestre au fost grupate în opoziții ușor sesizabile: *miază-noaptea* — care însemna întunericul, frigul, iarna, moartea — forma o opoziție cu *miazăziua* — punctul cardinal care însemna lumina, căldura, vara, puterea vieții; *răsăritul* era imaginat ca moment al trezirii Soarelui după somnul de peste noapte și forma o opoziție cu *apusul*, care marca sfîrșitul zilei și începutul odihnei Soarelui. La mijlocul distanței dintre răsărit și apus, dintre punctele care indicau intrarea și ieșirea soarelui din microcosmosul diurn se situau puterea zilei și puterea nopții.

De-a lungul unui ciclu de 365 de zile (366 în anii bisecți) sînt patru zile unice (echinocțiul de primăvară și de toamnă, solstițiul de vară și de iarnă) ale căror răsărituri și asfințituri de soare erau considerate momente critice pentru călătoria aparentă a astrului în jurul Pămîntului. Punctele de unde apărea și dispărea Soarele de pe cer la echinocții și solstiții erau repere nu numai pentru aprecierea timpului diurn, ci și pentru calculul timpului anual și sezonal, motiv pentru care aceste zile se celebrau pretutindeni cu mare fast. Pornind de la reperele astronomice de bază, oamenii au îmbrăcat cu sărbători și alte zile ale anului care au funcționat ca „stîlpi" ai *calendarului popular*. Acesta forma un tot unitar, un edificiu ale cărui piese componente erau în perfectă interdependență, imposibil de disociat unele de altele pentru a fi analizate independent. Obiceiurile și practicile calendaristice nu se puteau desprinde de cunoștințele și experiența practică, iar timpul, cadrul tuturor evenimentelor, era, în gîndirea populară, de neînțeles în afara întîmplărilor petrecute în el. Zilele și momentele zilei, săptămînile, lunile, anotimpurile se deosebeau prin ceea ce trebuia efectuat: la Măcinici (Pornirea Plugarilor) se începea aratul, la Vinerea Mare (Nunta Oilor) începea ciclul de reproducere a oilor, la Cîrstovul Viilor se începea culesul nucilor și al viilor etc. Prin acest sistem simplu, de echivalență, în care timpul indica munca, iar munca indica timpul, calendarul popular se deosebea fundmental de calendarele apărute ulterior: calendarul bisericii creștine, calendarul civil.
Creație remarcabilă pentru memorizarea timpului și a activităților economice ce se cereau a fi îndeplinite pe anotimpuri, luni, săptămîni, zile și momente ale zilei, calendarul popular a funcționat pînă la începutul secolului al XX-lea. Pe parcurs, unele obiceiuri calendaristice au dispărut, altele și-au pierdut sensurile și

simbolurile inițiale. Astăzi, cele mai semnificative dintre ele sînt valorificate în cadrul Festivalului Național „Cîntarea României", dobîndind statutul unor autentice manifestări artistice. Fiind fapte de domeniul trecutului, sedimentate în straturi de vîrste diferite (dacic, daco-roman, străromânesc și românesc), obiceiurile și practicile calendaristice au profunde semnificații pentru cultura și autohtonia poporului nostru.

CALENDARUL CIVIL

În timp ce calendarul civil contemporan este organizat pe săptămîni și luni, care nu au nici o semnificație practică, calendarul popular, păstrat în exclusivitate de memoria socială, era imaginat sub forma unui cerc, simbol străvechi al Soarelui și al reînceperii anuale a timpului. Puncte de contact și, eventual, de interferență între calendarul popular și cel civil sînt greu de identificat; la apariția și generalizarea calendarului civil, așa cum îl cunoaștem noi astăzi, calendarul popular se afla în plin proces de dezintegrare.
Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd în Țările române au început să circule calendarele-almanahuri, în calendarul popular au pătruns elemente care au uniformizat, parțial, obiceiurile și practicile calendaristice. Almanahurile au influențat calendarul popular tot astfel cum au influențat mijloacele mass-media folclorul în secolul al XX-lea. Ținînd seama că pînă în anul 1918 au fost inventariate 450 de colecții de calendare-almanahuri cu un număr total de 2 192 volume, se poate aprecia că publicarea și circulația lor a însemnat un strălucit act de cultură națională. La început, acestea erau niște manuscrise care cuprindeau tabele astronomice privind zilele,

săptămînile, lunile, anotimpurile și sărbătorile religioase ale anului, eclipsele de lună și de soare, echinocțiile și solstițiile, fazele lunii, previziuni astronomice și meteorologice. Conținutul lor se diversifică apoi cu sfaturi practice legate de agricultură, creșterea animalelor, meșteșuguri și apoi cu legende, povestiri, zicători, anecdote (Georgeta Răduică, N. Răduică, 1918) *. Majoritatea calendarelor-almanahuri aveau caracter compozit, imprimat de scopul ce și-l propuneau autorii: informare, educație, divertisment. Întrucît acestea erau adesea numite „populare", facem precizarea că termenul indică cui se adresau (poporului) și larga lor circulație în masele populare. Calendarul popular, care face obiectul acestei cărți, este o creație efectivă a poporului, transmisă din generație în generație prin canale folclorice obișnuite, fără să fi fost vreodată tipărit. Ca orice creație folclorică, calendarul popular are numeroase variante, izvorîte din dorința agricultorilor, crescătorilor de animale, apicultorilor, viticultorilor etc. de a-și pune de acord activitatea cît mai exact cu condițiile climatice diferite, determinate de latitudinea și amplitudinea geografică. Vorbind despre calendarul popular avem în vedere structura și concepția calendaristică generală în care își găsesc locul imensitatea variantelor locale sau zonale exprimată plastic de zicala populară: „Cîte bordeie, atîtea obiceie".

* Pentru a ușura lectura, în text sînt citați numai autorii și anii cînd au fost publicate lucrările sau cînd s-au făcut anchetele de teren. Datele bibliografice complete se găsesc la lista bibliografică de la sfîrșitul cărții.

CALENDARUL BISERICESC

Calendarul popular și calendarul bisericii creștine, avînd scopuri diferite — primul răspundea nevoilor practice presante, cel de al doilea eșalonării ritualului creștin de-a lungul anului — au convietuit peste un mileniu și jumătate. A fost un drum lung, cu influențe reciproce masive, pe parcursul căruia slujitorii bisericii au luptat prin toate mijloacele împotriva practicilor și credinților transmise prin intermediul calendarului popular.

Calendarul creștin s-a bazat pe observații și calcule astronomice exacte, ceea ce a făcut posibilă preluarea structurii sale numerice, a sistemului de corecție și a unităților de împărțire a timpului (zile, săptămîni, luni) de către calendarul popular și calendarul civil contemporan. Sărbătorile creștine din calendarul ortodox se referă la un număr mare de personaje care au avut o existență reală sau imaginară, canonizate și împărțite pe grade ierarhice (sfinți, apostoli, cuvioși, prooroci, arhangheli, mucenici). Deși solar, cu 365 de zile anul comun și 366 de zile anul bisect, calendarul bisericesc face evidente referiri la calendarul lunar. Astfel, în calculul pascal intră nu numai data echinocțiului de primăvară (fenomen astronomic solar), ci și data cînd astrul selenar ajunge la o anumită fază lunară; calendarul este împărțit în unități de măsură a timpului de origine solară (zilele) și lunară (săptămînile și lunile) etc. Prin repartizarea calendaristică a celor două evenimente fundamentale ale dogmei hristologice — nașterea *solară* (la solstițiul de iarnă) și moartea urmată de înviere *solară* (la echinocțiul de primăvară) și *lunară* (Sinodul ecumenic de la Niceea, ținut în anul 325, fixează Luna Plină) — s-a netezit calea adoptării creștinismului atît de adoratorii cultului solar, cît și de cei ai cultului lunar.

CALENDARUL POPULAR

Evenimentele politice care au urmat după distrugerea statului geto-dac au deschis, la confluența unor influențe multiple, perspectiva procesului de etnogeneză și de întemeiere a unei noi și originale spiritualități. Originea și semnificațiile calendarului popular se impun deci a fi căutate în perioada de adînci prefaceri începută de cucerirea Daciei de către romani.

Denumirea exprimă o realitate etnografică și folclorică autentică, întrucît este, într-adevăr, o creație anonimă, colectivă și orală. Ca orice instrument de măsurare a timpului, calendarul popular indica perioadele cele mai favorabile începutului activităților economice, delimita zilele lucrătoare de cele considerate nelucrătoare, preciza rangul sărbătorilor și le individualiza, prin diferite obiceiuri și practici tradiționale, de nesărbători.

Spre deosebire de sensurile contemporane ale calendarului (sistem de împărțire a timpului în raport cu desfășurarea ciclică a fenomenelor naturii; listă a zilelor, în repartiția lor pe săptămîni, luni, pe anotimpuri și cuprinzînd, de la caz la caz, și date referitoare la fazele lunii, echinocții, solstiții, program de eșalonare a unei activități), calendarul popular reprezenta un plan foarte amănunțit privind momentele optime pentru efectuarea tuturor activităților materiale și spirituale dintr-un an: semănatul, întreținerea culturilor, recoltatul, urcarea și coborîrea oilor de la munte, începutul și sfîrșitul diferitelor activități ale industriei casnice și șezătorilor, zilele favorabile culegerii plantelor de leac, sezoanele de nunți și petreceri, zilele pentru "scosul fetelor la joc" sau comemorarea moșilor și strămoșilor etc. etc. Intuind echilibrul ecologic, creatorii calendarului popular au dedicat zile și sărbători nu numai oamenilor, plantelor cultivate și animalelor domestice, ci și plantelor necultivate, animalelor sălbatice și altor elemente ale mediului înconjurător: Sînzienele, Nunta Urzicilor, Ziua Cucului, Împreunatul Păsărilor, Joia Furnicilor, Ziua Ursului, Ziua Lupului, Paștele Cailor, Marcul Boilor, Nunta Oilor etc. În practica de zi cu zi, după eșecuri și reușite îndelung repetate, poporul nostru a făurit un calendar ce poate fi definit astăzi ca o adevărată sinteză materială și spirituală a culturii românești. Simplu și eficient, calendarul popular era deci un instrument perfecționat, verificat de timp și de tradiție, care punea de acord viața socială cu manifestarea ciclică a fenomenelor cosmice și terestre. Legătura dintre ritmurile naturii și ritmurile activității materiale și spirituale a oamenilor se realiza prin sărbători sezoniere importante care marcau hotarele, miezurile și alte momente hotărîtoare ale scurgerii timpului calendaristic.

RĂDĂCINI ISTORICE Dacă sîntem de acord cu interpretarea calendaristică dată sanctuarelor dacice de la Sarmisegetusa Regia, atunci strămoșii noștri au avut unul dintre cele mai exacte calendare ale lumii. Față de anul tropic de 365,242198 de zile, calculat cu aparatură electronică, anul calendarului dacic avea, după un secol corectat (104 ani) 365,240384 de zile iar după un multisecol corectat (520 de ani) 365,242197 de zile (Bobancu, Samoilă, Poenaru, 1980, p. 11). Structura sactuarelor dacice și conceptele care au stat la baza edificării și funcționării lor drept calendare confirmă afirmațiile unor scriitori antici referitoare la preocupările științifice, în special cele de astronomie, ale dacilor. Evidența scurgerii timpului, marcarea zilelor pe piesele care compun sanctuarele și corecțiile realizate la încheierea unui anumit număr de ani erau efectuate, fără îndoială, de un mic număr de oameni inițiați în tainele astronomiei. Apartenența de castă a cunoștințelor astronomice și manipularea lor în

scopuri sociale, speculîndu-se teama firească a oamenilor față de unele fenomene cosmice, cum ar fi de pildă eclipsele de soare, au dus la toate popoarele lumii vechi, din care dacii nu puteau face excepție, la sacralizarea calendarelor. Funcția de calendar a întregului complex de sanctuare de la Sarmisegetusa este confirmată de studiile arheologice și analizele matematice, ca și de ridicările topografice care au vădit orientările astronomice exacte ale pieselor componente. Identificarea direcțiilor de orientare a pietrelor în raport cu echinocțiile și solstițiile este un argument că dacii aveau vaste cunoștințe astronomice ce le permiteau să întocmească calendare precise (Teodorescu, Chiș, 1982, p. 54).

Imediat după cucerirea Daciei de către romani, colonîștii au impus, o dată cu administrația, calendarul imperial cu început de an la 1 ianuarie. Romanii au lichidat sau au prigonit tagma preoțească a dacilor care era inițiată în probleme astronomice și calendaristice. Dominația lor în Dacia a fost suficient de lungă pentru ca autoritatea administrativă și militară să generalizeze calendarul oficial. Totuși, acesta trebuie să fi prezentat, mai ales în masele largi populare, elemente diferențiate față de calendarul standard al Romei.

În mileniul întîi al erei noastre au avut loc prefaceri de referință pentru istoria și cultura românească: zămislirea poporului și a limbii române, asimilarea unor elemente culturale de la popoarele cu care autohtonii au venit în contact, adoptarea creștinismului, înlocuirea ritualului funerar de încinerare și revenirea la cel de înhumare etc. Cercetările din ultimele decenii, bazate pe noi descoperiri și determinări de materiale arheologice, exclud cu desăvîrșire caracterizările făcute, uneori interesat, acestei perioade prin formulări negatoare de genul: „vid istoric", „hiatus istoric",

„gol istoriografic", „mileniu negru", „enigmă istorică" și altele. Acest mileniu, care debutează cu hotărîrea împăratului roman Domitius Aurelianus de a abandona Dacia, este treptat descifrat cu ajutorul documentelor arheologice scoase la lumina zilei din solul fostei provincii romane și care dezvăluie modul de viață, material și spiritual, al populației locale romanizate.

Calendarul popular, alături de celelalte creații de excepție ale culturii populare, are profunde semnificații pentru civilizația și cultura românească și reprezintă un document prețios pentru teza istorică a autohtoniei și permanenței poporului român pe teritoriul carpato-ponto-danubian.

SINCRETISM PĂGÎNO-CREȘTIN Făcînd un bilanț al sărbătorilor creștine și necreștine culese de etnografi și folcloriști la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Tudor Pamfile scria în anul 1914 despre „ștearsa față creștinească ce o au toate sărbătorile noastre, chiar și acelea al căror nume ni l-a dat biserica; însă ca datină și literatură orală, poporul a împrumutat de la biserică foarte puțin" (Pamfile, 1914, p. 224). Imaginația populară a acționat mai puțin asupra evangheliilor, care erau complet străine de viața cotidiană. În schimb, biografiile sfinților, ascultate de popor la biserică sau citite de cunoscătorii slovelor, au fost trecute prin filtrul gîndirii și creației populare și transmise apoi pe cale orală. Expuse monoton în cărțile bisericești, pe același tipic, cu multe nume străine onomasticii românești și deci greu de reținut, cu minunile incredibile puse pe seama lor, aceste narațiuni au fost transformate într-un număr impresionant de variante. Poporul a schimbat, înainte de toate, numele unor personaje calendaristice preluate din calendarul bisericii creștine: Sfîntuleț, Baba Dochia, Ioan Fierbe-Piatră,

Constandinu Puilor etc. Pe alții i-a retrogradat prin eliminarea atribuțiilor specifice ierarhiei creștine (sfînt, arhanghel, mucenic, martir) și i-a numit ca pe oamenii de rînd: Sava, Foca, Tudose. Considerînd că meritele lor sînt mult prea mici pentru locul ocupat în calendar, poporul le-a mai adăugat și alte atribuții: „patroni" peste diferite ocupații și meșteșuguri, răspunzători de hrana animalelor și fiarelor sălbatice, de căsătoria fetelor, de înfrunzirea și desfrunzirea codrului și multe altele. În mentalitatea arhaică era, firește, greu de imaginat că același personaj putea să dea concomitent ploaie pentru recolte ca să-i împace pe agricultori, soare pentru coacerea strugurilor ca să-i împace pe viticultori, vînt pentru punerea în mișcare a morilor ca să-i împace pe morari etc. Ar fi însemnat să avantajeze pe unii și să-i dezavantajeze pe alții. Iată de ce, pentru acele vremuri străvechi o singură dorință sau un singur izvor de nădejde nu a fost suficient. Mai potrivită s-a dovedit vechea credință în zeii specializați, păstrați de memoria poporului. Compromisul a fost ușor de realizat: calendarul popular a păstrat, în general, data de sărbătorire a sfinților creștini pe seama cărora au fost trecute multe din atribuțiile zeilor păgîni. Astfel, Sîntilie alungă pe diavol cu biciul de foc, Sînpetru de Iarnă și Sîntandrei apără vietățile sălbatice, în special lupii, Maica Precesta și Varvara ajută fetele la măritat și femeile la naștere, Sînpetru de Vară ține cheile raiului, Sînnicoară sare în ajutorul pescarilor și a celor care călătoresc pe ape, salvîndu-i de la înec etc. Aceste atribuții erau însă în opoziție cu dogma creștină monoteistă și submina autoritatea lui Dumnezeu, care se vedea nevoit, astfel, să-și împartă puterea cu sfinții, deveniți peste noapte niște semizei. În unele legende și tradiții populare sfinții (zeii) din calendarul popular se revoltă împotriva stăpînului, sprijină forțele malefice, întreprind acțiuni

care nu pot fi stăvilite de forța Atotputernicului. În această perspectivă diferența dintre calendarul creștin și calendarul popular este fundamentală: primul este un instrument al religiei monoteiste creștine, al doilea o sinteză spirituală a credințelor politeiste păgîne.

Sincretismul păgîno-creștin realizat în epoca trecerii de la o religie politeistă la una monoteistă a fost generalizat în întreg spațiul european supus creștinizării. Dar, cum creștinismul în Dacia postromană este de proveniență occidentală, intrînd mai tîrziu sub înrîurirea creștinismului oriental, facem un scurt popas în primele secole de existență ale creștinismului în lumea romană. Creștinismul a învins unele din vechile credințe păgîne recurgînd la compromisuri și învoieli tacite. Cu toată înverșunarea cu care s-au manifestat slujitorii cultului creștin față de încercarea poporului de a păstra sărbătorile prestigioase anterioare, creștinii și păgînii au ajuns la numeroase înțelegeri privind zilele calendarului. Tertulian face cunoscut că, pe vremea lui, sărbătoarea iernii, Bruma, era respectată de cei mai mulți creștini, și că preoții tunau și fulgerau împotriva credincioșilor care țineau sărbătoarea Darurilor (1 ianuarie), sărbătoarea Matroanelor (1 martie), Saturnaliile, Sărbătoarea Părinților (22 februarie). Astfel de sărbători îi apropiau pe creștini și păgîni prin sensul lor omenesc și împăciuitor. Ele nu pomeneau numele vreunui zeu roman și nici nu conțineau elemente potrivnice noii dogme, ci se refereau la două domenii neutre: obiceiurile de familie și obiceiurile calendaristice (Candrea, 1928, p. 113). Încercarea de împăcare și neutralizare a sărbătorilor a eșuat însă o dată cu hotărîrea luată de împăratul Teodosiu de a suprima în întregime calendarul public al Romei. Începînd cu anul 383, acesta a fixat, prin ordonanță împărătească, numai următoarele sărbători: Calendele lui Ianuar, duminicile,

Paștele, ziua nașterii principelui și a urcării lui pe tron, aniversarea întemeierii Romei și a Constantinopolului. Efectul nu a fost însă cel așteptat, întrucît în memoria credincioșilor se păstra încă puternic cultul păgîn. În această confruntare a credințelor „preoții se luptă din răsputeri cu îndărătnicia poporului, dar în zadar. Și atunci, biserica, obosită de luptă, se văzu silită să cadă la învoială. Primi în noul calendar multe din sărbătorile pe care poporul stăruia să le păstreze din cultul străvechi, dar le botează altfel. A păstrat sărbătoarea, adică ziua în care se serba ceva din cultul păgîn, dar alungă numele zeului căruia sărbătoarea îi era consacrată și îl înlocui cu un eveniment de esență creștină. În felul acesta, biserica adoptă tot ce se mai păstra în popor din cultul păgîn" (Candrea, 1928, p. 112). În noua strategie adoptată de biserică, două soluții au fost mai importante:

— Biserica a adoptat data sărbătoririi păgîne, dar a pus în locul acesteia o sărbătoare creștină. De pildă, în locul sărbătoririi Părinților, zi cînd părinții se adunau ca să cinstească moșii și strămoșii, a fost instalată o sărbătoare nou creată, și anume așezarea în scaun a Sf. Petru. Eșecul a fost total pentru că poporul, deși a adoptat noua denumire a sărbătoririi, a celebrat în continuare, vechea sărbătoare. Așa cum o să constatăm pe parcursul lucrării, majoritatea sărbătorilor din calendarul popular care păstrează nume creștin au cu totul alt sens decît cel din calendarul bisericesc. În unele situații rocada sărbătorilor păgîne cu cele creștine a fost mai inspirată: în locul sărbătorii solstițiale a Soarelui, ziua nașterii lui „Sol Invictus", celebrată la 25 decembrie, a fost introdusă nașterea lui Iisus, denumită la popoarele sud-est-europene Crăciun. Un document sirian este semnificativ pentru acele vremuri de înlocuire a unui sistem religios politeist cu cel monoteist creștin: „Creștinii participau la sărbătorile și

veseliile Soarelui. Observînd aceasta, părinții bisericii hotărîră să așeze în această zi nașterea Mîntuitorului" (Candrea, 1928, p. 114);

— În multe cazuri, biserica a adoptat nu numai data calendaristică a sărbătorii păgîne, ci și practicile efectuate cu acea ocazie. Astfel, la 25 aprilie, la Rogigalia, cînd se aduceau jertfe și se făceau rugăciuni pentru prosperitatea semănăturilor, preoții creștini ieșeau și ei în cîmp pentru ocrotirea semănăturilor. Mai tîrziu, această sărbătoare a fost mutată de biserică în a cincea duminică după Paște, iar la români cu încă douăsprezece zile mai tîrziu, în sîmbăta Rusaliilor (Candrea, 1928, p. 124). În această categorie de adoptare creștină a obiceiurilor păgîne mai pot fi amintite celebrarea nașterii Sf. Ioan Botezătorul la solstițiul de vară, cînd poporul sărbătorea Sînzienele sau Drăgaica, reprezentări mitologice cert precreștine, apoi ziua Sf. Trifon, care e corespondentul românesc al Lupercaliilor romane etc.

Așa cum creștinismul a transformat la început templele păgîne în biserici prin simpla schimbare a denumirii, tot așa a schimbat mai tîrziu poporul sensul sărbătorilor și ceremoniilor: atribuțiile zeilor mari le-a preluat Dumnezeu, în timp ce atribuțiile mai mici au fost rezervate divinităților păgîne protectoare ale cîmpului, vitelor, caselor etc. Procesul completării calendarului popular cu sfinți îmbrăcați în haine păgîne și cu zei îmbrăcați în haine creștine, ca și împărțirea atribuțiilor după rang, vîrstă, ținere (sărbătorirea mai mult sau mai puțin fastuoasă) a fost de lungă durată și mult complicată de influențele spirituale primite atît de la popoarele învecinate, cît și de la cele îndepărtate. Din calendarul bisericesc, suprapopulat cu sfinți și martiri, calendarul popular a preluat numele acelor sărbători care coincideau, ca dată, cu manifestarea unor fenomene cosmice (echinocțiile și solsti-

țiile) și terestre (momente importante din ciclul biologic al plantelor și animalelor, începutul sau sfîrșitul activităților productive).

Pentru tema dezbătută prezintă însă interes și modul cum a reușit biserica să acopere cu sfinți și sărbători zilele anului. Înainte de creștinizare, în antichitatea decadentă, asistăm la o „eroizare" a calendarului, prin înlocuirea divinităților locale, care luaseră locul marilor zei, dispăruți din amintirea poporului, cu eroi. În Grecia, adorarea acestor eroi a atins proporții nebănuit de mari datorită oracolului din Delfi, întrucît Pitia, consultată în situații critice, recomanda adorarea personajelor din istoria legendară, dar decreta și noi eroi, adică canoniza personaje reale sau contemporane a căror moarte a fost însoțită sau urmată de fapte extraordinare (Rahde, 1985, p. 138—143). Apropierea care se face în acest sens între oracolul din Delfi și Sfîntul Scaun este justificată astfel: „Apollon, reprezentat prin Pitia, crea zei și eroi după cum papa crea sfinți. Și unul și altul erau infailibili" (Candrea, 1928, p. 115). În timpul dominației romanilor numărul eroilor crește, dar decretarea lor nu mai este făcută pe cale religioasă, ci de puterea civilă, prin votul senatului, pentru unul sau altul din candidații-eroi. Instaurarea creștinismului a impus, firește, curățirea calendarului de eroii păgîni și înlocuirea lor cu sfinți și martiri. Începe astfel un proces complex pentru canonizarea sfinților și înlocuirea zeilor și eroilor păgîni repartizați pe cele 365 de zile ale anului. Mulți dintre sfinții calendarului își au originea în religiile anterioare: în mozaism (Sf. Ilie, Sf. Elisei, Sf. Samson), în politeismul greco-roman (zeul comerțului la greci Hermes și Mercur la romani au devenit două personaje creștine, Sf. Hermes și Sf. Mercur), în budism (Budha-Botistava devine Sf. Ioasaf). Personajele întîlnite în paginile *Noului Testament* (Petru, Pavel, Matei, Luca, Ioan etc.), ca și

unele persoane sanctificate (împăratul Constantin și mama sa au devenit Sf. împărați Constantin și Elena) au ocupat locuri de cinste în calendarul popular (Georgescu, 1975, p. 46—47). Nu o dată s-a abdicat de la criteriile de canonizare, fiind decretați sfinți personaje care n-au existat niciodată (Sf. Viar) sau care n-ar fi meritat o asemenea cinste (Sf. Eudochia devenită la noi Baba Dochia). Aceasta este situația sfinților recunoscuți de biserică. Calendarul popular are însă și personaje care nu au nimic de-a face cu sfinții creștini: Rusaliile (zînele rele care pocesc oamenii), Joimărițele (personaje feminine supranaturale care pedepsesc fetele și femeile ce nu și-au tors cînepa pînă la Joimari), Sîntoaderul (reprezentare mitologică hipomorfă care pedepsește fetele care se strîng în șezători sau ies în uliță în serile Săptămînii Caii lui Sîntoader) etc. În afara acestora poporul a mai creat sfinți ce reprezintă zilele săptămînii (Sf. Duminică, Sf. Luni, Sf. Miercuri, Sf. Joi, Sf. Vineri, excepție făcînd zilele de marți și sîmbătă, dedicate morților), lunile anului (Mărțișor, Prier, Brumar).

În calendarul popular puterea era atribuită nu numai forțelor benefice, așa cum se petrec lucrurile în calendarul bisericesc, ci și forțelor și personajelor malefice. Alți „sfinți" precum Baba Dochia, care aduce vreme urîtă la începutul lunii martie, Sf. Petru de Iarnă, care oferă lupilor hrană abundentă constînd din animale și vieți omenești erau respectați mai mult decît alte personaje mitologice calendaristice. Credințele străvechi, anterioare creștinismului, și experiența practică unde binele și răul coexistă, neființînd viață fără de moarte și tinerețe fără de bătrînețe, și-au pus puternic amprenta asupra culturii populare românești și, în special, asupra obiceiurilor calendaristice. Timpul calendaristic este dominat de aceste forțe care își împart echitabil momentele zilei, zilele săptămînii și anotim-

purile anului: astfel cele benefice patronează ziua (lunea, miercurea, joia, vinerea, duminica) și vara; cele malefice devin puternice noaptea (marțea, sîmbăta) și iarna. Primele sînt simbolul luminii, al călduriі, vieții și fertilității, celelalte reprezintă întunericul, frigul, moartea și sterilitatea. Calul, în primul caz, lupul în al doilea, sînt animalele-totem care aveau în stăpînire timpurile „bune" și timpurile „rele" ale anului. Întrucît acest dualism al puterii va apărea frecvent în paginile acestei cărți, o paranteză explicativă asupra originii lui se impune a fi făcută de la bun început. Într-o legendă cosmogonică ce a circulat sub forma mai multor variante, protagoniștii binelui și ai răului se hotărăsc să zidească pămîntul pe oglinda nemărginită a apelor:

„Înainte de facerea lumii, cînd nu era nici pămînt, nici soare, nici lună, nici stele ca acum, nu se vedea decît o apă nemărginit de mare pe care umblau, încoace și încolo, Dumnezeu și Dracul. Și Dracul îi zicea lui Dumnezeu, de cîte ori vorbea cu dînsul, Fîrtate, iar Dumnezeu îi zicea Nefîrtate. Săturîndu-se de a tot umbla pe apă fără a se putea odihni undeva, Dumnezeu se hotărăște să facă pămîntul.

— Știi ce, măi Nefîrtate?

— Ce este Fîrtate?

— Du-te în fundul mării și adu-mi de acolo un pumn de sămînță de pămînt, ca să facem un pătișor unde să ne putem odihni. Dar nu uita că trebuie să rostești că-l aduci în numele meu, al Domnului.

Dracul se repezi în fundul apelor, luă un pumn de pămînt, dar nu în numele lui Dumnezeu, ci în numele lui. Ajungînd însă la suprafață, văzu cu ciudă că nu are nimic, căci apa îi spălase tot pămîntul din pumn. Dumnezeu îl mustră că n-a făcut cum îi poruncise, iar Diavolul se băgă a doua oară în apă. Dar nici de data aceasta nu izbuti să aducă pămînt, căci tot nu

se înduplecase să rostească numele Domnului. Abia a treia oară, după ce era să se înece, văzînd că nu poate să aducă pămînt în numele lui, făcu cum îi poruncise Dumnezeu și putu aduce puțin lut sub unghii. Scoțîndu-l de acolo cu un pai, Dumnezeu face din acest lut o turtiță, o pune în palmă, suflă peste ea și capătă o bucată de pămînt cît un pat.

— Acum avem pămînt pe ce să ne culcăm la noapte, zice Domnul, și amîndoi se întind să se odihnească. Diavolul, crezînd că Dumnezeu a adormit, și vrînd să rămîie singur pe pămînt, îl apucă de un picior și începe să-l tragă în dreapta și în stînga, în sus și-n jos pe acel pătișor, cu gînd să-l arunce în apă și să-l înece. Dar cu cît îl trăgea, cu atît pămîntul se întindea mai mult și astfel crescu mereu pînă se făcu așa de mare cum îl vedem astăzi" (Candrea, 1928, p. 59—60).

Între mitul genezei din legenda noastră populară, unde pămîntul a fost creat de două forțe, și relatarea biblică a creației, unde lumea a fost plămădită de o singură forță supremă, există o diferență de mari proporții impusă de o gîndire religioasă diametral opusă: politeistă într-un caz, monoteistă în celălalt. În calendarul popular, deși sînt nominalizate rar cele două forțe contradictorii, ele apar din contextul majorității obiceiurilor și practicilor calendaristice. Din lupta dar și din colaborarea lor și a personajelor mitologice subordonate rezultă, în final, unitatea anului calendaristic.

Originea acestei legende despre geneză I. A. Candrea o caută în cultura indiană și iraniană, adică în spațiul spiritual care a dat naștere la mai multe secte religioase. Una dintre acestea, secta bogomilică, a fost activă și în Balcani, influențînd, probabil, și cultura populară românească (Candrea, 1928, p. 60—64). Problema a fost reluată, în termeni metafizici, de către Lucian Blaga, care spune că puțin a lipsit, doar un strop de

cuget îndrăzneț și liber, ca poporul român să transforme acest principiu dual vehiculat în Asia, Europa, America de Nord într-o învățătură despre ființa de natură atît divină, cît și demonică, despre Prundul din care au crescut cei doi frați, Fîrtate și Nefîrtate, care au făcut lumea: „Lumea și toate vietățile sînt un produs, în parte de colaborare, în parte de concurență între cei doi. Colaborarea apare desigur viciată și măcinată de intențiile lui Nefîrtate. Totuși, puterile magice ale lui Fîrtate, intențiile și faptele lui Nefîrtate își pierd ascuțișul, întorcîndu-se spre bine. Colaborarea există și dă roade în fel și chip. Fîrtate vrea să facă mereu binele. Nefîrtatele aspiră, ambițios și pizmaș, să facă și el ceva, dar nu izbutește decît să îngîne în rău cele bune ale lui Fîrtate (Blaga, 1972, p. 211). Obîrșia celor mai importante ființe și lucruri de pe pămînt este atribuită lui Nefîrtate, dar fiecare creație a lui are cîte un cusur reparat de intervenția lui Fîrtate.

Lăsînd la o parte caracterul amuzant al legendelor cosmogonice românești și cunoscuta fantezie a țăranului predispus să caracterizeze binele în opoziție cu răul, în probleme vitale, de pildă obținerea hranei, cele două forțe, indiferent de semnul pozitiv sau negativ pus în fața lor, erau respectate și trecute în calendarul popular la date care marcau totdeauna puncte nodale ale activității umane.

NATURĂ ȘI CULTURĂ ÎN CALENDARUL POPULAR Pentru descifrarea calendarului popular au fost utilizate două „arhive" de mare valoare documentară *cadrul natural*, înțelegînd atît componenta telurică, cît și cea cosmică, și *cultura populară*, în special obiceiurile și tradițiile calendaristice.

Dimensiunea cosmică și terestră. Elementele cadrului natural au suferit în ultimele două milenii schimbări

foarte mici sau, dacă acestea au devenit semnificative, valoarea și dimensiunea lor pot fi cunoscute grație progreselor extraordinare înregistrate de științele naturii. Pornind deci de la condițiile geografice așa cum se prezintă ele astăzi, putem să urmărim diacronic mijloacele și tehnicile prin care omul s-a pus de acord cu mediul înconjurător. Instrumentul de mediere între om și natură a fost calendarul, spectaculoasă descoperire a societății umane. Răsăriturile și asfințitul soarelui, succesiunea zilelor cu nopțile, a verilor cu iernile, a sezoanelor ploioase cu cele secetoase etc. au rămas neschimbate de-a lungul secolelor care ne despart de strămoșii noștri. Cerul și podoabele lui (Soarele, Luna, stelele, constelațiile) aveau aceeași înfățișare și aceeași mișcare ciclică pe firmament, iar plantele și animalele aceleași cicluri biologice și de reproducție. Indiferent de reprezentările spirituale și simbolurile create în jurul fenomenelor terestre și cosmice, oamenii au fost constrînși să țină seama de ele la întocmirea calendarelor. Din acest motiv, datele oferite de geografie, astronomie și biologie sînt indispensabile pentru descifrarea calendarului autohton.

Principala funcție a calendarului fiind planificarea activităților economice de pe urma cărora oamenii își cîștigau existența, este posibil și perfect logic să efectuăm următorul raționament: dacă cunoaștem ocupațiile străvechi, dependente de condițiile naturale, se pot recupera elemente prețioase pentru reconstituirea calendarului popular. Este vorba deci de ceea ce matematicienii numesc o regulă de trei simplă: dacă cunoaștem ocupațiile străvechi dependente de ritmurile naturii, pe de o parte, obiceiurile și sărbătorile sezoniere, pe de altă parte, putem să aflăm necunocuta care este în cazul de față calendarul popular.

Documentele istorice și arheologice înfățișează caracterul complex al economiei geto-dacilor, care cultivau

grîul, secara, meiul, plantele textile, creșteau vite mari, ovine, caprine, porcine. Calul ocupa un loc privilegiat în economia lor, întrucît era folosit nu numai la transport, ci și în tehnica de luptă. Dintre ocupațiile anexe ce le suplineau pe cele agrare și pastorale, documentele amintesc vînătoarea, pescuitul, albinăritul și diferite meșteșuguri (Vulpe, 1972, p. 74). În perioada romană economia s-a diversificat și mai mult datorită extinderii plantațiilor viței de vie și a livezilor de pomi fructiferi, dezvoltării fără precedent a mineritului, apariției de noi meșteșuguri (Vulpe, 1972, p. 110). La părăsirea Daciei de către romani, mineritul, schimbul de produse (trocul) și negoțul au fost supuse unui declin spectaculos, în timp ce agricultura și creșterea animalelor devin tot mai dependente de capriciile naturii. Cu alte cuvinte, calendarul locuitorilor care au înfruntat vitregiile istoriei în Dacia postromană trebuia adaptat pentru a răspunde unor noi necesități practice (agrare, pomiviticole, pastorale, apicole) și rituale. Concordanța între reperele cosmice, terestre, biologice și sociale cu calendarul popular va face însă obiectul unui capitol aparte.

Dimensiunea culturală Cele mai vechi calendare sînt opera atît a agricultorilor și păstorilor, cît și a preoților și astronomilor. Astfel, în calendarul nostru popular, monument de civilizație și cultură arhaică, tehnica, știința și ritologia sînt profund implicate.

Ideologia religioasă existentă în Dacia romană cuprindea numeroase elemente cosmopolite. Divinitățile adorate erau de origine italică (Jupiter, Optimus Maximus, Iunona, Minerva, Mercur, Apolo, Diana, Venus, Marte, Liber — Libera, Silvanus, Hercule), după care urmează, în ordinea frecvenței lor, cele orientale aduse de soldați și negustori din Asia Mică, Siria, Egipt (Mithra, Cybele, Isis, Seraphis, Dolichenus), elene (cultul agrest al lui Dionysos) și altele. În inscripții apar

însă și divinități specifice provinciei (Dacia, Terra Dacia, Genius Daciarum, Dii et Deae Daciarum), precum și vechi concepte religioase dace sub numele și formele unor divinități romane (Diana Augusta, Diana Regina, Nemesis). Din aceleași credințe locale derivă și cultul călăreților danubieni, ale căror figuri de marmură și de bronz se găsesc în provinciile dunărene, în special în Dacia. Călărețul trac, divinitate caracteristică Traciei și Moesiei Inferioare, a fost atestat și în provincia carpatică (Vulpe, 1972, p. 115). În perioada postromană, de cristalizare a calendarului popular, coexistau deci numeroase culte și zeități aduse de coloniști din diferite părți ale Imperiului Roman cu cele moștenite de la populația autohtonă geto-dacă. În vremea ocupației romane, creștinismul nu este întîlnit la nord de Dunăre. Acesta pătrunde intens în Dacia din secolul IV e.n. În Dobrogea însă, prin numeroșii martiri pe care i-a dat în timpul diferitelor persecuții, are o vechime mult mai mare. (Vulpe, 1972, p. 116). În ciuda progreselor rapide ale dogmei creștine și a luptei sale împotriva elementelor păgîne, substratul spiritual și-a păstrat locul în calendarul popular, supraviețuind, sub forme foarte variate, pînă spre zilele noastre. Activitatea minuțioasă pentru culegerea obiceiurilor și tradițiilor populare, desfășurată de la mijlocul secolului al XIX-lea și pînă astăzi, a scos la iveală o bogăție impresionantă de fapte etnografice cu semnificație istorică.

La o primă vedere, sărbătorile și practicile tradiționale par a avea o repartiție haotică de-a lungul anului: unele se repetă, altele migrează din zona echinocțiilor în zona solstițiilor; unele sînt diurne, altele nocturne; unele încep o dată cu lăsarea serii, altele cu ivirea zorilor; unele durează o zi, altele mai multe zile etc. Pentru a pune mai clar în evidență distribuirea lor în raport cu datele calendarului civil, ele

pot fi reprezentate grafic, așa cum am procedat în desenul din fig. 1, în care am marcat sărbătorile și practicile tradiționale cu dată fixă sau cu dată mobilă ale anului 1921. În acest calendar popular apar și

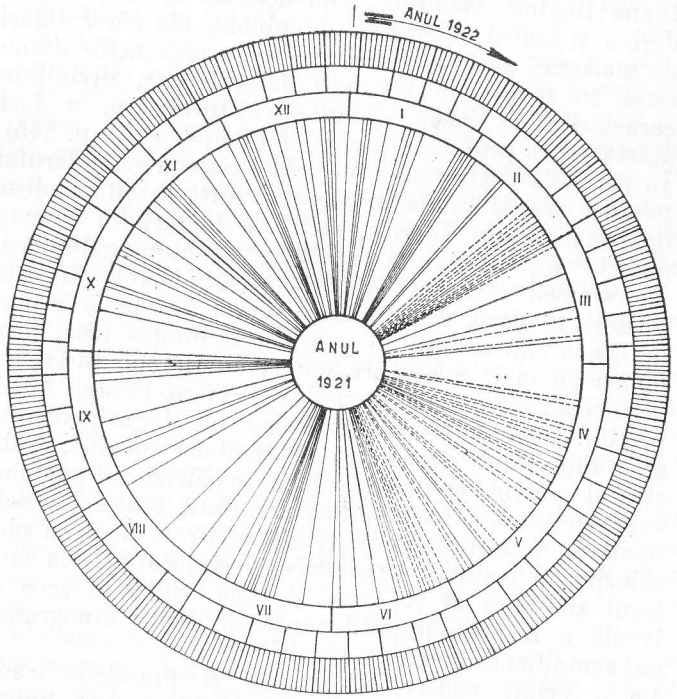

Fig. 1. Sărbătorile și practicile tradiționale ale calendarului popular raportate la datele anului civil 1921.

zile fără sărbători și obiceiuri tradiționale întrucît s-a evitat încărcarea lui cu practici minore, mai puțin semnificative pentru scurgerea anuală a timpului Au fost excluse, de asemenea, credințele și interdicțiile impuse de planificarea muncii pe zilele săptămînii. Ar fi însemnat să repetăm de 52 de ori, cîte săptămîni sînt într-un an, ce credințe se legau, spre exemplu, de ziua de luni, timpul propice începerii oricărei activități casnice (tors, dărăcit, năvădit, țesut, croit), mai ales a celor de durată, care nu puteau fi încheiate într-o singură zi (țesutul pînzei, cusutul sau brodatul iei femeiești și cămășii bărbătești). În această zi erau interzise, în schimb, alte activități: negoțul, mai ales „datul pe datorie", împrumutul bunurilor materiale. Ca personaj mitologic, Sf. Luni era invocată pentru sănătatea oamenilor și a animalelor, mai ales a acelora născute în ziua de luni și botezate Lunilă, Lunaia. Omul născut lunea era urît, dar foarte norocos etc. Concepția arhaică despre un timp neomogen și discontinuu din punct de vedere al succesului unei acțiuni a stat, probabil, la baza calendarului popular, care nu este decît o înșiruire de „timpuri bune și timpuri rele", marcate de sărbători. Orice sărbătoare calendaristică, mai ales acelea deschizătoare de an sau anotimp, prefața o perioadă, fastă sau nefastă, de mai multe zile, săptămîni sau luni aflate sub influența sa (Pavelescu, 1945, p. 37). Ideea neomogenității calitative a timpului, măsurat în zile și nopți, săptămîni, sezoane, ani, are la bază neomogenitatea și valoarea diferită pentru viața de pe pămînt a unor fenomene astronomice, cum ar fi echinocțiile și solstițiile, fazele lunare, apariția și dispariția de pe firmament a unor stele și constelații etc.

ÎMPĂRȚIREA ANULUI PE ANOTIMPURI O observație timpurie, care nu necesita calcule matematice

și instrumente astronomice perfecționate, a fost asocierea zilei cu durata strălucirii Soarelui și a nopții cu durata strălucirii Lunii. Ziua era simbolul luminii, al activităților productive, căldurii, fertilității și vieții; noaptea era simbolul întunericului, al frigului, somnului, sterilității și morții. În opoziție cu ziua, timp de manifestare a forțelor benefice, noaptea se considera că e patronată de forțele malefice, ostile intereselor și activităților omului. Limita între forțele diurne și cele nocturne opuse era formată din axa care unește două fenomene ușor sesizabile, răsăritul și apusul soarelui. La distanță egală între hotarele timpului diurn se afla miezul sau puterea zilei, în timp ce în perfectă simetrie se afla la polul opus miezul sau puterea nopții (fig. 2). Răsăritul, asfințitul, miezul zilei și miezul nopții sînt repere fundamentale de orientare în timpul diurn și nocturn; fiecare a fost sau este considerat început de zi. Astfel, în unele societăți, care se orientau după calendare lunare, ziua începea la asfințitul soarelui, spre deosebire de opinia

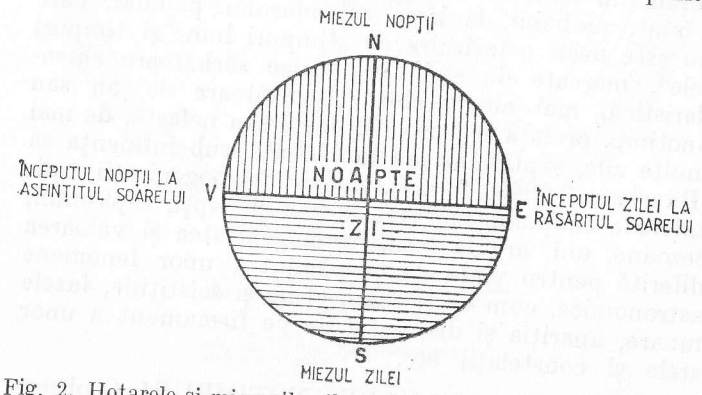

Fig. 2. Hotarele și miezurile zilei solare la echinocții. Obținerea celor patru direcții de orientare în spațiu.

omului contemporan care localizează începutul zilei la răsăritul soarelui. Miezul nopții a devenit începutul zilei oficiale, iar miezul zilei începutul zilei astronomice. Omul societății arhaice avea putința să observe cu ușurință atît cea mai mică și cea mai mare zi, cît și cele două momente dintr-un an cînd ziua și noaptea sînt puse în cumpănă, devenind perfect egale. Urmărind deci mărirea și micșorarea zilei de-a lungul unui an, oamenii au descoperit patru fenomene astronomice esențiale pentru organizarea calendarului: solstițiul de iarnă (ziua cea mai mică), echinocțiul de primăvară (ziua egală cu noaptea), solstițiul de vară (ziua cea mai mare) și echinocțiul de toamnă (noaptea egală cu ziua). Anul solar, asemănător zilei, a căpătat aceeași schemă de organizare a timpului: un anotimp cînd zilele sînt mai mari decît nopțile, stăpînit de forțele benefice, și un anotimp cînd nopțile domină ca durată zilele, patronat de forțele malefice. Vara și iarna sînt despărțite de hotarul timpului anual care se găsește pe axa echinocțiilor, în timp ce miezul verii și miezul iernii sînt unite de axa solstițiilor (fig. 3). Deși pe

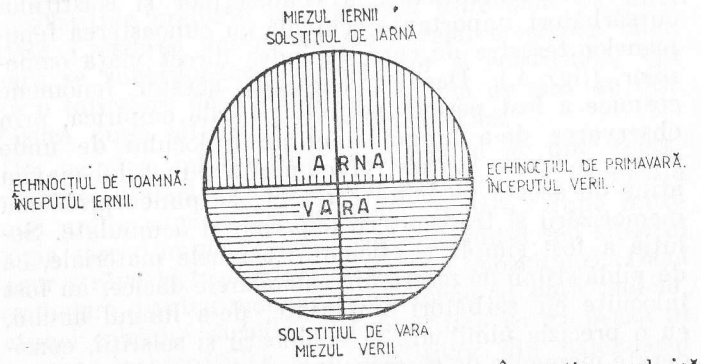

Fig. 3. Hotarele și miezurile anului solar. Împărțirea arhaică a anului în două anotimpuri.

întreg anul forțele diurne și cele nocturne sînt într-un perfect echilibru, ele se domină alternativ cîte o jumătate de an: între echinocțiul de primăvară și cel de toamnă ziua este mai mare, iar între echinocțiul de toamnă și echinocțiul de primăvară noaptea devine mai puternică. Această succesiune a victoriilor forțelor diurne și nocturne, benefice și malefice, a fost transferată sezoanelor sau anotimpurilor de bază ale anului: vara și iarna. Primăvara și toamna sînt anotimpuri de trecere, au mai mică importanță și par a fi introduse mai tîrziu în calendarul popular.

„Pragurile critice" trecute de soare (răsăritul și apusul la echinocții și solstiții) au fost puse în legătură cu ritmicitatea fenomenelor terestre: succesiunea anotimpurilor (călduroase și friguroase, secetoase și ploioase), ciclurile biologice ale plantelor (încolțitul și germinatul semințelor, dezvoltarea plantelor, împîrguirea și coacerea semințelor), animalelor și păsărilor (împerecherea, perioada de gestație, fătatul și creșterea puilor, hibernarea unor viețuitoare, migrația păsărilor etc.). Toate aceste manifestări terestre se desfășoară în ritmul echinocțiilor și al solstițiilor. De aceea, cunoașterea și marcarea calendaristică a echinocțiilor și solstițiilor cu sărbători importante echivala cu cunoașterea fenomenelor terestre de care depindea direct viața oamenilor (fig. 4.). Dacă cunoașterea acestor fenomene cosmice a fost perfect posibilă pe cale empirică, prin observarea de-a lungul unui an a locului de unde răsare și apune soarele, precum și a punctului maxim atins de acesta pe bolta cerească, se punea problema memorizării și transmiterii experienței acumulate. Soluția a fost simplă și eficientă: semnele materiale, ca de pildă stîlpii de piatră din calendarele dacice, au fost înlocuite cu sărbători amplasate, de-a lungul anului, cu o precizie uimitoare la echinocții și solstiții, considerate momente de răscruce nu numai pentru dramatica călătorie a Soarelui, ci și pentru viața oamenilor

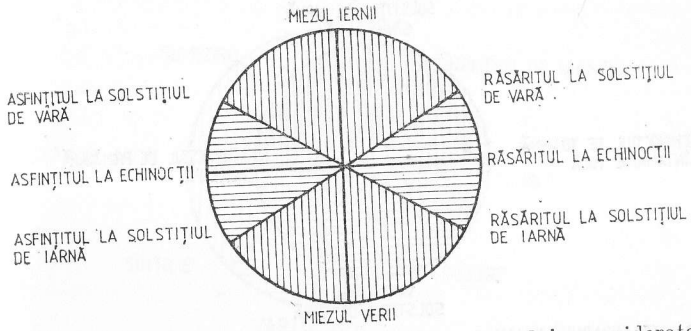

Fig. 4. Momente în călătoria anuală a Soarelui considerate critice de popor.

pe pămînt. Principalele sărbători calendaristice care coincid sau sînt la diferență de numai cîteva zile de datele echinocțiale și solstițiale au devenit stîlpii calendarului popular, împărțit în două sau patru anotimpuri. În schemele calendaristice din figura 5 au fost reprezentate sărbătorile sezoniere din calendarele gregorian și iulian, avînd ca bază de pornire echinocțiile și solstițiile preluate din *Anuarul astronomic* pe anul 1982. Creșterea animalelor, în special creșterea oilor, care se subordonează echinocțiilor și solstițiilor, dar cu o întîrziere de aproximativ o lună de zile, se desfășura după altă schemă calendaristică.

Din analiza informațiilor etnografice și din reprezentarea grafică a calendarului popular (fig. 1) rezultă mai multe concentrări de sărbători care, după mitologia care o implică, marchează începutul sau sfîrșitul unor străvechi începuturi de an sau anotimpuri. Dacă excludem, pentru moment, sărbătorile cu dată mobilă, atunci celelalte sărbători cu dată fixă se grupează în preajma echinocțiilor și a solstițiilor din calendarul vechi iulian și din cel nou gregorian. Acestea erau

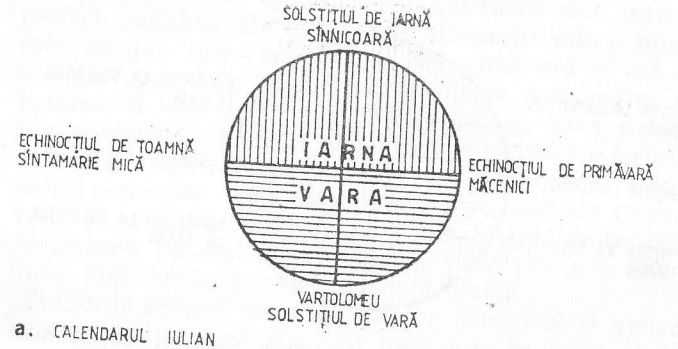

a. CALENDARUL IULIAN

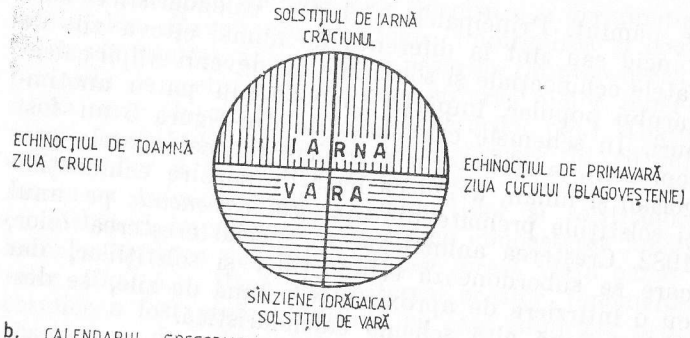

b. CALENDARUL GREGORIAN

Fig. 5. Structura binară a anului. Marcarea echinocțiilor și a solstițiilor cu sărbători populare.

punctele esențiale de reper ale agricultorilor, pomi-viticultorilor și apicultorilor (fig. 6). Întrucît creșterea oilor și a vitelor se desfășoară după alte ritmuri biologice decît cele vegetale, sărbătorile precumpănitor pastorale au fost deplasate cu o lună de zile mai tîrziu

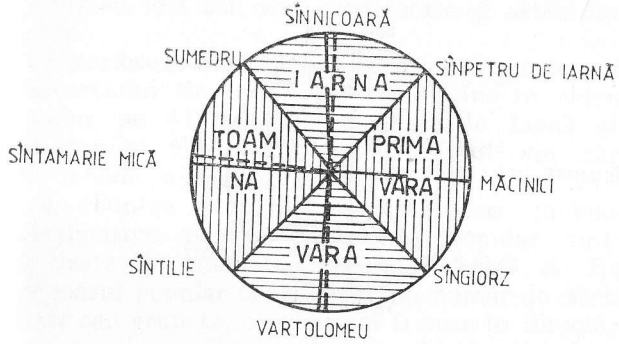

a. CALENDARUL IULIAN

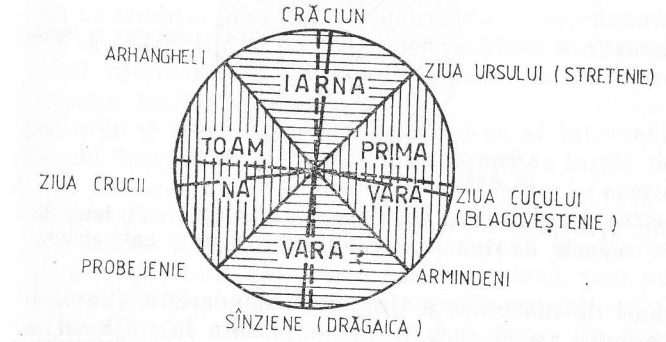

b. CALENDARUL GREGORIAN

Fig. 6. Împărțirea anului în patru anotimpuri. Diferența între sărbătorile sezoniere (stîlpii calendarului popular) și fenomenele astronomice (echinocții și solstiții) calculate în grade de cerc.

în raport cu echinocțiile și solstițiile (fig. 7). Sărbătorile sezoniere care închid sau deschid unitățile mai

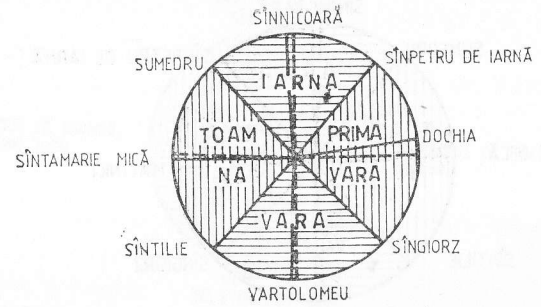

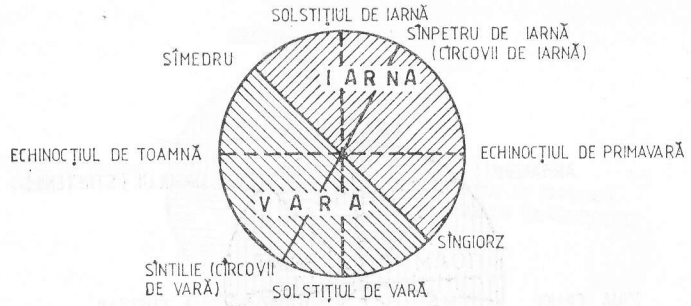

Fig. 7. Deplasarea echinocțiilor și a solstițiilor cu o lună de zile impusă de ritmul activității de creștere a animalelor.

mari de măsurare a timpului calendaristic (anul, anotimpul), ca și sărbătorile amplasate la mijlocul anotimpurilor astronomice formează complexe de obiceiuri și practici tradiționale necesare înnoirii timpului calendaristic. Sărbătorile echinocțiale și solstițiale au avut șanse egale de a fi celebrate ca început de an, tot așa cum momentele astronomice ale timpului diurn (răsăritul și apusul soarelui, miezul zilei și miezul

nopții) au fost sau sînt considerate și astăzi început de zi.

Sărbătorile cu dată mobilă, deși oscilează în preajma echinocțiului de primăvară, se extind în calendarul popular pe 112 zile (între Moșii de Iarnă și Joia Nepomenită după Rusalii). În unii ani sărbătorile mobile ajung și în luna iunie, deci în plină vară. Dintre grupările de sărbători mobile mai semnificative pentru calendarul popular sînt cele polarizate de Lăsatul Secului, Paște și Rusalii. Calendarul popular cuprinde și un număr de sărbători, izolate sau grupate, care nu pot fi puse în directă legătură cu echinocțiile și solstițiile. Unele din ele aveau rol însemnat în ritmarea activității productive a omului și deci apariția lor în calendarul popular nu surprinde pe nimeni. Altora, în ciuda faptului că astăzi ne apar lipsite de orice semnificație astronomică sau practică (Filipii de Toamnă, Sîntandrei, Sîntoader ș.a.), li se acorda de tradiția populară o importanță extraordinară. Aceste sărbători țin de un ritual calendaristic străvechi, probabil preroman, și de un alt sistem de calculare a timpului încă necunoscut.

Sărbătorile și obiceiurile populare lasă se să întrevadă străvechi începuturi de an și anotimpuri în lunile de vară și de toamnă. Deși ritualurile săvîrșite cu aceste ocazii vor fi reconstituite pe baza informațiilor etnografice culese din satele românești, facem precizarea că și alte popoare ale lumii celebrau Anul nou nu numai primăvara, ci și vara (în august: armenii, etiopienii, egiptenii; în iulie: grecii) și toamna (în septembrie: evreii; în noiembrie: celții). Datele calendaristice care indicau începutul erelor (momente fixe în timp, după care se începea, în diferite sisteme cronologice, numărarea continuă a anilor) se găsesc răspîndite în toate anotimpurile, cu deosebire, însă, vara și toamna: era olimpiadelor la 1 iulie 776 î.e.n.; era

fondării Romei în iulie 754 *ab urbe condita* sau, după alte surse la 1 martie 753; era seleucidă la 1 octombrie 312 î.e.n.; era orașului Tir la 19 octombrie 126 î.e.n.; era orașului Antiohia la 1 septembrie (după alte surse la 1 octombrie) 49 î.e.n.; era lui Diocleţian la 29 august 284 (începutul erelor politice); era ecleziastică din Antiohia la 29 august 5493; era evrească la 1 octombrie 3761; era bizantină la 1 septembrie 5509 (începutul erelor universale); era creştină la 25 decembrie 754 de la fondarea Romei, dată cînd se presupune că s-a născut Iisus; era hegirei sau a refugiului lui Mahomed de la Mecca la Medina la 16 iulie 622 (începutul erelor religioase) (Ionaşcu, Pall, p. 405—407). Începuturile arhaice ale anilor şi anotimpurilor la romani nu au fost determinate de evenimente politice importante (de pildă, fondarea oraşelor) sau din viaţa întemeietorilor noilor religii, ci de factorii economici subordonaţi, la rîndul lor, factorilor cosmici şi tereştri.

II
Repere pentru măsurarea timpului la români

Omul a reuşit să „îmblînzească" simbolic timpul infinit prin împărţirea lui în unităţi măsurabile şi repetabile: zile, săptămîni, luni, anotimpuri, ani. Imaginea circulară a anului şi împărţirea lui în intervale marcate de sărbători populare au avut la bază observaţiile empirice asupra ritmurilor vegetale, animale, umane şi astrale. În natură se întîlnesc, la orice pas, elemente care au o dezvoltare ciclică uşor sesizabilă. Unele cicluri au mărimea anului solar, altele încep la debutul sezoanelor agrare sau pastorale; unele coincid cu trecerea de la un stadiu la alt stadiu de dezvoltare al plantelor cultivate sau al animalelor domestice, altele indică începutul sau sfîrşitul diferitelor activităţi economice. Dintr-o infinitate de repere oferite cu generozitate de natură, românii au ales pentru măsurarea şi planificarea timpului pe cele care se potriveau mai bine cu ritmurile activităţii lor economice. În acest capitol şi, în general, pe parcursul întregii lucrări, se vor face referiri la mai multe repere (aştri, plante, insecte, reptile, păsări, animale, oameni) grupate în trei categorii de „orologii": cosmic, biologic şi social.

OROLOGIUL COSMIC

Cerul cu imensa sa familie de astre a ajutat întotdeauna oamenii să se orienteze în timp și spațiu, le-a dat indicații meteorologice și climatologice, le-a marcat începutul și sfîrșitul activităților zilnice, sezonale și anuale. Reprezentările și cunoștințele de astronomie populară izvorîte din nevoi precise de orientare în timp și spațiu, de cronometrie alcătuiesc unul din cele mai interesante capitole ale „științei" populare. Îmbrăcate uneori în haină mitică, cunoștințele de astronomie formau un sistem eficient de împărțire a timpului calendaristic, perfect adaptat ocupațiilor tradiționale și condițiilor geografice specifice României.

Astrul zilei și astrii nopții au fost numiți în raport cu peisajul material și spiritual în care au trăit oamenii. Numele lor au fost inspirate de *elemente din gospodăria țărănească și peisajul rural* (Casa cu Ogradă, Coliba, Fîntîna din Răscruci, Fata cu Coromîsla, Fata Mare din Horă, Groapa, Hora, Puțul, Puțul cu Jgheab, Țarc, Toacă, Stîlp), de *diverse ocupații* (Lăutar, Văcar, Vizitiu, Porcar, Arcaș, Războinic), de *căi și mijloace de transport* (Caru-Mare, Caru-Mic, Cobilița Ciobanului, Cale, Trăsură, Drumul Robilor), de *unelte agricole și meșteșugărești* (Burghiu, Coasă, Greblă, Plug, Plugușor, Rariță, Seceră, Sfredel, Sfredelul-Mare, Sfredelul Pămîntului, Spițelnicul Mare), de *piese din inventarul casnic* (Balanță, Cîntar, Deșteptător), de *elemente cultice, biblice sau preluate din calendar* (Mănăstire, Crucea Miezului Nopții, Crucea Mică, Crucea Fîrtatului, Crucea, Scaunul lui D-zeu, Maica Domnului, Fecioara, Fecioara Maria, Avram), de *eroi sau personaje din basme* (Caru Racului, Caru lui D-zeu, Comoară, Fata de Împărat cu Cobilița, Cei Trei Iezi, Împărat, Regina stelelor, Zmeu, Ucigă-l Toaca, Zorilă), de *animale și păsări*

domestice (Berbec, Bou, Cîine, Cățel, Cloță, Cloșca cu pui, Dulău, Găină, Găinuță, Iezii, Porcii, Scroafă, Vieri), *animale și păsări sălbatice, pești, șerpi* (Corb, Crapii, Haita de lupi, Iepuri, Lup, Lupărie, Mierla, Peștii, Rac, Scorpie, Sturz, Șarpe, Ursul Mare, Ursul Mic) (Pamfile, 1915, p. 162—192). Aceste stele și constelații nu erau cunoscute însă în toate satele noastre. Cu destul temei, I. Ionică aprecia că „societăți pastorale sau agricole se vor exprima în grupuri stelare deosebite de acelea ale unei societăți de navigatori maritimi, iar între primele două vor fi iarăși nuanțe deosebitoare. E adevărat că elementele unei civilizații migrează și ele" (Ionică, 1944, p. 57).

Prin intermediul legendelor, basmelor și povestirilor, frînturi din istoria zbuciumată a poporului au fost proiectate de pe pămînt pe Cer. Astfel, pe Calea Lactee — numită Drumul Robilor, Calea lui Traian, Drumul Oilor — ar fi fost duși la Roma dacii luați prizonieri; cei din clasa de jos au fost duși cu Carul Mare, în timp ce nobilii daci au călătorit în Carul Mic. După unele povestiri culese din sudul țării, ostatecii luați de otomani se întorceau la vetrele lor orientîndu-se după Calea Robilor. Potrivit altei legende, în vremurile străvechi oamenii erau mai buni și cerul se afla mai aproape de pămînt. Datorită fărădelegilor omenești care se înmulțeau pe zi ce trecea, cerul, lăcașul celor buni, s-a îndepărtat de pămînt. Dorind să readucă ordinea cosmică inițială, omul a pornit la drum cu Carul Mare și cu Carul Mic și cu unelte ca secera, coasa, plugul, cu cloșca cu pui, cu văcarul, ciobanul. Pentru a-l împiedica, Dracul i-a pus în cale balaurul, șarpele, scorpie, ursul. În lupta sa cu forțele potrivnice, omul a vărsat gălețile cu lapte ale ciobanului, formîndu-se astfel Calea Lactee. Biruind, omul a creat în cer aceeași ambianță ca și pe pămînt: elementele care au fost implicate în lupta sa cu Necuratul au rămas acolo pentru tot-

deauna sub formă de constelații (Teodorescu, 1982, p. 55).
Prin asemănare sau dînd frîu liber imaginației, realitatea terestră a fost proiectată pe cer. Dacă una din constelații sau stele nu ar fi prezentat o cît de mică semnificație practică privind orientarea și aprecierea timpului nocturn, schimbarea anotimpurilor, scurgerea neîntreruptă a timpului calendaristic, atunci cu siguranță că aceasta nu ar mai fi fost nominalizată și, mai ales, nu ar fi existat preocuparea pentru o onomastică atît de colorată. Poporul ar fi procedat, probabil, la fel cum a procedat și cu flora spontană a României: plantele care au avut o semnificație economică, rituală etc. (hrană pentru om și animale, leacuri în medicina și cosmetica populară) au fost diferențiate prin zeci și sute de denumiri; plantele fără nici un rol în viața rurală sînt numite cu un termen comun, buruieni.
Despre astronomia populară, capitol important al științei populare, se poate scrie, separat, o voluminoasă lucrare. Pentru structura calendarului popular și a obiceiurilor calendaristice un rol hotărîtor l-au avut însă observațiile empirice asupra celor mai cunoscuți aștri de către pămînteni: astrul zilei și astrul nopții.

SOARELE Cu mici excepții, toate procesele mecanice, fizico-chimice și biologice desfășurate pe Terra — de la circulația aerului și a apei, pînă la formarea combustibililor și dezvoltarea formelor de viață — se desfășoară sub zodia atotcuprinzătoare a soarelui. Plante, animale, oameni sîntem laolaltă fiice și fii ai soarelui. Viața în întregime, cu tot ce se naște, crește și se înmulțește, moare și putrezește depinde de soarele considerat de popor, pînă spre începutul secolului al XX-lea, sfînt, adevărat zeu la care, adesea, oamenii se închinau. Cultul soarelui este atestat arheologic în spațiul carpato-ponto-danubian încă din neolitic. În epoca modernă și contemporană, cultura populară românească păstrează nenumărate reminiscențe de cult solar, ușor de identificat în plastica țărănească, folclor, obiceiuri și mitologie. „Toate merg după soare", declarau bătrînii la anchetele etnografice și folclorice efectuate la începutul secolului nostru. Centrul tuturor sărbătorilor și obiceiurilor calendaristice este soarele, aflat în continuă mișcare *diurnă*, de la răsărit la apus, și *anuală*, de la solstiții la echinocții.

În creațiile populare soarele apare, aproape fără excepție, antropomorfizat; se trezește dimineața și se odihnește noaptea, are trăsături fizice și calități umane etc. Care să fie explicația antropologică a performanței atinse de copil care, cînd reușește să deseneze primul cerc, din intuiție sau din imitație obține un soare, punîndu-i ochi, nas, gură? Cît de adînci și străvechi sînt rădăcinile reprezentărilor antropomorfice ale soarelui ar putea fi apreciat numai de o cercetare interdisciplinară, cu concursul conjugat al antropologilor, arheologilor, etnologilor și psihologilor. Fără a ne pierde în interpretări riscante, reproducem cîteva informații mai vechi de teren în care soarele este redat în diferite ipostaze antropomorfice: „Soarele dimineața cînd se scoală e copil de șapte ani și cît umblă toată ziua și vede răutățile ce se fac pe lume, pînă seara capătă o barbă albă, pînă la brîu. Mă-sa îl scaldă în lapte dulce și iar se face copil" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 588). „Soarele e om. Acolo în mare are soție. Soarele e cu aripi de foc. Aripile lui sînt așa rotunde că vin laolaltă, de se pare rotund, dar în mijloc este om cu cruce în spate" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 27). „Soarele e flăcău, e curat și neumblat în păcate; pe dînsul tare l-a vrut luna și ea tot se băga în sufletul lui și-l iubea. Atunci Soarele i-a zis: «Nu destul ard eu lumea? Dar încă dacă m-aș însura și aș avea copii, ce ar mai fi din

oameni? Ar arde lumea cu totul, ar trebui să se prăpădească norodul»" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 509).

În concepția arhaică populară soarele este supus nu numai întineririi și îmbătrînirii zilnice, ci și nașterii și morții anuale. El se naște la solstițiul de iarnă, cînd este mic ca și ziua, crește și devine suficient de puternic la echinocțiul de primăvară, cînd ziua este egală cu noaptea, ajunge în plenitudinea forțelor la solstițiul de vară, cînd ziua este cea mai mare din întreg anul. După solstițiul de vară puterea soarelui și mărimea zilei scad neîncetat, ajung în poziție de echilibru la echinocțiul de toamnă și apoi sînt depășite de forțele întunericului și nopții, îmbătrînesc, mor și renasc la solstițiul de iarnă. Metamorfozele și vîrstele simbolice ale soarelui exprimate în termeni antropomorfici (tinerețe, bătrînețe, naștere, moarte) sînt ritmurile fundamentale ale vieții pe pămînt și punctele de reper ale calendarului popular.

Înclinația erotică a Soarelui, relația incestuoasă cu sora sa, Luna, sînt teme frecvente în legendele, basmele și baladele românești. Uneori Soarele e bărbat însurat cu Luna, pe care o întîlnește numai în zilele cînd se „primenește" (nu apare pe firmament); alteori Soarele și Luna sînt frați, iar din căsătoria lor incestuoasă au rezultat stelele; de cele mai multe ori, însă, incestul astral este evitat. Luînd în dezbatere ipostazele simbolice ale drumului în riturile de trecere din eposul versificat, Vasile Crețu face o subtilă analiză a temei incestului solar-lunar, pornind de la frumoasa baladă românească *Soarele și Luna*. Feciorul nepămîntean, drumețind prin rai și iad, cunoaște foarte bine urmările nefaste ale incestului. Cu toate acestea, el nu renunță la căsătoria cu sora sa. Ca un erou din basme, Soarele împlinește toate dorințele Ilenei Cosînzene: pod de aramă peste Marea Neagră, o mănăstire dincolo de pod și o scară de fier pînă la cer. Neîndupleca de cuvintele Ilenei Cosînzene:

„Frate, frățioare,
Puternice soare,
Spune mie: Oare
Cine-a cunoscut,
Cine-a mai văzut,
Cine-a auzit,
Cine-a pomenit,
Să ia sor' pe frate
Și frate pe sor'?"

pornește hotărît spre cununie. Incestul și urmările lui sînt împiedicate însă de virtuala nevastă care sare în apă de pe pod și se metamorfozează într-o „mreană de mare cu solzi de zare". Ulterior ea este numită Lună de moș Adam și este așezată pentru totdeauna pe bolta cerului, în așa fel încît să nu mai fie zărită și întîlnită de fratele păcătos (Crețu, 1980, p. 145). În cele mai multe variante ale baladei căsătoria incestuoasă dintre soare și lună este evitată de intervenția lui Dumnezeu: „Fără să știe de înrudirea lor, au vrut să se însoare, dar Dumnezeu i-a azvîrlit pe fiecare în altă parte și ei se caută și acum cu dor, dar nu se pot întîlni"; „Soarele a cerut Luna în căsătorie de la Dumnezeu. Acesta i-a promis-o, cu condiția să o prindă. Ca să nu se întîmple o astfel de nelegiuire, a pus pe unul să fugă ziua și pe altul noaptea. Iar pentru ca Luna să nu vadă frumusețea fratelui ei, și să se îndrăgostească, a orbit-o"; „Nouă ani a umblat Soarele după însurătoare și tot nu și-a găsit după potrivă. Atunci a zis către Lună: Soru-mio, eu o să te iau pe tine! Dar ea se puse pe fugă și, cînd el era la răsărit, ea era la apus și invers. Și frații de atunci nu s-au mai putut întîlni" (Mușlea, Bîrlea, 1970, p. 117—118) etc. Acest scurt popas folcloric a fost făcut cu scopul de a sublinia nu atît mentalitatea populară despre incest, ci omniprezența soarelui în întreaga viață materială și spirituală a oamenilor. Alături de tema erotică și avînd ca protagonist același personaj, soarele, se poate discuta tema cosmogonică, tema morții etc. Fără

semnificația practică, vitală pentru oameni, soarele nu ar fi ajuns în centrul spiritualității românești. Din numeroasele efecte solare asupra Terrei reținem numai pe acelea care au un rol hotărîtor asupra structurii și funcționării calendarului popular: succesiunea zilei cu noaptea și a verii cu iarna.

Ziua solară Prima unitate de măsură a timpului oferită de cosmos pămînteanului a fost ziua solară care, consecință directă a mișcării de rotație a Pămîntului în jurul axei sale, se împarte în zi-lumină și noapte. Aprecierea timpului diurn, fără ajutorul ceasornicului, poporul o făcea după poziția soarelu pe bolta cerească. Aceleași momente ale zilei aveau însă diferite denumiri zonale: dimineață, faptul zilei, la ziuă, dis-de-dimineață pentru răsăritul soarelui sau imediat după răsăritul soarelui; prînzul mic, prînzișor pentru momentul cînd soarele se afla la a treia parte din urcuș; prînz, prînzul mare, improor, împroor, năproor cînd soarele a străbătut jumătate din urcuș, pe la ora nouă sau zece; sub amiază reprezintă aproximativ ora 11; de amiază, în amiază, nămiază, prînz la cruce, în răscruce, în răscrucile cerului pentru momentul cînd soarele își isprăvește urcușul; chindie, cina mică, la toacă, la asfințit, soare-apune, scăpătatul soarelui pentru momentul apusului (Pamfile, 1915, p. 31—35). După cum se poate constata, momentele zilei erau fixate prin observarea atentă a urcușului și coborîșului soarelui pe bolta cerească. Conform tradițiilor populare, urcușul fiind greu, Soarele este ajutat de 12 boi, un cal, nouă cai, un bivol, un bivol și un cal, un leu slobod sau 77 de draci care sînt arși cînd Soarele ajunge la amiază. La coborîre, de la amiază pînă la asfințit, Soarele este transportat numai de 7 iepuri sau călătorește pe un leu împiedicat (Pamfile, 1915, p. 30). În unele zone etnografice însă ziua se împărțea sumar numai în trei (dimineață, amiază și seară)

sau patru părți (dimineață, amiază, după-amiază și seară). Noaptea se împărțea, de asemenea, în trei (seara, miezul nopții și dimineața) sau patru părți (seara, miezul nopții, cîntatul cocoșilor și dimineața). În alte zone etnografice, de pildă Țara Moților, timpul diurn și nocturn era redat cu mai multă exactitate prin sporirea numărului de diviziuni: zoritul de ziuă, revărsatul de ziuă, s-a făcut ziuă, răsăritul soarelui, soarele de o suliță de deal, la prînzuț, prînzul bun sau amiază, trecut de amiază, la cina mică, sfințitul soarelui, amurgul serii (cînd se luptă ziua cu noaptea), la întunecat, cina (vara între orele 20 și 21), cina bună (între orele 21 și 22), miezul nopții, primul cîntat al cocoșilor, al doilea cîntat al cocoșilor (Frîncu, Candrea, 1888, p. 120—121).

Poporul continuă să considere începutul zilei la răsăritul soarelui și nu la miezul nopții (timpul oficial, timpul civil) și nici la miezul zilei (timpul astronomic). Popoarele care au adoptat calculul lunar al timpului, de pildă iudeii, socoteau începutul zilei imediat după apusul soarelui. Fenomenul astronomic care i-a determinat pe oameni să aleagă seara ca început de zi trebuie să fi fost apariția fazei lunare numită Lună Nouă în direcția apusului imediat sau simultan cu sfințitul soarelui. În această ștafetă a aștrilor (în locul unde apune soarele răsare luna) își au originea și sărbătorile noastre cu ajun. De altfel, cele mai importante sărbători sezoniere românești sînt prefațate de ajunuri. Posibilitatea ca ziua să înceapă atît la răsăritul, cît și la apusul soarelui s-ar putea pune în legătură cu asemănarea dintre deformarea discului solar din cauza refracției luminii și a culorii roșii la apariția și disparația lui de pe firmament sau de prioritatea cîștigată de cultul solar față de cel lunar.

Începutul zilei oficiale la miezul nopții este o tradiție romană prelungită pînă în vremurile noastre. Din

cauza serviciului divin, pentru care preoții trebuiau să se pregătească de la miezul nopții înainte, s-a introdus obiceiul de a socoti începutul zilei la mijlocul nopții (Gheorghiu, 1936, p. 8). În schimb, astronomii numărau și măsurau zilele de la miezul zilei procedînd astfel pînă în anul 1925, cînd au convenit ca ziua astronomică să înceapă, ca și ziua civilă, la miezul nopții, după ora 24, notînd acest moment cu zero (0).

Din punct de vedere practic, ziua solară are două miezuri (miezul zilei și miezul nopții) și două hotare (răsăritul și apusul). În credința populară miezurile timpului se considerau momente critice în derularea și împlinirea vieții omului. Conform mentalității arhaice, între căderea serii și miezul nopții se desfășura un timp enigmatic, circulat de numeroase reprezentări malefice. Miezul sau puterea nopții era momentul culminant cînd binele și răul se confruntau cu putere, victoria dintre ele nefiind încă decisă. Treptat, spațiul și timpul nocturn se purificau, forțele binelui atingînd puterea maximă la ivirea zorilor. De aceea miezul nopții și răsăritul soarelui erau momente diametral opuse pentru împlinirea sau anularea actelor magice. Miezul nopții și miezul zilei aveau însă și o valoare pozitivă: ele se considerau momente de odihnă pentru soare și lună, dar și pentru oameni: „Soarele numai la amiază drept se odihnește, atîta cît ai clipi din ochi, atîta e odihna lui și apoi cît e ziua și noaptea de mare tot merge și merge . . . De aceea cînd e Soarele drept amiază, trebuie și omul atunci să se odihnească, e păcat să lucreze“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 338). Pentru miezul nopții, ca timp dedicat odihnei, nu mai trebuie aduse argumente suplimentare.

Ziua solară, ca de altfel toate unitățile de măsurat timpul, apărea, în credințele, legendele și basmele românești, antropomorfizată. Zilele au fost oameni ce mergeau pe pămînt; „amu nu mai umblă că sînt oa-

menii păcătoși“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 246). Ele se împărțeau în bărbați (lunea, marțea și joia) și femei, (miercurea, vinerea, sîmbăta și duminica). Adesea, zilele deveneau reprezentări mitologice (Sf. Vineri, Sf. Duminică) sau primeau cîte un sfînt-patron (Sîntilie sau Sîntion pentru marți, Maica Precesta pentru miercuri Sf. Nicolae pentru joi, Sf. Lazăr pentru sîmbătă) (Niculiță-Voronca, 1903, p. 261).

Anotimpul A doua unitate de măsură a timpului sugerată omului de către soare este anotimpul. Fenomenele astronomice după care se calculează anotimpurile sînt echinocțiile și solstițiile: *anotimpurile astronomice* debutează cu zilele în care se înregistrează echinocțiile și solstițiile; *anotimpurile civile* încep în prima zi a lunii în care au loc echinocțiile (1 martie și 1 septembrie) și solstițiile (1 decembrie și 1 iunie); *anotimpurile în calendarul popular*, numai două la număr, se situau la aproximativ o lună de zile de la echinocții (23 aprilie și 26 octombrie). Se impune, desigur, să fie demonstrată ipoteza existenței numai a două anotimpuri (iarnă și vară) în calendarul vechi popular.

După Hasdeu cuvîntul *anotimp* este un neologism asimilat mai întîi de românii transilvăneni din traducerea cuvîntului german *Jahreszeit*. În lipsa unui cuvînt autohton mai apropiat ca sens de „sezon“, neologismul s-a răspîndit foarte repede. În graiul vechi, susține autorul citat, anotimpurile se numeau *vremile anului* (Hasdeu, 1887, p. 55). Asemănător zilei solare, anul are și el două hotare ale timpului (echinocțiul de primăvară și cel de toamnă) și două miezuri ale timpului (miezul verii și miezul iernii). Echinocțiile, spre deosebire de solstițiile greu observabile fără calcule și observații atente, întrucît mediul înconjurător nu prezintă nici o schimbare sensibilă față de timpul scurs anterior, înregistrează o adevărată ruptură de nivel între

ceea ce a fost și ceea ce urmează să fie. Ținînd seama de altitudinea și latitudinea medie la care se află teritoriul României, schimbările de mediu specifice echinocțiilor și solstițiilor din zonele mai sudice sînt înregistrate la noi cu o întîrziere de aproximativ o lună de zile. Poporul, deși a marcat prin sărbători și practici specifice datele exacte ale solstițiilor și echinocțiilor, le-a sărbătorit, în toată amploarea, după aproximativ o lună de zile, cînd schimbările de mediu reușeau să reflecte schimbările astronomice. Astfel, echinocțiul de primăvară (21 martie) era serbat la Sîngiorz (23 aprilie), solstițiul de vară (23 iunie) la Sîntilie (20 iulie), echinocțiul de toamnă (23 septembrie) la Sîmedru (26 octombrie), solstițiul de iarnă (21 decembrie) la Sînpetru de Iarnă (16 ianuarie). Sărbătorile celebrate ca echinocții (Sîngiorz și Sîmedru) erau în calendarul popular hotare ale timpului, iar cele solstițiale (Sîntilie și Sînpetru de Iarnă) miezuri ale timpului.
La mijlocul verii, cînd se serbau Circovii de Vară (16—17—18 iulie), și la mijlocul iernii, cînd se serbau Circovii de Iarnă (16—17—18 ianuarie), nu era sesizabilă nici o schimbare în natură. Vara, în primul caz, iarna, în al doilea, erau în toi. Cum putea să accepte omul din popor că un lucru poate începe de la mijloc? Cu totul alta era situația la hotarele timpului calendaristic: la Sîngiorz, după un anotimp mort pentru vegetație, codrul *este înfrunzit*, în timp ce la Sîmedru, după un anotimp bogat în vegetație, *este desfrunzit*. Se spunea în popor că între Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru există o prinsoare pe viață și pe moarte: dacă la 23 aprilie codrul nu va fi înfrunzit, Sf. Dumitru îi va lua viața Sf. Gheorghe și invers, dacă la 26 octombrie vor mai fi frunze pe copaci, Sf. Gheorghe îl va omorî pe Sf. Dumitru. Deși sînt numiți sfinți, ei au atribuțiile unor zei păgîni care ajută codrul să înfrunzească sau să-și părăsească la timp frunzele.

Ca semnificație imediată, echinocțiile sînt simetrice întrucît exprimă, în amîndouă cazurile, egalitatea zilei cu noaptea. Termenul de echinocțiu, care înseamnă noapte egală, trebuie să fie foarte vechi, probabil din vremurile cînd timpul se măsura prin numărarea nopților și nu a zilelor.
Anotimpurile de trecere, primăvara și toamna sînt convenționale, introduse probabil pentru a pregăti și a sublinia anotimpurile de bază, vara și iarna. Deși calendarul contemporan are o structură cuaternară (primăvară, vară, toamnă și iarnă), obiceiurile și ritologia calendaristică, ce vor fi discutate în alte capitole, aduc probe sigure pentru o structură binară (vară și iarnă).
Între cele două unități de bază ale calendarului discutate pînă acum, ziua și anotimpul, sînt asemănări evidente:
— amîndouă sînt hotărîte de fenomene solare vizibile: ziua de răsăritul și apusul soarelui, anotimpul de echinocțiul de primăvară și cel de toamnă;
— exprimă opoziții între fenomene contrarii: zi — noapte, vară — iarnă;
— spre deosebire de cifrele lunare, cifrele solare deduse din succesiunea zi — noapte și vară — iarnă sînt pare (doi sau multiplul lui doi, patru);
— în amîndouă cazurile timpul este împărțit, după antica formulă, în trei: început, mijloc (miezul sau puterea zilei / nopții, verii / iernii) și sfîrșit.
Anul solar Unitate de măsură de proveniență solară a timpului, superioară zilei și anotimpului, *anul tropic* cuprinde intervalul de timp între două treceri consecutive ale soarelui prin punctul vernal la echinocțiul de primăvară. Prin ruperea timpului în ani, care coincidea cu repetarea ciclurilor de fertilitate și sterilitate ale plantelor și animalelor, omul a dobîndit o figură maginară circulară, simbol al totalității temporale și

al reînceperii, denumită *an* (lat. *annus*: „inel, cerc, ciclu"). Ca substitut al anului, cercul a fost apoi divizat după parametrii repetabili: răsăritul și apusul soarelui la solstiții și echinocții, ciclul și fazele lunare dintr-un an solar etc.

Imaginea circulară a anului a devenit forma preferată a instrumentelor de măsurat timpul, în primul rînd a calendarelor arhaice. Un astfel de calendar solar l-am descoperit în satul Sîmpetru Almașului (jud. Sălaj), cioplit pe una din bîrnele exterioare ale altarului bisericii din lemn. Calendarul este compus din două cadrane zimțate așezate concentric, patru orificii puse în cruce pentru a indica punctele de orientare de bază (est, vest, nord și sud) și patru bare ornamentate cu motivul spiralei pentru a marca punctele cardinale intermediare (nord-est, sud-est, sud-vest și nord-vest). La construirea bisericii calendarul devenise, probabil, un simplu motiv ornamental, întrucît atît crestăturile cadranului exterior cît și cele ale cadranului interior nu corespund schemelor numerologice ale calendarului solar. Meșterul a respectat însă regulile de bază de vreme ce, transpus pe orizontală și orientat pe direcția nordului, poate servi și astăzi la orientarea mormintelor spre răsărit, indiferent de anotimp și condiții meteorologice (fig. 8). De altfel, calendarul solar era solicitat atît de activitatea practică, productivă, cît și de viața spirituală. Cel mai convingător exemplu este ritualul funerar, care s-a dovedit a fi și cel mai stabil din întreaga ritologie a ciclului calendaristic și a ciclului familial. Este suficient să amintim că ritualul funerar contemporan respectă străvechea orientare a mormintelor în direcția de răsărit a soarelui. Totuși orientarea morților în raport cu răsăritul soarelui este astăzi aproximativă, întrucît se ia în considerare o singură direcție, estul, punctul de unde răsare soarele la echinocțiul de primăvară și la cel de toamnă. Răsă-

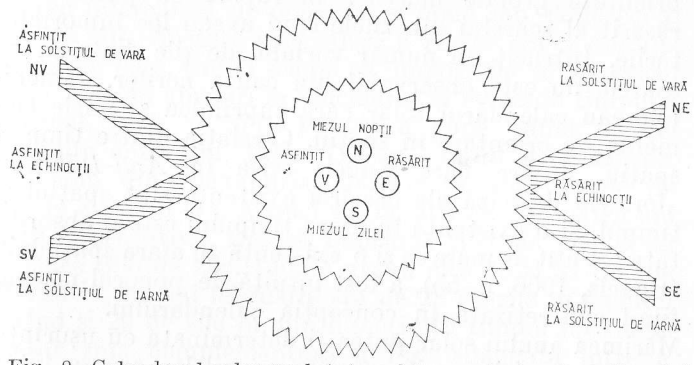

Fig. 8. Calendarul solar sculptat pe bîrna exterioară a altarului bisericii din satul Sîmpetru Almașului, județul Sălaj.

ritul soarelui se mută zilnic între punctul cardinal nord-estic (solstițiul de vară), trece prin est la echinocțiul de toamnă și se oprește cu înaintarea în sud-est (solstițiul de iarnă), cînd se încheie o jumătate de an. Pentru a se împlini un an, răsăritul soarelui „mătură" din nou drumul parcurs, în sens invers, trecînd prin echinocțiul de primăvară spre solstițiul de vară. Deci, în orice zi a anului ar muri un om, acesta ar fi îngropat ca și cum evenimentul s-ar fi petrecut la echinocțiul de primăvară sau la cel de toamnă care marchează punctul estic din cimitirele contemporane. Dacă s-ar respecta pînă la capăt obiceiul ca morții să fie îngropați în direcția răsăritului, ar însemna ca mormintele să fie dispuse în evantai pe direcția NE-SE, asemănător degetelor răsfirate ale unei mîini. În unele cimitire vechi, astăzi părăsite, din Munții Apuseni, se poate determina cu ajutorul busolei data aproximativă a deceselor fără să mai fie nevoie de alte documente (inscripțiile de pe cruci, actele de deces). Pentru a respecta cu strictețe ritualul funerar, strămoșii noștri trebuiau să

orienteze gropile morților în raport cu punctul de răsărit al soarelui din zilele cînd aveau loc înmormîntările. Întrucît un număr variabil de zile dintr-un an soarele nu este observabil din cauza norilor, oamenii foloseau calendarul solar care cuprindea și unele elemente de orientare în spațiu. Corelația dintre timp și spațiu, despre care Engels scria în *Anti-Dühring*: „formele de bază ale oricărei existențe sînt spațiul și timpul, și o existență în afara timpului este o absurditate tot atît de mare ca și o existență în afara spațiului" (Engels, 1966, p. 55), a fost intuită de poporul nostru, fiind concretizată în concepția calendarului.

Mărimea anului solar putea fi determinată cu ușurință pe cale empirică prin numărarea zilelor scurse între răsăritul soarelui din punctul situat în extremitatea nord-estică și cea sud-estică. Dar durata exactă a anului tropic este exprimată nu de un număr întreg de zile, ci de un număr zecimal: 365 zile, 5 ore, 48 minute, 45 secunde, sau 365,242217 zile. Întrucît exprimarea datelor calendaristice trebuia efectuată prin numere întregi de zile, s-a adoptat un an civil sau solar convențional de 365 de zile. Problema esențială a oricărui calendar a fost găsirea unei unități de timp convențională, avînd un număr întreg de zile, ce poate varia cu o zi, în așa fel încît succesiunea lor să reproducă succesiunea anilor tropici (Teodorescu, Chiș, 1982, p. 24). Pentru a înțelege unele probleme sociologice care decurg din nesincronizarea anului tropic cu anul civil redăm, pe scurt, peripețiile calendarului roman care, în mare parte, îl folosim și astăzi.

Primul calendar al romanilor a fost lunar. Lunile cuprindeau cîte 27 sau 20 de zile și erau împărțite în trei părți: *calendele* (Luna Nouă), *nonele* (primul pătrar) și *idele* (Luna Plină). La început calendarul a avut numai 10 luni și 355 de zile. Pentru recuperarea întîrzierii față de anul solar, din doi în doi ani se adăuga

o lună intercalată de douăzeci și două sau douăzeci și trei de zile. Această intercalare a zilelor era în sarcina pontifilor care, ținînd seama că impozitele se strîngeau anual, făceau abuzuri în calcularea și evidența timpului (Grimal, 1973, p. 571). Pentru a pune capăt acestei cumplite dezordini, Iulius Caesar, sfătuit de Sosigene, astronom din Alexandria, decretează anul tropic de 365 de zile și 6 ore. Atunci s-a hotărît ca, din patru ani civili consecutivi, trei să cuprindă 365 de zile și al patrulea 366 de zile. Lunile aveau cîte 30 și 31 de zile alternativ, numai februarie era de 28 de zile în trei ani la rînd și 29 de zile în anii bisecți. În timpul lui Iulius Caesar ziua complementară a fost adăugată între a 23-a și a 24-a a lunii februarie. Întrucît ziua a 24-a se numea *sexto calendas* (a șasea zi înainte de calendele lui Marte), ziua intercalată a primit numele de *bis sexto calendas*. Și astfel, din anul 46 î.e.n. sau 708 *ab urbe condita* și pînă astăzi avem anii bisectili de 366 de zile. Regulile calendarului stabilite în timpul lui Caesar, așa-numita reformă iuliană a calendarului, au fost aplicate pentru prima dată în anul 709 de la fondarea Romei sau anul 45 î.e.n.

La sinodul ecumenic de la Niceea, ținut în anul 325 e.n., unde s-au analizat regulile calendarului stabilite în timpul lui Caesar, s-a hotărît ca din patru în patru ani consecutivi acela să fie bisectil care se exprimă printr-un număr divizibil cu patru. Întrucît echinocțiul de primăvară cădea la 21 martie, sinodul a hotărît ca Paștele să fie sărbătorit în prima duminică care venea după Luna Plină, care cădea o dată cu echinocțiul de primăvară sau imediat după el. Deoarece echinocțiul nu putea să cadă în fiecare an la 21 martie, se înțelege, calculul pascal avea să fie eronat: durata exactă a anului tropic este de 365,242217 zile și nu de 365,25 zile cum l-a considerat Sosigene. Diferența de 0,007783

dă o eroare de aproximativ 10 zile la 1257 de ani. În anul 1582, după 1527 de ani de la sinodul de la Niceea, echinocțiul de primăvară cădea la 11 martie și nu la 21 martie, dată luată greșit pentru calculul pascal (Tutuc, 1910, p. 60).

În anul 1582, papa Grigore al XIII-lea s-a hotărît să repare greșala cu ajutorul lui Aloisyus Lilius, Christophe Clavius și Egnatius Dante. Pentru ca echinocțiul de primăvară să cadă totdeauna la 21 martie, conform celor hotărîte la sinodul de la Niceea, s-au suprimat 10 zile din anul 1582, astfel ca ziua care urma după patru octombrie să devină 15 octombrie. Dorind ca să evite și pe viitor greșeala care considera anul tropic mai lung cu 0,007783 zile, s-a efectuat următorul raționament: dacă eroarea este de o zi la 128 de ani sau de trei zile la 384 de ani tropici, s-a decis să se suprime trei ani bisectili în 400 de ani seculari, adică terminați cu două zerouri, la care numărul format din cifrele miilor și sutelor nu este divizibil cu patru. În stilul vechi (calendarul iulian) anii 1600, 1700, 1800 și 1900 sînt bisextili, în timp ce pe stilul nou (calendarul gregorian) este bisextil numai anul 1600, întrucît numărul 16, reprezentînd secolele, este divizibil cu patru. Stilul nou este, fără îndoială, mai exact, dar nu exact. La 3300 de ani calendarul gregorian rămîne cu o zi în urmă, iar urmașii urmașilor noștri vor trebui să mai suprime un an bisextil.

Că numărul de zile repartizat pe luni nu este egal s-a acceptat de popor cu mai multă ușurință: așa a fost dat ca martie să aibă 31 de zile, aprilie 30, mai 31 etc. Schimbarea numărului de zile ale anului (365 sau 366) și ale lunii februarie (28 sau 29) din patru în patru ani a reținut atenția și imaginația poporului care a creat, pe această temă, o povestioară cu multă

ironie la adresa sfinților care patronează fiecare zi din calendarul ortodox:

„Odată Sf. Casian — cel ce-și are hramul la 29 februarie în anii bisecți — s-a dus la Dumnezeu și a început să se plîngă Ziditorului că oamenii nu-l cinstesc și pe dînsul, cum cinstesc pe ceilalți sfinți, Dumnezeu îl întrebă însă:

— Ai făcut vreo faptă bună în lumea aceasta? Ceilalți sfinți au făcut multe fapte bune și de aceea au cîte o zi de ținere.

Nesfîrșindu-și încă vorba, iată că vine acolo Sf. Nicolae ud leoarcă.

— Sf. Nicolae, de ce ești ud?

— Uite de ce, răspunse sfîntul. Din pricina vîntului mare era gata, gata să se înece o corabie și, cum am văzut-o, m-am aruncat în apă și am scăpat-o de primejdie, iar pe oameni de la moarte.

Atunci Dumnezeu se întoarse către Sf. Casian și zise:

— Auzi cum fac fapte bune cei ce au ținere? Fugi de aici și la fiecare patru ani să vii și tu o dată.

Și de atunci luna februarie are cîte 29 de zile la fiecare patru ani o dată“ (Pamfile, 1914, p. 172).

Statul român a adoptat noul calendar, gregorian, în anul 1919, cînd ziua de 1 aprilie a devenit 14 aprilie. Biserica ortodoxă română a renunțat la calendarul vechi, iulian, în anul 1924, cînd data de 1 octombrie a devenit 14 octombrie. Oamenii, în funcție de vîrstă, sex, stare socială și știință de carte, au reacționat diferit. Reforma calendarului și-a atins scopul: înlăturarea erorii din calculul timpului calendaristic. În mediul rural mai pot fi întîlniți însă oameni care, la schimbarea condițiilor meteorologice și a anotimpurilor, fac referiri la calendarul iulian.

Pentru popor calendarul și obiceiurile calendaristice au fost un dat, ceva moștenit din generație în generație, or reforma calendarului l-a pus în fața realității: calen-

darul este o convenție a oamenilor, iar sărbătorile, inclusiv sărbătoarea centrală a calendarului festiv creștin, Paștele, au fost ținute greșit. Opinia care circula înainte de înfăptuirea reformei calendarului conform căreia calendarul nu era un produs omenesc, ci o creație impusă pentru totdeauna de o ordine transcendentă și definitivă, a fost contrazisă de înșiși capii bisericii (Bernea, 1932, p. 200).

Ceea ce a interesat poporul la înfăptuirea reformei a fost nu atît schimbarea sărbătorilor cu 13 zile mai tîrziu, cît schimbarea planificării timpului pentru numeroase activități productive. Calendarele parțiale (agrar, pastoral, pomiviticol), altoite pe structura calendarului ortodox, au devenit, peste noapte, neeficiente. Iată cîteva reacții consemnate imediat după schimbarea calendarului: „Stilul vechi e ăl bun; pomii tot pe vechi înfrunzesc și înfloresc și pe nou nu vrea; cucu cîntă pe vechi, da pe nou nu se aude"; „O fost Sf. Ilie (stil nou) și merele nu-s coapte, da pe-al nost o să hie"; „seamănă orz la Blagoveștenie pi nou, și îi vede că n-ai să mănînci pîne, că timpu merge tot pi vechi"; „Iaca mîne-i Sf. Ilie, d-ai mînca d-ta popușioi copt? Da nici harbuji nă-i vide la biserică"; „Toate șelea sînt mai cu dreptate pe stilul vechi. Uite noi avem o sărbătoare, Blagovește, și pe stilul nou nu cîntă cucu, da pe stilul vechi cucu cîntă. D-amu de unde știe cucu de cîntă pe vechi? Al doilea, cucu cîntă pînă la Sînzeni. Sînzeniile pe nou trec și el tot cîntă, de cum vin Sînzeniile pă vechi el nu mai cîntă mai mult. Și cucu aista e o pasăre și n-o învățat la școală și vezi ea înțelege. Vezi tăt se potrivește mai bine pă ăl vechi, da noi îl ținem și pe nou, că ce să-i faci: vrai nu vrai, / înhamă și hai!" (Bernea, 1932, p. 201—202).

După 60 de ani de la reforma calendarului, oamenii obișnuiesc, uneori, să raporteze calendarul nou la calendarul vechi: „Au trecut Babele, dar nu s-a făcut

încă vreme bună. Trebuie să vină Babele pe vechi"; „A venit Sf. Dumitru și frunza copacilor n-a căzut. Vine acuși Sf. Dumitru pe vechi și o frunză nu vei mai vedea pe pomi" (Fundulea, jud. Călărași, 1983). Deosebirea, argumentată științific, între ritmul (timpul) social și ritmul biologic a fost sesizată de popor și la schimbarea orei de iarnă cu ora de vară: „Mergem ca să prindem autobuzul după ceasul schimbat, dar animalelor le dăm de mîncare după ceasul vechi" (Almașu Mare, jud. Caraș-Severin, 1980).

Sărbătorile mobile, mișcate de stabilirea Paștelui la diferite date calendaristice, au făcut imposibilă operația de adaptare a calendarului popular la noul calendar gregorian. Cunoscînd cifra de corecție a calendarului, oamenii puteau să pună de acord vechile sărbători populare care marcau începutul sau sfîrșitul unor activități economice cu noul calendar prin adăugarea a 13 zile. Ar fi urmat ca Pornirea Plugurilor în țarină să aibă loc pe data de 22 martie (9 martie în calendarul iulian), Formarea Turmei sau Alesul Oilor pe data de 5 mai (22 aprilie în calendarul iulian), Nunta Oilor pe data de 27 octombrie (14 octombrie în calendarul iulian) etc. Dar, acest calcul simplu era valabil, parțial, numai pentru sărbătorile fixe, specifice calendarului solar, nu și pentru sărbătorile mobile care sînt urme ale unui calendar lunar. De pildă, în anul 1921 Paștele a căzut pe data de 27 martie, pe stil vechi, și pe data de 18 aprilie, pe stil nou, deci la o distanță de 35 de zile. Asemănător Paștelui, toate celelalte sărbători mobile perechi din cele două calendare (iulian și gregorian) s-au aflat la o depărtare de 35 de zile, și nu de 13 zile. În anii următori distanța dintre sărbătorile mobile ale celor două calendare a fost mai mare sau mai mică, în funcție de calculul pascal. Diferențele dintre sărbătorile mobile erau atît de mari, iar calculul atît de complicat, încît poporul a încetat să mai stabi-

lească corespondențe calendaristice între ele. În această situație s-au inventat alte sisteme de apreciere a timpului calendaristic care să înlocuiască vechile sărbători mobile sau s-au preluat sfaturile practice răspîndite de almanahuri. Treptat, agricultura și creșterea animalelor, practicate după calendarul popular, au devenit activități economice dirijate de specialiști.

LUNA Spre deosebire de Soare, care apare în fiecare zi a anului cu aceeași înfățișare, Luna este un astru capricios, supus, asemenea omului, temporalității și morții. Tragedia Lunii (apariția și, după ce a ajuns la împlinire — la Luna Plină —, dispariția ei în decursul unei luni lunare) este și tragedia omului al cărui început, naștere, deschide perspectiva sfîrșitului, momente biologice extreme separate de miezul sau puterea vieții. Soarele întinerește și îmbătrînește zilnic fără să „moară"; Luna se „naște" și „moare" cu fiecare revoluție în jurul Pămîntului. După unele legende, „Luna e om; la început mititel ca și copilul și apoi tot cresc aripile, îi cresc împrejur pînă ce vin una și e rotund. Apoi începe iar a îmbătrîni și a se face tot mai mic, aripile i se taie, pînă ce rămîne ca degetul și iar se naște din nou" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 28). Prin procesul de repetare ce-l sugerează, Luna a îndeplinit condiția esențială a oricărui orologiu. Într-adevăr, prin fazele sale diferite calitativ și prin forma schimbătoare de la noapte la noapte, Luna sugerează un veritabil proces de numărare, fiind numită chiar „mama pluralului" (Durand, 1977, p. 355). De altfel, noaptea a căpătat adevărata substanță a timpului de la astrul lunar care crește, descrește și dispare în limite constante de timp. Fără astrul lunar, bezna nocturnă nu ar fi apărut în mentalitatea celor vechi simbol al timpului măsurat, probabil, pe nopți și nu pe zile (Eliade, 1949, p. 143). O dovadă incontestabilă că în calendarul

nostru popular supraviețuiesc elemente specifice calendarelor lunare sînt cele aproximativ 17 sărbători nocturne și priveghiuri: 5 și 7 ianuarie; 19, 20, 26 și 27 februarie; 2, 13, 14, 15, 16, 22 și 31 martie; 21, 30 noiembrie; 25 și 31 decembrie.

Triada și trimorfismul popular Cifra trei care apare atît de frecvent în calendarul popular a fost obținută prin reducția ciclului lunar de patru faze la trei: prin omiterea Lunii negre (nopțile fără lună) sau prin însumarea Lunii ascendente și a Lunii descendente într-o singură fază. Trimorfismul popular românesc (gruparea sărbătorilor în cicluri de cîte trei, numărul obișnuit al ursitoarelor, numărul probelor de încercare a puterii și de inițiere din basme și legende, ornamentica populară etc.) păstrează în contextul lui aritmologic reminiscențe lunare. Este greu să dovedești că trinitatea nu ar fi de esență lunară, de vreme ce divinitățile lunare se grupează, aproape fără excepție, în treimi. Combinația triadică dintre Artemis, Selene și Hecate este un arhetip străvechi care apare, sub forme diferite, și în religiile monoteiste. Astfel, la mahomedani, Alah are, în interpretarea religiei populare, trei fiice: Al Hat, Al Uzza și Manat, ultima simbolizînd timpul și destinul; în religia catolică populară apar trei sfinte Marii (Durand, 1977, p. 357). În calendarul popular românesc, așa-numitele triade, grupări de trei zile cu aceeași semnificație, au fost pe punctul de a deveni unitate de măsură a timpului. Unele triade au extensiune pe întreaga țară (Paștele, Crăciunul), altele au extensiune zonală (Circovii, Gadinele Martimii), unele au aceeași denumire (Rusaliile, Bubatul), altele poartă denumiri diferite (Repotinul, Todorusale și Joia Verde; Moșii de Toamnă, Sîmedru, Sf. Dumitru cel Nou). Luna, astrul cîntat și îndrăgit mai ales de poeți și tineret, avea o semnificație malefică. Ea era prototipul femeii capricioase care patrona noaptea, iarna și frigul

spre deosebire de Soare care era bărbatul înțelegător, patronul zilei, verii și al vieții. Poporul însuși recunoștea severitatea zilelor dedicate personajelor mitologice feminine: „Într-o sărbătoare femeiască cum e Chirica, Marina, Cuvioasa Paraschiva ia să îndrăznești ceva și-i vedea! Da în sărbătorile bărbătești să lucrezi, nu-ți e nimică... dar, femeia, încă Luna: ea cîteva zile cît e plină luminează că se vede noaptea ca de la Soare și pe urmă iar se pișcă! Ia uită-te la Dochia! Amu-i ploaie, amu cald, amu vînt, amu iar frumos. Așa-i femeia!" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 610).
De sorginte lunară sînt și ciclurile de zile care au la bază multiplii lui trei: zilele Babelor de la începutul lunii martie.
Săptămîna Zilele săptămînii, care poartă numele unor aștri din sistemul nostru solar (Luna, Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn), și organizarea timpului calendaristic pe săptămîni de șapte zile au fost deduse din observațiile empirice asupra satelitului natural al Pămîntului, care încheie o fază de evoluție în șapte zile și nouă ore. Foarte veche trebuie să fi fost și săptămîna de opt zile: în unele zone etnografice ale României cifra opt reda lungimea săptămînilor dedicate celor mai temute și respectate personaje mitologice (Filipii, Sîntoaderii, Rusaliile); figura antropomorfică modelată în mod obișnuit pe cei mai importanți colaci rituali este redată de cifra opt; calendarul dacic de la Sarmisegetusa Regia avea săptămîni fluctuante de opt, șapte și șase zile (o săptămînă de opt zile, o săptămînă de șapte zile, trei săptămîni de opt zile, o săptămînă de șase zile după care se repeta acest ciclu de 13 săptămîni, pînă la completarea anului dacic de 47 săptămîni) (Bobancu, Samoilă, Poenaru, 1980, p. 65). Cifra opt este însă aureolată și de interesante simboluri universale: reprezintă numărul echilibrului cosmic; însumează principalele puncte cardinale (nord, sud,

est și vest) cu cele intermediare (nord-est, nord-vest, sud-est și sud-vest); octogonul (reprezentarea geometrică a cifrei opt) mediază între pătrat și cerc, între pămînt și cer; cifra opt apare foarte frecvent în cele mai vechi texte sacre șintoiste (Chevalier, Gherbrant, 1973, p. 37). Multă vreme romanii nu au cunoscut săptămîna de șapte zile; ei aveau un ciclu de opt zile numit *nundinae*, zile notate cu litere de la A la H.
Orice sfîrșit de perioadă calendaristică (zi, săptămînă, lună, anotimp, an) avea un caracter nefast. Această trăsătură este mai puțin evidentă la unitățile mici de timp, de pildă ziua și săptămîna, și mai clar exprimate la unitățile de timp superioare, cum ar fi luna, anotimpul și anul. Se pare, totuși, că ritualul sfîrșitului și începutului de săptămînă cuprindea trei zile: *sîmbăta*, al cărei caracter nefast era evidențiat de „cele trei ceasuri rele", *duminica*, care celebra victoria binelui asupra forțelor malefice acumulate în săptămîna anterioară, și *lunea*, care marca începutul săptămînii sub auspiciile cele mai favorabile activităților umane. Treptat, timpul săptămînal se împlinea, se maturiza, joia fiind mijlocul sau puterea săptămînii, după care se degrada, condiție obligatorie pentru înnoirea lui. Se cuvine să precizăm în acest context că, o dată cu răspîndirea creștinismului, prima zi a săptămînii, duminica romană, a devenit „ziua Domnului", realitate păstrată de întreaga cronologie latină medievală. Cel care a fixat duminica (*dies domini*, *dominica*) început de săptămînă a fost Constantin cel Mare, în anul 321 e.n. La români și la celelalte popoare sud-est europene săptămîna începea, ca și astăzi, lunea.
Calendarul popular ne oferă unele indicii conform cărora joia era o sărbătoare săptămînală celebrată precum duminica. În Maramureș nunțile se fac și astăzi, în unele sate, joia și nu duminica (Ghinoiu, 1980, p. 94).

De altfel, în această vatră etnografică șezătorile, cu întreg arsenalul lor de practici precreștine erau interzise joi seara (așa cum aveau să fie interzise, în alte zone, duminica seara). În Bucovina de nord, joia „era slobodă pentru nunți" și, în general, pentru dragoste: „Joia îi bine întotdeauna să te lai, să te piepteni, pentru dragoste; să scuturi, să grijești prin casă, că toți te iubesc; acea zi îi a dragostei. Joia îi jumătate bărbat și jumătate femeie. Și unii și alții o țin" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 896). Spre deosebire de duminică, joia depozitează numeroase practici precreștine: Joia Bulcelor, Joia Caloianului, Joia Neagră, Joia Paparudelor, Joia Verde, Joile Nepomenite, Joimari. Personajul mitologic românesc, Joimărița, care pedepsea cu asprime fetele și femeile leneșe sau care nu respectau anumite interdicții calendaristice de muncă, a primit numele acestei zile. În cadrul ritualului creștin din Săptămîna Mare surprindem un evident sincretism păgîno-creștin: tradiția incinerării morților, practică specifică dacilor, apare la Joimari sub forma unor ritualuri funerare și focuri sacrificiale simbolizînd incinerarea, spre deosebire și în opoziție cu ritualul creștin de răstignire și înhumare din Vinerea Mare.

Luna Ca unitate de măsură a timpului calendaristic, luna are, în general, lungimea timpului necesar satelitului natural al Pămîntului pentru a efectua o mișcare de revoluție în aproximativ 29,5 zile. Documentele atestă că la unele popoare vechi fiecare început de lună era marcat de apariția pe cer a Lunii Noi (Craiului Nou); persoane anume urmăreau cerul dinspre apus și, îndată ce apărea Luna sub forma unei seceri subțiri, se dădea de veste întregii populații prin sunete de trîmbițe (Gheorghiu, 1936, p. 18). La iudei și babilonieni apariția pe cer a Lunii Noi se anunța publicului de către preoți, cu care ocazie se comunicau și zilele cu sărbători din acea lună. La romani prima zi a lunii

se numea *calende*, cuvînt derivat de la verbul *calo-are* (a chema, a convoca), de unde își trage obîrșia și cuvîntul *calendar*.

În calendarul civil contemporan, începuturile de lună sînt lipsite de orice semnificație astronomică întrucît nu sînt calculate în raport cu fazele de evoluție ale Lunii. După sensurile ce le dădea poporul diferitelor faze ale Lunii, s-ar părea că la Lună Nouă timpul era considerat nefast pentru activitatea umană: atunci se înnoia răul, se prindeau vrăjitoriile, sămînța semănată rămînea seacă, nu se puneau cloștile, nu se făceau nunțile (Niculiță-Voronca, 1903, p. 316). „Cînd se ivește Luna Nouă, spune o poveste publicată de Ion Pop Reteganul, umblă un duh necurat prin curțile mele și numai atunci are putere; de aceea în tot anul, 12 nopți dormim la vecini" (Pop Reteganul, 1895, p. 106). Nu excludem însă posibilitatea ca aceste credințe populare să fie o ripostă tîrzie împotriva unui calendar lunar ale cărui luni începeau la Lună Nouă. De altfel, de la Luna Nouă, numită și Lună Tînără sau Lună în două coarne (Pamfile, 1915, p. 68), fiecare om avea prilejul să-și încerce șansa, ca și în ceremonialul complex de Anul nou, cerîndu-i ceva:

„raiC Nou, *Lună Nouă,*
Crai Nou, *Lună Nouă,*
Sănătos m-ai găsit, *Taie pîinea-n două:*
Sănătos să mă lași! *Tie jumătate,*
Fără nevastă m-ai găsit, *Mie sănătate!"* (Niculiță-Voronca, 1903, p. 70).
Cu nevastă să mă lași!

Formula aceasta recitativă, pe care o întîlnim astăzi sub forma mai multor variante în folclorul copiilor, făcea probabil parte dintr-un ritual de sfîrșit și început de timp lunar: zilele cînd Luna nu apărea pe cer, cînd se „primenea", erau considerate un timp nefast, de victorie a întunericului asupra luminii; prima apariție a Lunii, sub forma unei seceri, simboliza începutul

decăderii forțelor malefice, balanța înclinînd în favoarea luminii pînă la faza Lunii Pline. Practicile de invocare a forțelor pozitive și de înlăturare a celor negative, ce le surprindem acum sub forma unui amestec greu de descifrat în credințele populare, erau ordonate pe cele trei momente ale ritualului de sfîrșit și început de timp.

După o tradiție consemnată la sfîrșitul secolului al XIX-lea, românii bănățeni numeau Duminică Tînără fiecare duminică care urma sau corespundea cu faza Lunii Noi. În cele 13 „duminici tinere" (într-un an solar sînt aproximativ 13 luni lunare și 12 luni calendaristice) se efectuau practici magice de purificare, se sfințea apa, se străpungeau urechile fetițelor ca să poată purta cercei, fetele mari se pieptănau și își tăiau vîrful părului pentru a crește mai lung și mai frumos, oamenii se tundeau și își tăiau unghiile. Cositul fînului din pajiști începea tot la Lună Nouă, într-o zi lucrătoare (Mangiuca, 1882, p. 10).

Numărul lunilor anului își are originea, după unele tradiții, în nașterea misterioasă a 12 copii gemeni. Doi bătrîni, supărați că nu au avut la tinerețe copii, pleacă la drum lung cu gîndul să-și pună capăt zilelor. Un moșneag salvator, ieșindu-le în cale și ascultîndu-le păsul, le-a dăruit o buruiană de leac, de făcut copii. Bătrînii se întoc acasă, beau ceaiul obținut din buruiana de leac și femeia naște, nici mai mult, nici mai puțin, decît 12 băieți. Numele lunilor anului, susține legenda, ar fi fost împrumutate de la numele acestor flăcăi (Niculiță-Voronca, 1903, p. 394). Tema nașterii misterioase apare în multe basme românești (Șăineanu, 1979, p. 237, 392, 398, 645), iar în unele legende, copiii născuți de aceeași mamă devin, frecvent, nu întemeietori de timp (zi, săptămînă, lună, anotimp, an), ci întemeietori de „țări" (legenda Vrîncioaei) și de sate (legenda Chioajdelor). „Frații" (lunile anului) sînt mai

mici sau mai mari, mai slabi sau mai puternici: Februarie, deși are mai puține zile, este atît de puternic încît „crapă ouăle corbului" pentru a ieși puii din ele; Făurel (martie) spune că „dacă nu i-ar fi rușine de fratele mai mare, de Faur (Februarie), ar degera vițelul în vacă, oala la foc și copilul în pîntecele mamei. Dar el e numai iute, nu are putere" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 752). Adesea între frați se iscă neînțelegere de pe urma căreia au de suferit și oamenii. Una din tradiții susține că Martie, pentru a-i veni de hac Babei Dochia, împrumută una sau două zile friguroase de la Februarie. Pentru aceste zile, pe care Martie refuză să le dea înapoi, cei doi frați se iau la bătaie în zilele Babei Dochia: „cînd e vîntul cel mare, cu ger, atunci e bătaia lor, se prind, se sfarmă" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 751). Dintre toți frații, Martie este cel mai rău. Acesta este pus pe farse și glume usturătoare, este încrezut, aduce boli, seceră viețile oamenilor. Ce gîndește poporul despre firea capricioasă a lui Martie reiese și dintr-o povestioară bucovineană pe care o reproducem după Elena Niculiță-Voronca:

„Zice că a chemat odată Martie pe Prier (Aprilie) la banchet. Se duce Prier și se sfătuiește cu Mai, ce să facă: să se ducă sau să nu se ducă?

— Du-te, zise Mai, dar el e șugubăț, rîde de oameni; tu cînd te-i duce să iei cu tine sania, căruța și o luntre, că altfel n-ai să ieși cu bine.

Se duce Prier. Îl vede Martie și îl întreabă:

— De ce ai venit cu toate astea, frate?

— Apoi la gospodăria omului sînt toate bune.

Stă o zi, stă două, stă trei. Încearcă Martie cu omăt și viscol. Lui Prier nici nu-i pasă, că el are sanie. Dă o ploaie și se face glod. Prier are căruță. Rupe podurile, curg puhoaiele. Prier merge cu luntrea. Vede Martie că nu poate să-i facă nimica. Îl cheamă și îl întreabă

cine l-a învățat să vină așa. Prier n-are ce lucra și-i spune că Mai.

— Ei lasă, că-i voi da și lui vreo două brumi ca să-i veștejesc florile cele falnice, de care-l fălesc pe dînsul toți!

Și de atunci în Mai sînt întotdeauna brumi, că Martie i le dă în ciudă" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 753).

Anul calendaristic roman, care a fost, de fapt, baza de calcul a calendarului nostru popular și a calendarului civil contemporan avea următoarea structură:

Înainte de Caesar (355 de zile)		*După reforma iuliană* (365 de zile)	
Ianuarius	29 zile	Ianuarius	31 zile
Februarius	28 zile	Februarius	28 zile
Martius	31 zile	Martius	31 zile
Aprilis	29 zile	Aprilis	30 zile
Maius	31 zile	Maius	31 zile
Iunius	29 zile	Iunius	30 zile
Quintilis	31 zile	Iulius	31 zile
Sextilis	29 zile	August	31 zile
September	29 zile	September	30 zile
October	31 zile	October	31 zile
November	29 zile	November	30 zile
Desember	29 zile	Desember	31 zile
La fiecare an erau introduse alternativ 22 de zile după 23 februarie și 23 de zile după 24 februarie.		În anul 46 î.e.n., numele lunii Quintilis este schimbat, în cinstea lui Iulius Caesar, în iulie, iar în anul 8 î.e.n., Sextilis devine Augustus, în cinstea împăratului Augustus.	

Ca dovadă că vechiul calendar roman începea primăvara este numele lunilor care indicau ordinea lor față de anul nou sărbătorit la 1 martie: Quintilis (luna a cincea), Sextilis (luna a șasea), september (luna a șaptea) ș.a.m.d. Numele acestor luni au sens numai dacă încep să fie numărate de la 1 martie, nu de la 1 ianuarie.

Spre deosebire de anul civil și bisericesc, unde lunile au primit nume după zei (Ianus, Mars etc.) și figuri

ilustre din istoria romanilor (Iulius Caesar, Augustus), lunile calendarului popular sînt legate de viața oamenilor obișnuiți. Iată cîteva exemple înregistrate în zona Munților Apuseni: Cărindar, luna ianuarie, cînd se obișnuia să se facă în noaptea Anului nou calendarul meteorologic din foi de ceapă sau din coji de nucă; Făurar, luna februarie, cînd meșterii fierari făureau sau reparau uneltele agricole; Florar, luna mai, timpul florilor; Cireșar, luna iunie, timpul cînd se coc cireșele; Cuptor, luna iulie, timpul cel mai călduros din întreg anul; Brumărel sau Brumarul Mic, luna octombrie, cu apariția primelor brume; Brumar, luna noiembrie, timpul cînd cad brumele groase. Lunile anului aveau mai mult semnificații economice și meteorologice decît astronomice, adică erau cadre ale vremii și apoi cadre ale timpului. Așa-numitele calendare bătrînești aveau drept scop aflarea vremii în cursul anului, a regimului pluviometric, și nu de măsurare propriu-zisă a timpului. Cel mai cunoscut calendar „meteorologic" era făcut din foi de ceapă și cuprindea următoarele operații: se tăia o ceapă în două și se alegeau 12 foi, egale ca mărime; în ele se punea sare și apoi erau repartizate cîte una pentru fiecare lună a anului; se lăsau în cameră, de obicei la fereastră, pînă dimineața, cînd bătrînii apreciau, după cantitatea de apă strînsă în foile de ceapă, lunile ploioase și secetoase ale anului.

Anul lunar Din însumarea zilelor din cele 13 luni lunare oamenii au obținut un număr de zile care corespunde, aproximativ, cu ciclul de regenerare a plantelor și cu reproducerea celor mai multe animale și păsări. Se pare că la un astfel de calendar simplu au ajuns toate popoarele lumii vechi. Dar, marele avantaj de a calcula zilele anului pornind de la însumarea fazelor lunare este pus în cumpănă de dezavantajul de a fi mai mic decît anul solar cu aproximativ 10 zile. Calendarul roman înainte de Caesar avea, de pildă, 355 de zile.

Cînd doi astronomi ai antichității grecești, Meton și Euctenon, au găsit, în urma observațiilor făcute la solstiții, atît inegalitatea anotimpurilor, cît și corespondența între mișcările aparente ale Soarelui și Lunii, descoperirea lor a fost scrisă cu litere de aur în piețele publice. Ei au demonstrat că în 19 ani solari a cîte 365,25 zile au loc 235 revoluții sinodice de lună, ceea ce înseamnă că numai după 19 ani solari fazele de Lună Nouă revin în aceleași zile ale anului. Intervalul de 19 ani a fost numit „ciclul Meton" sau „Eneadecaterida" și conține 12 ani comuni de 12 luni și 7 ani completi de cîte 13 luni. Prima zi a anului era aceea a Lunii Noi care urmează imediat după solstițiul de vară (Teodorescu, Chiș, 1982, p. 64).

Existența unui calendar lunar pe teritoriul Daciei nu este exclusă. Credințele și practicile magice în care Luna este implicată în măsurarea timpului și calcularea sărbătorilor, în determinarea zilelor și a perioadelor favorabile sau nefavorabile unor activități practice (semănatul, recoltatul, tăierea lemnului pentru construcții etc.) sînt atît de numeroase încît, chiar dacă se exclud unele aluviuni spirituale primite din afară, etnologul înclină spre ipoteza existenței unui calendar lunar la populația dacică. Dacă ipoteza se confirmă, rămîne ca istoricii și arheologii să circumscrie perioada aproximativă cînd a fost adoptat anul solar pe care îl avem și astăzi. Din păcate, lipsa documentelor arheologice este, în acest caz, resimțită și mai puternic datorită unei situații obiective mai generale: imposibilitatea de a se decreta un calendar în exclusivitate lunar. Popoarele vechi au inventat un calendar lunar pentru că le-a fost mai ușor să constate *repetabilitatea*, principiu fundamental al oricărui calendar, observînd astrul selenar. În aproximativ 30 de zile Luna își schimbă forma *ritmic*, noapte de noapte. Repetabilitatea și ritmicitatea o puteau observa și la Soare, dar, perioadele de repetare

ale răsăriturilor, apusurilor, solstițiilor etc. erau fie prea mici (ziua solară), fie prea mari (anotimpul) pentru a ajunge la ideea „timpului-cerc", a reprezentării primitive a calendarului. Deplasarea răsăritului Soarelui în decursul unui an era ușor de constatat, dar ziua-lumină nu putea fi luată în seamă în calendarul arhaic pentru că alt principiu al calendarului, *egalitatea* unităților de măsură a timpului, s-ar fi încălcat. Atunci, ca și astăzi, ziua-lumină la solstițiul de vară înregistrează o diferență notabilă față de ziua-lumină la solstițiul de iarnă. A trebuit să se însumeze ziua și noaptea într-o singură unitate considerată ca avînd media de 24 de ore în tot cursul anului sau de 12 ore numai ziua-lumină.

Problema existenței unui calendar lunar la daci l-a preocupat și pe Vasile Pârvan, care aduce un argument lingvistic foarte important. Savantul spune că *luna* pentru *mensis* apare în Dacia încă înainte de anul 270, dovadă de întrebuințarea anului lunar, în locul anului solar, exclusiv obișnuit în restul imperiului. Faptul că apoi în stînga Dunării termenul *lună* s-a menținut statornic pentru *mensis*, spre deosebire nu numai de toate celelalte popoare romanice, dar chiar de dialectele române din dreapta Dunării, duce iarăși la o accentuare necesară a întemeierii definitive a poporului și limbii române pe teren daco-roman, în Dacia traiană" (Pârvan, 1911, p. 131).

OROLOGIUL BIOLOGIC

Valoare hotărîtoare pentru fixarea reperelor calendaristice au avut bioritmurile cu perioadă lungă de manifestare, cu macrointervale de ordinul zilelor, lunilor și anilor. Pentru ocupațiile tradiționale, bioritmurile cu perioadă scurtă, de ordinul secundelor și minutelor,

nu au prezentat nici o semnificație practică. Activitățile legate de agricultură, creșterea animalelor, pomicultură, viticultură etc. puteau fi ritmate numai de bioritmurile umane, animale și vegetale cu durată suficient de mare pentru a fi sesizabile, numite *circadian* (ziua solară, reprezentînd perioada în care Pămîntul încheie o mișcare de rotație în jurul axei sale), *selenar* (de 29 zile, 12 ore, 44 minute și 2 secunde, reprezentînd durata revoluției sinodice), *faza lunară* (7 zile și 9 ore, reprezentînd perioada de timp între două faze lunare învecinate), *multicotidian nelunar* (mai mari sau mai mici de o lună lunară), *sezonier* (reprezentînd distanța dintre echinocții și solstiții), *anual* (365,242217 zile, reprezentînd durata mișcării de revoluție a Pămîntului în jurul Soarelui), *multianual* (viața de om, reprezentînd perioada de împlinire a individului uman: nașterea, căsătoria și moartea). Omul a exploatat deci calitatea extraordinară a plantelor, a animalelor și chiar a organismului său de a măsura timpul, conform reperelor și orologiilor cosmice. În descifrarea calendarului popular un rol semnificativ îl are însă comportamentul păsărilor și animalelor, care i-a oferit omului puncte de reper pentru orientare în timp.

PĂSĂRILE ȘI ANIMALELE Sintetizînd interesul extraordinar al oamenilor pentru animale, Rëmy Chauvin aprecia că instinctele lor ne-au fascinat dintotdeauna: fie că oamenii credeau că se recunosc în ele, fie că găseau în aparentele aberații ale instinctului motive pentru a-și hrăni orgoliul de a fi om (Cociu M., Cociu Maria, 1982, p. 1). Interesul omului față de comportamentul animalelor este motivat obiectiv: el însuși s-a desprins din imensul arbore genealogic al animalelor și a rămas apoi legat de strămoșii săi mai îndepărtați sau mai apropiați prin una din componentele caracterului său bipolar (natură și cultură). Mult timp omul

și-a împărțit adăpostul cu unele animale în peșterile și grotele preistorice, s-a hrănit și s-a îmbrăcat cu pieile și blănurile acestora, le-a folosit forța și iuțeala, le-a transformat în dușmani sau prieteni. Observarea de către oameni a comportamentului animalelor, care au continuat să rămînă numai natură, deci cu instincte ascuțite de conservare, și folosirea lor în practica curentă nu ni se pare a fi magie. Instinctele animalelor ne sînt și astăzi de mare folos! Unul din procedeele foarte vechi pentru alegerea locului de construcție a unei case sau de întemeiere a satului era urmărirea terenului unde își alegeau culcușul animalele în timpul nopții; apărarea în cerc și construcția cetăților se pare că au la bază sistemul de apărare în cerc al animalelor sălbatice și de protejare a turmelor de oi de către cîinii care le înconjoară în fugă cînd sînt amenințate de lupi (Ghinoiu, 1981, p. 36—37) etc. Comportamentul animalelor, privit ca „o succesiune de stări temporare, un flux continuu, dar nu uniform, de elemente legate unul de altul într-o anumită ordine, avînd deci o structură desfășurată în spațiu și timp“ (Cociu M., Cociu Maria, 1982, p. 25) a oferit oamenilor și unele repere pentru măsurarea timpului. Dintre păsările și animalele cu semnificație deosebită pentru măsurarea și recunoașterea timpului calendaristic vom analiza, în primul rînd, pe acelea care au, conform tradiției populare, putere de prezicere: cucul și ursul. Amîndouă apar și dispar la anumite date calendaristice: cucul prin migrație în alte ținuturi ale globului, ursul prin iernare în bîrlog pe meleagurile noastre. Fără aceste schimbări de profunzime ale comportamentului, cucul și ursul nu ar fi prezentat vreo semnificație calendaristică, adică nu ar fi oferit oamenilor momente de reper, de orientare în timp. Pentru a cîștiga virtutea animalelor-oracol, ele trebuiau să sugereze, prin schimbarea comportamentului, că sînt supuse dispariției, adică tempo-

ralității și morții într-o anumită unitate de timp. Vom acorda, de asemenea, cîteva pagini lupului și calului ale căror comportamente par să fi avut un rol hotărîtor în structura calendarului dacic, cocoșului pentru rolul său în prezicerea și măsurarea timpului diurn și berzei pentru măsurarea timpului anual.

Cucul Dintre toate păsările care înfruntă rigorile iernii specifice climatului nostru temperat continental sau care poposesc aici numai pentru vărat, cucul ocupă în tradițiile populare un loc cu totul privilegiat. Nu există în ornitologia românească pasăre căreia poporul să-i fi dedicat atîtea legende, povești, cîntece și proverbe. Cucul nu este o pasăre cîntătoare și nici nu încîntă prin coloritul penelor sale. Ca înfățișare este un uliu în miniatură. Fiind o pasăre mică, aportul ei la distrugerea dăunătorilor este neglijabil. Își depune ouăle prin cuiburile altor păsări, iar puii săi, mai robuști, își răstoarnă frații vitregi peste marginile cuibului pentru a profita de un surplus de hrană și a se dezvolta mai rapid. Cucul nu-și face cuib, nu-și clocește ouăle și nu-și hrănește puii. Fiind simbolul primăverii, al timpului frumos și al dragostei pătimașe, poporul îi iartă totul. În povestiri populare de o rară frumusețe, cucul apare antropomorfizat: argat, slugă, tîlhar, haiduc, părinte, soț, amant etc.

În unele povestiri cucul este descris ca fiind o pasăre cu pene de aur, metal prețios și strălucitor simbolizînd soarele. Aflînd de infidelitatea soției, pornește în altă lume spunîndu-i acesteia, numită Sava, să-l caute și să-l strige între Blagoveștenie și Sînziene. Recunoscîndu-și greșelile, Sava îl caută în fiecare an între 25 martie și 24 iunie, zburînd din creangă în creangă și strigînd neîncetat: Cucu! Cucu! (Pamfile, 1910, p. 107—108). În alte povestiri, Cucu și Ștefan sînt frați, adesea frați gemeni. Din diferite pricini ei sînt transformați în păsări. Cucu ajunge în rai, iar fratele rămas aici,

Ștefan, îl caută în perioada mai sus amintită, strigîndu-l pe nume (Pamfile, 1910, p. 110).

Dar să-l urmărim și în ipostaza hoțului și tîlharului de cai: Pe cînd Sf. Petru avea o herghelie, un mare tîlhar, pe nume Cucu, îi fură caii. Nici cu puterea sa de sfînt, nici cu ajutorul celui Atotputernic nu găsește caii. Necăjit, Sf. Petru „blestemă pe Cucu să se prefacă în pasăre neagră, să fie cobe rea și singur să-și spuie numele, unde s-o afla. De atunci hoțul Cucu a rămas pasăre neagră și blestemată și cînd ți-a cînta în spate, pe casă ori în curte, moarte înseamnă; și el altceva nu mai zice, decît își strigă toată ziua numele prin pădure: Cucu, Cucu!“ (Pamfile, 1910, p. 145—146). Cu siguranță că această pasăre ar fi necunoscută în folclorul românesc dacă prin comportamentul său, începutul și sfîrșitul cîntatului la date fixe, nu ar marca succesiunea a două fenomene astronomice: echinocțiul de primăvară și solstițiul de vară. „Și cucul, cum a sosit și i s-a dezlegat limba, îndată începe a cinta, și cîntă necontenit de la Bunavestire (sărbătoare care este celebrată în imediata apropiere a echinocțiului de primăvară) și pînă la Sînziene sau pînă la Sînpetru... (sărbători celebrate în preajma solstițiului de vară) (Marian, 1901, p. 22—29). Conform tradiției, la Sînziene cucu se înecă cu orz și, nemaiputînd cînta, se preface în uliu pînă în primăvara viitoare:

„Legea ta de cuc bălan,
Te-am plătit să-mi cînți un an;
Cînd a fost la Sînziene,
Tu ți-ai pus clobanțu-n pene!“ (Marian, 1883, p. 38).

Cîntecul cucului, scurt și răsunător, însoțește truditorii ogoarelor la semănat și arat, la întreținerea culturilor:

„Cucu de n-ar cînta,
Nici noi n-am mai ara;
Cucu de nu s-ar porni,
Nici noi n-am plugări“. (Pamfile, 1910, p. 111)

Încetatul cîntecului indica vremea cositului, întrucît, susține tradiția, el „părăsește țara și se duce, de îndată ce aude bătutul și fișiitul coasei“ (Pamfile, 1910, p 111). El este însă și un prevestitor al vremii: „Dacă cucu încetează de a mai cînta cu mult înainte de Sînziene, e semn că vara se purcede întîi cu căldură și apoi va fi secetoasă“ (Pamfile, 1910, p. 112). Iată numai cîteva motive pentru care întreaga suflare a satului, „mic și mare, tînăr și bătrîn așteaptă cu cea mai mare nerăbdare sosirea acestei zile și dimpreună cu dînsa și a cucului“ (Marian, 1883, p. 19). Cu toate acestea el este o sursă de inspirație melancolică în cîntecele de dor și jale, iar în creațiile a căror temă este despărțirea a doi frați sau a doi soți amplifică sentimentul de înstrăinare și singurătate.

Cucul prevestește prin cîntecul său nu numai venirea primăverii, ci și norocul omului pe acel an. Aceasta este, de altfel, o trăsătură specifică tuturor păsărilor și animalelor care indică anumite repere calendaristice. Primul cîntec al cucului era întîmpinat prin cuvinte care implorau avuția, sănătatea, fericirea, norocul:

„Mulți ani buni cu sănătate
Și noroc să am la toate,
Să fiu orișicînd voios
Fericit și bucoros!“ (Marian, 1883, p. 20)

La auzul primului cîntec al cucului toți doreau să fie veseli, curat îmbrăcați, bine hrăniți și cu bani în buzunar.

Supremul simbol al cucului este scurgerea neîntreruptă a timpului și repetarea anuală a scenariului din ciclul vieții: nașterea (primul cîntat) și moartea (ultimul cîntat). De aceea, el are tainice legături cu viața omului. Locul de unde se aude prima dată cîntecul (în spate, în față, în stînga, în dreapta) sau unde este așezat (pe o ramură uscată, pe o movilă, pe o grămadă de gunoi), repetabilitatea cîntecului etc. reprezintă semne

bune sau rele pentru om: noroc, sănătate, boală, moarte, căsătorie.

Barza Din unele informații etnografice rezultă că o altă pasăre-oracol, barza, ducea și aducea cucul în spate peste mări și țări. Despre barză se spunea că sosește o dată cu primăvara și că este purtătoare, asemenea tuturor viețuitoarelor care dispăreau și apăreau brusc pentru perioade mai îndelungate de timp, de variate semne și simboluri privind: *timpul:* „Dacă berzele pleacă din vreme, se zice că iarna va fi grea și lungă; dacă pleacă tîrziu, zic că iarna va fi scurtă și călduroasă“; *belșugul:* „Dacă un om vede multe berze primăvara, va face multe care cu porumb“; *norocul:* „Se crede că va fi mare noroc în casa pe care barza își face cuibul“; *ursita:* „Cînd oamenii văd o singură barză, zic că rămîn singuri, mai cu seamă fetele și băieții rămîn necăsătoriți“; „Dacă cineva vede o barză dimineața sau seara pînă nu mănîncă, se zice că-l spurcă; și dacă a spurcat pe cineva dintr-o familie, se zice că are să moară unul din ei“; „Cine vede întîia oară primăvara o singură barză, zice că e semn de moarte“; *incendiul:* „Dacă se aprinde undeva o casă, vestește oamenii prin tocănitul cu ciocul lor“ („Șezătoarea“, VIII, 1904, p. 51—55).

Dacă barza nu ar lipsi din peisajul rural pe timpul iernii, aceasta nu ar fi avut valoare calendaristică și meteorologică. Este o pasăre așteptată cu nerăbdare și primită ca un oaspete drag. În popor se spunea că drept răsplată pentru îngăduința oamenilor care permit berzei să-și construiască cuibul pe case sau în apropierea caselor, aceasta aducea un suprem sacrificiu prin omorîrea unuia din pui. Migrația tipică a păsărilor, categorie în care se încadrează și barza, se declanșează și se desfășoară cu o exactitate extraordinară, aparent

independent de fluctuațiile mediului geografic. Păsările migratoare „intră într-o stare de neliniște premigratoare în anumite momente calendaristice, indiferent de particularitățile condițiilor externe. Apariția neliniștii premigratoare și pornirea spre locurile de iernat a păsărilor din zonele temperate au loc la termene precise, cu mult înainte ca modificările de mediu să impună migrația“ (Lungu, 1968, p. 147—148).

Cocoșul Pentru a afla diferite momente ale zilei și nopții, oamenii observau Soarele și Luna, stelele și planetele. Din păcate aștrii nu pot fi observați întotdeauna din cauza timpului noros, iar aprecierea poziției lor pe bolta cerească este, fără alte instrumente de măsurat, aproximativă. Trebuia ales deci un orologiu terestru mai apropiat și mai ușor de observat care să indice diviziuni repetabile ale timpului diurn. Nu era nevoie de prea mare spirit de observație pentru a constata că animalele și păsările au un comportament diferit în anumite momente ale zilei și nopții. În loc să-și bată capul pentru a crea o mașinărie de măsurat timpul, omul a căutat mai întîi în natură organisme vii care să-l informeze despre scurgerea vremii. Din motive practice, acest orologiu natural era de dorit să fie cît mai aproape de locuința și gospodăria omului; adică trebuia găsit printre animalele și păsările domestice.

Cu mii de ani în urmă, popoare aflate în diferite colțuri ale lumii au ales același orologiu: cocoșul. De pildă, la romani, timpul nocturn era împărțit după prima, a doua și a treia cîntare a cocoșului. Pliniu credea că ei sînt „veghetorii noștri nocturni, pe care natura i-a creat ca să trezească pe muritori la muncă și să le întrerupă somnul. Ei cunosc stelele și deosebesc pe zi cîte trei ore prin cîntarea lor. Ei se duc cu Soarele la culcuș și la a patra veghe iarăși cheamă la griji și la muncă. Ei nu suferă ca răsăritul Soarelui să ne afle

nepregătiți: ziua ce vine o vestesc prin cîntare, iar cîntarea prin bătaia aripilor“ (Marian, 1883, p. 239). Nu numai în antichitate, dar și în evul mediu armatele de uscat purtau cu ele cîte un cocoș pentru a le vesti schimbarea santinelelor pe timpul nopții. O funcție asemănătoare îndeplinea și cocoșul urcat cu cîteva găini la stînele carpatice de către păstorii români.

Calitatea de a vesti zorile era considerată în antichitate de origine divină, cocoșul fiind amestecat în intimitățile zeilor. Astfel, zeul Marte a pus un servitor al său, Alectryon, să stea de strajă la ușă în timp ce el o vizita pe zeița Venera. Gelosul zeu Vulcan, sfătuit de un zeu trădător, îi surprinde pe amanții neprevăzători. Drept pedeapsă, Marte l-a prefăcut pe Alectryon în cocoș, pentru a da de știre întotdeauna cînd răsare Soarele. În lumea antică cocoșul a fost închinat diferitelor zeități — Apolo, Minerva, Mercur, Marte — dîndu-i-se semnificații diferite (vestitor al răsăritului Soarelui, priveghetor al somnului, simbol al luptei războinice).

Avînd darul de a cînta în preajma miezului nopții, moment de cumpănă, de confruntare a spiritelor bune cu cele rele, poporul l-a pus paznic la hotarul dintre forțele malefice și cele benefice. După cîntatul lui, spiritele necurate își pierdeau puterea, se ascundeau pentru a intra din nou în acțiune, conform tradiției, în noaptea următoare. Cîntecul cocoșului simboliza trecerea momentului critic și anunța victoria Soarelui și a luminii asupra nopții și întunericului. El anunța nu numai orele nopții, ci și curățirea spațiului nocturn de forțele ostile omului.

În basme, cocoșul este un personaj fantastic cu forțe miraculoase: aduce bogății imense stăpînului, este sfătuitorul lui Făt-Frumos, avertizează pe Ileana Cosînzeana de venirea Zmeului sau a lui Făt-Frumos. Atmosfera enigmatică creată în jurul cocoșului, datorită

faptului că acesta cîntă la miezul nopții și la hotarul timpului diurn (noapte — zi), a fost folosită în diferite practici magice. Astăzi continuă să joace rol ritual la înmormîntare (cocoșul dat de pomană peste sicriu sau peste mormînt) și, uneori, în ceremonialul nunții (aducerea cocoșului fript la masa cea mare simboliza apropierea zorilor, moment cînd invitații trebuiau să se ridice și să plece (Marian, 1883, p. 247).

Cocoșul era și un prevestitor al timpului ploios sau secetos, al vremii geroase sau moinoase, iar prin cîntecul lui pe prag anunța sosirea musafirilor etc.

Deși ceasornicul a pătruns astăzi în casele din cele mai izolate cătune, oamenii continuă să se orienteze după cîntecul cocoșilor. Aceștia indică cel puțin trei momente principale ale nopții: *miezul nopții* la primul cîntat, *trei ore înainte de ziuă* la al doilea cîntat și *crăpatul de ziuă*, cînd cîntă mai des (apune Găinușa și apare Luceafărul de dimineață).

Alături de păsările migratoare — al căror comportament a inspirat oamenilor simboluri calendaristice pentru a marca debutul primăverii (verii) sau al toamnei (iernii) în funcție de sosirea și plecarea acestora spre zonele de iernat (cucul, barza, cocorul, rîndunica și altele) — păsărilor nemigratoare li s-au rezervat mai multe zile pentru a marca, în special, ciclul de reproducere care corespunde cu trecerea de la iarnă la vară. Astfel, Dragobetele, sărbătoare ținută în funcție de zona etnografică, în una din zilele de la sfîrșitul lunii februarie sau la începutul lunii martie, era considerat timpul împerecherii păsărilor care se strîng în stoluri, ciripesc și încep să-și construiască cuiburile. După legendă, Dragobetele este fiul Babei Dochia și reprezintă, în opoziție cu aceasta, principiul pozitiv, al înnoirii. Avînd unele din atribuțiile lui Cupidon/Eros, Dragobetele este purtătorul dragostei și bunei dispoziții pe meleagurile românești. Sfîrșitul reproducerii

păsărilor este marcat de momentul în care puii păsărilor de pădure încep să zboare, zi fixată de tradiție la 21 mai, la sărbătoarea intitulată popular Constantin Graur sau Constandinu Puilor. Celelalte zile de peste an în care apar diferite practici magice legate de prevenirea stricăciunilor aduse de păsările sălbatice recoltelor nu au semnificație calendaristică.

Lupul Pentru performanța cucului de a anunța echinocțiul de primăvară prin „dezlegarea limbii" și solstițiului de vară prin „amuțirea glasului", poporul i-a rezervat, drept recompensă, două zile: 25 martie și 24 iunie. Ce semnificație calendaristică extraordinară trebuie să fi avut atunci lupul, pentru care se „țineau", la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, peste 30 de zile dintr-un an! Zilele din calendarul popular în care apar practici dedicate lupului se grupează mai multe la un loc sau sînt despărțite prin diferite intervale de timp. Se observă, totuși, o concentrare evidentă a acestor zile în perioada de toamnă și de iarnă a anului: Sînpetru (29 iunie), Circovii Marinei (15—17 iulie), Martirul Lupu (22 august), Teclele (24 septembrie), Berbecarii (26—28 septembrie), Osie (17 octombrie), Lucinul (18 octombrie), Sîmedru (26 octombrie), Ziua Lupului (13 noiembrie), Filipii de Toamnă (14—21 noiembrie), Filipul cel Șchiop (21 noiembrie), Sf. Andrei (30 noiembrie), Sînpetru de Iarnă (16 ianuarie), Tănase de Ciumă (18 ianuarie), Filipii de Iarnă (25—31 ianuarie), Stretenie (2 februarie), Martinii de Iarnă (1—3 februarie). În satele pastorale se adăugau, la aceste zile, și „joile rele", numite „Joi Verzi".

Pentru a deslușî semnificația calendaristică a lupului, prezentăm cîteva elemente din comportamentul său de reproducere care au servit oamenilor repere de orientare în timp. Împerecherea începe în a doua jumătate a lunii noiembrie și sfîrșește la începutul lunii februarie

După lupta care se dă între masculi, femela alege un partener cu care se împerechează și crește apoi puii. Deși împerecherea lupilor dintr-un areal geografic se desfășoară pe parcursul a trei luni de zile, în cazul unui singur exemplar aceasta se realizează în 5—10 zile. Frecvența maximă a împerecherii se situează în preajma zilei de 1 februarie. După o perioadă de gestație de 62—63 de zile, lupoaicele fată în plină primăvară. Prin luna octombrie noua generație de lupi (cățeii de lup) se prind în haită cu părinții și participă la urmărirea și atacarea prăzii. Aceste haite familiale, la care se adaugă și lupii născuți cu un an înainte, se dezmembrează în timpul împerecherii (Cotta, Bodea, 1969, p. 209).

Revenind la materialul documentar oferit de etnografie, constatăm că în multe legende și povestiri populare Sf. Petru de Iarnă este considerat patronul lupilor, cel care, noapte de noapte, împarte prada în vite. Sf. Petru devine foarte darnic în noaptea de 30 noiembrie, cînd sînt osîndiți și proprietarii vitelor care nu au „ținut" Filipii și joile de după Paște. Ce dușman mai mare puteau să aibă crescătorii de animale decît pe Sf. Petru (Sfînt numai cu numele, pentru că atribuțiile sale sînt specifice unei zeități păgîne care le trimite o fiară atît de cumplită în turmele și cirezile lor.) Se spune despre lup că, după ce sfîșie mai multe oi și vede bălți de sînge în jurul său, ia o oaie și pleacă s-o mănînce. Ursul, care se mulțumește cu două oi ce le cară sub subțioară, este un animal bun pe lîngă acest carnasier atît de crud. Lupul a fost considerat în toate timpurile un animal feroce prin excelență. Pentru a amenința și speria copiii, părinții mai pronunță și astăzi formula, probabil milenară, „vine lupu"! Încă din antichitate lupul a fost asimilat cu zeii morții și geniile infernale. În tradiția nordică lupii simbolizează moartea cosmică, întrucît ei devorează aștrii care

măsoară timpul: Luna și Soarele. La noi, despre ruda sa domestică, cîinele, se spune că atunci cînd urlă noaptea „urlă la Lună" și prevestește moartea unei persoane.

În onomastica românească Filip continuă gr. Philippos, unul dintre cele mai vechi, frecvente și larg răspîndite nume de persoană în Grecia Antică. La noi începe să apară ca antroponim din jurul anului 1550, dar numele este cu siguranță mai vechi (Ionescu C., 1975, p. 136). Sărbătoarea, căreia îi erau rezervate în calendarul popular mai multe zile, era dedicată unor personaje mitologice răspunzătoare de animalele sălbatice, în special de lupi. Perioada de sărbătorire a Filipilor era cuprinsă între 11 și 23 noiembrie, iar numărul zilelor grupate sub același nume varia, de la zonă la zonă, între 3 și 8. Dovadă a vechimii acestei sărbători este faptul că Filipii erau ținuți cu sfințenie de femeile căsătorite și văduve pînă spre sfîrșitul sec. al XIX-lea. Unele țineau un Filip (primul Filip), altele doi Filipi (primul și al doilea), altele trei sau mai mulți. Cînd își măritau fetele, mamele le dădeau, alături de zestre, și cîte un Filip. Dacă avea mai multe fete, mama putea să rămînă fără Filip (Fochi, 1976, p. 127). Ținînd seama că Filipii de Toamnă marcau începutul unei lungi perioade calendaristice de împerechere și înmulțire a lupilor, moștenirea acestor zile numai pe linie maternă ar putea fi interpretată ca o străveche și tulburătoare solidaritate față de principiul general al fertilității.

În perioada Filipilor de Toamnă și, în general, în perioada de înmulțire a lupilor, cea mai severă interdicție era scoaterea cărbunilor din casă pentru a nu fi găsiți de lupoaicele care-i caută cu înverșunare ca să se înmulțească: „cînd se împerechează lupii, ei zic că lupoaicele umblă prin curțile oamenilor spre a găsi un cărbune lepădat în gunoi, pe care dacă-l mănîncă

rămîn grele"; „apucînd lupii cărbuni sau altceva, se prăsesc"; „dacă lupoaicele găsesc cărbuni în gunoi, se cățelesc"; „cu deosebire la Treisfetite și Stretenie, grija este așa de mare că se crede că în nopțile acestor zile nu e lupoaică să nu-i dea piciorul prin sat să fure cărbuni din gunoi, că dacă nu fură rămîne stearpă" (Fochi, 1976, p. 127—129). Sîntem aici în prezența unor reprezentări spirituale de un rar arhaism: focul, simbolizat de cărbunii aruncați o dată cu cenușa și gunoiul din casă, este principiul masculin fără de care lupoaicele rămîn sterile.

Cel mai important și mai de temut Filip era Filipul cel Șchiop sau Filipul cel Mare care, în funcție de zonă, se serba la 11, 21 sau 30 noiembrie. Anticipăm că Ovidenia (21 noiembrie) și Sf. Andrei (30 noiembrie) cuprind urme sigure ale unui străvechi ritual de An nou. Desigur, și celelalte zile de peste an care cuprind practici legate de lupi au semnificația lor calendaristică. Ne oprim însă cu exemplificările numai la cele două categorii de sărbători simetrice: Filipii de Toamnă — Filipii de Iarnă și Sînpetru de Vară — Sînpetru de Iarnă.

După perioada de împerechere a lupilor, marcată clar de Filipii de Toamnă și Filipii de Iarnă, urmează, ținînd seama că frecvența maximă a împerecherilor se situa în preajma zilei de 1 februarie, perioada de gestație de două luni. Ar însemna, deci, că în prima parte a lunii aprilie toți lupii sînt fătați. Puii sînt supravegheați apoi de părinți pînă spre toamnă, cînd, o dată cu intrarea în haită, se încheie ciclul de reproducție. Se pune întrebarea de ce lupului i s-au rezervat un număr impresionant de zile în calendarul popular, de ce principalele momente din ciclul său de reproducere sînt marcate de sărbători importante, de ce în jurul său s-au păstrat atîtea practici magice și credințe străvechi, de ce ocupă un loc atît de însemnat în folclorul

românesc (basme, legende, zicale)? Ferocitatea animalului și pagubele aduse în rîndul animalelor domestice este una din explicații. Modul de construcție a adăposturilor pentru animale, sistemul de păstorit practicat de români, tehnicile arhaice de vînătoare și prindere a lupilor exprimă laolaltă hotărîrea oamenilor de a lupta împotriva unui animal sălbatic cu mare areal de răspîndire. Lupta era dusă nu numai în planul concret, ci și în planul simbolic: interdicții legate de muncă în unele zile dedicate lupilor, încleștarea pieptenilor pentru scărmănat lîna, farmece, descîntece etc. Mai există o explicație istorică și etnologică și anume semnificația profund religioasă a lupului în societatea străveche a dacilor care se numeau, după Strabon, lupi.

Reluînd informația lăsată de Strabon conform căreia dacii se numeau mai întîi *dáoi* și citînd alte exemple în care *dáos* era numele frigian al lupului, iar Dáousdava numele unui oraș în Moesia Inferior, Mircea Eliade este de părere că dacii se numeau ei înșiși „lupi" sau cei care „sînt asemenea lupilor". Existența unei confrerii războinice intitulată „dacii" (lupii), de la care ar fi primit strămoșii noștri numele etnic, este foarte probabilă. Indiferent de „originea eponimului lor — epitet ritual al tineretului războinic sau poreclă a unui grup de imigranți victorioși — dacii erau desigur conștienți de raportul între lup și război: dovadă simbolismul stindardului lor" (Eliade, 1980, p. 31). Din păcate, ne lipsesc multe elemente pentru a reconstitui scenariul mitico-religios al lupului, așa cum trebuie să se fi desfășurat el la daci. Pentru reconstituirea calendarelor autohtone dispunem, totuși, de unele informații etnografice și folclorice înregistrate în ultimii 150 de ani.

Se cunoaște sigur că purtatul măștilor de animale, inclusiv masca de lup, se leagă de ritualul începutului de an. Ceremonialul în cadrul căruia tinerii apar mas-

cați în animale era popular în Balcani și în România în timpul celor 12 zile „cosmogonice" (din ajunul Crăciunului pînă la Bobotează) cînd se desfășoară ritualul trecerii de la anul vechi la anul nou. Purtatul măștilor simboliza însă și întoarcerea periodică (anuală) a morților sub forma moroilor, strigoilor, vîrcolacilor. Multe legende și credințe populare privind vîrcolacii își au originea în procesul de folclorizare, adică în procesul în care riturile concrete (de inițiere războinică, de renovare a anului) sînt proiectate în lumea imaginară. Îmbrăcarea pieilor și purtatul măștilor de lup se desfășurau, cu siguranță, în cadrul unor ceremonii anuale. Or, sărbătoarea cea mai importantă a celor mai multe popoare a fost Anul nou. Se pune însă întrebarea: în ce perioadă a anului se desfășura acest spectaculos ritual? Ținînd seama de lipsa relativă de documente privind spiritualitatea dacilor, argumentele ce le poate oferi reprezentarea lupului în cultura populară devin foarte prețioase. Este de presupus că animalul-simbol de la care și-au luat dacii numele să fi pătruns în toate sferele spiritualității lor. Dacă dorim să aflăm cît mai multe date privind universul spiritual al dacilor, ar trebui întocmit un voluminos dosar interpretativ al lupului în cultura populară românească.

În mentalitatea populară, viața omului era imaginată în termeni temporali (durată, vîrstă) și în termeni spațiali (lungime, itinerar, drum). Omul vine din preexistență în existență prin naștere și pleacă din existență în postexistență prin moarte. Călătoria se desfășoară deci în lumea reală (viața propriu-zisă) și în sfera miticului (înainte de naștere și după moarte) și presupune parcurgerea a trei drumuri: preexistențial, existențial și postexistențial. „Frăția" cu lupul începe însă din segmentul preexistențial, cînd copiii care plîng în pîntecele mamei, înainte de a se naște, se transformă în pricolici (fiară sălbatică, mai ales în lup), și

continuă după moarte, în postexistență, în lumea miticului, așa cum reiese din cîntecul zorilor cîntat la casa mortului:

„Și-ți va mai ieși
Lupul înainte,
Ca să te spăimînte,
Să nu te spăimînți.
Frate bun să-l prinzi,
Că lupul mai știe
Seama codrilor
Și-a potecilor.
Și el te va scoate
La un drum de plai,
La fecior de crai
Să te ducă-n rai,
C-acolo-i de trai;
În dealul cu jocul
C-acolo ți-e locul;
În cîmp cu bujorul,
C-acolo ți-e dorul". (Pop, 1968, p. 84).

Revenind, după referirile privitoare la mitologia lupului, la semnificația calendaristică și la rolul său de reper în scurgerea timpului, conchidem:

— comportamentul lupului, păstrat în forme aproape neschimbate de-a lungul mileniilor și exprimat plastic în zicala populară „Lupul își schimbă părul, dar năravul ba", cuprinde două principii fundamentale ale oricărui calendar: repetabilitatea și stabilitatea unităților de măsurat timpul;

— mitologia lupului este solidară cu nașterea, schimbarea și moartea timpului, dar și cu vîrstele și moartea omului. În informațiile etnografice lupul sau, în forma sa antropomorfizată (vîrcolacul sau pricoliciul) apare ca devorator unic al aștrilor puși pe cer ca să măsoare timpul: Soarele și Luna;

— prin împerecherea și înmulțirea în anotimpul morții și sterilității vegetale, lupul sugerează ideea străveche

a legăturii dintre fertilitate și sterilitate, dintre naștere și moarte. De altfel, moartea anului vechi și nașterea anului nou le sărbătorim și astăzi simultan, într-o singură noapte; — comportamentul de reproducere al lupilor împarte anul în două părți: iarna, de la constituirea haitei și formarea perechilor pînă la nașterea puilor, și vara, corespunzătoare creșterii puilor pînă la introducerea lor în haită. Suprapunerea unor sărbători populare de mare vechime peste momente precise ale ciclului de reproducție a lupului indică un început de an, probabil Anul nou dacic, în perioada octombrie-noiembrie.

Transformarea lupului dintr-o forță malefică într-o forță benefică o consemnăm nu numai în „lumea morților", unde fiara înfricoșătoare a pădurilor devine călăuză de nădejde a sufletelor, ci și în lumea celor vii, unde curăță și purifică spațiul înconjurător, alungînd și sfîșiind dracii în ziua de Bobotează.

Pînă nu demult, în satele de pe Platforma Luncanilor (jud. Hunedoara), mamele dădeau copiilor primul lapte de la sîn printr-o „gură de lup", instrument ritual în formă de cerc confecționat dintr-o falcă și piele de lup. Alăptatul ritual se folosea și în cazul în care copilul se îmbolnăvea din imprudența mamei care „a umblat cu picioarele goale" prin locurile pe unde a trecut lupul (Apolzan, 1983, p. 716). Această practică rituală ne trimite cu mii de ani în urmă, la mitologia romană, unde Romulus și Remus au fost hrăniți de o lupoaică, la mitologia cretană, unde copiii născuți din iubirile tăinuite ale unor zei erau îngrijiți de forțe ale naturii și hrăniți cu lapte de lup, cățea (ruda domestică a lupului), capră. Alăptarea copiilor prin „gură de lup" poate fi interpretată ca un transfer simbolic al puterii și vitalității animalului invocat prin intermediul primului lapte supt, aliment sacramental și băutură a nemuririi în spiritualitatea daco-geților. În numeroase sate românești transferul vitalității unor animale săl-

batice se efectua, pînă la începutul sec. al XX-lea, nu numai prin alăptarea simbolică, ci și prin schimbarea numelui copilului bolnav și acordarea altor nume, în general Lupu și Ursu, după alt ritual decît cel creștin, de către altă persoană decît preotul și în altă împrejurare decît biserica. Botezul păgîn avea menirea să recîștige sănătatea și vigoarea animalelor invocate.

Ursul Ziua ursului a fost ținută de majoritatea popoarelor europene, și ceea ce surprinde este faptul că se serba la aceeași dată (2 februarie) (Candrea, 1928, p. 108). Se pare că a avut un rol calendaristic deosebit numai la unele populații nordice care l-au asimilat cu Luna (Durand, 1977, p. 391). Schimbarea anotimpurilor indicată de urs prin dispariție iarna și apariție bruscă primăvara a reprezentat probabil motivul pentru care el a fost trecut printre animalele-oracol, de prevedere și orientare în timp. Românii i-au acordat, de la zonă la zonă, mai multe zile: Stretenie (2 februarie), Macovei (1 august) și Sîmbăta Ursului, serbată fie toamna, la Sf. Andrei, fie primăvara, în Sîmbăta lui Lazăr, Martinii de Toamnă (12—14 noiembrie) și Martinii de Iarnă (1—3 februarie).

Ursul este un animal specific zonelor noastre carpatice, cu păduri întinse și neumblate sau mai puțin umblate de om. Are nevoie de liniște, de stînci și arbori dărîmați pentru a-și construi bîrlogul, de desișuri pentru adăpost pe timpul zilei și o sursă de apă în apropiere. Ursul nu hibernează, așa cum se crede; iarna se retrage în bîrlog, întrucît deplasarea lui cînd se așază zăpada în strat mai gros devine foarte anevoioasă. De altfel, ursoaica fată chiar în timpul iernii. Perioada de împerechere durează din aprilie pînă în iunie, durata gestației fiind de 7—8 luni. Ursoaica fată în ianuarie-februarie, în condiții grele, cînd trebuie să se mulțumească cu propriile rezerve de hrană acumulate toamna. Masculul intră mai tîrziu în bîrlog; dacă

iarna este blîndă și anul a fost bogat în ghindă și jir, el poate renunța la adăpost. În schimb, femela intră întotdeauna în bîrlog, părăsindu-l în martie-aprilie, în funcție de mersul vremii. Dacă nu au fost deranjați, urșii își păstrează bîrlogul mai mulți ani; în caz contrar, îl strică (Cotta, Bodea 1969, p. 199).

De ziua lui, la Stretenie, poporul spune că ursul iese din bîrlog și își privește umbra. Dacă e soare și cald, își adună lemne pentru a-și repara locuința și se bagă din nou la adăpost. Dacă e frig și timp noros, nu mai intră în bîrlog și începe să se plimbe prin pădure. De multe ori ursul este asemuit cu un om: „el își face căsuță ca omul și își aduce de toate; numai cît atîta că n-are foc. În ziua ceea a lui — iarna — de Stretenie, el iese din casă și de vede că-i afară frig, ger tare, vine înapoi și își sfarmă casa și începe a umbla așa prin pădure; dar de-i cald în ziua ceea, se bagă în colibă și șede, că are să mai fie frig, are să fie primăvară geroasă și ploioasă. Mă rog, cum știe el care e ziua lui și că are să fie frig? Așa-i de cuminte, dacă-i din om!“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 952). În unele legende se spune despre el că provine dintr-un om care era morar sau cioban într-un sat, în altele, din contră, oamenii provin din urși. Mai răspîndită este însă credința că urșii trăiesc cu femei pe care le fură: „o fată zice c-a fost ursită s-o ia ursul. Zice că ele erau două surori și stăteau sub pădure. Într-o noapte, cînd a ieșit ea afară, a prins-o ursul în brațe și-a dus-o în vizuina lui și a acoperit groapa cu cioate și copaci, că nu putea nimeni să străbată la dînsa... (Niculiță-Voronca, 1903, p. 953). Din tradițiile foarte bogate țesute în jurul ursului reținem caracterul contradictoriu al comportamentului: fată puii iarna, în condiții foarte vitrege, în timp ce alte mamifere sălbatice fată primăvara sau vara; dacă timpul e frumos de Stretenie se întoarce în bîrlog, dacă e urît își reia activitatea în pădure; dacă găsește atunci

punte peste rîu o strică, dacă nu găsește pune punte etc. Se pare că oamenii vedeau în comportamentul ursului, real sau imaginat de ei, timpul capricios al lunilor februarie și martie. Ziua ursului, de la începutul lunii februarie, ar avea deci același caracter schimbător ca zilele Babelor de la începutul lunii martie. La Stretenie, ca și la Dochia, tradiția susține „că se întîlnește vara cu iarna și se iau la luptă; vara spune că de-amu iarna să se ducă, că vine ea, dar iarna nu se dă bătută și se luptă“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 950). De ziua ursului se fac observații și previziuni meteorologice, se iau probe privind belșugul holdelor. Informațiile etnografice atestă, alături de unele argumente arheologice și lingvistice, rolul important ce l-ar fi putut avea ursul în spiritualitatea dacilor. După unele ipoteze ursul s-ar regăsi în numele zeului Gebeleizis și chiar al lui Zalmoxis, după altele, ursul ar fi dat numele unei confrerii dacice, *confreria ursinilor* (Vulcănescu, 1985, p. 501—502). Pînă spre începutul secolului XX ursul era considerat un animal miraculos: a dat numele unor constelații (Ursa Mare și Ursa Mică), a fost implicat în legendele cosmogonice românești, avea putere de tămăduire a unor boli prin „călcarea ursului“ și afumarea copiilor cu părul de urs, prevestea vremea, se presupunea că este ruda îndepărtată a omului, căruia îi sporea puterea prin purtarea blănii sale, dinții i se păstrau ca talismane etc. Moartea și învierea ursului din colindul cu ursul de Anul nou și incendierea măștii din paie la terminarea secerișului în unele sate dobrogene (Vulcănescu, 1985, p. 503) au, în primul caz, semnificație calendaristică, de înnoire rituală a timpului, și, în al doilea caz, de ofrandă adusă probabil unui zeu al vegetației.

Zilele dedicate ursului în calendarul popular, în special Stretenia, Macaveii (cînd „se împuiază“ și încetează de a se mai scălda în apele rîurilor), Martinii de Toamnă

și de Iarnă (sărbători de cîte trei zile fiecare și care se suprapun, parțial, cu sărbătorile lupilor, Filipii) cuprind elemente interesante, dar fără să mai dețină un rol însemnat în determinarea timpului în calendarul gregorian și cel iulian. Sărbătorile ursului au fost, probabil, atît de importante în spiritualitatea strămoșilor noștri, încît nu au putut fi clintite de reformele calendaristice oficiale de corectare a timpului. Zilele ursului, sărbătorite la 2 februarie și la 1 august, împart anul în două părți (anotimpuri) perfect egale. Datorită faptului că anul tropic este exprimat printr-un număr zecimal de zile (calendarele operează cu numere întregi de zile) și în lipsa unor reforme oficiale de corectare a acestui ipotetic calendar, cele două sărbători au rămas în urmă față de echinocții, repere stabile pentru calcularea timpului, cu aproximativ 40 de zile.

Invocarea ursului ca putere benefică la obiceiurile de naștere, cînd copilului de moț trebuia să i se dea „o linguriță de unsoare de urs ca acesta să poată rezista influenței ursitoarelor, care veghează la căpătiiul lui și îi țes viitorul" (Frîncu, Candrea, 1888, p. 119), sau în Țara Hațegului unde moașa unge copilul cu untură de urs pentru că atunci „va fi om tare" (Densușianu, 1915, p. 232), la obiceiurile de înmormîntare unde apărea, la priveghi, și masca de urs, în obiceiurile de iarnă (colindul cu ursul, masca de urs), în mantica și medicina populară etc. sprijină ipoteza existenței unei străvechi zeități dacice „ascunsă" în piele de urs, venerată de români pînă la începutul secolului al XX-lea. Într-un valoros studiu zonal, Lucia Apolzan ajunge la concluzia că mitologia ursului însumează trăsături a două zeități opuse: chtoniană și uraniană. Se poate observa că ursul, „ca divinitate de pădure și de munte, e legat în practicile tradiționale atît de aspecte chtonice (retragerea în grote în timpul iernii și revenirea o dată cu învierea naturii), cît și de aspecte astrale (cunoașterea semnelor cerești, atribuții uraniene). În credințe și practici, sacralitatea ursului întruchipează caractere bivalente — chtonic și uranian — ca fenomene de sincretism provenind din străvechi mitologii" (Apolzan, 1983, p. 711).

Calul Animația și mișcarea rapidă a viețuitoarelor, începînd cu colcăiala larvelor și pînă la goana cailor, erau imagini care întrețineau ideea scurgerii timpului, a plecării fără întoarcere și a morții. În antichitate, divinitatea călăuză a sufletelor și păzitoare a Infernului, Hecate, zeiță a lunii negre și a întunericului, era considerată de Hesiod patroană a cailor, în timp ce, mai tîrziu, vracii și-o imaginau iapă, cățea, lupoaică. În panteonul grec Hecate era confundată cu Artemis, „zeița cu câini", în evul mediu occidental targa mortuară se numea „calul sf. Mihai", iar sicriul, în orientul persan „cal de lemn" (Durand, 1977, p. 92 —93). Reținem deci simbolismul funerar al calului chtonian și înlocuirea sau confundarea acestuia cu lupul sau cu ruda domestică a acestuia, câinele.

Prezent în toate mitologiile antice, calul a fost asociat nu numai cu Luna și zeitățile infernale, ci și cu cultul cvasiuniversal al Soarelui: zeul indian Indra este figurat sub forma calului sau călărețului, ale căror iuțeală și rapiditate erau atributele esențiale pentru călătoria diurnă a Soarelui; zeița romană, de origine galică, Epona proteja caii, măgarii și catîrii, motiv pentru care imaginea ei se păstra în firidele din pereții grajdurilor. Pentru celți, supranumiți „copii de iapă" calul era un animal-totem, iar numele lor însemna, „Călăreți". Pe teritoriul României (Dobrogea, Oltenia, Transilvania) au fost descoperite 200 de monumente aparținînd cultului Cavalerului trac, zeu venerat de populațiile trace din regiunea balcano-dunăreană în secolele 2—3 e.n.

Acesta, reprezentat ca un tînăr călăreț mergînd la vî-

nătoare, la pas sau în galop, ridică mîna dreaptă în semn de binecuvîntare sau deține unele atribute cu caracter sacru. Scena în care cavalerul trac apare singur sau însoțit și de alte divinități (Cybele, Dionysos, Hermes) este completată de un peisaj sacru compus dintr-un pom cu șarpele încolăcit și un altar. În regiunile dunărene aparținînd Daciei, Moesiei, Dalmației au fost descoperite un număr mare de reliefuri sculptate, fără inscripții votive, aparținînd geto-dacilor. Astfel de divinități, numite de arheologi Cavaleri danubieni, sînt reprezentate de o triadă alcătuită dintr-o zeiță încadrată de doi cavaleri care poartă în sulițe balaurul dacic și calcă triumfători dușmanii sub copitele cailor. Despre cultul calului pe teritoriul vechii Dacii vorbesc și alte descoperiri arheologice (Pippidi, 1976).

Deși în calendarul popular calul și lupul domină fiecare cîte o jumătate de an, amîndoi exprimă, în esență, același simbol: timpul care zboară. Legătura calului cu Soarele și Luna este bine exprimată de întreaga mitologie românească, unde simbolismul chtonian și funerar evoluează spre un simbolism uranian foarte clar: Soarele este purtat pe cer de telegari voinici; calul atmosferic sau meteorologic poartă pe cerul înnorat un cunoscut personaj mitologic, Sîntilie, care trăsnește cu biciul de foc diavolii; caii îi ajută pe Sîntoader și Sînnicoară să întoarcă Soarele, hotărît să se refugieze pentru totdeauna de privirile oamenilor; caii purifică, prin goana lor, spațiul la Bobotează sau la Lăsatul Secului; Caii lui Sîntoader instituie ordinea și echilibrul după perioada cîșlegilor, întrerupînd șezătorile și întîlnirea fetelor cu băieții. În calendarul popular cultul cabalin apare exprimat direct (săptămîna de opt zile dedicată Cailor lui Sîntoader, Încurarea cailor la Bobotează sau Lăsatul Secului, Todorusale — zi cînd se întîlneau Caii lui Sîntoader pentru a petrece cu Rusaliile —, Paștele Cailor) și indirect, prin in-

termediul unor personaje calendaristice, adevărați zei sau semizei călări (Sîntoader, Sîngiorz, Sînnicoară) sau transportați de cai în care cerești (Sîntilie). Cultul calului a fost, probabil, în vremuri străvechi, exclusiv animalier, după care s-a contopit cu sfinții purtați pe spate sau în car. Bogata mitologie a calului și implicarea lui în lumea aștrilor și a zeilor — el însuși zeu, singur sau în asociere cu personajul mitologic purtat în spate sau în car, sînt legate, firește, de semnificațiile lui calendaristice. Astfel, săptămîna Caii lui Sîntoader deschide anul agrar, Sîngiorzul deschide anul pastoral, Sîntilie indică miezul verii pastorale, Sînnicoară și Sîntoader păzesc Soarele la granițele de miazănoapte.

Implicarea Sîntoaderului în ritualul Anului nou autohton este o ipoteză îndrăzneață, sprijinită însă de numeroase probe etnografice, folclorice, lingvistice. Astăzi Sîntoaderul este celebrat, în cea mai mare parte a țării, sîmbăta din prima săptămînă a postului, fiind deci o sărbătoare mobilă. Totuși, în unele sate din sudul țării sărbătoarea era la date fixe: 10, 14, 17 februarie, 9 martie (Fochi, 1976, p. 309). Practic, Sîntoaderului îi erau rezervate și alte zile, numite Caii lui Sîntoader, care începeau de marți, după Lăsatul Secului, și puteau fi, în funcție de zona etnografică, în număr variabil: 5, 7, 8, 9 sau 12. Nici unui sfînt păgîn nu i s-au repartizat în calendarul popular atîtea zile! Herghelia lui Sîntoader se compune din zeități mai mici (semizei) subordonate zeului cel mare sărbătorit în prima sîmbătă a postului. Aceste personaje mitologice erau imaginate fie ca niște cai năzdrăvani, fie ca niște flăcăi călări pe cai: „Sîntoader are șapte pînă la doisprezece cai, care sînt feciori frumoși ce și-au părăsit drăguțele, doar că au cozi și copite de cai și fiecare din ei este încins cu lanțuri“ (Marian, 1899, p. 41). Deși data mobilă în care cădea Sîntoaderul cel Mare putea fi între 8 februarie și 14 martie, există argumente etno-

grafice și folclorice care susțin că data originară a sărbătorii, înainte de introducerea ritualului creștin al Paștelui, era localizată la echinocțiul de primăvară, deci în perioada calendaristică în care lumina și întunericul sînt puse în cumpănă. În acest sens, o informație extrem de interesantă a fost culeasă la sfîrșitul secolului trecut din Banat: „Caii lui Sîntoader sînt de două feluri, și anume albi și negri. Și caii cei albi prigonesc neîncetat pe cei negri și, ajungîndu-i, încep a-i mușca cu gurile și a-i bate cu copitele, și de regulă nu se lasă pînă ce nu-i învinge" (Marian, 1899, p. 42). Deducem din acest citat că este vorba de echinocțiul de primăvară și nu de cel de toamnă, întrucît caii albi (zilele) învinge caii negri (nopțile).

Aceeași concluzie reiese și din interpretarea unei legende transilvănene publicate, pentru prima dată, de George Coșbuc: „Soarele e pus de Dumnezeu să lumineze pămîntul, dar el, îngrozit de răutățile cîte le vede pe pămînt și sătul de același drum veșnic, într-una vrea să fugă și să scape de vederea pămîntului. Așa, cum umblă el de-a curmezișul peste pămînt, de la răsărit la sfințit, își tot schimbă drumul și fuge cu răsărirea cînd spre miazăzi și cînd spre maizănoapte, că doară-doară va putea ajunge odată să facă ocol pămîntului și el să stea să se odihnească pe cer și să nu mai aibă de înconjurat pămîntul. Iar sfîrșitul pămîntului va fi atunci cînd Soarele va ajunge să răsară de la sfințit și să sfințească la răsărit, adică tocmai invers de cum e astăzi. Dar Dumnezeu nu voiește acest lucru, și de aceea a pus străjer la miazănoapte pe Sînnicoară, și la miazăzi pe Sîntoader ca să țină calea Soarelui și să-l abată din cale. Și cică primăvara ajunge soarele în fuga lui pe la Sîntoader și atunci ia cu el nouă babe rele și aduce ploi și ninsori și prăpădenie de vreme rea, că doară-doară va scăpa nevăzut de Sîntoader pe o vreme ca aceea. Și mai-mai să-l scape Sîntoader, căci Soarele apucă

să fugă înainte; dar atunci Sîntoader cu nouă cai ai săi se ia după Soare și-l fugărește și aleargă să-l prindă. Și fuge după Soare 13 săptămîni, și abia îl ajunge acolo departe-departe spre miazăzi. Și cum îl ajunge, îl și întoarce de la miazăzi spre răsărit. Și se întoarce Soarele și merge-merge spre răsărit, dar cînd ajunge la locul lui cel orînduit de Dumnezeu, nu se astîmpără, ci fuge înainte spre miazănoapte, că doară va putea fugi pe la cealaltă parte. Și atunci îi iese în cale Sînnicoară și-l prinde și îl trimite îndărăt. Și Soarele iarăși face ce a făcut, și tot așa o pățește întotdeauna cu Sîntoader și Sînnicoară. Dar odată și odată tot o să scape el de păzitorii lui; dacă nu de Sîntoader, dar de Sînnicoară tot o să scape, că Sîntoader e tînăr și are cai, dar Sînnicoară n-are cai și e bătrîn" (Marian, 1899, p. 35). Deci, pentru ca Soarele să răsară exact din locul unde apune, trebuie să străbată și tărîmurile de miazănoapte. Pentru a-și împlini această dorință, Soarele încearcă în fiecare an să depășească asfințitul și răsăritul la solstițiul de vară, ziua cînd are cel mai lung traseu pe bolta cerului. Depășirea hotarului spre miazănoapte se poate face pe la răsăritul păzit de Sîntoader și pe la asfințitul păzit de Sînnicoară. Camuflat de nouă babe rele, Soarele trece nevăzut pe lîngă Sîntoader și înaintează mult pe la miazăzi spre vest. Sîntoaderul aleargă cu caii săi și prinde Soarele la răsăritul cel mai avansat din an, la solstițiul de vară, după mai mult de *13 săptămîni* (peste 90 de zile). Or, numai plecînd de la echinocțiul de primăvară (21 martie) și alergînd cu caii săi peste 90 de zile, Sîntoaderul poate ajunge Soarele la solstițiul de vară (21 iunie), în punctul periculos de a scăpa spre miazănoapte.

Poziția echinocțială a Sîntoaderului îi conferă numeroase simboluri legate de scurgerea și înnoirea timpului calendaristic. Foarte interesantă este interpretarea dată de Octavian Buhociu *Colindului Toader Diaconu* în care

eroul, Sîntoaderul, renovează și creează lumea printr-un ritual complex la sfîrșitul fiecărui an (Buhociu, 1979, p. 93).

Prin vechimea domesticirii, prin inteligența, frumusețea și eleganța trupului, calul ocupă un loc privilegiat în calendarul popular. Pentru a deveni primul sau al doilea animal într-o mitologie atît de bogată ca cea românească, reperele biologice, în special cele legate de reproducție, au atîrnat foarte greu în balanță. Cu excepția măgarului, la latitudinea geografică a României nu există alt mamifer al cărui ciclu de reproducție să se apropie atît de mult de durata anului tropic. Iapa are, de obicei, două sezoane de reproducție: de primăvară și de toamnă. În practică, iepele se montează și fată în sezonul de primăvară (martie — aprilie), iar cele care au rămas sterile se montează și fată în sezonul de toamnă. Fătatul are loc după o lungă perioadă de gestație, egală, în medie, cu 340 de zile (Dumitrescu și alții, 1976, p. 59). Dacă la această perioadă adăugăm zilele pînă la începerea unui nou ciclu de reproducție, ajungem la mărimea aproximativă a anului solar. Împerecherea și fătatul cailor indicau deci momente-cheie ale calendarului popular: sfîrșitul iernii și debutul anului agrar (martie) și pastoral (aprilie). Prezența și, mai ales, importanța calului în mitologia românească aveau să-și pună adînci amprente pe una din cele mai sensibile manifestări ale creativității, arta populară. Astfel, motivul „cal" este reprezentat în arta populară românească în trei ipostaze principale: capul sau capul împreună cu gîtul, corpul calului în întregime și calul cu călărețul. Reprezentarea capului de cal avea aceleași semnificații apotropaice și puteri magice ca și reprezentarea întregului corp. Capetele de cal cioplite apar la așa-numitele „fîntîni cu cai" (Oltenia), pe coada căucelor de băut apă (sudul țării), la frontoanele caselor (Dobrogea), la intrarea în bordeie (Romanați), la grinzile

transversale ale prispei (Moldova, Oltenia), la porțile maramureșene, la unele grinzi exterioare ale bisericilor din lemn (Moldova, Țara Românească și Transilvania), la laviță, pe uneltele de muncă, pe lăzile de zestre și leagăne. Capetele de cal descărnate se puneau pe gardurile grădinilor, în preajma adăposturilor de vite, între butucii de vie, la copacii bătrîni, unde se credea că se întîlnesc ielele, la izvoare. Acest fenomen, larg răspîndit în sudul țării, a fost atribuit de etnologi unor tradiții celtice și, mai ales, cumane. În sprijinul ipotezei se poate aduce ca argument terminația „ui" a multor toponime din Oltenia, pusă de lingviști pe seama cumanilor. Calul, în întregul său, apare modelat în lut (ceramica de Pisc și Pucheni) și, foarte frecvent, pe textilele cusute sau țesute. Motivul „călărețului" apare, cu deosebire, pe obiectele de ceramică.

Funcția calendaristică a dansurilor rituale cabaline (călușarul muntenesc, călușarul transilvan, căiuții moldovenești) va fi analizată în capitolele dedicate Anului nou sărbătorit primăvara.

INSECTELE ȘI REPTILELE Alături de păsări și mamifere, poporul a rezervat și altor vietăți (insecte, reptile, batracieni) care indicau, prin comportamentul și bioritmurile lor, derularea timpului ciclic, cîteva zile în calendarul autohton.

Insectele, sub formă adultă sau larvară, care iernează ascunzîndu-se în pămînt, în scorburile și scoarța copacilor, au zilele, fixate de tradiție, concentrate la începutul anotimpului friguros, în septembrie, cînd „se închide pămîntul", și la începutul anotimpului călduros, în martie, cînd „se deschide pămîntul". Redăm, pe scurt, o povestioară populară, în care succesiunea celor două străvechi anotimpuri, iarna și vara, putea fi dedusă din comportamentul insectelor: Se spunea că omul avea mult de suferit de pe urma insectelor ce se

adăpostesc prin pămînt și în scorburile copacilor. Venind în ajutorul oamenilor, Dumnezeu a strîns toate aceste vietăți și le-a băgat într-o lacră pe care i-a dat-o lui Alexă s-o arunce în apa mării. Ajuns pe malul mării, Alexă a deschis, din curiozitate, lacra. Instantaneu, gîndacii și insectele s-au răspîndit pretutindeni: în apa mării, în nisip, pe ierburi, în copaci. „Și de atunci, susține tradiția, nu numai pămîntul, ci chiar și apa mării e plină de tot felul de jigănii, gîngănii și gujulii. Iar pe Alexă, pentru că nu a ascultat și a deschis lacra, Dumnezeu l-a prefăcut în cocostîrc, ca să le strîngă înapoi" (Pamfile, 1914, p. 51). Așa se face că aceste vietăți stau ascunse de la 14 septembrie (Ziua Crucii) în „lacra pămîntului", adică în scorburi, sub coaja copacilor și în pămînt, pînă la 17 martie (Alexă), cînd ies din nou la lumina zilei pentru a necăji oamenii. Numele și data calendaristică sînt preluate din calendarul bisericesc, dar atribuțiile „sfîntului" sînt laice. El este mai mare peste gîndaci, lăcuste și omizi. Patronajul „sfinților" peste unele vietăți, în cazul de față peste insecte, este incompatibil cu dogma monoteistă creștină. Acesta este un exemplu tipic în care credințele precreștine au fost îmbrăcate de imaginația poporului într-o falsă haină creștină. Despre Alexie se credea că „descuie pămîntul și-i dă căldură, de ies toate jigăniile dintr-însul, iar la 14 septembrie închide pămîntul (Marian, 1899, p. 194) sau că de ziua lui „dezgheață și deschide pămîntul pentru arătură, precum și pentru ieșirea tuturor jigăniilor, gîngăniilor și gujuliilor care au petrecut peste iarnă în sînul Pămîntului" (Marian, 1889, p. 194). Poporul nu-i spune sfînt, ci numai Alexă, Alexie, iar zilei cînd este sărbătorit, Alexii. Ne interesează însă mai puțin cine este patronul insectelor și caracterul său de „sfînt" păgîn, cît faptul că, pornind de la observarea ciclului biologic al insectelor, poporul

împarte anul în două anotimpuri perfect simetrice: unul se deschide în imediata apropiere a echinocțiului de primăvară (17 martie), celălalt în preajma echinocțiului de toamnă (14 septembrie).

Poporul mai acordă o zi insectelor, la 1 februarie, cînd este „ținut" Trif cel Nebun sau Trifonul viermilor și lăcustelor (Mihalache, Rădulescu, 1909, p. 22—23). Ziua aceasta are însă mai puțină importanță pentru definirea structurii calendarului popular.

De insecte se leagă o ingenioasă practică de prevedere a timpului calendaristic prin observarea, la 1 septembrie, a stadiului dezvoltării larvelor din mere și a viermilor din gogoșile de stejar. Această tehnică e, susține tradiția, ca și cum ai căuta în zodie: „Dacă viermele va fi zburat pe această vreme, e semn că anul va fi secetos, uscăcios. Dacă viermele va fi cu aripi, anul va fi potrivit în roade. Dacă aripile nu-i vor fi crescute, încă anul viitor va fi bogat în roade" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 394).

Pentru reptile anul se încheie mai devreme, la Probejenie (6 august, Schimbarea la Față), cînd se „călătoresc" berzele, iar șerpii, șopîrlele și gușterii intră în pămînt pentru hibernare. După alte informații, șerpii ar intra la adăpost o dată cu insectele, la 14 septembrie, dar nu înainte de a se aduna cu toții în aluniș pentru a face piatra scumpă (Pamfile, 1914, p. 52). De la 14 septembrie înainte, tradiția interzicea omorîrea șarpelui „ce-ți iese în cale". Dezmorțirea din lunga perioadă de letargie are loc după aproximativ o jumătate de an: 9 martie (Măcinici), 17 martie (Alexă) sau 25 martie (Blagovești enie, Ziua Cucului). Apariția și dispariția șerpilor în perioade marcate de două fenomene astronomice importante (echinocțiul de primăvară și cel de toamnă) nu au trecut neobservate de popor, din contră, le-a precizat locul în calendar prin diferite zile și practici tradiționale. Tot lor li se mai

dedicau unele practici în zone calendaristice dominate de mitologia lupului (13 noiembrie) și a calului (23 aprilie).

PLANTELE O categorie însemnată de repere pentru orientarea în timpul calendaristic, omul a preluat-o din observarea directă a stadiilor de dezvoltare a plantelor, în general, a plantelor anuale, în special. Ritmurile biologice ale plantelor cultivate, ca de altfel și cele ale animalelor și păsărilor domestice, aveau să devină nu numai repere pentru măsurarea timpului, ci și date calendaristice, marcate de sărbători populare, care planificau activitatea productivă a omului. Era suficient ca săteanul să urmărească momentul de înfrunzire sau de înflorire a diferitelor plante necultivate pentru a determina luna, decada sau săptămîna calendaristică favorabilă diferitelor activități productive. Acest program biologic al plantelor „care plasează an de an momentul înfloririi în limita cîtorva zile este respectat chiar în condițiile în care particularitățile meteorologice ale sezonului respectiv se abat mult de la caracteristica medie a anilor precedenți" (Lungu, 1968, p. 121). Astfel, pe scheletul general al calendarului popular, s-au dezvoltat alte calendare parțiale (agrar, pastoral, pomiviticol, apicol etc.), care reflectă economia complexă a societății rurale românești. Rezervăm cîteva rînduri unor plante necultivate care au o semnificație calendaristică mai deosebită. *Ghiocelul* (Galanthus nivalis L). este simbolul primăverii, întrucît înflorește în timpul sau imediat după topirea zăpezii și deschide perioada frumoasă a florilor de primăvară. După legendă, ghiocelul ar fi fost un om care a rămas, după moartea soției, cu opt copii. Recăsătorindu-se, copiii săi, patru băieți și patru fete, au fost alungați de mama vitregă. De supărare, copiii ghiocelului s-au transformat în diferite flori. Tatăl

lor i-a căutat, dar neaflînd nimic de urma lor s-a transformat și el în floare (Butură, 1979, p. 106).

Brîndușa Ghiocelul vestește numai sosirea anotimpului călduros, nu și lungimea, adică și încheierea sa. Pentru a marca deschiderea și închiderea ciclului vegetal prin același fenomen natural, de pildă înflorirea unei plante, omul a asimilat sub aceeași denumire două specii de plante: brîndușa de primăvară (Crocus heuffelions Herb). și brîndușa de toamnă (Colchicum autumnale L.). Singura asemănare dintre ele este culoarea liliachie a florilor. Prima vestește sfîrșitul iernii și începutul primăverii, a doua sfîrșitul toamnei și începutul iernii. Înflorirea brîndușei de primăvară înainte chiar de topirea zăpezii s-ar datora, conform tradiției, răutății mamei vitrege a pămîntului care o scoate cu forța afară, tot așa cum Baba Dochia o trimite pe nora sa în pădure ca să culeagă fragi copți la începutul lunii martie. În Bucovina circulă chiar zicala atribuită mamelor vitrege: „Nu fi așa de rea ca maștera (mama vitregă) pămîntului, care a dat brîndușa afară în luna lui mart" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 743). Numele brîndușei a fost dat și unor colaci antropomorfi făcuți pomană, prin Banat, la Moșii de Mărțișor (Butură 1979, p. 47).

Brîndușa de toamnă, numită în unele zone etnografice și ceapa ciorii, este ultima plantă care înflorește prin poienile umede, marcînd prin aceasta încheierea ciclului vegetal anual. Este interesantă distincția pe care o face poporul între brîndușa de primăvară, ca floare a celor vii, și brîndușa de toamnă, ca floare a celor morți. „Toamna cînd apar brîndușile, acelea-s bucuria morților, florile morților. Întocmai cum noi ne bucurăm de brînduși primăvara cînd le vedem întîi, tot astfel se bucură morții de ele toamna. Brîndușa de toamnă e păcat s-o rupi" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 743). Înflorirea brîndușei de primăvară închide deci anotim-

pul friguros și deschide anotimpul călduros, al luminii, al fertilității vegetale, al vieții, în general. Brîndușa de toamnă, din contră, închide anotimpul călduros și deschide anotimpul friguros, al întunericului, al sterilității vegetale și al morții. Determinativele „de primăvară" și de „toamnă" exprimă, de fapt, momentele de sfîrșit și început a celor două anotimpuri de bază ale anului: vara și iarna.

Un reper mult mai general și mai ușor sesizabil pentru a constata trecerea de la iarnă la vară și de la vară la iarnă a fost însă înfrunzirea și desfrunzirea copacilor. Responsabili pentru aceste schimbări spectaculoase ale peisajului au fost puse două personaje mitologice: Sîngiorz și Sîmedru; primul înfrunzește codrul, al doilea, după șase luni, îl desfrunzește.

Sînzienele Orice unitate de măsură a timpului calendaristic era marcată în calendarul popular prin două hotare și un miez. Pentru a marca miezul verii, poporul a ales alte repere biologice, de pildă înflorirea sînzienelor (Galium verum L.) și a sînzienelor albe (Galium mollugo L.).

Pentru semnificația sînzienelor în derularea timpului calendaristic, poporul le-a acordat o zi în imediata apropiere a solstițiului de vară, la 24 iunie. Această sărbătoare populară a fost numită Sînziene în Oltenia, Banat, Transilvania și Moldova nordică și Drăgaică în Muntenia, Dobrogea și Moldova sudică. La această dată cucul încetează să mai cînte, iar prin pajiști înfloresc cele mai îndrăgite flori ale anotimpului, sînzienele albe și galbene, purtate la brîu, în sîn sau în buzunar. În speranța că fetele își vor visa ursitul, florile erau puse în noaptea de sînziene sub pernă. Din observarea atentă a inflorescenței și tulpinii, oamenii apreciau dacă vremea era înaintată sau întîrziată pentru diferite activități agrare sau pastorale, întrucît lucrările de întreținere a culturilor erau în toi, iar pajiștile de fîn

trebuiau cosite. Din cele 27 de zile prescrise de tradiție ca fiind favorabile recoltării diferitelor plante de leac, ziua de sînziene era cea mai importantă, întrucît coincidea cu maturizarea timpului calendaristic, a anotimpului de vară.

OROLOGIUL SOCIAL

Cronologia populară cuprinde scheme numerologice de origine lunară (trei, nouă — multiplul lui trei —, șapte), solară (doi, patru — multiplul lui doi —, 360 și submultiplul său 60), solar-lunară (12 și 24). Anul, ca unitate cronologică de bază, are multipli și submultipli. Dacă submultiplii duodecimali (lunile anului) au fost cert folosiți în calendarele noastre arhaice, sînt indicii că multiplii decimali (deceniul, secolul și mileniul) nu au fost cunoscuți și utilizați. Hasdeu (*(Etimologicum*, 1887*)* consiera că multiplul anului la români a fost nouă, ipoteză argumentată cu exemple preluate din literatura populară orală:

„Umblă, frate, mîndru Soare,
Umblă, frate, să se însoare
Nouă ani
Pe nouă cai ..." (balada *Soarele și Luna*)

„Orișicît m-am ostenit
Nouă ani
Pe nouă cai
Pe toți nouă i-am spetit ..." (balada *Iovița*)

„Nouă ani să-i tot alungi
Și cu moartea să-i ajungi!" (balada *Mogoș vornicul*)

„A lipsit de-acasă nouă ani
Și s-a întors cu doi bani!" (proverb)

Unul dintre cei mai cunoscuți multipli ai anului, cu implicații hotărîtoare asupra civilizației și culturii umane, a fost însă „viața de om" împărțită, ca orice unitate

de măsurat timpul, în trei: începutul, mijlocul sau puterea vieții și sfîrșitul. Această triadă (două hotare și un miez al timpului) se poate exprima în termeni demografici (natalitatea, nupțialitatea și mortalitatea) și etnografici (nașterea, căsătoria și moartea). „Viața" sau „veacul de om" este o unitate de timp în cadrul căreia individul are posibilitatea perpetuării biologice în conformitate cu mesajul său genetic. Durata acestui timp se află în raport direct cu momentul manifestării funcției de procreare și cu perioada de îngrijire a copiilor pînă la vîrsta cînd aceștia sînt apți ei înșiși de reproducere. Omul, asemănător oricărei alte viețuitoare, își desfășoară viața între două limite biologice contradictorii: nașterea și moartea. În concepția arhaică populară limitele biologice ale existenței erau aparente, întrucît puteau fi trecute, existența cuprinzînd în egală măsură lumea „de aici" și lumea „de acolo". Alături de existența ulterioară, dimensiunea românească cuprindea și preexistența care, conform aceleiași concepții, reprezenta altă modalitate de a fi. Omul vine deci, prin naștere, din preexistență și pleacă, prin moarte, din existență în postexistență. În perioada cînd devine apt pentru reproducere își schimbă statutul social și trece, prin căsătorie, din grupul flăcăilor și fetelor în rîndul bărbaților și femeilor.

Existența pămîntească a fiecărui individ solicita deci escaladarea a trei piscuri obligatorii: nașterea, căsătoria și moartea. Pe planul conștiinței umane destinul biologic fiind echivalent cu destinul de muritor, atingerea și depășirea acestor vîrfuri ale existenței a creat momente de criză, de mare tensiune sufletească. Nesiguranța plana nu numai asupra soartei individului care executa trecerea (noul născut, mirele și mireasa, muribundul), ci și asupra grupului în care acesta intra sau din care ieșea. De aceea, la fiecare naștere, căsătorie și moarte participa, direct sau indirect, întreaga

obște (Ghinoiu, 1979, p. 33—38). Între ritologia calendaristică efectuată la pragurile de scurgere a timpului (nașterea, maturizarea și degradarea) și obiceiurile din ciclul vieții (nașterea, căsătoria și moartea) sînt paralelisme evidente.

Nu ne propunem să discutăm valoarea pe zile și ani a „veacului de om", unitate de măsură a timpului care nu se supune rigorilor matematicii. Oricum, raportată la timpul astronomic, „viața de om" este numai o clipă între două veșnicii. Ca unitate de măsură a timpului uman „viața de om" cuprinde un segment suficient de lung pentru ca individul să ducă la îndeplinire funcția cea mai generală a vieții — reproducerea. În condițiile tradiționale durata unei vieți de om se exprima nu atît în număr de ani, cît în indicatori prin care se aprecia împlinirea sau neîmplinirea biologică și social-culturală a vieții: căsătoria, nașterea, creșterea și educarea copiilor, inclusiv căsătoria acestora. Prin curgerea anilor vîrsta omului capătă semnificații sociale nuanțate. Vremea care curge neîntrerupt se împlinește pentru om. „A sosit ceasul să meargă la casa lui" (a se căsători), „a sosit ceasul morții" sînt expresii populare care marchează praguri în scurgerea timpului individual, adică a „vieții de om". Spre deosebire de longevitate, care se referă la raportul dintre natalitate și mortalitate, „viața de om" se referă la timpul biotic uman. Factorul universal care determină în ultimă instanță durata variată a timpului biotic este reproducerea: de la sămînță la sămînță în lumea plantelor și de la pui la pui în lumea animalelor. Totuși, la om, copiii au nevoie de îngrijire și protecție din partea părinților. Astfel, viața de om este mai lungă decît timpul său biotic, cuprins între naștere și reproducere, cu perioada necesară creșterii, educării și căsătoriei copiilor. Spectaculoase mutații de priorități sînt generate de vîrste: tineretul este preocupat de problemele

iubirii și ale căsătoriei, oamenii căsătoriți de procrearea, creșterea și educarea copiilor, bătrînii de încheierea pozitivă a vieții. O ritologie specifică individualizează aceste priorități ale vîrstelor în cadrul obiceiurilor din ciclul vieții. Pornind de la ipoteza că între obiceiruile populare grupate în cele două cicluri (familial și calendaristic) sînt paralelisme evidente, încercăm să pătrundem în mentalitatea populară privind viața și moartea, mai precis în ultimul său segment, bătrînețea și moartea. Din acest demers metodologic reținem cîteva concluzii utile pentru descifrarea calendarului popular.

Dorința nemuririi este universală și etern umană. A diferit, în funcție de epoci istorice și zone culturale, numai modul cum oamenii și-au imaginat că vor ajunge la ea. Pe meleagurile românești, alături de mijloacele perfect raționale utilizate de medicina populară în vederea prelungirii vieții, omul a încercat să obțină nemurirea prin mijloace magico-religioase: dacă nu în viață, după moarte. Pentru filtrul gîndirii noastre raționale acestea sînt probleme absurde, de domeniul imaginarului. Dar, dacă nu sîntem de acord cu mijloacele folosite și dacă nu sperăm să obținem viața fără moarte și tinerețea fără bătrînețe, nu înseamnă că dorința prelungirii vieții prin menținerea sănătății nu supraviețuiește și în condițiile contemporane. Problema nemuriii, fiind legată de conștiința existenței, de conștiința de sine, este o trăsătură specific umană și își păstrează un loc legitim lîngă alte dorințe fundamentale ale omenirii: conservarea, perpetuarea și împlinirea. Lupta omului pentru mijloacele de existență (hrană, locuință, îmbrăcăminte), pentru a se înmulți (de la concurența sexuală pînă la formele înaintate de organizare a familiei) și pentru împlinirea și prelungirea vieții sînt aspecte pe care se înalță toate culturile. Nevoile fundamentale ale omului nu sînt de valoare egală și deci dozarea manifestărilor legate de ele sînt,

de-a lungul vieții, de asemenea inegale. „Hotărîtoare pentru existența omului, aprecia Traian Herseni, este satisfacerea nevoilor materiale, care se leagă de toate vîrstele și de toate zilele, deci în primul rînd nevoia de hrană. Sexualitatea este o nevoie a anumitor vîrste, în anumite perioade, deci nu constituie o nevoie universală și presantă pentru existență. În sfîrșit, nemurirea nici atît, preocupările în legătură cu ea pot lipsi complet, și totuși viața decurge și se perpetuează normal“ (Herseni, 1977, p. 124). Aceste priorități și nevoi umane acoperă nu numai viața de om cuprinsă între leagăn și mormînt, ci și timpul calendaristic cuprins între anul nou (nașterea timpului) și anul vechi (moartea timpului).

Perceperea și trăirea timpului fizic diferă însă în raport cu mai mulți factori, în special vîrsta. Într-adevăr, ceea ce îi aparține omului în exclusivitate nu este timpul biotic, ci timpul psihic, subiectiv, bazat pe repere simbolice. Timpul subiectiv este generat de conștiința umană prin abstractizarea și generalizarea „ceasurilor” cosmice, terestre, biologice. Scurgerea timpului psihic poate fi normală în raport cu timpul fizic, comprimată sau dilatată. Stările sufletești care determină, în general, perceperea timpului sub sau peste scurgerea lui „oficială“ sînt foarte diverse: emoțiile puternice, plictiseala, frica, incertitudinea, starea de pericol, traumatismele fizice și psihice. Este citat exemplul parașutiștilor sportivi pentru care toate momentele de pregătire și executare a zborului se desfășoară, conform aprecierii subiecților, mai repede decît acele ceasornicului sau cronometrului. Mai mult, s-a constatat că pe măsură ce se apropie momentul propriu-zis al parașutării, subiecții au impresia că timpul li se reduce pînă aproape la jumătatea din valoarea lui „reală“ (Popescu, 1981, p. 18). Situațiile de comprimare și dilatare a timpului sînt însă foarte frecvente

și în ritmul vieții cotidiene. De cîte ori cînd privim ceasul nu ne mirăm că timpul a trecut fie prea repede, fie prea încet ! Capriciile timpului psihic erau însă cunoscute și înainte de inventarea ceasornicului și a calendarului, etaloane pentru corectarea trăirii subiective a timpului diurn, săptămînal, lunar etc.
Datorită unor mecanimse complicate desfășurate la nivelul timpului psihic conștient și inconștient scurgerea timpului astronomic și biotic este percepută variat chiar de același individ, dar la vîrste diferite. Copilul dorește ca timpul să fie cît mai condensat, așteaptă cu nerăbdare tinerețea, maturitatea, împlinirea de fapt a vieții. Jocurile preferate sînt o copie a preocupărilor celor mari. Preferința copiilor pentru încălțămintea și hainele fraților mai mari seamănă cu o acțiune magică de la care se așteaptă împlinirea unei dorințe, tot așa cum indienii purtînd blana unui animal în timpul dansului ritual credeau că le va aduce noroc la vînătoare. Tinerii nu se tem de moarte sau se tem mai puțin decît bătrînii, întrucît pentru ei timpul este foarte diluat. Fenomenul morții, chiar dacă îl înțeleg ca o necesitate, este, în conștiința lor, prea îndepărtat. Dintr-un grup compus atît din tineri, cît și din bătrîni, în fața riscului morții, de pildă un accident ce se poate produce peste una sau două secunde, reacțiile și manifestările de spaimă se produc contrar așteptărilor, direct proporțional cu vîrsta. Tinerii nu acceptă moartea sau o amînă datorită facultății subconștientului de a dilata timpul. Pentru bătrîni timpul curge, dimpotrivă, cu mare viteză: cele două secunde sînt comprimate încît aceștia reacționează ca și cum accidentul s-a și produs. Lăsînd la o parte cazurile speciale de dereglare neuropsihică, manipularea timpului psihic de către oameni aflați la vîrste diferite are consecințe sociale care, din păcate, sînt puțin cercetate de sociologi și psihologi.

Poporul nostru a avut nu numai un calendar anual colectiv care ritma activitatea oamenilor împărțiți pe categorii de vîrstă și sexe, ci și un calendar individual al „vieții de om" care, prin obiceiuri speciale, marca etape și momente precise privind socializarea noilor născuți, constituirea grupelor de puberi de sexe (însurățitul și înfirtățitul), intrarea în și frecventarea instituțiilor premaritale (ceata de feciori, șezătoarea, hora satului), căsătoria, nașterea, educarea și căsătoria copiilor, pregătirea materială și spirituală pentru moarte. Subunitățile calendarului „vieții de om" sînt anii grupați în mai multe anotimpuri: copilăria, tinerețea, maturitatea, bătrînețea. Pentru a descifra mai ușor sensul ritologiei menite să renoveze an de an timpul calendaristic, redăm cîteva aspecte ale renovării vieții umane.
În cel mai optimist basm românesc *Tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte*, mentalitatea populară despre destinul de muritor al omului este exprimată fără echivoc: cine se naște trebuie să și moară. Basmul ne transportă în palatul unui împărat, care, ajuns la bătrînețe, își dorea un fecior. Peripeția începe cînd împărăteasa intră în „starea dorului" pe căi neobișnuite. Din basm nu aflăm motivul pentru care copilul s-a pus pe plîns în pîntecele mamei, înainte de ceasul nașterii: pentru că nu accepta destinul de muritor sau pentru că venea pe lume pe căi nefirești? La promisiunea tatălui că îi va da tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte, copilul „tăcu și se născu". Detaliile basmului nu ne mai interesează pînă la călătoria lui Făr-Frumos călare pe un cal zburător spre tărîmurile lipsite de moarte, peste împărățiile Gheonoaiei și Scorpiei. Ajuns în țara tinereții veșnice, Făt-Frumos se căsătorește cu zîna cea mică, de la care primește permisiunea să străbată împrejurimile, cu o singură interdicție: Valea Plîngerii. Eroul basmului încalcă inter-

dicția și imediat îl apucă un dor nestăvilit de lumea de unde a plecat, de părinți. Se întoarce, dar este surprins că numai în cîteva zile (atît de scurt i se păruse timpul peripeției sale cosmice) se schimbaseră locurile copilăriei, încît cu greu le-a mai recunoscut. Palatele părintești erau dărîmate, iar pe ele crescuseră buruieni. Pe nesimțite părul și barba i-au albit. Coborînd în pivniță și ridicînd capacul unui tron, aude un glas necunoscut: „Bine ai venit, că de mai întîrziai, și eu mă prăpădeam". Acesta era glasul morții care îi trase o palmă, de îl făcu imediat țărînă.

În sprijinul explicării mentalității populare despre viață și moarte mai apelăm la tematica unui basm, *Roșu-Împărat și Strigoaica*. Fiul cel mic al împăratului pleacă să se însoare într-o lume „unde nu este moarte și bătrînețe". După ce trece peste mai multe tărîmuri, unde timpul avea altă scurgere decît cel obișnuit (Împărăția Vrăbiilor, Curtea de Aramă), și unde refuză să se însoare pentru că și acolo, într-o perspectivă foarte îndepărtată, moartea urma să-și facă apariția, eroul basmului ajunge la Coliba Vîntului. Aici primește încuviințarea să călătorească peste toți munții de aur și argint, cu excepția unui mic teritoriu care cuprindea un deal cu dor și o vale cu jale. După mai multe sute de ani de tinerețe, eroul calcă interdicția și imediat îl cuprinde dorul de părinți. Nu se lasă convins că părinții și frații lui au murit de mult și se întoarce grăbit spre locurile copilăriei. Ajuns din nou în împărăția tatălui său, bătrînii îi spun că ar fi fost odată un împărat din al cărui palat nu a mai rămas nici o urmă. Merge atunci la o cruce și, după ce sapă două zile, scoate la suprafață un sicriu în care stăteau ghemuite Bătrînețea și Moartea. Tînărul este cuprins îndată de bătrînețe și apoi de moarte.

Căutarea tărîmurilor unde nu se știe de moarte apare ca temă și în alte basme românești: *Glasul morții*, *Sfîntul arhanghel și lemnarul* (Șăineanu, 1978, p. 251—253). Dar cele două basme la care ne-am referit conțin suficiente elemente pentru a desprinde mentalitatea populară asupra destinului de muritor al omului:

— în amîndouă cazurile apar opoziții clar exprimate de tipul: tinerețe - bătrînețe și viață - moarte;

— termenii primi, ca și termenii secunzi ai celor două opoziții formează perechi apropiate ca înțeles și care se cer reciproc: tinerețe — viață, bătrînețe — moarte;

— chiar și în tărîmurile unde domnesc tinerețea fără bătrînețe și viața fără de moarte, scurgerea timpului continuă. Primul erou a petrecut pe tărîmul vieții fără de moarte cîteva zile, iar celălalt cîțiva ani;

— interdicțiile impuse și acceptate de eroii basmelor nu au putut fi respectate. Astfel, revenirea pe pămînt, unde viața și moartea se succed, este inevitabilă. Moartea apare ca o dorință, cu nimic mai prejos decît dorința cîștigării vieții fără de moarte;

— o dată întorși pe locurile natale eroii îmbătrînesc și mor instantaneu;

— bătrînețea și moartea sînt imaginate ca două personaje învecinate care așteptau cu nerăbdare întoarcerea fiilor rătăcitori;

— nici unul dintre eroi nu caută o altă alternativă, o încercare de adaptare sau de învingere a condițiilor neașteptate întîlnite la întoarcerea pe pămînt; aceștia merg fără ezitare în întîmpinarea morții, a sicriului și a mormîntului.

Încrucișarea termenilor tinerețe-moarte și bătrînețe-viață depășește limita firescului și este de înțeles de ce comunitățile arhaice românești cînd erau confruntate cu asemenea situații (moarteea tinerilor înainte de împlinirea vieții: căsătoria, nașterea și creșterea copiilor), încercau să refacă echilibrul prin ritualuri suplimentare, cum ar fi, de pildă, „nunta mortului". Fiecare om își poartă propriul calendar în suflet, pe

chip, în dorințe, în modul de a se îmbrăca, de a se comporta în societate etc. Este firesc să fie așa, întrucît societatea este alcătuită din indivizi diferențiați biologic, în primul rînd după vîrstă și sex. Neomogenitatea biologică (copii, tineri, adulți, bătrîni) este una din trăsăturile fundamentale ale societății umane. Sînt obiceiuri în calendarul popular care se adresează tuturor vîrstelor și sexelor. Foarte multe obiceiuri și practici tradiționale aveau o destinație precisă: copii, tineri, fete, flăcăi, fete „bătrîne", feciori „tomnatici", femei căsătorite, femei gravide, bărbați, bătrîni, agricultori, crescători de animale, apicultori etc. După un dublu criteriu, al destinatarului și al executantului obiceiului, s-ar putea realiza mai multe calendare parțiale ale obiceiurilor populare, din însumarea cărora ar rezulta calendarul general.

Spre deosebire de omul contemporan care, adesea, încearcă să-și „ascundă vîsta", membrii societății tradiționale își comunicau ei înșiși etatea printr-un cod de semne. Prezența și cuvîntul omului bătrîn aveau greutate în familie, în sfatul obștei, în judecarea pricinilor, în educația nepoților și a strănepoților. Inevitabilul dezavantaj biologic era compensat prin asimilarea unor funcții sociale care reașezau generația vîrstnică într-o poziție avantajoasă sau, în orice caz, de egalitate cu celelalte categorii de vîrstă. Pe la începutul secolului al XX-lea omul se considera tînăr pînă spre 30 de ani, în puterea vîrstei între 30 și 50 de ani și bătrîn peste 50 de ani. Cumpăna între tinerețe și bătrînețe se aprecia ca fiind vîrsta de 45 de ani. Limitele acestea de vîrstă au un caracter dinamic, deoarece cresc paralel cu durata medie de viață.

În societatea tradițională, codul de semne care indica etatea, adică perioada de timp respectivă din calendarul vieții individuale, îl purta fiecare persoană și era exprimat atît prin îmbrăcăminte (piese specifice

de port, culoare, ornamentică, croi, cîmpuri ornamentale etc.), prin pieptănătura și podoabele capului (împletirea părului, purtatul cîrpei, al broboadei sau basmalei; tunsoarea, purtatul chicei și a mustății), cît și prin comportamentul cotidian al individului (participarea la diferite activități economice, la șezători, la cetele de feciori și colindători, ierarhia strictă la hora satului și la repartizarea stranelor în biserică, efectuarea actelor rituale în cadrul ceremoniilor de naștere, căsătorie și moarte etc.). Codul vîrstei diferea de la zonă la zonă, uneori de la sat la sat, și cuprindea un număr infinit de semne. Prin același sistem ingenios al semnelor se comunicau obștei, cu discreție, și alte evenimente care ni se par astăzi de strictă intimitate: „pierderea feciorie" de către fete, intrarea în starea de sarcină a femeilor.

Pentru diferențierea vîrstei funcționează și astăzi, în unele zone etnografice, un cod al culorilor. Culoarea albă domină îmbrăcămintea primei părți a copilăriei. Treptat își fac apariția culorile care devin din ce în ce mai aprinse în preajma căsătoriei și care capătă mai multă sobrietate după căsătorie, paleta multicoloră reducîndu-se la cumpăna dintre tinerețe și bătrînețe la alternanța alb-negru (simbol arhaic al scurgerii timpului, al alternanței zilei cu noaptea, al tinereții cu bătrînețea, al vieții cu moartea) și stingîndu-se spre apusul vieții, din nou în alb. Este interesant că în unele zone etnografice de veche tradiție culoarea care simbolizează doliul este albă și nu neagră, cum sîntem obișnuiți să generalizăm. Cromatica portului popular muscelean, pădurean, sibian etc. și a unor piese de port popular, de pildă traista maramureșeană, cîrpa, basmaua exprimă solidar scurgerea timpului și împlinirea vieții. Cît de frumoase sînt metaforele populare folosite pentru a caracteriza vîrsta cea mai propice căsătoriei — boboc, pup, floare — inspirate din lumea

plantelor care se înmulțesc prin flori și semințe. Un cod al petrecerii vieții umane este, alături de cromatică, ornamentica populară (simbolurile geometrice, fitomorfe, zoomorfe, antropomorfe, astrale).

Întrebarea firească este dacă grija mărturisirii codificate a vîrstei, semn al calendarului personal, avea sau nu rol în practica socială. Împărțirea rolurilor între generații și sexe era foarte strictă: participarea la muncă, asigurarea continuității biologice a familiei, educarea și transmiterea experienței către tînăra generație erau obligații precis delimitate pe criteriul vîrstei. Vîrstele omului aveau obligații și drepturi, recunoscute de întreaga obște, care conduceau la sentimentul utilității sociale. Împărțirea rolurilor sociale pe vîrste și sexe, pornind de la baza lor naturală (forță fizică, predispoziții înnăscute, sexualitate, maternitate etc.), a fost un criteriu plauzibil pentru emanciparea graduală a individului și pentru a evita, în mare parte, conflictele dintre generații.

Ca orice unitate de măsurat timpul, „viața de om" se desfășoară după un ritual a cărui funcție hotărîtoare era marcarea hotarelor (nașterea, moartea) și a miezului timpului uman (căsătoria). Dar, niciunde în cadrul obiceiurilor din ciclul vieții, vecinătatea dintre naștere și moarte nu apare atît de clar exprimată ca la priveghiul de înmormîntare. În zonele unde priveghiul se desfășura după tiparele arhaice, cu ocazia fiecărei morți, se repeta un străvechi ritual de reînnoire a vieții, asemănător sărbătoririi revelionului de astăzi, cînd locul anului vechi este luat, tot prin intermediul unui ritual, de anul nou. Este oare forțată apropierea ce o facem între revelion și priveghi, între renovarea timpului calendaristic și renovarea simbolică a timpului biotic („viața de om")? Se impune deci un scurt popas pentru discutarea și argumentarea acestui punct de vedere. Prin naștere omul vine cu o viață și cu o moarte, dar

și cu șansa perpetuării prin reproducere. Mai devreme sau mai tîrziu, corpul său devine un tribut al naturii. Fără moarte, natura nu ar putea asigura perpetuarea vieții. Acest circuit obligatoriu al materiei în natură l-a intuit probabil și omul neolitic, de vreme ce își îngropa morții în poziție chircită, asemănător poziției fătului în pîntecele matern. Numeroase religii, de-a lungul și de-a latul pămîntului, au fost purtătoare ale concepției conform căreia moartea echivala cu o nouă naștere. Pe teren românesc, ceremonialul funerar lasă să se întrevadă această idee, mai ales în împrejurarea oferită de priveghiul de înmormîntare, care se desfășura la casa mortului în nopțile ce separă momentul decesului de momentul înmormîntării. Obiceiul, deși s-a restrîns mult ca arie de manifestare în secolele XIX și XX, mai poate fi întîlnit în unele zone din Transilvania și Banat (M-ții Apuseni, platforma Luncanilor, ținutul Pădurenilor). Participarea și buna dispoziție este aidoma ca la o nuntă. Copii, tineri, bătrîni, femei, bărbați, vecini, prieteni, simpli consăteni vin neinvitați, pentru că aici interdicțiile de participare privind vîrsta, sexul și statutul social sînt abolite. Priveghi cu jocuri se organizează, mai ales, la persoanele în vîrstă care, așa cum spune o zicală populară, „Și-au trăit traiul / Și-au mîncat mălaiul". Această expresie, care păstrează amintirea unei concepții arhaice despre viață, corespunde, parțial, cu anunțul morții unei persoane la romani: *Vixit* = a trăit! Spectacolul prilejuit de priveghi ajunge la paroxism în cazul bărbaților în vîrstă. Explicația constă în puterea fertilizatoare potențială deținută de bărbatul în vîrstă și deci în șansa sporită ce o are comunitatea ca un nou născut să-i ia locul. Descendența patriliniară și reședința patrilocală în căsătorie sînt explicații etnografice care întăresc constatările anterioare.

Priveghiul are loc în prezența mortului care, în M-ții Apuseni, este așezat pe colțul format de pereții fără geam și ușă. Această poziție îi asigură mortului o largă perspectivă a tot ce se petrece în cameră. În multe sate de pe Tîrnave, „camera curată", este numită chiar „camera mortului". În unele jocuri de priveghi mortul devine el însuși personaj, mișcările fiindu-i coordonate, prin diferite sisteme, de către participanți. Jocurile aduc în scenă întreaga viață cotidiană: ocupațiile locuitorilor, obiceiurile din ciclul vieții (nașterea, căsătoria, moartea), subiecte preluate din ritologia creștină, evenimente din viața satului etc. Acestea se desfășoară, în general, sub semnul ritmului, avînd un caracter repetitiv și stereotip. Multe din jocurile de priveghi prefigurează coregrafic sexualitatea (Moara, Morarii, Scoaterea untului), altele starea de graviditate. Aproape nu este joc de priveghi din care să lipsească „pedeapsa" sărutului. Cînd murea cineva se petrecea mai cu foc decît la naștere sau căsătorie, pentru că priveghiul se făcea „ca o bucurie la casa omului care are mort în casă" sau „Lumea rîde de se cutremură casa. Rîd și rudele mortului, și copiii lui, și toți" (Conea, 1940, p. 430—431).

În ritualul priveghiului nu este vorba de absurdități sau de o mentalitate primitivă. Într-o problemă ca aceasta, persoana autorizată, psihanalistul, susține că „dragostea și moartea nu se neagă, ci se îngemănează, se condiționează reciproc, în devenirea lumii organice. Intuită obscur de poeți, legătura dintre dragoste și moarte este mai mult decît o apropiere sugerată prin contrast; este o expresie a unei evoluții necesare vieții" (Biberi, 1971, p. 188). Articularea necesară a sexualității cu moartea își găsește ecou în actul concret al dragostei. Prin săvîrșirea dragostei se începe un nou ciclu vital, ciclul generației descendente, al înmuguririi germenului. Din momentul procreării, rostul cosmic al

individualității procreatoare este terminat. Raționamentul acesta este mai ușor de urmărit în lumea largă a viețuitoarelor: ființele unicelulare dispar o dată cu înmulțirea, majoritatea plantelor fanerogame își încheie ciclul vital după producerea semințelor, la anumite specii de insecte împerecherea coincide cu moartea partenerului mascul etc. Din punct de vedere strict biologic, supraviețuirea după pierderea capacității de procreare este inutilă. Pentru perpetuarea vieții, cele două fenomene opuse și contradictorii, nașterea și moartea trebuie să-și predea încontinuu ștafeta. Totuși, îndelungata obișnuință cu viața ne face mari greutăți cînd este vorba să ne despărțim de ea la maturitate și bătrînețe.

Priveghiul și revelionul se desfășoară, fără excepție, noaptea. Întunericul, care pe plan simbolic este asemuit cu haosul inițial, reprezintă cadrul propice săvîrșirii marilor prefaceri: sfîrșitul unei vieți și începutul altei vieți — în cazul priveghiului, sfîrșitul unui an și începutul altui an — în cazul revelionului. În amîndouă situațiile apar excesele, elemente specifice miturilor și riturilor înnoirii.

În concluzie, timpul biotic uman a fost bine delimitat în perioade de vîrstă cu ajutorul obiceiurilor din ciclul familial. Între cele două extremități indicate de naștere, pentru început, și de moarte, pentru sfîrșit, se desfășoară viața propriu-zisă a individului după o curbă ascendentă de creștere, maturizare (perioada formării cuplurilor familiale) și împlinire a vieții (nașterea, creșterea, educarea și căsătoria copiilor), după care urmează o curbă descendentă, de involuție și pierdere a vieții. Acest model, inspirat din scurgerea ciclică a vieții omului și a altor viețuitoare (plante și animale), a stat și la baza organizării timpului calendaristic. În concepția arhaică, anul era împărțit în perioade de început, de tinerețe, maturitate, bă-

trînețe și moarte, marcate de sărbători și obiceiuri calendaristice. Evenimentele care compuneau „viața de om" și cele care compuneau anul calendaristic erau ordonate și stăpînite de sărbătorile și obiceiurile celor două mari cicluri: familial și calendaristic. Singura mare deosebire consta în faptul că evenimentele care însoțeau viața omului se consumau în cîteva decenii, iar cele care petreceau anul, în 365 sau 366 de zile.
Timpul era perceput de țăran ca un cadru spațial în care trebuia să se împlinească ceva; noțiunea de timp pur, golit de evenimente, era greu de conceput. Acesta (timpul) era nedeslipit de întîmplările petrecute, astfel că valoarea și, uneori, denumirea unităților temporale erau date de ceea ce trebuia efectuat într-un moment sau altul. Dar, cum ocupațiile principale ale poporului nostru, agricultura și creșterea animalelor, aveau ritmuri diferite, generate de bioritmurile plantelor și animalelor, se poate vorbi de un timp al agricultorului și un timp al crescătorului de animale, de un calendar agrar și un calendar pastoral. Alte activități rurale, de pildă pomicultura, viticultura, apicultura, pescuitul, industria casnică etc., se suprapuneau, în general, peste cadrele de timp fixate de agricultură și creșterea animalelor.

III
Înnoirea (nașterea) timpului calendaristic

Oricît de diferite ar părea culturile străvechi ale lumii, toate aveau în comun aceeași speranță de regenerare anuală sau sezonală a universului înconjurător. Anul, deși calculat diferit, în funcție de Lună, Soare sau de Lună și Soare, a fost imaginat pretutindeni ca un ciclu care avea un început și un sfîrșit. La trecerea de la ciclul vechi (anul vechi) la ciclul nou (anul nou) se desfășura un spectaculos ritual care urmărea, în esență, un singur scop: renovarea simbolică a lumii. Tăierea „săgeții" unidimensionale a timpului și obținerea unei figuri circulare numită *an* a devenit simbolul fundamental al stăpînirii timpului. Ceea ce i-a inspirat pe oameni să-și măsoare existența nu în zile înșirate la infinit, ci în perioade repetabile și egale ca număr de zile, adică în ani, au fost ritmurile cosmice (fazele Lunii, alternanța zilei cu noaptea, a solstițiilor cu echinocțiile) și terestre (succesiunea sezoanelor secetoase cu cele ploioase, a sezoanelor călduroase cu cele friguroase, ciclurile vegetale și animale divizate în perioade caracteristice prin fertilitate sau sterilitate, apariția și dispariția animalelor și păsărilor prin migrație sau hibernare etc.).
Înnoirea anului cuprindea ideea perfecțiunii începuturilor, a beatitudinii „vîrstei de aur", motiv pentru care

oamenii tuturor timpurilor așteptau cu mare nerăbdare sosirea noului an. Dar, îndepărtarea de ziua care marca noul ciclu calendaristic însemna și pierderea treptată a perfecțiunii inițiale; acumularea zilelor aducea îmbătrînire, degenerare și pierdere (Eliade, 1978, p. 49). Timpul se naște deci anual, se maturizează în vremea coacerii recoltelor și apoi îmbătrînește și moare, condiție esențială pentru reînceperea unei noi perioade calendaristice. În unele legende populare, între vîrsta timpului calendaristic (zilele de la 1 ianuarie la 31 decembrie) și vîrsta sfinților, există o corespondență ușor sesizabilă. Sfinții repartizați pe zilele calendarului popopular sînt tineri, maturi și bătrîni, în funcție de norocul avut de aceștia la împărțirea sărbătorilor, mai aproape sau mai departe de Anul nou. Cei serbați în preajma Anului nou sînt tineri, cei serbați la finele anului sînt bătrîni. Astfel, Sfîntul Vasile, pentru că a avut șansa să fie sărbătorit în prima zi a anului, apare în legendele populare ca un tînăr chefliu care stă călare pe butoi, bea și mănîncă, petrece și iubește. Treptat, simultan cu scurgerea timpului, sfinții se maturizează, pentru ca spre sfîrșitul anului să domine generația sfinților-moși: Moș Crăciun, Moș Ajun.

ANUL NOU CIVIL

Anul nou poate fi definit ca o creație a lumii ce se repetă după fiecare perioadă de 365 sau 366 de zile. Teoretic, fiecare zi a anului-cerc putea să devină zi de început a anului. Data celei mai importante sărbători calendaristice nu era lăsată însă la voia întîmplării; aceasta se hotăra în funcție de sosirea echinocțiilor și a solstițiilor, de începutul sau sfîrșitul ciclului vegetal sau de reproducție a unor animale domestice sau sălbatice.

În spațiul carpato-ponto-danubian se cunosc sau au fost depistate, pînă în prezent, trei începuturi de an: 1 ianuarie, 1 martie și 1 septembrie. Calendarul popular cuprindea însă și alte începuturi de an. Pentru a descoperi datele calendaristice mai vechi, celebrate ca început de an, sărbătorile și obiceiurile populare vor fi raportate la scenariul ritual al renovării timpului anual. Acest artificiu metodologic seamănă cu regula matematică de trei simplă conform căreia poți afla o necunoscută (data unui început de an) dacă dispui de două cunoscute (senariul ritual obligatoriu efectuat la înnoirea unui an și întreaga ritologie a calendarului popular). Modelul (scenariul) presupune existența unei perioade în care să se desfășoare ritualul complex de renovare a timpului; sacrificiul ritual al unui animal, pregătirea unor mîncăruri rituale, stingerea și aprinderea rituală a focurilor, practici și manifestări orgiastice, jocuri cu măști, sărbători nocturne și priveghiuri, întoarcerea morților printre cei vii, egalitatea supușilor cu stăpînii, strigatul peste sat, practici de fertilizare a ogoarelor, vitelor și oamenilor, prevestiri și pronosticuri, jocuri de noroc, deschiderea cerului, întocmirea calendarelor meteorologice, practici pentru izgonirea spiritelor malefice, alungarea morților la lăcașele lor.

PERIOADA COSMOGONICĂ Înnoirea timpului în calendarul popular se desfășoară după un ritual care, pentru a fi împlinit, necesită mai multe „zile cosmogonice". Renovarea anului contemporan cuprinde un ciclu de 12 zile (25 decembrie — 6 ianuarie), intersectat la mijloc de momentul culminant al „tăierii" timpului, la miezul nopții dintre anul vechi și anul nou. În mentalitatea arhaică populară ciclul sărbătorilor de iarnă corespundea cu ciclul sărbătorilor de renovare a anului, care începea și se termina cu săr-

bători importante (Crăciunul și Boboteaza), prefațate de ajunuri. Cele 12 zile ale ciclului se pare că reprezintă o reducere simbolică a anului solar de 12 luni, o concentrare a timpului astfel încît o zi să echivaleze cu o lună.

Un scenariu carnavalesc sugerînd „familia" anului solar, format din 12 luni, a fost consemnat în zona Bucovinei. Patru perechi de boi trăgeau un car frumos împodobit, în care se găseau cele 12 luni reprezentate prin tot atîtea persoane de diferite vîrste: luna ianuarie (anul nou) era reprezentată printr-un copil, luna decembrie (anul vechi) printr-un moș ș.a.m.d. „În urma carului, o trenă carnavalescă alcătuită din copii, curioși și gură cască, însoțesc carul, care umblă prin sat, în noaptea de Anul nou. Alaiul carnavalesc se oprește la unele case ospitaliere. Anul vechi improvizează, în versuri sau în proză (după îndemnarea celui ce-l reprezintă), un fel de dare de seamă asupra activității comunitare a satului: succesele și insuccesele în munca cîmpului, în viața culturală a țării și chiar în viața internațională. Fiecare lună completează analitic, la modul ironic sau satiric, lipsurile. Iar anul nou încheie colindul, promițînd pentru viitor un an și mai bun" (Vulcănescu, 1985, p. 432).

Instabilitatea timpului care moare și renaște la infinit se reflectă în caracterul ambiguu al tuturor sărbătorilor. Orice sărbătoare sezonieră era un moment negativ care marca trepte importante ale timpului, trecător pentru oameni, animale și plante, dar și un moment de voioasă făgăduială a ordinii renăscute. În gîndirea populară „orice început, fie viață, an, treabă, drum, căsătorie, moarte, adică de trecere sau schimbare a unei stări în alta ... reprezintă o perioadă de criză, în care lupta dintre forțele răului și binelui este inevitabilă" (Herseni, 1977, p. 261).

Scenariul sărbătorilor de Anul nou se poate împărți

în două zone aproximativ simetrice: perioada dintre ajunul zilei de 25 decembrie și miezul nopții de Anul nou, cînd spiritele malefice ale morților circulă printre cei vii, abundă practicile de pomenire a moșilor și strămoșilor, apar elemente ale unor străvechi practici orgiastice, și perioada dintre miezul nopții de Anul nou și Bobotează, dedicată curățirii spațiului de forțele malefice, alungării morților, practicilor de divinație, propițiere și profilaxie. Împărțirea ciclului sărbătorilor de iarnă în două perioade (nefast — fast, vechi — nou) este mai puțin evidentă datorită amestecului practicilor tradiționale provocat de mutarea spectaculoasă a nativității (Crăciunul) de către biserică din ultima zi a ciclului (6 ianuarie) în prima zi (25 decembrie).

Răspîndirea creștinismului nu s-a realizat în forma sa pură; el a vehiculat numeroase practici precreștine pe care, fără să vrea și fără să știe, le poartă cu el. Fără creștinism multe credințe și superstiții nu ar fi ajuns pînă în secolul XX în cele mai variate forme combinatorii păgîno-creștine. Acesta este unul din motivele pentru care disocierea practicilor creștine de cele păgîne, pe de o parte, a practicilor precreștine greco-romane și orientale de substratul autohton getodac, pe de altă parte, presupune un mare risc științific. Avînd în vedere amestecul practicilor rituale, ritologia specifică renovării timpului va fi urmărită unitar, la nivelul întregului ciclu, fără împărțirea acestuia în două perioade: nefastă și fastă.

SACRIFICIUL PORCULUI La numeroase societăți străvechi ritualul calendarului cerea efectuarea sacrificiilor umane cu ocazia schimbării anului și, uneori, a anotimpurilor. Aceste sacrificii sîngeroase au fost însă înlocuite cu sacrificiul animalelor și al plantelor alimentare, realitate etnografică consemnată frecvent

și la români. Teama că Soarele nu-și mai face apariția după încheierea unui an a fost cuibărită în inima tuturor oamenilor lumii vechi. După unele izvoare arheologice, istorice și literare, grija pentru salvarea ordinii cosmice atinsese în unele zone ale globului rezolvări de o cruzime greu de imaginat. Astfel, la azteci, la înnoirea timpului anual și a celui secular (secolul aztec avea 52 de ani), sîngele trebuia să curgă din belșug. Din acest motiv, „în lupte scopul nu era de a omorî adversarii, ci de a-i lua prizonieri pentru a fi sacrificați. Au fost războaie care s-au făcut numai din nevoia de a găsi victime. Cînd prizonierii lipseau, războinicii urcau ei înșiși să moară pe butucul rotund de piatră" (Paler, 1980, p. 39). Dintre toate sacrificiile, unul avea valoare simbolică deosebită, fiind un fel de rege al Saturnaliilor romane. Un prizonier era învățat de opt preoți timp de un an arta de a trăi ca un rege. I se ofereau patru soții dintre cele mai frumoase fete și era venerat ca un adevărat rege. În ziua sacrificiului, acesta era condus la templu cu mare alai unde își lua rămas bun de la cele patru soții și de la cei opt preoți.

La noi, o dată cu apropierea sărbătorilor de iarnă, fiecare avea de făcut cîte ceva: curățirea locuinței, pregătirea unor mîncăruri specifice, învățarea colindelor etc. În avalanșa pregătirilor pentru sărbătorile de iarnă, tăierea porcului era o activitate semnificativă, atît din punct de vedere economic (carnea și preparatele din carne de porc erau alimente de bază în timpul sărbătorilor), cît și ritual. Semnificațiile etnologice ale sacrificiului ritual al porcului pot fi descifrate numai coborînd în adîncurile mileniilor, cînd acest animal era considerat o întruchipare a spiritului grîului, a vegetației în general. Pe baza unui imens material etnografic, Frazer a asociat porcul cu zeitățile vegetației: Demeter, Persefona, Attis, Adonis, Osiris (Frazer,

1980, vol. IV, p. 13—18). Ritualurile și ceremoniile dedicate acestor zeități, la care îl adăugăm și pe Dionysos, sînt o înscenare dramatică a principalelor schimbări calendaristice: moartea și renașterea anuală a vegetației.

În Grecia porcul era închinat zeiței Demeter și sacrificat în mod obișnuit la „misterele" acesteia. Astfel, în luna octombrie, cînd se sărbătorea coborîrea în infern a Persefoniei (sau a zeiței Demeter), la Tesmophoria, se aruncau porci, turte de grîu și ramuri de pini în peșteri sau bolte sacre.

Adoratorii lui Attis și, probabil, adoratorii lui Adonis refuzau să mănînce carne de porc, întrucît acest animal era o întruchipare a zeilor înșiși. Această interdicție nu exclude însă posibilitatea ca porcul să fi fost ucis în ocaziile cele mai solemne, ca reprezentant al zeului, și mîncat sacramental de către adoratori. Atitudine ambiguă față de porc au avut și evreii, despre care grecii antici nu și-au putut da seama dacă adorau sau detestau acest animal.

Deși porcul era considerat în vechiul Egipt un animal scîrbos și dezgustător, oamenii îl jertfeau o singură dată pe an zeului Osiris și astrului lunar. Animalul nu numai că era jertfit, dar din carnea lui se și mînca. Fără presupunerea că porcul era imaginat de către egipteni sacru, identificat cu Osiris, obiceiul ca adoratorii să-l sacrifice și să-l mănînce sacramental o dată pe an, ar fi greu de explicat. Identificarea porcului cu Osiris este sprijinită și de faptul că sacrificiul se săvîrșea chiar în ziua anului cînd se presupunea că acest zeu a fost ucis. Există un paralelism, de altfel ușor de sesizat, între sacrificiul porcului, reprezentînd simbolic uciderea anuală a lui Osiris, și aruncarea porcilor în prăpastie la Thesmophoria, reprezentînd coborîrea (moartea) anuală a Persefonei în infern.

Prin ce filieră (greacă, romană, orientală) a ajuns porcul să fie sacrificat ritual în spațiul etnic românesc are mai puțină importanță. Semnificativ este faptul că urme extrem de vechi ale ritualului sînt păstrate de români la cea mai însemnată sărbătoare tradițională, Anul nou. Ritualul tăierii porcului amintește de jertfele aduse în antichitate zeităților care apăreau și dispăreau, se nășteau și mureau în perioadele de înnoire a timpului calendaristic.

Tăierea porcilor avea loc într-o anumită zi, la Ignat (20 decembrie), și într-un anumit moment al zilei, de obicei în zori sau dimineața. Credința că porcul își visează moartea în noaptea de Ignat, prinderea și înjunghierea animalului, efectuarea diferitelor semne rituale pe corpul lui, jumulirea părului pentru confecționarea bidinelelor, pîrlirea sau jupuirea pielii pentru opinci, tăierea corpului în bucăți etc. ofereau suficiente momente pentru săvîrșirea practicilor rituale menite să preîntîmpine stingerea „semințeî" porcilor, să asigure sănătatea gazdei în noul an, să alunge spiritele rele, să prezică vremea pe o perioadă mai îndelungată de timp, să fertilizeze ogoarele pentru a obține roade bogate. Funcția rituală a sacrificiului este bine evidențiată de unele informații etnografice: „La tăiere nu trebuie să stea nimeni primprejur dintre cei care sînt miloși din fire, căci se crede că porcul moare cu mare greutate; carnea unui astfel de porc nu va fi bună. Pe porc să nu-l vaite nimeni" (Pamfile, 1914, p. 118).

Ziua de 20 decembrie era patronată de un enigmatic personaj mitologic feminin, Înătoarea. Aceasta pedepsea, asemănător Joimăriței, femeile care nu respectau anumite interdicții de muncă, în special torsul (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 93—95).

La alte date calendaristice care au funcționat, probabil, ca începuturi de an sau anotimp, se sacrificau,

în general, ovine sau caprine: miei, iezi, oi, capre. Sacrificiul ritual al animalelor, dar și al păsărilor (curcanul) și peștelui a fost un criteriu important pentru depistarea, în cadrul calendarului popular, a unor străvechi începuturi de an sau anotimp.

ALIMENTE RITUALE Indiferent de perioada anului în care avea loc scenariul ritual de înnoire a lumii, acesta era pus, fără excepție, în legătură cu noua recoltă și cu sacramentalizarea hranei. Între sacrificiul porcului și unele preparate culinare — avem în vedere în primul rînd turtele nedospite, colacii și covrigii — sînt strînse legături rituale. În folclorul popoarelor europene spiritul grîului a fost reprezentat foarte frecvent cu chip de animal, în special cu chip de porc. Turta, ca și azima, se prepara din aluat nedospit. Compoziția simplă a aluatului (făină amestecată cu apă călduță și sare, fără nici un ferment) este un indiciu al vechimii acestui mod de preparare a pîinii, care a supraviețuit, pînă spre zilele noastre, în sudul și estul țării. Aluatul, întins în foi subțiri cu ajutorul „făcălețului" sau „mestecarului", era copt pe plita încinsă. Coacerea turtelor pe fierul plugului introdus în foc (Pamfile, 1914, p. 4) are o semnificație agrară evidentă care nu mai necesită explicații suplimentare. Spre deosebire de turte, colacii se fac din aluat dospit și se coc în cuptor sau țest. Mărimea, forma și ornamentica colacilor preparați la sărbătorile de iarnă diferă după destinația și funcția lor rituală. Astfel, covrigii se dădeau, în general, colindătorilor mărunți, colăceii erau daruri obișnuite pentru cei mai mulți colindători, în timp ce colacii erau rezervați flăcăilor colindători, preotului și împodobirii mesei de ajun. Deși majoritatea colacilor erau rotunzi, „ca Soarele și Luna", aceștia puteau să aibă și alte forme (antropomorfă, sub forma cifrei opt). Prin Bucovina, gospodinele păstrau cîte

un colac în chip de opt pînă primăvara cînd, după ce se afumau boii, se punea în bîrsa plugului pentru a fi mîncat la cîmp, înaintea începerii aratului (Pamfile, 1914, p. 6).
Funcția rituală a colacilor copți la sărbătorile de iarnă este pusă în evidență de numele de „colindețe", ce îl poartă în unele zone etnografice, de urarea solemnă a colacului, de semnificația agrară, pastorală, apicolă, pomicolă ce o are în diferite împrejurări ale ritualului de renovare a timpului calendaristic.
Colacii care se dau de pomană la sărbătorile de iarnă și colacii dați de pomană la înmormîntare și praznicile de înmormîntare au multiple semnificații: speranța fertilizării ogoarelor, sacrificii legate de cultul morților și de renovare a timpului (anual, sezonal, „veac de om"). În această perspectivă interpretativă, toate modelările tradiționale din aluat aveau semnificații convergente în riturile și ceremoniile de trecere din ciclul calendaristic și din cel familial. În ceea ce privește realizarea plastică a modelărilor din aluat, specialiștii remarcă o continuă simplificare a calităților morfologice, forma rotundă luînd locul unor forme mai complicate (antropomorfe, zoomorfe, fitomorfe), în timp ce motivele ornamentale realizate din aluat aplicat, răsucit, împletit, incizat au cîștigat în varietate și expresivitate (Văduva, 19, p. 139).

AȘTEPTAREA MORȚILOR Credința că la sărbătorile de iarnă morții reveneau simbolic printre cei vii era o idee arhaică, din timpurile preistorice, conform căreia înaintea nașterii anului se anulează ordinea firească a lucrurilor, iar timpul și spațiul se degradează pînă la starea primitivă de haos. La sfîrșitul unui ciclu și începutul altui ciclu calendaristic, aveau loc ritualuri care urmăreau, în esență, un singur scop: renovarea simbolică a lumii. Dar, lumea vremurilor mitice, creată de nemuritori, și care era imaginată ca un cosmos atemporal și inalterabil, a fost înlocuită cu alta, în care ființele sînt supuse legii devenirii, bătrîneții și morții. De aceea, aceasta trebuia renovată și consolidată periodic. Astfel, la sărbătorile de Anul nou se presupunea că spiritele morților erau prezente pe pămînt. Prin apariția lor simbolică lumea era regenerată și sanctificată (Eliade, 1978, p. 40—41).
Prin Moldova, alimentele care încărcau „masa preotului" sau „masa de ajun" erau împărțite la vecini, la oamenii săraci. Grija cu care se aranjează „masa de ajun" (turte înmuiate în apă cu zahăr și presărate cu miez de nucă pisat sau cu semințe pisate de cînepă, blide umplute cu bob făcăluit și prune fierte, colaci, vin roșu), pregătirea mesei „cînd cocoșul vestește miezul nopții, spre Ajun" și împărțirea alimentelor pentru morți sînt elemente care țin mai mult de cultul moșilor și strămoșilor, așteptați să sosească la ospăț, decît de evenimentul creștin, celebrat atunci. Este de remarcat că, alături de turte și colaci, se punea pe masă și grîu fiert, îndulcit cu miere sau cu zahăr. Pomeni pentru morți se făceau în ajunul Crăciunului pretutindeni în țară. Ele aveau aceeași semnificație cu împărțirea darurilor la săraci cu ocazia altor sărbători de peste an, în special la Moși și la Sîmbetele Morților, cînd se ofereau vite, colaci, caș, fructe, vin, apă, haine, vase..., toate însoțite de cîte o luminare aprinsă. De darul oferit se credea că beneficiază sufletul mortului căruia i-a fost adresat: dacă i-a fost frig, haina oferită îl va încălzi; dacă i-a fost foame, colacul îl va sătura; dacă i-a fost sete, apa sau vinul i-o va potoli. Bățul, semn distinctiv al oricărui drumeț, era considerat o unealtă necesară morților în călătoriile ce aveau să le facă în pămînt (în unele zone ale țării se introduce și astăzi un băț sau toiag în groapă, cu prilejul înmormîntării) sau pe pămînt, cînd aceștia revin, în anumite

momente ale anului, să-şi viziteze rudele. Sînt surprinzătoare informaţiile provenite din Oltenia, unde beţele colorate în alb-negru se dădeau pomană sau se înfigeau în mormînt, lîngă cruce, pentru a fi morţilor la îndemînă în „noaptea de ajun", cînd se credea că se deschid mormintele. Beţele, numite şi „colindele", se confecţionau numai din lemn de alun, arbust a cărui semnificaţie magică o reîntîlnim şi în alte obiceiuri populare, şi se ornamentau printr-o tehnică arhaică (afumare) cu romburi albe şi negre, dispuse alternativ, simbolizînd eterna opoziţie dintre lumină şi întuneric, dintre viaţă şi moarte. Prin judeţul Gorj, beţele de alun se tăiau înainte de Ignat, se uscau pînă în seara zilei de ajun (23 decembrie), cînd se înflorau şi se înfigeau în morminte de către copii în dimineaţa zilei de ajun. Există mărturii potrivit cărora acest obicei era generalizat în Oltenia şi în zonele de bufeni * din Banat (Pamfile, 1914, p. 206—209). Informaţiile etnografice lasă să se întrevadă că morţii erau aşteptaţi în ziua de ajun, deci la începutul ciclului sărbătorilor de iarnă, şi aveau să plece la lăcaşele lor începînd cu miezul nopţii de Anul nou, pînă la Bobotează.

Practicile legate de cultul morţilor (aşteptarea morţilor cu mese întinse, pomeni date pentru anumite persoane moarte, oferirea băţului direct, prin înfigerea lui în mormînt, sau indirect, prin intermediul pomenii, purificarea mormintelor părăsite prin tămîiere etc.) se efectuau cu mare grijă pentru a cîştiga, probabil, bunăvoinţa spiritelor morţilor prin nesfîrşitele acte de divinaţie care reumpleau perioada dintre Crăciun şi Bobotează.

Curioasă schimbare de poziţie faţă de spiritele morţilor! În cursul anului acestea erau temute forţe malefice împotriva cărora se lupta prin diferite practici magice ocazionate de fiecare înmormîntare, de unele sărbători

* Populaţie din Oltenia instalată în Banat în secolul al VIII-lea.

de peste an etc. La sărbătorile de iarnă, spiritele morţilor erau considerate inofensive, de vreme ce oamenii nu se mai temeau de ele, din contră, li se cerea şi ajutorul pentru rezolvarea unor probleme presante, în primul rînd aflarea a ceea ce avea să se întîmple în noul an. Oamenii aşteptau de la spiritele morţilor sfaturi, pronosticuri şi proroci pentru anul viitor, ajutor pentru rezolvarea unor probleme importante precum căsătoria fetelor, menţinerea sănătăţii, pedepsirea duşmanilor, sporirea rodului şi fertilităţii ogoarelor şi turmelor. Contactul cu aceste forţe miraculoase, care se află pretutindeni şi niciunde, se realiza prin farmece şi descîntece efectuate în anumite locuri şi zile sau momente ale zilei, în special noaptea. Prin intermediul practicilor magice, morţii erau implicaţi în rezolvarea a trei opoziţii: vechi şi nou, cunoscut (anul vechi) şi necunoscut (anul nou), trecut şi viitor. Prezentul care era ciclul sărbătorilor de renovare a anului se considera momentul cel mai potrivit pentru medierea între ceea ce se ştie despre trecut şi ceea ce se dorea să se afle despre viitor.

În zilele premergătoare Anului nou şi, parţial, pînă la Bobotează, actele rituale erau în general de divinaţie. Se încerca să se afle, pe căi neobişnuite, invocînd, prin practici magice, puterea spiritelor, ce va fi în anul care urma: cum va fi timpul prin întocmirea şi „citirea" calendarelor meteorologice (calendarul din foi de ceapă şi calendarul din coji de nucă), dacă anul va fi bogat sau nu în roade, dacă oamenii vor fi sănătoşi sau bolnavi, dacă va fi pace sau război, dacă fetele se vor căsători şi cum va arăta soţul etc. etc.

STINGEREA ŞI APRINDEREA LUMINII ŞI A FOCULUI Deşi aprinderea rituală a focurilor nu este legată numai de marcarea scurgerii sezonale şi anuale a timpului, constatăm că majoritatea ocaziilor cînd

au loc aceste spectaculoase ceremonii sînt concentrate la solstiții (Sînziene, sărbătorile de iarnă), echinocții (Blagovestenie, Măcinici — sărbătoare populară care coincidea, pînă la reforma calendarului din anul 1924, cu echinocțiul de primăvară — Lăsatul Secului, Florii, Joimari, Paște — sărbători echinocțiale mișcate de sărbătoarea mobilă a Paștelui), la schimbarea anotimpurilor (Sîngiorz, Sîmedru).

Țara noastră, aflîndu-se la jumătatea distanței dintre ecuator și polul nord (paralela de 45° latitudine nordică intersectează aproximativ centrul țării), are ierni aspre, bine marcate climatic și meteorologic și veri cînd soarele nu reușește întotdeauna să coacă suficient recoltele din zonele carpatice și subcarpatice. De aceea, semnificația calendaristică a focurilor rituale la latitudinea noastră geografică capătă mai mare greutate decît în zonele mediteraneene, tropicale și subtropicale unde prin căldura și insolația excesivă, soarele era considerat uneori distrugător al recoltelor. Locul soarelui în obiceiurile și tradițiile populare din zonele temperate, polare și subpolare este luat în zonele tropicale, subtropicale și, în parte, în zonele mediteraneene de către Lună. Persistența calendarelor lunare la unele popoare care trăiesc în zonele aride și călduroase nu este străină de trăsăturile specifice ale climatului.

Aprinderea focurilor la solstiții, echinocții și la marile schimbări ale anotimpurilor (iarnă — vară la Sîngiorz, vară — iarnă la Sîmedru) sînt probe sigure că strămoșii noștri efectuau observații astronomice pentru ca în funcție de fenomenele astrale să-și fixeze principalele sărbători. Cît de neliniștiți trebuie să fi fost oamenii cînd observau că, după ce Soarele urca zi de zi pe boltă, se oprea și apoi cobora neîncetat dînd pămîntului din ce în ce mai puțină căldură și lumină! Punctul de răscruce al călătoriei soarelui este deci solstițiul de

vară, cînd are putere maximă de insolație, dar imediat de a doua zi forțele îi scad puțin cîte puțin pînă la solstițiul de iarnă. Deși soarele părea slăbit la solstițiul de iarnă (ziua și insolația cea mai mică din întreg anul), optimismul, bucuria și entuziasmul oamenilor se dezlănțuiau întrucît din această zi astrul începea să-și recîștige puterile pierdute, dovedindu-și astfel invincibilitatea. Focurile solstițiale pot fi considerate încercări ale oameniior de a ajuta soarele: să-l mențină la aceeași înălțime pe boltă la solstițiul de vară și să-l sprijine la urcușul său pe cer la solstițiul de iarnă. Nimic mai logic pentru mentalitatea arhaică decît aprinderea focurilor în momentele cînd căldura și lumina marelui astru începeau să scadă sau să crească.

Pînă de curînd muscelenii obișnuiau „să îngroape anul vechi", pe dealuri, în jurul focului, iar în Oltenia colindătorii să scarmene cu bețele în focul de pe vatră în timpul colindatului (Caraman, 1983, p. 256). Sărbătorile de iarnă ofereau numeroase prilejuri pentru aprinderea focurilor rituale: Crăciun, noaptea de Anul nou, dimineața zilei de Anul nou, Bobotează. Uneori se afumau vitele, alteori se sărea peste focuri. Probabil, numai frigul și condițiile meteorologice nefavorabile au decis ca unele focuri rituale de la solstițiul de iarnă să aibă loc în casă, unde se ardeau lemne (buturugi) netăiate cu securea, amplificînd caracterul de sărbătoare familială și domestică, în contrast puternic cu focurile aprinse la solstițiul de vară, în afara locuințelor, în spații deschise, în general pe ridicături de pămînt (dealuri, movile, munți).

Aprinderea rituală a focurilor presupunea însă și stingerea lor rituală. Nașterea (aprinderea) focurilor era precedată, cel puțin în momentul tăierii timpului calendaristic, de moartea (stingerea) focurilor. Stingerea luminilor la miezul nopții din pragul Anului nou însumează numeroase practici și credințe arhaice ce sim-

bolizau la cei vechi haosul și moartea anului vechi, fără de care nu era posibilă nașterea anului nou.

OSPEȚELE Pentru sărbătorirea revelionului oamenii secolului al XX-lea acordă o atenție deosebită pregătirii unor mese bogate, ca și muzicii și altor mijloace de distracție. Se pare că spectacolul „Periniței" (muzică, reguli de joc) și-ar avea originea în jocurile de la priveghiul de înmormîntare. Acest microspectacol, comun ritualului de înmormîntare al omului și ritualului de renovare al anului, este un aspect important al spiritualității arhaice românești. Excesele din noaptea de revelion sînt, oricît de curios s-ar părea, supraviețuiri ale unor străvechi ospețe rituale.
La babilonieni, iudei, romani, mexicani sărbătorile cu caracter carnavelesc și licențios marcau ziua fără rang și fără nume în care haosul, dezordinea și excesele erau tolerate. Astfel, la babilonieni, primul act al ceremoniei înnoirii anului întruchipa domnia haosului, a lui Tiamant, în timpul căreia toate valorile și regulile sociale erau abolite. Practicile orgiastice experimentau, probabil, starea primordială nesupusă normelor și constrîngerilor sociale. După Mircea Eliade, abandonarea normelor ar mima „dobîndirea condiției semințelor care se descompun în pămînt părăsindu-și forma pentru a da naștere unei plante noi" (Eliade, 1949, p. 309). Între transformarea timpului consumat (trecut) și timpul regenerat (viitor) se imagina un moment cu valoare unică, care nu semăna nici cu ceea ce a fost mai înainte (anul vechi), și nici cu ceea ce va veni (anul nou). Aceasta este așteptata noapte de renovare a anului.

APARIȚIA MASCAȚILOR În concordanță deplină cu degenerarea timpului apar în ritualul de An nou, în special în ajun, mascații și jocurile cu măști. Deși fiecare tip de mască avea un rol și o semnificație pro-

prie, s-a emis opinia conform căreia ele reprezentau în mentalitatea arhaică spiritele moșilor și strămoșilor ce transmiteau, prin tot ceea ce se făcea (jocuri, gestică, dialog), principiul fertilității în noul an. Profesorul Mihai Pop consideră însă că jocurile cu măști de Anul nou nu sînt întotdeauna legate de moși și strămoși, ci de un fel de refulare a tensiunilor sufletești ascunse în tot timpul anului: „în spatele lor te ascunzi ca să poți face ceea ce nu poți face în cotidian. Jocurile cu măști sînt, la sfîrșitul perioadei rituale sau ceremoniale, un fel de purificare, pregătindu-ne să intrăm mai liberi în perioada nouă care vine (M. Pop, 1980, p. 8).
Dacă ar fi să raportăm jocurile cu măști la atestările antice, atunci trebuie să pomenim vestitele cortegii închinate lui Dionysos. Cu ocazia sărbătorii Leneelor, cînd se storcea și se punea mustul în butoaie, participanții care intrau în cortegiul lui Dionysos purtau măști de animale (cerb, oaie, capră), se îmbrăcau în piei, își ungeau fața cu drojdie de vin, foloseau pentru deghizări frunze și ramuri de viță de vie, iederă sau stejar. Unii mergeau călări pe măgari și sunau din clopoței, alții mergeau pe jos și jucau diferite scene comice, făcînd glume licențioase, cîntînd din gură sau din diferite instrumente. Nucleul acestei procesiuni zgomotoase îl formau persoanele mascate. Petru Caraman susține că sărbătoarea Leneelor, în special purtatul măștilor, a trecut de timpuriu hotarele spațiului etnic grecesc, iar în timpul stăpînirii romane a fost intens vehiculată de legionari, mai ales în Imperiul roman de răsărit, cu deosebire la popoarele tracice. Obiceiul travestirii cu măști sau cu piei de animale, unul dintre cele mai caracteristice motive dionisiace, a devenit foarte popular în ținuturile romanizate datorită apropierii calendaristice a Leneelor de Calendele lui Ianuarie, pe de o parte, de elementele comune ale sărbătorii grecești cu Saturnaliile romane (contopite cu Calendele

lui Ianuarie), pe de altă parte. Așa se explică că „în Imperiul de răsărit, această datină, în afară de data ei proprie — care în multe locuri s-a menținut — avea loc și la Anul nou, ajungînd să fie nedespărțită de sărbătoarea Calendelor lui Ianuarie“ (Caraman, 1931, p. 29).

Filiera prin care au pătruns obiceiurile mascării și travestirii oamenilor la cele mai însemnate sărbători ale anului în spațiul carpato-ponto-danubian ne interesează mai puțin în acest context. Important este pentru tema dezbătută că românii au păstrat pînă în zilele noastre obiceiul mascării în perioadele de renovare a timpului calendaristic: Anul nou contemporan și alte străvechi începuturi de an. Apariția mascaților la priveghiul de înmormîntare se înscrie în același ritual de renovare a timpului, a „vieții de om“. Iată cum descrie Victor Tufescu obiceiul observat la o înmormîntare în satul Nereju, în anul 1938: „Cu carecare bruscheță pătrunsese în curte, desprinzîndu-se din bezna nopții fără lună, un grup destul de numeros de oameni mascați. Purtau măști reprezentînd figuri omenești hidoase sau capete de animale sălbatice. Îmbrăcămintea multora era improvizată din piei de animale. Unii aveau centuri de frunze în jurul șoldurilor. O muzică stridentă de clarinet și tobă însoțea această furtunoasă apariție. Mascații vorbeau cu glasuri schimbate, ascuțite. Legau între ei convorbiri pline de umor, necruțînd pe nimeni din cei de față, nici chiar pe mort. Toată lumea izbucnea în hohote de rîs. Aveam impresia că se desfășoară acolo scene menite într-adevăr să sperie spiritele“ (Tufescu, 1982, p. 197). Probabil că această atmosferă de descătușare a energiilor domnea în alaiul lui Dionysos, și, mai tîrziu, în banchetele și petrecerile Saturnaliilor.

Moartea simulată a turcii, masca și personajul principal al cetelor de colindători din Transilvania (Pamfile,

1914, p. 166) care în ziua de Anul nou juca roul lui Saturn, urmată de scenariul înmormîntării și ospățul funerar sînt urme, la prima vedere, incredibile, ale sacrificiului regelui Saturnaliilor practicat în sud-estul Europei cu 15 secole în urmă. Un martirologiu anonim din Moesia Inferior ne-a lăsat știri extrem de prețioase cu privire la alegerea și soarta regelui Saturnaliilor. Soldații romani din Durostorum (Moesia Inferior), serbînd în fiecare an Saturnaliile, cu treizeci de zile înainte de sărbătoare trăgeau la sorți alegerea unui tînăr pe care apoi îl îmbrăcau în haine regești, simbolizîndu-l pe Saturn. Tînărul rege se plimba prin mulțime avînd toată libertatea să-și împlinească pasiunile și să guste orice plăcere, chiar dacă aceasta presupunea o faptă josnică sau rușinoasă. Veselia era însă scurtă, pentru că numai după o lună de zile, la sosirea sărbătorii lui Saturn, i se tăia gîtul pe altarul zeului. În anul 303 e.n. sorții taberei legionarilor din cetatea Durostorum au ales ca rege al Saturnaliilor un creștin, pe nume Dasius. El refuză să joace rolul de rege al Saturnaliilor și să-și petreacă în desfrîu ultimele zile ale vieții. Amenințările și argumentele comandantului său Bassus nu i-au schimbat hotărîrea și, în consecință, Dasius a fost decapitat, după cum relatează martirologia creștină cu o minuțioasă precizie, „la Durostorum, de către soldatul Ion, vineri 20 noiembrie, în a douăzeci și patra zi a lunii, la ora a patra“ (Frazer, 1980, IV, p. 243; Candrea, 1928).

Informațiile etnografice sînt în deplină concordanță cu martirologiul creștin: feciorii noștri refuzau să se facă turcă din aceleași motive cu ale soldatului Dasius. Turca este împodobită precum regele plaiurilor noastre carpatice, cerbul: „Turca e cioplită și sculptată din lemn, întocmai ca un cap de cerb, avînd printre corniță fel de fel de panglici și bentițe de mărgele și cu clopoței pe la ureche“ (Pamfile, 1914, p. 166), motiv pentru

care masca este numită, prin unele zone, de pildă Hunedoara, cerb, cerbuț; i se acordă respect deosebit jucînd în mijlocul horei și stînd în capul mesei, la ospețe, încadrată de cîte două fete; asemănător lui Dasius, își cunoaște sfîrșitul tragic: „În ziua Anului nou moare turca. Înainte de prînz se adună feciorii la gazdă, turcașul își îmbracă masca și pleacă la o încrucișare a ulițelor. Aici mai joacă o dată turca, dar feciorii nu mai cîntă, căci turca e tristă. Jocul ei nu mai este așa de vioi și nu mai primește de la nimenea nimic, fiindcă simte că nu mai trăiește mult. După cîtva timp, se apropie de turcă un fecior și o împușcă, fără nici o vorbă, cu o cartușă oarbă. Turca se zvîrcolește de cîteva ori, apoi cade la pămînt. În momentul cînd a sunat împușcătura, mai vin doi feciori, unul îmbrăcat ca preot și celălalt ca protească, ca și cum s-ar fi abătut pe aici întîmplător. Preotul cînd aude că e păgîn, se codește să-l înmormînteze, dar la rugămintea celorlalți se învoiește totuși greu. Iar preoteasa văzînd că nu e nime cine să bocească mortul, îngenunchează și-l bocește ea. Apoi îl așază pe o scară și după ce l-a sfințit preotul, pleacă convoiul spre casă. Ajunși la casa gazdei, îl îngroapă, ceea ce constă în aceea că masca de care s-a dezbrăcat turcașul în curte o așază iarăși în colțul odăii cu capul în jos pînă ce se gătește pomana. Și pomana se face la gazdă și decurge tot așa ca și ospățul, numai că acum fetele ospătează pe feciori și fruntea mesii e goală“ (Pamfile, 1914, p. 175—176).

Foarte concludentă pentru aproprierea dintre regele Saturnaliilor romane și turca românilor este și următoarea informație: „În unele locuri, cum de exemplu în Porcești, lîngă Turnu Roșu, în loc de turcă se face un moș cu secera în mînă, întocmai cum se prezintă Saturn la cei vechi“ (Pamfile, 1914, p. 170).

Jocul cu turca este un exemplu convingător că măștile,

devenite astăzi un subiect de sociologie și psihologie socială, de istorie și filosofie a culturii, au avut semnificații precise în marcarea pragurilor timpului calendaristic (anual) și a timpului uman („veacul de om“). Ele ne dezvăluie momente din rituri străvechi ale fertilității, componente ale magiei imitative folosite în tehnica vînătorii sau pentru invocarea ploii, legătura venerată cu lumea strămoșilor transformată în cea temută a spiritelor, măștile au trecut apoi prin etapele succesive ale dansului ritual și ale spectacolului îmbrăcînd nesfîrșit de variate forme. Ideea fundamentală de transformare, de ascundere a purtătorului ei, de stabilire a unor relații subtile cu ființe de pe alte planuri a condus, în condiții sociale diferite, la o gamă întinsă de reprezentări plastice în care grotescul ca limită a urîtului este uneori impregnat de o undă de ironie, atît de specifică spiritului românesc.

STRIGATUL PESTE SAT În momentul trecerii de la anul vechi la anul nou apărea nevoia de a memoriza ceea ce s-a petrecut în perioada de timp care se încheia, pentru ca toți membrii obștei să păsească pragul cu gînduri bune și dorința de a depăși neîmplinirile. Statistica faptelor bune și a celor rele este ținută în timpul anului de feciorii satului și comunicată în împrejurarea numită de etnografi „strigatul peste sat“. Acesta are loc, în funcție de zona etnografică, la diferite date calendaristice: Anul nou, Lăsatul secului de Paște, Blagoveștenie, Joimari, sîmbăta Paștilor, Sîngiorz, Sîntoader, Lăsatul secului de Crăciun (Filipi). Aceste zile prefațează, așa cum vom avea prilejul să constatăm în paginile următoare, mai multe începuturi de an care au funcționat de-a lungul secolelor și mileniilor pe teritoriul carpato-ponto-danubian: Anul nou civil, Anul nou creștin, Anul nou agrar, Anul nou pastoral, Anul nou precreștin.

„Strigatul peste sat" era un obicei străvechi, pe care Romulus Vulcănescu îl consideră o „instanță judecătorească" formată din tineri necăsătoriți (Vulcănescu, 1970, p. 250—267). În noaptea stabilită de tradiția locală, tinerii învăluiți de întuneric purtau un dialog, de cele mai multe ori versificat și împestrițat cu indecențe, cu scopul vădit de a scoate în evidență elementele negative ale celui vizat. Tema principală a strigătorilor amplasați pe dealuri, în copaci înalți, pe acoperișurile caselor etc. o constituia respectarea normelor tradiționale privitoare la căsătorie: fetele și flăcăii ieșiți la horă care evitau, din diferite motive, să se căsătorească, „tinerii însurătei", care nu se acomodau cu viața de familie. Nu erau scutiți de judecată babele satului care se țineau numai de petitorii, farmece și descîntece, bătrînii libidinoși, oficialitățile locale (primarul, jandarmul, popa) care se abăteau de la normele morale, bărbații care își lăsau nevestele, oamenii care se băteau, furau sau se certau etc. Acest dialog, documentat și purtat cu multă ironie, era ascultat de întreaga suflare a satului. El producea la unii rîsul, la alții plînsul.

„Strigatul peste sat" era un obicei calendaristic pe care îl asociem, ca dată de manifestare, cu renovarea timpului anual sau sezonal, întrucît comunicarea și judecarea faptelor se efectuau numai într-o singură noapte din an. În unele zone ale țării (Maramureș, Sălaj) „strigatul peste sat" corespundea cu Anul nou contemporan, în alte zone (Muntenia, Moldova, Țara Hațegului) marca vechi începuturi de an. Indiferent la ce dată se practica, „strigatul peste sat" se asocia, aproape fără excepție, cu alte elemente specifice reînnoirii timpului calendaristic: luminații și aprinderea focurilor, producerea zgomotelor pentru alungarea duhurilor și a spiritelor rele.

Sancțiunea tinerilor care amînau nejustificat perioada de fetit și flăcăit, ca și incitarea lor la căsătorie se efectua în Maramureș și cu ajutorul „mascoidelor", numite moș — babă, domn — doamnă, metehău — metehoaie etc. „Mascoida" avea mărimea unui copil de 10—12 ani și era confecționată, în general, dintr-un schelet de lemn îmbrăcat în haine vechi, la care se mai adăugau cîlți de cînepă, păr de cal, piele de oaie, morcovi, sfeclă roșie, ceapă etc. Feciorii, ajutați de fete, confecționau mascoidele în preajma sărbătorilor de iarnă, avînd grijă să scoată în evidență chipul. Acestea erau agățate, în mare taină, în stîlpii de telegraf, în pomi, pe acoperișurile înalte din apropierea locuinței feciorului sau fetei împricinate. La „mascoidă" — moș pentru o fată și babă pentru fecior — se atașa un text scris în versuri sau proză, în care se expuneau motivele pentru care tinerii respectivi au rămas necăsătoriți. Prin anii '70 textul se afișa și în locurile mai frecventate de populație: cîrciumă, cămin cultural (satul Deseși). Adevăratul spectacol avea loc în dimineața zilei de Anul nou sau de Bobotează cînd locuitorii satului ieșeau pe uliță și, împinși de curiozitate să vadă ce scrie în textul afișat, se întreceau care să coboare mai repede „mascoida". În unele cazuri aceasta era agățată într-un loc atît de greu accesibil, încît nu se încumeta nimeni s-o dea jos, rămînînd luni de zile, ca un blazon, în dreptul casei, pînă cînd intemperiile o distrugeau (Dăncuș, 1973, p. 489—495). Întrucît momentul desfășurării obiceiului (sărbătorile de iarnă) se considera deosebit de favorabil pentru împlinirea a tot ceea ce se punea la cale, mesajul transmis prin procedee plastice („mascoida") și folclorice (textul care însoțea „mascoida") avea un caracter educativ: căsătoria tinerilor și închegarea de noi familii.

ACTE DE PROPIȚIERE Sistemul felicitărilor, al urărilor întru mulți ani, fericire și sănătate, belșug atît de frecvent în zilele ciclului sărbătorilor de Anul nou, se încadrează în marea categorie a actelor de propițiere. Deși romanii ne-au lăsat, conform documentelor lingvistice, datina colindatului, diferența dintre acest obicei, așa cum se prezintă el astăzi în sud-estul Europei, și cel roman, a devenit extrem de mare. Sînt suficiente argumente care susțin ipoteza că romanii aveau un colindat foarte simplu, de fapt o urare directă, așa cum s-a păstrat la noi în finalul colindelor care, indiferent cui le sînt adresate (gospodarului, gospodinei, flăcăului, fetei de măritat, tinerilor logodiți, însurăților, văduvelor, bătrînilor, sugarilor, păstorilor, agricultorilor, pescarilor, celor morți în anul care a trecut) se încheie cu o formulă asemănătoare: urări de sănătate, fericire etc. Unele colinde de copii au rămas însă la forma originară de urare directă. Astfel, în Oltenia, cînd micii colindători intrau în casă, aruncau paie sau gunoaie pe jos și urau: „Atîția miei, / Atîția viței, / Atîția purcei, / Atîția boi, / Atîtea oi,... vaci, turmaci“ etc. (Caraman, 1983, p. 361).

Există argumente etnologice conform cărora urarea directă era considerată inițial o vrajă: transmiterea sănătății, prosperității, fericirii, anilor mulți etc. prin puterea și magia cuvîntului. Urarea directă, dorință exteriorizată sub formă imperativă, se lega la omul primitiv de înclinarea acestuia „de a valorifica vorbirea, fenomen psihic ce-și are cauza în faptul că la el cuvîntul nu e numai un semn abstract, ci se confundă cu obiectul însuși. De aici credința nemărginită în puterea cuvîntului, care, numai fiind pronunțat, e în stare să provoace apariția obiectului sau faptului ce exprimă, credință care la națiunile exotice este una din bazele sufletești ale vieții sociale“ (Caraman, 1983, p. 361).

Pe parcursul secolelor și mileniilor, urarea directă a fost intens cultivată, de vreme ce astăzi o întîlnim la orice pas. Urările conțin dorințe pentru viitorul imediat: începutul unei zile, seri, nopți (bună dimineața, bună ziua, bună seara, noapte bună), despărțirea pentru o perioadă de timp (drum bun, mergi sănătos, la revedere — cu sensul reîntîlnirii după trecerea perioadei respective), începutul unei activități (succes, spor la treabă), marcarea unor momente importante din ciclul vieții (nașterea, căsătoria) etc.

Între urările care se fac la începutul unui an și pregătirea „mesei ursitoarelor“ — cu intenția de a fi ursit favorabil noul născut — se pot stabili unele asemănări. Începutul celor două unități de măsură a timpului, anul și „viața de om“, erau cele mai favorabile momente pentru urare și ursire. Ceremonialul destinat să primească ursitoarele la căpătîiul noului născut, în camera unde acesta dormea sau la fereastră, este atestat de anchetele etnografice în toate provinciile românești. Deosebirile locale în ceea ce privește numărul ursitoarelor, locul de ursire, modalitatea de a lua cunoștință de cele ursite etc. nu schimbă cu nimic semnificația generală a obiceiului, care este o acțiune de divinație, menită să scruteze viitorul copilului și să-l influențeze pozitiv. Produsele puse de moașă pe masa ursitoarelor au valoare de urare magică diferențiată: sănătate, frumusețe, noroc, fecunditate etc.

În sfîrșit, facem precizarea că urarea și blestemul, formule imperative adresate unei persoane, se bazează pe aceleași mecanisme psihice. Dorințele exprimate sînt însă opuse: pozitive în primul caz, negative în al doilea.

ACTE DE PROFILAXIE ȘI PURIFICARE Practicile de izgonire a spiritelor malefice se efectuau ocazional, ori de cîte ori acestea își manifestau virulența

(epidemii în rîndul vitelor și oamenilor, invazii de insecte și lăcuste), și periodic, la începutul unui nou ciclu calendaristic (an, anotimp). Între sărbătorile sorocite de tradiție pentru alungarea spiritelor malefice și sărbătorile de înnoire a timpului calendaristic este o corespondență aproape perfectă, întrucît au fost fixate de aceleași repere de măsurare a timpului (cosmice, terestre, biologice, umane). Astfel, actele de profilaxie periodică concentrate în ciclul sărbătorilor de iarnă și la alte sărbători de peste an cuprindeau un întreg arsenal de practici arhaice: luminații, trecerea vitelor prin foc, sărirea peste foc, fumegații, arderea rășinei și a unor produse urît mirositoare, stropirea cu apă, scăldatul în rîu, ungerea cu usturoi a ușilor, ferestrelor, vitelor și oamenilor, producerea zgomotelor cu ajutorul bicelor, tobelor, buciumelor, strigătelor etc. Alungarea spiritelor malefice cuibărite în anotimpul friguros și, mai ales, la debutul ciclului de sărbători menite să înnoiască anul se efectua cu predilecție în perioada cuprinsă între Anul nou și Bobotează. Zgomotele provocate de bice, buhai, tobe, tălăngi, împușcături, ca și luminațiile și focurile din ajunul, noaptea și ziua de An nou sînt cunoscute, într-un fel sau altul, în întreaga țară. Reproducem aici numai cîteva informații etnografice privind purificarea spațiului în ultima zi a ciclului calendaristic, Boboteaza.

Obiceiul „Ardeasca", consemnat în Bucovina și M-ții Apuseni, consta în aprinderea unor focuri mari de către flăcăi și fete în dimineața zilei de Bobotează. După înconjurarea focului „din toate părțile, prindeau a juca în jurul lui. Iar cînd focul prindea a se potoli, atunci începea care dincotro a sări peste dînsul. Facerea focului acestuia, precum și jocul dimprejurul lui se numeau cu un termen popular «Ardeasca» (Marian,

1898, p. 211); sau „La Apă-botează mai toți românii aprind paie sau frunze uscate și fac pară mare și, după ce se mai micește para, sar peste ea" (Marian, 1898, p. 212). În aceeași zi se afumau casele, grajdurile, alimentele, oamenii și copiii bolnavi.

Pentru a face zgomote de care să se sperie forțele potrivnice, în Moldova se foloseau săcălușurile și pușile, iar în alte zone unde colindatul avea loc la Bobotează se utilizau, în același scop, instrumentele caracteristice obiceiului: bice, buhaie, tălăngi, clopoței.

În practicile de alungare a spiritelor rele poporul l-a făcut părtaș și pe preot: „la Bobotează, cînd moaie preotul crucea în apă, toți dracii ies din ape și rătăcesc pe cîmp, pînă ce trece sfințirea apelor. Și nimeni nu-i vede, afară de lupi, care se iau după dînșii și, unde-i ajung, acolo le și varsă mațele"; sau „atunci cînd se împușcă, în decursul sfințirii apei, din pușți, precum și cînd strigă oamenii după sfințirea apei «chiralesam», atunci Ucigă-l crucea fuge și se ascunde" (Marian, 1898, p. 205). De altfel, credința că apele, curgătoare sau stătătoare, sînt la Bobotează sfințite a fost atestată în toate regiunile țării. Acesta este și motivul pentru care la Bobotează se stropesc cu apă grajdurile, vitele, uneltele, zestrea fetelor etc. În Muscel, oricît de frig ar fi fost, flăcăii se scăldau în rîu, la izvor. Același obicei îl practicau și fetele în unele zone ale Transilvaniei (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 17). Curățirea spațiului de forțele malefice ale iernii se efectua în Moldova și Transilvania printr-un adevărat colind, numit „Chiraleisa". La începutul secolului al XX-lea obiceiul se mai practica numai în unele zone ale Transilvaniei: „În ajunul sau în ziua de 6 ianuarie, grupuri de 4—5 băieți curați (caști) sau flăcăi încon-

jurau casele, grajdurile, ocoalele, holdele, sunînd din clopoței și tălăngi, rostind versuri...

„Chiraleisa,
Spic de grîu,
Pînă-n brîu,
Roade bune,
Mană-n grîne !"

(Stoica, Bocșe și colab., 1985, p. 130). Actanții obiceiului purtau costumul tradițional al zonei respective, iar la căciuli puneau busuioc, brad, vîsc, cercei de tulpină de salcie, plante cu numeroase semnificații benefice. În procesul evoluției, obiceiul a cîștigat, alături de funcția apotropaică inițială, și funcția fertilizatoare. În această ultimă zi a ciclului sărbătorilor de iarnă practicile de purificare și protecție împotriva unor presupuse forțe ostile îmbrăcau cele mai diverse forme: se aprindeau focuri printre pomi, peste care săreau toți membrii familiei; cu cărbunii stinși se însemnau „meșter-grinda", ușa, fereastra; zestrea fetei de măritat, hainele de lucru și cele de sărbătoare, scoarțele, lăicerele erau scoase la vedere și stropite cu apă neîncepută, luată în zori de la fîntînă și altele (Stoica, Bocșe și colab., 1985, p. 75).

Încurarea sau gonirea cailor în satele din sudul țării, obicei atestat de Simion Fl. Marian și în Moldova, avea, presupunem, același scop: curățirea văzduhului de forțele malefice lăsate în pace pînă în ultima zi a ciclului sărbătorilor de iarnă.

Spiritele morților, care și-au părăsit mormintele încă din ajunul Crăciunului și au circulat fără oprelişte, fiind întîmpinate de cei vii cu mese încărcate cu mîncăruri și băuturi, devin potrivnice după miezul nopții de Anul nou. De aceea, practicile amintite mai sus le sînt adresate și acestora.

ACTE DE DIVINAȚIE În nici un alt moment al anului nu se efectuau atîtea farmece și descîntece ca în perioada sărbătorilor de iarnă, mai cu seamă în cele trei nopți de priveghi care prefațau Crăciunul, Anul nou și Boboteaza. Noul an în care se intra era un timp necunoscut ce putea aduce bucurii sau nenorociri. Pentru a-l descifra, se dădeau sensuri, pozitive sau negative, modului de manifestare a animalelor și păsărilor, felului cum arde focul în vatră și se înalță fumul, primei persoane pe care o întîlnea sau care îi intră în casă (băiat, fată, tînăr, bătrîn), viselor etc. Cînd la aceste acțiuni magice participau mai multe persoane, în special fetele și flăcăii necăsătoriți, întrunirea devenea și petrecere, cunoscută, în funcție de zona etnografică, sub numele de Priveghi sau Vergel.

Cele mai multe practici magice aveau ca scop aflarea ursitului și dacă în noul an se vor căsători fetele și flăcăii. Casa, vatra focului, ocolul vitelor, gardul, fîntîna, răscrucea drumurilor, hotarele erau locurile obișnuite unde se efectuau nenumărate farmece și descîntece. Aceeași mare diversitate o întîlnim și în ceea ce privește momentul desfășurării practicilor magice, participanții, scopul urmărit, instrumentarul folosit, pronunțarea descîntecului și a vrajei, vestimentația etc.

PREVIZIUNI METEOROLOGICE Nelipsite din ritologia Anului nou erau preocupările dacă ogoarele și vitele vor da rod, dacă timpul va fi ploios sau secetos, călduros sau friguros, dacă va fi pace sau război etc. În noaptea de Anul nou, uneori la Crăciun sau Boboteză, se întocmeau calendarele meteorologice din coji de nucă sau foi de ceapă.

ÎNCERCAREA NOROCULUI Jocurile de noroc practicate în noaptea de Anul nou (gajuri, zaruri, cărți)

au avut inițial o încărcătură magică, întrucît participanții interpretau șansa sau neșansa în raport cu norocul sau nenorocul pe care îl vor avea în noul an.

OBSERVAȚII ASTRONOMICE. ARDEREA COMORILOR În nopțile ciclului sărbătorilor de iarnă bătrînii încercau să descifreze tainele cerului și să găsească în mișcarea aștrilor sensuri pentru activitatea cotidiană. Credința că în nopțile sărbătorilor mari, de renovare a timpului calendaristic, se deschide cerul, moment cînd oamenii puteau cere să li se împlinească diferite dorințe pentru noul an, a fost consemnată în toate regiunile țării. La chestionarul lui N. Densușianu s-au primit, pe această temă, 111 răspunsuri, repartizate pe sărbătorile de iarnă astfel: 10 la Crăciun, 41 la Anul nou și 60 la Bobotează. Numărul mai mic al practicilor consemnate la începutul ciclului îl explicăm prin vechea credință populară conform căreia atunci se deschideau mormintele. Probabil că ciclul renovării timpului calendaristic debuta cu deschiderea mormintelor și se încheia cu deschiderea cerului. Amîndouă situațiile erau favorabile aflării viitorului: spiritele morților și strigoii, în prima parte a ciclului, personajele celeste, în a doua parte a acestuia, erau solicitați, într-un fel sau altul, să dea răspunsuri despre ceea ce avea să se întîmple în noul an.
În nopțile sărbătorilor de Anul nou se spunea, de asemenea, că vorbesc animalele, se aprind și ard comorile.

ÎNGROPAREA CRĂCIUNULUI Generația de sfinți-moși care apare la sfîrșitul anului (Nicoară, Spiridon, Ajun, Crăciun) indica apropierea sfîrșitului de an și îmbătrînirea timpului. Din informațiile etnografice și folclorice aflăm că acești „sfinți" erau niște personaje curioase, cu trăsături bivalente: aveau forțe miraculoase, specifice zeilor și eroilor din basme, dar și calități și defecte, specifice oamenilor. Astfel, Crăciunul era imaginat ca o simplă persoană profană: „un om bătrîn", „un păstor bătrîn cu barba ca omătul", „un unchеș bătrîn cu barba albă", „vecinul lui Moș Ajun", „Fratele mai mic al lui Moș Ajun", „omul care a tăiat mîinile Crăciunesei" etc. Sub influența creștinismului, Crăciunul apare însă și ca figură apocrifă: „mai mare peste ciobanii din staulul unde s-a născut Hristos", „mai bătrîn decît toți apostolii", „născut mai înainte decît toți oamenii", „soțul femeii care a moșit pe Maria" etc. (vezi răspunsurile primite la Chestionarul lui Nicolae Densușianu tipărite, parțial, de A. Fochi, 1976, p. 203).
Determinativul „moș", care însoțește de obicei numele Crăciun, face parte din fondul lingvistic autohton și are semnificații diferite: om bătrîn, soț al moașei care ajută femeia la naștere și bunic care, în unele zone etnografice ale țării, moșea nepoții. Despre numele propriu „Crăciun" s-a scris mult; specialiști din generații diferite au căutat să explice originea cuvîntului prin latinescul *crastinum* derivat, la rîndu-i, din latinescul clasic *cras* (mîine), din latinescul *calatio* (chemare, convocare), din slavul *Kračun*, din cuvîntul latin *creatio*, de la expresia latină *Quartum jejunium*, din albanezul *Kërcúm*, pătruns în limba română prin intermediul limbilor slave etc. (vezi, pentru detalii, Al. Rosetti, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, 1944, pp. 435—440; Gh. Mușu, 1982, pp. 21—48). Insistînd în căutarea originii latine, slave, albaneze și eliminînd sau minimalizînd posibilitatea originii autohtone a cuvîntului și a personajului desemnat, problema a rămas, după un secol de dezbateri, nerezolvată. Impasul la care s-a ajuns i-a determinat pe cercetătorii contemporani să apeleze, printre altele, și la argumentele oferite de obiceiurile și mitologia româ-

nească. Astfel, într-un interesant studiu intitulat *Vestigii ale cultului solar: „Crăciunul"*, Gh. Mușu ajunge la concluzia că un termen atît de înrădăcinat în cultura românească a existat la nordul și sudul Dunării înainte de venirea romanilor și a rezistat operațiunii „de curățare" a calendarului popular de către biserica creștină (1982, p. 27). Într-adevăr, Crăciunul are atribuțiile unui zeu solar, plasat, asemănător și altor zei solari (Saturn, Mithra) la solstițiul de iarnă.

În schema generală a riturilor de renovare a timpului, zeul cel mai adorat trebuia să moară și să renască în mod spectaculos în perioada „crizei cosmice" (înălțimea minimă atinsă de soare pe cer, ziua cea mai mică din an). Orice cumpănă a anului putea fi depășită numai dacă se plătea tributul mitic al morții și învierii zeului sau a substitutului său (plantă, animal, om). Sacrificiul zeității în ipostază zoomorfă (porcul, masca saturnalică a turcii sau boriței) și fitomorfă (grîul sub forma covrigilor și colacilor de Crăciun) sînt probe convingătoare că românii au păstrat, pînă la începutul secolului al XX-lea, elementele esențiale ale scenariului antic de renovare a timpului. Dar cultura populară ne oferă argumentul suprem: sacrificiul zeului în ipostaza sa antropomorfică, Crăciun. În sprijinul acestei afirmații aducem, spre exemplificare, două categorii de fapte: legendele populare ale nativității și obiceiul „Îngroparea Crăciunului".

Legendele ne introduc în atmosfera unei așezări agropastorale; Moș Crăciun era un crescător de animale cu grajduri, coșare și tîrle pentru vite, dar și un lucrător al ogorului de vreme ce avea și boi de muncă, unul din simbolurile arhaice ale agriculturii. La acest gospodar, om de frunte care, în unele legende, aștepta vizita unui împărat, sosește o femeie. Aceasta, simțind că i-a venit ceasul să nască, cere adăpost. Moș Crăciun o alungă sau, în alte variante, o trimite în grajdul sau

coșarul vitelor. Atitudinea lui Moș Crăciun este în contradicție cu mentalitatea satului tradițional românesc — caracterizat prin omenie și ospitalitate, prin respect pentru viața aflată încă în pîntece. Refuzul găzduirii de către un om înstărit și, mai ales, de către un om bătrîn echivala cu cea mai mare fărădelege. Crăciuneasa, fără să-i spună bărbatului său, o ajută pe femeie să nască cu bine. Constatînd cele petrecute, Moș Crăciun îi taie mîinile din coate. Despre semnificația mîinilor tăiate și înlocuirea lor cu altele strălucitoare din aur sau argint, de blestemul oilor și al cailor ca și de binecuvîntarea boilor nu discutăm în acest context. Recompensa primită de Crăciun pentru faptele sale este greu de explicat: după o simplă cerere de iertare, acesta devine „primul creștin", „sfîntul cel mai bătrîn". Lipsa bunei cuviințe a lui Crăciun și, mai ales, ridicarea în rang pînă la omologarea lui cu Dumnezeu sînt argumente plauzibile că acesta era considerat, înainte de apariția și răspîndirea creștinismului, un zeu. El trebuie să fi fost atît de venerat încît a supraviețuit, în confruntarea cu creștinismul, ca nume și simbol solar, în amplul sincretism al obiceiurilor de iarnă.

Oricît de respectat ar fi fost un zeu în societățile arhaice, înnoirea timpului solicita sacrificiul său. La unele popoare și etnii, la nașterea și moartea anului se sacrificau conducători de trib, conducători militari, copii, fecioare. În legendele cu Moș Crăciun degradarea treptată a calităților umane prevestea sfîrșitul ritual al timpului. Deși lipsesc unele elemente din scenariul morții și învierii zeului solar — Crăciun — s-a păstrat, în unele sate someșene, surprinzătorul obicei numit „Îngroparea Crăciunului". Acesta a fost descris și interpretat ca ritual de An nou de către Virgil Medan (1978, p. 91—99).

Pe data de 28 decembrie, în satul Niriș de la confluența Someșelor și în alte așezări vecine, se organiza de către ceata de flăcăi, o parodie a ceremonialului de înmormîntare în cadrul căreia trebuia „îngropat Crăciun". În dimineața acestei zile se strîngeau la „casa jocului" feciorii și lăutarii angajați pe întreaga perioadă a sărbătorilor. După jocul a două dansuri fecierești locale, „Raru" și „Desu", se începea îndeplinirea ceremonialului de înmormîntare. Pe o scară de dimensiuni mai mici se întindea o cuvertură pe care se așeza apoi un fecior „care făcea pe Crăciunul mort". Corpul „mortului" se acoperea pentru a nu fi văzut de ceilalți asistenți la înmormîntare. Feciorul cel mai bun de gură și mai înalt se masca în „popă" fiind încadrat de „fătul" care avea grijă să nu se stingă focul în „cădelniță" și de „diacul" sau „cantorul" ce dădea răspunsuri la „ectenii". În timp ce targa mortuară era purtată pe umăr de către șase feciori, unii participanți „cîntau morțește" (boceau) iar lăutarii cîntau „ca la înmormîntările adevărate cu ceterași", făcute mai ales la tineri. Lăutarii interpretau melodia versului de la prohodul românesc, obișnuit în părțile locului, pe un text adaptat momentului:

„Măi, Crăciune, măi, bătrîne,
Astăzi te'ngropăm pe tine.
Haideți toți, cu mic cu mare,
Să ducem Crăciunu-n vale,
Și să-l băgăm în produc,
Pe el să punem butuc.
O, Crăciune, o, bătrîne,
Du-te de la noi cu bine;
Meri pe apa Simbetii,
Și-napoi nu mai veni,
C-a veni altu Crăciun
Și-a fi ca tine mai bun."

Procesiunea se oprea din loc în loc pentru „odihna mortului", cu care ocazie popa mai închina din oiegile cu băutură purtate de feciori și mai citea „din carte" cuvinte fără noimă. Totul era făcut astfel încît să stîrnească hazul și să rîdă lumea. În această atmosferă de bună dispoziție se ajungea la „produc", unde urma să fie aruncat Crăciun. După ce i se luau „iertările" și „i se dezlegau păcatele", mortul era aruncat de pe scară pe gheață. În acel moment Crăciun „învia", se ridica pentru a fi văzut de toți cei care nu au știut cine a „făcut pe mortul". Noul Crăciun se întorcea împreună cu feciorii la „casa de joc" cîntînd melodii vesele de joc, fără nici o legătură cu ceremonialul funerar. Din băutura și colacii rămași de la petrecerea din noaptea precedentă, se făcea „comîndarea Crăciunului" (pomana mortului).

Pomana se transforma într-o petrecere în toată regula. Dar, cum petrecere tinerească cu joc fără fete nu se putea imagina, feciorii mergeau prin sat să-și aducă partenerele. Tradiția cerea ca feciorii să poarte un ștergar (prosop) lung, înnodat de cîteva ori la un capăt. Dacă fetele opuneau rezistență, și trebuie menționat că, în mentalitatea locală, nu era frumos ca fetele să meargă la „Îngropatul Crăciunului" decît să fie duse „cumva peste voia lor", feciorii puteau să le lovească peste spate, sau peste unde apucau. Petrecerea atingea forme dionisiace, de vreme ce beția constituia, în această noapte, un fapt obișnuit. În timpul anului, cînd cineva era văzut beat prin sat, se spunea despre el că a „Îngropat Crăciunul". Obștea admitea, în unica zi de renovare a anului, modul nepoliticos de aducere a fetelor la joc și petrecerea care se încheia cu beții de pomină.

Elementele profane din calendarul popular, oricît de amestecate ar părea cu cele creștine, se disting cu claritate: Ajun și Crăciun nu sînt considerați sfinți de

biserică, iar Sînnicoară are cu totul alte atribuții decît sfîntul creștin Nicolae. În dogma creștină nu apare niciunde că sfinții de la sfîrșitul anului sînt la vîrsta senectuții și că unul dintre aceștia s-ar jertfi pentru renovarea timpului. Tema îngropării timpului consumat din care să încolțească apoi un nou an apare și în zonele extracarpatice. Obiceiul, numit aici „Îngroparea anului", se sărbătorea cu aceleași excese de mîncare, băutură și distracție în noaptea Anului nou. De altfel, în Țara Loviștei, bătrînii numesc și astăzi revelionul cu o expresie de veche tradiție: „Îngroparea anului".

ELEMENTE GRECO-ROMANE ȘI ORIENTALE ÎN CICLUL SĂRBĂTORILOR DE IARNĂ

Sărbătorile care se grupează în jurul Anului nou îmbină vechi practici păgîne greco-romane și orientale cu practici creștine de dată mai recentă. În ciuda opoziției bisericii, elementele păgîne și creștine s-au amestecat neîncetat, „încît cele două componente se vor influența reciproc, mărind în chipul acesta confuzia dintre ele spre disperarea clericilor și nedumerirea cercetătorilor" (Caraman, 1931, p. 5). Se impune deci să aruncăm o privire asupra faptelor care au influențat ritualul complex al Anului nou contemporan, prezentat succint în paginile anterioare.

SATURNALIILE ROMANE La romani ciclul sărbătorilor de iarnă era prefațat de Brumalia care, în Imperiul roman de răsărit, dura 24 de zile: începea la 25 noiembrie și se încheia la 17 decembrie. Foarte importantă este remarca etnologilor conform căreia sărbătorile legate de Brumalia au fost puternic influențate, la popoarele tracice, de Dionisiacele cîmpe-

nești celebrate la isprăvitul culesului viei și pregătirii vinului nou (Bîrlea, 1981, I, p. 267—268).
După Brumalia, contaminată cu Dionisiacele cîmpenești, urmau Saturnaliile, celebrate, la începutul mileniului întîi e.n., între 17 și 23 decembrie. Ținînd tot de Saturnalii, zile dedicate zeului semănăturilor, Saturn, se mai sărbătorea în ziua a patra Opalia, cînd se efectuau diferite ceremonii în cinstea zeiței Ops, soția zeului Saturn și întruchiparea rodniciei pămîntului (Caraman, 1931, p. 18). Întrucît în obiceiurile românești de Anul nou supraviețuiesc numeroase elemente saturnalice, descriem, pe scurt, fastuoasele Saturnalii romane:

— Se organizau petreceri care încercau să reactualizeze legendara domnie a zeului Saturn pe pămînt, a vieții lipsite de griji. Ospețele copioase erau însoțite de jocuri și practici orgiastice.

— Se jertfea în mod obligatoriu porcul, a cărui carne se consuma cu predilecție la ospețe și banchete.

— Să făceau daruri reciproce cu sens ritual, de jertfă: semințe pentru a invoca fertilitatea, bogăția și rodnicia pămîntului, păpuși din lut, marmură sau fildeș numite *sigilla*, precum și lumînări din ceară. Statuetele din lut, asemănătoare lumînărilor din ceară, au fost interpretate ca elemente aparținînd cultului morților, ba chiar amintirea unor sacrificii umane făcute în vremuri mai vechi pe altarul zeului Saturn.

— Se practicau jocuri de noroc cu zarul. Datina cerea ca jocul să se facă pe nuci, simbol al belșugului, și nu pe bani, cum avea să degenereze mai tîrziu.

— Sărbătorile se desfășurau sub semnul prieteniei și împăcării între oameni. În acele zile se punea capăt dușmăniilor, iar stăpînilor le era interzis să-și mai pedepsească slugile și sclavii. Mai mult decît atît, la Saturnalii stăpînii le ofereau sclavilor mîncăruri și

băutură din belșug. La Saturnalii niciodată nu se începea război.

— Chefurile și banchetele acestor sărbători erau conduse de un bărbat neîntrecut în ale beției, căruia i se atribuiau libertăți depline. Persoana lui întruchipa desfrîul și clocotitoarea veselie a Saturnaliilor.

Motive saturnalice la Crăciun Ajunul, noaptea și cele trei zile ale Crăciunului cuprind numeroase elemente saturnalice transmise miraculos pînă spre zilele noastre: ospețe îmbelșugate, de unde zicala românească „Crăciunul sătulului și Paștele fudulului"; tăierea porcilor la Ignat, dată apropiată de începerea Saturnaliilor romane; abundența darurilor, chiar dacă acestea sînt puse pe seama unui „moș" (Ajun, Crăciun, Gerilă); compasiunea pentru cei săraci, care erau „omeniți" mai mult decît în oricare altă zi de peste an; identificarea principalei măști care apare în cetele de colindat (turca, capra, cerbul, brezaia) cu regele Saturnaliilor.

LARENTALIA ȘI COMPITALIA Larentalia era o sărbătoare în continuarea Saturnaliilor, dedicată morților. Dar între Larentalia și Calendele lui Ianuarie era o sărbătoare și mai importantă dedicată, de asemenea morților, Compitalia. Aceasta dura o zi, mai tîrziu trei zile, timp în care locuitorii își serbau cu mare cinste larii ocrotitori aflați pe la răspîntii, unde li se ridicau altare sau mici temple. Dintre darurile care se aduceau acolo nu lipseau păpușile și mingile din lînă, măștile antropomorfe și colacii. Unii dintre scriitorii antici erau de părere că aceste daruri reprezentau numai rămășițe dintr-o practică anterioară, cînd larilor li se aduceau jertfe umane, obicei care ar fi fost înlocuit, ulterior, cu imagini și obiecte simbolice. Pe altarul de la răspîntii, loc de adunare a spiritelor, în special a spiritelor morților, se sacrifica ritual porcul. „Aici veneau la romani larii protectori

ai mahalalelor respective și omul putea să intre în acel loc în relațiuni cultuale; aici, crede în vremea noastră poporul, că e locul cel mai prielnic pentru vrăji și farmece, deoarece vrăjitoarea poate invoca la răspîntie în chipul cel mai direct duhurile de care are nevoie în acțiunile ei magice și tot acest loc este foarte temut noaptea tîrziu — mai ales în anumite perioade ale anului — pentru primejdia ce amenință pe oameni, mai mult decît oriunde aiurea, de a se întîlni cu unele spirite răufăcătoare" (Caraman, 1931, p. 19).

O practică nelipsită la Compitalia era agățarea usturoiului pe la ușile caselor și în interiorul lor, obicei întîlnit și astăzi prin unele sate românești.

Cultul morților în obiceiurile românești de iarnă În ritualul Anului nou practicile legate de cultul morților se concentrau în prima parte a ciclului, în special la Crăciun. Au fost deja amintite pomenile date în ajunul și în prima zi a Crăciunului, tămîierea mormintelor, credința că în ajunul Crăciunului se deschid mormintele pentru a ieși spiritele morților, lăsarea mesei încărcate cu alimente și băutură pentru ospățul morților, obiceiul de a înfige de către copiii din Oltenia bețe colorate în morminte. Credința că usturoiul are puteri nebănuite pentru îndepărtarea duhurilor și a spiritelor morților, care, la anumite sărbători calendaristice ale înnoirii timpului, părăsind mormintele și lumea lor subpămînteană, deveneau foarte agresive, mai ales în momentele cînd urmau să se întoarcă la lăcașele lor, este consemnată în majoritatea culegerilor etnografice. Usturoiul, plantă și aliment cu funcții magice, căpăta adevărata sa valoare rituală la Anul nou și la alte sărbători de răspîntie ale timpului calendaristic (Sîngiorz, Rusalii, Sînandrei), cînd trebuia anulată sau prevenită acțiunea malefică a spiritelor răufăcătoare.

CALENDELE LUI IANUARIE După o săptămînă de la Saturnalii și în continuare directă a sărbătorilor morților, Compitalia și Larentalia, urma cea mai vestită sărbătoare în lumea romană, Calendele lui Ianuarie. Sărbătoarea era dedicată lui Ianus, cel cu două fețe, una spre trecut și alta spre viitor, zeul luminii și deschizătorul anului. Elementele semnificative pentru scenariul general al înnoirii timpului se grupau pe zile astfel:

— Prima zi era încărcată cu diferite practici rituale și ceremoniale: trimiterea darurilor în ajunul sărbătorii, petrecere nocturnă cu jocuri, cîntece și glume în așteptarea anului nou, deschiderea ușilor și ferestrelor la ivirea zorilor, împodobirea caselor cu crengi verzi de laur (plantă care simboliza sănătatea), adresarea urărilor, începerea simbolică a lucrului (se deschideau simbolic tribunalele, senatul ținea o scurtă ședință, oamenii lucrau cîte ceva), cu semnificație de *omen*, în sensul că activitățile începute acum se vor încheia favorabil în cursul anului.

— A doua zi era dedicată petrecerilor în cadrul restrîns al familiei. Se jucau zaruri și arșice, se consumau multe dulciuri, miere și preparate din miere; se făceau pronosticuri meteorologice.

— A treia zi era dedicată alergărilor de cai și se continuau ospețele.

— În ziua a patra entuziasmul și petrecerile scădeau treptat, iar în ziua a cincea se relua activitatea obișnuită.

Motive de tipul Calendele lui Ianuarie la Crăciun Existența unor elemente din ritualul specific Calendelor lui Ianuarie la Crăciun se explică prin faptul că o lungă perioadă de timp nașterea lui Iisus a fost considerată început de an. Pînă spre zilele noastre, Anul nou se mai numea prin Banat și Transilvania „Crăciunul mic". Dintre elementele reținute de Crăciun de la

Calendele lui Ianuarie amintim: semnificația de *omen* a tot ceea ce se întîmplă în ziua de Crăciun, prevederea vremii și efectuarea pronosticurilor privind rodnicia anului, practică continuată, de altfel, pînă la ieșirea din ciclul sărbătorilor de iarnă, practici magice pentru aflarea ursitei și frumoasa datină a colindatului.

Motive de tipul Calendele lui Ianuarie la Anul nou Deși unele practici specifice Calendelor lui Ianuarie au migrat la sărbătorile învecinate (Crăciun, Bobotează), cele mai multe au rămas aici: urările de viață lungă și noroc; colindatul, al cărui mobil principal este uratul (Plugușorul din ajun, Semănatul, Sorcova și Vasilca din dimineața Anului nou); Priveghiul făcut cu mare petrecere și veselie; prorocirile și pronosticurile; vrăjile și farmecele; aflarea ursitei.

Ciclul păgîn al sărbătorilor romane de iarnă, al cărui nucleu îl constituiau Calendele lui Ianuarie, a devenit cu siguranță popular și în Dacia datorită intensei circulații a oamenilor: legionari în armata romană, negustori, funcționari. Romanizarea nu poate fi redusă numai la răspîndirea limbii latine; etnogeneza cuprinde, printre altele, „și conținutul sufletesc aflător la baza acestui fenomen fiziologic care e graiul, adică: religia, felurite datini, superstiții, obiceiuri, felul de trai material și diferite ocupații cu tehnica lor specială... sau mai pe scurt întregul tezaur etnofolcloric" (Caraman, 1931, p. 30). Sărbătoarea legată de Calendele lui Ianuarie a fost foarte cunoscută în Dacia romană și nu poate fi pusă sub semnul îndoielii, de vreme ce aceasta se desfășura sub directa supraveghere a autorităților civile și militare, Anul nou fiind sărbătorit în mod obligatoriu la aceeași dată în întregul imperiu. De altfel, numele Calendelor este păstrat, surprinzător, numai în sud-estul Europei, în denumirea celui mai specific element al ritualului de An nou contemporan, colindatul.

Exemplul cel mai concludent al rezistenței tradițiilor

romane în obiceiurile de iarnă românești este colindatul copiilor cu sorcova în dimineața zilei de Anul nou. Obiceiul roman de a se împărți ramuri verzi la Calendele lui Ianuarie și de a împodobi în zorii acestei zile ferestrele și ușile caselor cu crengi verzi de laur, simbol al sănătății, îl regăsim, cu unele modificări, în sorcova românească. Sorcova este, de fapt, un însemn ritual purtat de colidători, cu semnificații benefice, apotropaice. În secolul trecut sorcova era o ramură înverzită sau înmugurită, înlocuită mai tîrziu cu flori artificiale legate pe un beţișor cu panglică colorată sau cu „bete" roșii ori policrome din lînă. Astăzi, sorcova se confecționează numai din flori artificiale de hîrtie colorată. Ramurile de măr, păr și trandafir, pentru a fi înverzite sau chiar înflorite la Anul nou, se tăiau și se puneau în apă, la temperatura camerei, la date precise: 21 noiembrie (Ovidenie) sau 30 noiembrie (Sîntandrei). Sorcova și urarea copiilor caracterizează un obicei și un peisaj de primăvară, nu de iarnă. Este și acesta un argument plauzibil că tradiția a fost mutată de romani, de la care au preluat și românii obiceiul, din primăvară, de acolo unde își aveau probabil locul și sărbătorile lui Saturn, zeul semănăturilor, în plină iarnă.
Imediat după Calendele lui Ianuarie urma Vota, sărbătoare celebrată de toți funcționarii și legionarii Imperiului roman în cinstea împăratului. Vota încheia ciclul sărbătorilor de iarnă ale romanilor compus din Brumalia, Saturnalia, Larentalia, Compitalia și Calendele lui Ianuarie. Datorită apropierii datelor calendaristice cînd erau celebrate și a semnificațiilor, adesea, asemănătoare, aceste sărbători s-au unit și au ajuns să se confunde unele cu altele. O concluzie foarte importantă ce trebuie reținută pentru recuperarea scenariului de an nou este apariția sărbătorilor dedicate morților înainte și nu după Calendele lui Ianuarie. Oamenii

petreceau deci ultimele zile ale anului vechi cu morții și primele zile ale anului nou numai cu viii.
Ritualul anului nou a cîștigat în complexitate și prin asimilarea unor elemente din sărbătorile de mare popularitate în lumea antică: nașterea zeului iranian al Soarelui, Mithra, și Leneele grecești.

NAȘTEREA ZEULUI MITHRA Cultul zeului Mithra, adus de legionarii romani și captivii de război din Orientul Mijlociu, s-a extins rapid în spațiul european, realitate ce îl determină pe împăratul Aurelian să-l declare oficial religie de stat la sfîrșitul secolului III e.n. și să-i fixeze locul calendaristic între Saturnalii și Calendele lui Ianuarie, în imediata apropiere a solstițiului de iarnă, la 25 decembrie. Sărbătoarea de pe 25 decembrie a rezistat secolelor, numai că în locul nașterii lui Mithra biserica a impus nașterea lui Iisus.
Cu toată străduința bisericii de a înlătura practicile legate de nașterea zeului Mithra, poporul a continuat să efectueze unele ritualuri de cult solar: roata de foc care se dădea de-a dura pe dealuri în noaptea de Crăciun, obicei atestat pentru prima dată în Banat de către Simion Mangiuca; aprinderea focurilor în dimineața zilei de 25 decembrie; forma și ornamentica celor mai însemnați colaci de Crăciun care seamănă cu capul nimbat al zeului Mithra.

LENEELE În ciclul sărbătorilor de iarnă romane se infiltrează nu numai ziua de naștere a zeului Mithra, numită Natalis Solis Invicti, ci și Leneele, sărbătorită de greci în Luna Teascurilor, cînd se storceau strugurii și se punea mustul (vinul) în butoaie. La templul lui Dionysos se făceau sacrificii, urmate de ospețe publice, unde se bea din belșug must și vin nou. De acolo pornea procesiunea care străbătea orașul în cîntări închinate zeului vinului și viței de vie. O caracteristică a acestor

ceremonii, care aveau să influențeze și sărbătorile noastre de iarnă, era travestirea și mascarea participanților. Oamenii mascați, purtînd piei de animale (capre, oi, cerbi), reprezentînd satiri, pani, sileni și alte figuri mitologice, făceau zgomote infernale, sunau din clopoței, spuneau glume licențioase, executau gesturi grotești. Unele elemente din ceremoniile organizate la Leneele grecești au fost preluate de către romani, pe care le-au răspîndit și în alte părți ale imperiului. Astfel, la sărbătorile de iarnă se adaugă un element de mare spectacol, mascarea oamenilor, în primul rînd cu piei de animale. Nu se poate preciza cu siguranță pe ce cale a pătruns obiceiul în ținuturile carpatice: direct (adus de greci sau prin intermediul tracilor balcanici) sau indirect (prin intermediul romanilor). Nu trebuie exclusă nici posibilitatea existenței obicciului practicat de populația dacică la alte date calendaristice. Dar, mai important decît formularea de întrebări și răspunsuri pe această temă, este apariția, pînă în zilele noastre, în cadrul sărbătorilor de Anul nou a mascaților în piei de animale.

BOBOTEAZA. ÎNCHEIEREA CICLULUI SĂRBĂTORILOR DE IARNĂ Ultima zi a ciclului sărbătorilor de iarnă, Boboteaza, cuprinde motive specifice tuturor zilelor de renovare a anului. Totuși, practica specifică zilei de 6 ianuarie se leagă de alungarea spiritelor rele în lăcașurile lor subpămîntene, purificarea văzduhului prin zgomote, stropitul cu aghiazmă a vitelor, caselor, construcțiilor anexe, încurarea cailor. Spiritele morților care au sălășluit printre cei vii în timpul celor 12 zile, ospătate și venerate pentru a le cîștiga bunăvoința în prorocirile și pronosticurile de Anul nou, trebuiau alungate prin toate mijloacele posibile.

Apariția și răspîndirea creștinismului a complicat și mai mult ceremonialul începutului de an. Scenariul ritualului de an nou a fost schițat, în principal, pe baza informațiilor etnografice și a unor surse documentare privind desfășurarea acestuia în lumea romană. Au fost introduse în scenariu și unele elemente grecești și orientale care se presupune că au influențat cultura populară a sud-estului Europei prin contact direct sau prin intermediul Imperiului Roman. Paralelismul făcut cu sărbătorile de iarnă romane, în special cu sărbătoarea Anului nou, se justifică dacă avem în vedere că acestea au fost impuse și în Dacia romană Cu siguranță că multe din elementele ritualului de renovare a timpului prezentate în paginile anterioare sînt „universale culturale", specifice deci și geto-dacilor. A atribui originea sărbătorilor de iarnă „exclusiv unei moșteniri comune ce s-a răspîndit dintr-un anumit centru în toată Europa și de aici în alte continente, în coloniile europene, este în orice caz o greșeală. Nu trebuie uitată contribuția mare ce au adus-o neîndoios la transformarea acelor datine comune suprapunerea lor peste datinile și tradițiile specifice ale fiecărui popor, datini ce ofereau o mai mare sau mai mică analogie cu cele ce veneau din centrul comun" (Caraman, 1931, p. 92—93). Cum însă probabilitatea ca dacii să-și fi serbat Anul nou la 1 ianuarie este foarte mică, am considerat necesar să discutăm vestigiile autohtone, geto-dace, privind regenerarea timpului calendaristic în alt context al lucrării.

IV
Tinerețea timpului calendaristic

În structurile ființei umane începutul anului se leagă de debutul anotimpului călduros. Fără reforma calendarului roman din anul 153 î.e.n., majoritatea popoarelor lumii ar fi celebrat, probabil, și astăzi, Anul nou în cursul primăverii. Orice personificare a anotimpurilor cuprinde opoziția dintre perioada întunericului și a morții (iarna) și perioada fertilității și a vieții (vara). Subdiviziunea cuaternară a anului în anotimpuri astronomice și agricole nu dobîndește în structura sufletească un aspect realist. Perioada cuprinsă între cele două solstiții și intersectată la mijloc de echinocțiul de primăvară cuprinde mai multe concentrări de sărbători care îndeplinesc unele caracteristici ale scenariului ritual de înnoire a timpului: „săptămîna patimilor" și „săptămîna luminată" (început de an ritual); începutul lunii martie, Săptămîna Nebunilor și Săptămîna Caii lui Sîntoader care încadrează Lăsatul Secului (început de an agrar) și Sîngiorzul (început de an pastoral).

ANUL RITUAL CREȘTIN

Organizarea timpului calendaristic în funcție de Anul nou sărbătorit la nașterea sau moartea zeilor a fost specifică cugetării precreștine din lumea veche: caldeeană, indiană, chineză, arabă, greacă, romană. Teoria timpului ciclic, a anului-cerc, a marelui an, a anului perfect era însă în contradicție cu dogma creștină care considera că lumea a fost creată o singură dată și va avea un singur sfîrșit. Gîndirea mitică a renovării anuale a timpului nu a putut fi însă pe deplin înlăturată nici de creștinism, de vreme ce calendarul bisericesc indică sărbătorirea Anului nou alături de Tăierea Împrejur și Sf. Vasile cel Mare pe data de 1 ianuarie, iar preoții fac, în această zi, urarea solemnă „La mulți ani".

Fixînd nașterea lui Iisus la solstițiul de iarnă, iar a morții și învierii lui în raport cu echinocțiul de primăvară și faza lunară, creștinismul sugerează nu una, ci două sărbători ale înnoirii timpului. Crăciunul solar și Paștele lunar (Învierea poate fi interpretată ca o a doua naștere) aveau darul să împace viitorii credincioși indiferent dacă aceștia celebrau Anul nou la solstițiul de iarnă sau la echinocțiul de primăvară. Amîndouă evenimentele creștine au fost suprapuse peste sărbători sezoniere păgîne de mare prestigiu dedicate cultului solar și cultului lunar.

PERIOADA RENOVĂRII TIMPULUI Ziua în care biserica creștină sărbătorea învierea lui Iisus îndeplinea majoritatea condițiilor pentru a putea fi imaginată de popor ca moment de sfîrșit și început de ciclu calendaristic. „Anul mic" de 12 zile, reducția simbolică a anului mare de 12 luni, este prefațat de Duminica Floriilor și postfațat de Duminica Tomei. În prima săptămînă, „săptămîna patimilor" sau „săptămîna neagră", timpul se degradează neîncetat. Se presupune că acum morții revin printre cei vii, de aceea abundă practicile de pomenire a moșilor și strămoșilor. Duminica Paștilor, sărbătoare centrală a calendarului festiv creștin, reprezenta în mentalitatea arhaică victoria binelui asupra răului,

a vieții asupra morții; se credea că timpul și spațiul se purifică, se deschide cerul, vorbesc animalele, pot fi descoperite comorile.

În „săptămîna luminată", prima săptămînă după Paște, alteori mai tîrziu, poporul ținea o zi cînd se credea că este sărbătorit Paștele de o lume îndepărtată, Blajinii (Marian, vol. III, 1901, p. 175 și urm.). Această sărbătoare, numită Paștele Mic, Paștele Blajinilor, Paștele Rahmanilor este o apariție enigmatică în calendarul popular și cuprinde numeroase elemente greu de descifrat.

SACRIFICII DE ANIMALE Indiferent de interpretările cunoscute date de teologii creștini, moartea lui Iisus a fost alăturată, fără dificultate, modelului universal al jertfelor umane directe sau prin substituție (animale, păsări), care erau frecvente la diferite sărbători sezoniere și mai ales la sărbătoarea Anului nou. Creștinismul a înlocuit deci jertfa zeului păgîn cu jertfa împlinită o singură dată, pe Golgota. Prin intermediul ritualului creștin aceasta urma să fie reactualizată simbolic în fiecare an, în preajma echinocțiului de primăvară. Aerul, o pînză pe care este zugrăvită înmormîntarea lui Iisus, este scos în Vinerea Mare din altar și așezat pe un piedestal sau pe o masă în mijlocul bisericii. Acest mormînt simbolic stă în biserică pînă în ziua învierii, cînd preoții duc dis-de-dimineață aerul în altar (Marian, vol. III, 1901, p. 52).

Tăierea mielului la Paște nu este altceva decît jertfa anuală a zeului din religiile precreștine. Simion Florea Marian vorbește însă și de sacrificiul purcelului, căruia i se pune o bucățică de hrean în gură. Este aproape sigur că purcelul reprezintă întruchiparea unei străvechi zeități a grîului și a vegetației, iar jertfa lui pare mai logic să fie efectuată primăvara și nu iarna.

Izvoare istorice și arheologice sigure atestă, cu multe secole î.e.n., obiceiul de a se face cadou ouă colorate la unele sărbători sezoniere, în primul rînd la Anul nou: în China, cu ocazia sărbătorii *Tsing-ming*, care cădea în aprilie, se obișnuia să se ofere în dar ouă colorate; la vechii perși, era obiceiul ca, la sărbătoarea primăverii, oamenii să-și dăruiască unul altuia ouă de diferite culori; la romani, tinerii vopseau ouăle în roșu și, pe lîngă alte cadouri, și le trimiteau reciproc la sărbătoarea lui Ianus; la vechii slavi exista datina ca la sărbătoarea primăverii să se ofere în dar ouă roșii etc. Răspunsul la întrebarea de ce apare atît de frecvent oul în ceremoniile religioase ale popoarelor antichității, I. A. Candrea îl caută în concepțiile lor cosmogonice. Astfel, chinezii credeau că cerul împreună cu pămîntul sînt ca un ou de pasăre: cerul este învelișul pămîntului, precum coaja oului este învelișul gălbenușului. La rîndul lor, vechii perși credeau că cerul, pămîntul, apa și tot ce se găsește sub cer sînt închise ca într-un ou: cerul este deasupra și dedesubtul pămîntului, iar pămîntul este înăuntrul cerului, ca și gălbenușul în ou. Ei credeau că la începutul lumii se afla numai Dumnezeu, iar peste întregul spațiu al haosului domnea întunericul. La un moment dat a apărut un ou care a fost acoperit cu aripile întunericului și fecundat de către noapte. Din oul fecundat au ieșit Soarele și Luna care s-au înălțat pe cer. Pămîntul fiind mai greu, s-a lăsat în jos. Credințe cosmogonice asemănătoare întîlnim și la alte popoare ale antichității: la fenicieni, din haosul primitiv apare un ou care se divide în cer și pămînt, de unde răsar Soarele și Luna; la egipteni creația lumii începe cu formarea unui ou pe întinsul apelor. Dar această concepție milenară despre alcătuirea universului a fost atestată de anchetele etnografice și la țăranul român în prima jumătate a secolului XX: „pămîntul

e în chipul unui ou; fundul oului este pămîntul, iar vîrful e cerul; el stă pe ape" (Candrea, 1928, p. 100). Imaginea arhetipală care a stat la baza comparării universului cu oul își are originea în faptul că acest termen de comparație este generator de viață. Din el au înmugurit Pămîntul, Soarele, Luna, viața. Soarele însuși a fost comparat cu un pui. Lumina zilei și unii zei care simbolizează Soarele (la egipteni Ra, Amon-Ra) își au originea, de asemenea, în ou. Astfel, oul ca simbol al creației, al fertilității și al Soarelui, astru de care depinde viața pe pămînt, a rămas pînă spre vremurile noastre simbolul reînvierii naturii. Acest simbol a fost adoptat și de biserica creștină.

Obiceiurile calendaristice legate de colorarea și încondeierea ouălelor, folosirea lor în practicile magice menite să aducă prosperitate turmelor și ogoarelor, fertilitate animalelor, vegetalelor și oamenilor, aruncarea cojilor de ouă pe apă pentru a anunța Blajinii de sosirea Paștelui etc., etc. sînt practici precreștine implicate în renovarea timpului și transmise pînă spre zilele noastre.

ÎNTOARCEREA SPIRITELOR MORȚILOR Joia din „săptămîna patimilor" are diferite denumiri zonale: Joia Mare, Joimari, Joia Patimilor, Joia Neagră. O avalanșă de practici tradiționale sporesc importanța acestei zile. După credința locuitorilor din satele Munteniei și Olteniei, „morții vin în fiecare an în această zi la vechile lor locuințe, unde așteaptă pînă la Moși sau Sărbătoarea Moșilor, adică pînă sîmbăta înainte de Rusalii, sau Duminica Mare, cînd se fac apoi împărțeli de plecarea sufletelor, adică cînd se dau colaci și oale de pomană și morții pleacă cu colacul și cu oala ce au căpătat-o" (Marian, 1899, p. 270). Aceeași credință a fost consemnată și în alte zone ale țării, unde morții sînt așteptați, în general, în curte, li se pun mese cu apă și colaci pe ele, scaune pentru odihnă, focuri pentru a se

încălzi. Spiritele lor se pot așeza însă și în alte locuri, în special la streașina casei. Prin Banat locul lor era după ușă, unde li se punea un „măsăel" cu pînză albă pe el. Ca și în ajunul Crăciunului, mormintele sînt tămîiate, iar la ieșirea din cimitir morții sînt strigați: „Sculați, sculați/, Și-acas haideți" (Marian, 1899, p. 275). Atunci se deschideau nu numai mormintele, ci și cerul, raiul și iadul pentru a putea veni „sufletele acasă spre a petrece" (Mangiuca, 1883, p. 137—138). Joimari este o zi prin excelență a morților, fiind numită în Bucovina chiar Ziua Morților. Prin Banat și Muntenia morților li se dădeau de pomană oale umplute cu apă sau cu vin, colaci, iar în zona Năsăudului se întindeau în cimitire mese cu diferite mîncăruri și băuturi (Marian, 1901, vol. II, p. 279).

Joimari era însă nu numai o mare sărbătoare a morților, ci și o dată calendaristică importantă pentru industria casnică. În Țara Românească, această zi reprezenta „termenul cel de pe urmă pînă cînd au femeile și cu deosebire fetele să-și toarcă linețele și mai ales cînepa. Cele care nu și-au cusut cămașă nouă pentru Paște, sînt pedepsite de Joimăriță" (Marian, 1899, p. 267—268). În numeroase zone ale țării la Joimari trebuia încheiat și țesutul tortului, activitate care se desfășura în condiții optime numai la o anumită umiditate și temperatură. Acolo unde țesutul tortului se făcea și în anotimpul călduros, existau construcții speciale semiîngropate, un fel de bordeie în care picioarele războiului de țesut erau bătute în pămînt. Țesăturile din lînă, în special dimiile, se făceau cu precădere tot în jumătatea friguroasă a anului, pentru a fi date apoi la piuă și vîltoare în lunile călduroase. Fetele și femeile torceau, cu precădere, în perioada șezătorilor care începeau pe la mijlocul toamnei și se încheiau la sfîrșitul iernii și începutul primăverii, în săptămîna Caii lui Sîntoader. În nopțile lungi de iarnă, bune pentru șezători, se lucra și se petrecea, torsul

fiind o operație care nu te împiedică să povestești, să cînți, să glumești, să rîzi. Țesutul, activitate casnică ce nu putea fi efectuată în șezători, se desfășura cu intensitate în Păresimi, după Lăsatul Secului, avînd ca termen final mijlocul „săptămînii negre," ziua de Joimari. Fetele mari, în special acelea care urmau să intre în horă la Paște, aveau să-și termine de cusut și iia sau cămașa nouă. Motivele ornamentale, cromatica, îmbinarea culorilor erau ținute în mare taină, fiecare casă devenind, după perioada deschisă și comunicativă a șezătorilor, un laborator individual de creație. Vrednicia, priceperea și bunul gust aveau să fie apreciate de flăcăi și de mamele lor numai la hora satului, la deschiderea jocului întrerupt de-a lungul postului. În funcție de zona etnografică, „scosul fetelor la horă" și înnoirea iilor aveau loc nu numai la Paște, ci și la alte sărbători calendaristice: Crăciun, Sîntilie, Nedeie.

PREPARATE ȘI ALIMENTE RITUALE Alimentele rituale erau, ca și la sărbătorile de iarnă, foarte variate. Am amintit deja mielul sau purcelul fript și colacii dați de pomană în Simbăta lui Lazăr sau în Duminica Floriilor, ouăle înroșite sau încondeiate. Cea mai însemnată captură pentru moldoveni, bucovineni, bănățeni era însă pasca, făcută din făină de grîu, cereală considerată a fi „cinstea mesei". Uneori făina de grîu se amesteca și cu mălai, porumbul fiind supranumit „hrana casei". Caracterul ritual al acestui aliment era subliniat și de data prescrisă de tradiție cînd trebuia pregătit (în joia sau în simbăta Paștelui), de forma sa (rotundă sau dreptunghiulară), de ornamentele din aluat (pască cu sucituri, cu împletituri, cu zimți, simplă), de utilizarea lui în diferite practici magice (Marian, 1901, vol. III, p. 4—11).

Alături de pască se făceau și alte copturi cu caracter ritual: colaci, babe, moși sau moșnegi, prescuri, învîrtite (Marian, 1901, vol. III, p. 10).

STRIGATUL PESTE SAT Paștele fiind asemuit cu un hotar care încheie o perioadă de timp și deschide altă perioadă de timp, s-a ivit și necesitatea de a memoriza tot ceea ce s-a făcut bine sau rău pînă la acest sever bilanț. Strigatul peste sat, care se desfășura seara înspre Joimari sau în seara simbetei Paștelui, era un obicei încă viu la începutul secolului al XX-lea în unele zone ale Transilvaniei. Scenariul de desfășurare a obiceiului este asemănător cu cel practicat la Anul nou și la Lăsatul Secului. O notă aparte făcea strigatul peste sat executat de un singur fecior ales pentru un an, numit Voevoda Țiganilor. Obiceiul, consemnat în zona Clujului, da posibilitatea fiecărei fete sau fecior să comunice Voevodei Țiganilor abaterile ce le-a constatat de-a lungul Postului Mare. În simbăta Paștelui, după ce se însera bine, feciorii se strîngeau în fața bisericii iar Voevoda se urca, în sunetele puternice produse de clopot și toacă, în vîrful unui pom înalt. Ajuns în vîrf, clopotele și toaca încetau, iar Voevoda începea să strige cu voce tare cele constatate: „că Constantinu Nuțului s-a îmbătat la făgădău (cîrciumă) și și-a pierdut vreo haină în drum, a umblat la pețit în post sau că nu știe a ara, a semăna, pămîntul i-a rămas nearat, vitele la timp nu le-a adăpat; sau că Feronica lui Tănasă nu știe urzi, a jucat ori a mîncat de dulce în post, a rămas cu cînepa netoarsă, umblă cu hainele destrăbălate, cu cămașa nespălată, are casa nemăturată, Paștele a ajuns-o cu grădina nelucrată, cu pocmolul (prispa) nespoit, cu casa nevăruită și altele multe de asemenea, pe care Voevoda le știa înșira de-a rostul și încă de multe ori se silea a le spune chiar

în poezie" (Marian, 1899, vol. II, p. 290). Se băteau din nou Clopotele și toaca, după care Voevoda striga altă fată sau alt fecior. Era mare cinste pentru cel care scăpa nestrigat în seara sîmbetei Paștelui și mare supărare, mai ales pentru o fată, care s-a auzit de mai multe ori strigată, întrucît curînd nu mai spera la măritiș.

Un obicei foarte interesant pentru civilizația străveche a românilor transilvăneni a fost „Alegerea Craiului nou", observat și descris de George Coșbuc în anul 1903. Obiceiul era un fel de „strigat peste sat" urmat de pedepsirea flăcăilor și, rareori, a bărbaților de curînd căsătoriți care se făceau vinovați de încălcarea normelor obișnuite de comportare, instituite de tradiție. Alegerea craiului nou, la echinocțiul de primăvară, precum consulii romani și conducătorii popoarelor arhaice, se făcea în vremea „poetului țărănimii" „...numai prin plaiurile românești ale Ardealului, în nord spre Maramureș și Bucovina, în ținutul Năsăudului și, la sud, în Țara Oltului, de către Muntenia... Eu am să descriu aici obiceiul așa cum se practică în nordul Ardealului, fiindcă mi se pare mai neamestecat cu alte obiceiuri care s-au alipit de el și fiindcă îl cunosc mai bine, căci l-am văzut de atîtea ori cu ochii mei" (Coșbuc, 1986, p. 248).

În zona etnografică a Năsăudului se alegeau, în ziua de Paște, doi crai. Întregul sat se aduna pe un loc larg, în sat sau în afara satului. Flăcăii ieșeau la mijloc și formau un nucleu compact în jurul căruia se adunau fetele în cerc. Flăcăii și fetele erau apoi împrejmuiți de mai multe cercuri: al nevestelor, al bărbaților și, spre exterior, al bătrînilor, babelor și copiilor. Dacă erau neînțelegeri între flăcăi și nu cădeau de acord pe cine să aleagă crai, decizia era luată de primul cerc, al fetelor. Dacă nici această instanță nu ajungea la un rezultat, intra în sfat cercul cel mai

apropiat, al nevestelor și așa mai departe. Alegerea celor doi crai, cu intervenția altor cercuri de oameni, în caz de neînțelegere, era asemănătoare cu adunarea comițiilor în Roma.

După alegerea crailor, de regulă doi dintre flăcăii cu cele mai frumoase comportări sau, dacă alegerea se efectua mai tîrziu, doi flăcăi care au ieșit primii la arat, se numeau, de către aceștia patru „ajutători". Ajutătorii puneau craii fiecare pe cîte o grapă aduse anume și, ridicîndu-i cu grapa cu tot pe umeri, îi duceau la rîul cel mai apropiat într-un alai vesel, cu chiote și strigăte: „Crai nou în țară". Craii intrau în apă pînă la genunchi, stropeau mulțimea și încercau să tragă grapa în rîu. Cînd reușeau, după o luptă aparentă cu flăcăii, să-și tragă grapa în apă, craii ieșeau din rîu în veselia întregului sat. Pe mal craii erau așezați pe grapă și aduși la locul unde au fost aleși și unde se găsea un scaun numit „scaunul județului". Poporul ridica pe brațe craii de trei ori strigînd din nou „Crai nou în țară" și apoi „îi așează pe acel scaun înalt, și de acum au putere de crai un întreg an, pînă la Paștele viitor". În acel moment, un flăcău urcat într-un copac înalt, striga tare și rar:

„Crai nou în țară!
Grîu destul la vară!"

Începea apoi „bricelatul": „Unul dintre crai judecă, iar celălalt execută pedeapsa. Rînd pe rînd vine la scaun cîte unul și dă de gol pe cutare ori cutare flăcău — numai flăcăii sînt denunțați, dar îi poate denunța oricine — că are obiceiul să-și bată boii, că se ceartă cu părinții, că a amăgit pe cutare fată și cununia și-a lăsat-o, că are năravul să înjure, că umblă murdar îmbrăcat, că e nebăgător de seamă și rupe mereu cîte ceva la car și la plug, că umblă prea mult sărind gardurile, că e răutăcios și gîlcevitor cu toată lumea,

Și altele cîte și cîte. Craiul judecător ascultă, dă semn și cei patru ajutători prind pe acuzat, îl iau pe sus... și îl bat la tălpi cu niște lopățele, dîndu-i lovituri rînduite de crai. Al doilea crai, executorul, merge în fruntea alaiului, cu vinovatul, el observă dacă loviturile i se dau după număr, dacă nu-l lovesc prea cu dușmănie (căci se întîmplă și asta, mai ales că vinovatul trebuie să fie desculț) și apoi se întoarce ca să ia pe altul în primire, fiindcă în vremea asta craiul judecător a rămas pe scaunul său și ascultă alte denunțuri... Nimeni dintre cei acuzați nu poate să se sustragă judecății; nimeni n-are voie să fie încăpățînat, să nu se supuie «legilor apucate 'din bătrîni», căci atunci ar avea de furcă bietul cu satul întreg" (Coșbuc, 1986, 250—251). Desfășurarea obiceiului ne oferă, printre altele, numeroase argumente privind vechimea și autohtonia acestei practici. Data „Alegerii Craiului nou" sprijină ipoteza conform căreia anul nou se sărbătorea primăvara, la echinocțiu, cînd era luată în calcul, probabil, și una din fazele lunare: Luna Nouă sau Craiul Nou.

APRINDEREA FOCURILOR Luminațiile făcute cu mănunchiuri din paie prinse în două bețe, ca în clește, și învîrtite prin aer, și cu roata carului îmbrăcată în paie și dată de-a dura, în flăcări, pe deal sînt elemente specifice ale cultului solar ce însoțeau practica strigatului peste sat (Marian, 1899, vol. II, p. 287). Mobilul acestei datini era credința că astfel se putea influența pozitiv starea critică a Soarelui ajuns la echinocțiul de primăvară, cînd lumina și căldura propagate de el mai erau încă puse în cumpănă de forțele frigului și ale întunericului. Luminațiile nocturne, mai ales roata în flăcări rostogolită pe dealuri, erau considerate vrăji prin care oamenii încercau să ajute Soarele să depășească punctul echilibrului, al egalității

zilei cu noaptea, și să urce cît mai sus pe bolta cerului. În „săptămîna patimilor", mai cu seamă la Joimari, se aprindeau cele mai multe focuri rituale. Acestea au însă o funcție funerară.

Ritologia funerară păgînă și-a pus amprenta asupra evenimentelor petrecute în Săptămîna Patimilor, devenind dominantă în două zile: joia și sîmbăta. Tradiția incinerării simbolice a morților în ziua de joi și a învierii în ziua de sîmbătă este replica la ritualul creștin de înhumare simbolică vinerea și de înviere, tot după trei zile, duminica. Exemplele care se referă la ritualul păgîn de incinerare din Joimari, independent de ritualul creștin de înhumare din Vinerea Mare, sînt atestate pe întreg teritoriul României și cuprind elemente deosebit de interesante pentru reconstituirea ceremonialurilor de incinerare practicate, în parte, pînă la cumpăna anului 1000 (Zaharia, 1967, p. 117). Explicația dată de bătrîni, conform căreia la aceste focuri vin morții să se încălzească, exprimă o secvență evoluată a obiceiului. Iată cîteva exemple: „De Joimari se face foc în casă, pe podea, cîte un foc pentru fiecare mort. Peste focuri dăm de pomană colaci" (Naides, 1931); „De Joimari, cu trei ore înainte de a se lumina de ziuă, mergem la cimitir și aprindem focuri la morminte. Dăm de pomană copiilor colaci și alte alimente" (Lăpușnicu Mare, 1981); „Joi seara înainte de Paște se face un foc mare în curtea biserii. Joi dimineața, în fiecare casă se fac cîte 4—10 luminiche (focuri mici) în curte, după cîți morți are și se crede că vin morții și se încălzesc. Lemnele pentru foc se adună miercuri dimineața din tufe de alun uscat. Nu se taie, ci se rup cu mîna. Le adună copiii sau femeile bătrîne" (Fochi, 1976, p. 181—182) etc. Practica cea mai obișnuită este deci aprinderea focurilor după o ritologie care se diferențiază de aprinderea focurilor rituale la alte date calendaristice: Măcinici, Lăsatul Secului,

Sîngiorz, Florii, Sînziene, Sîmedru. Focurile se aprind pentru fiecare mort plecat din gospodărie pe podeaua locuinței, în curte, în grădină, în cimitir lîngă mormînt sau chiar peste mormînt și în curtea bisericii pentru toți morții îngropați în cimitir; peste focuri, adevărate ruguri funerare, se dă de pomană, așa cum se dă de pomană în cadrul ritualului de înhumare, peste sicriu sau peste groapă; lemnele și bozii pentru foc se adună într-un anumit moment al zilei și de anumite persoane; focul este ocolit ritual ca orice mormînt, cu apă sau tămîie.

RAMURA VERDE La începutul ciclului, în ajunul sau sîmbăta Floriilor, se efectua un ceremonial complex, structurat după modelul colindelor, dedicat unei zeități a vegetației numită Lazăr sau Lăzărică. În țara noastră obiceiul a fost atestat numai în sudul țării: Muntenia și Dobrogea. Totuși, acesta este circumscris într-un areal sud-est european mai larg, ceea ce i-a determinat pe folcloriști să-l atașeze unui străvechi strat cultural traco-elen (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 403). Una dintre fete, participantă la ceremonial (de menționat că obiceiul era practicat numai de către fete), numită Lăzărița, se îmbrăca mireasă. Aceasta, împreună cu alte fete cu care formează o mică ceată, colindă în fața ferestrelor caselor, unde au fost primite. Lăzărița se plimbă cu pași domoli înainte și înapoi în cercul format de colindătoarele care povestesc, pe o melodie simplă, drama lui Lazăr sau a Lăzăricăi: plecarea lui Lazăr de acasă cu oile, urcarea sa în copac pentru a da animalelor frunză, moartea neașteptată prin căderea din copac, căutarea și găsirea trupului neînsuflețit de către surioarele lui, aducerea acasă, scăldatul ritual în lapte dulce, îmbrăcarea mortului cu frunze de nuc, aruncarea scaldei mortului pe sub nuci. Un text dobrogean, probabil foarte vechi, completează scenariul

ritual al morții și înmormîntării cu învierea și prefacerea lui Lazăr în flori, moment culminant marcat printr-o horă de veselie a colindătoarelor. Ov. Bîrlea este surprins de felul cum un text folcloric care nu beneficiază de nici o descriere etnografică redă un ritual atît de complex: moartea violentă, scalda rituală, care aduce cu sine prosperitatea vegetației sau, și mai direct, învierea și transformarea eroului în vegetație luxuriantă și, în final, bucuria marcată de hora colindătoarelor. Originea obiceiului ar trebui căutată într-una din „formele trace ale cinstirii lui Dionysos care avea loc la începutul primăverii, strîns înrudite cu cele din antichitatea greacă despre Adonis și Afrodita, Attis la frigieni, Osiris la egipteni etc., în care baza scenariului ritual era moartea violentă a zeului, bocirea clamoroasă în grup, iar în final învierea lui concomitent cu eruperea vegetației, în bucuria generală a cortegiilor participante“ (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 405).
După acest scenariu, tipic pentru renovarea timpului anual sau sezonal, urma sărbătoarea prepascală a Floriilor. Zeița romană a florilor, Flora, în cinstea căreia se organizau vestitele sărbători de primăvară, devenise foarte cunoscută în Dacia romană. La începutul secolului nostru sărbătoarea oferea însă numeroase practici populare legate de cultul morților: pomeni, înfigerea ramurilor de salcie în morminte, amenajarea și curățirea mormintelor, acte de divinație în care se solicitau spiritele morților. Ramurile de salcie, simboluri ale vegetației de primăvară, erau la loc de cinste: se duceau la biserică pentru a fi sfințite, se foloseau la farmece și descîntece, căpătau valoare de medicament pentru vindecarea diferitelor boli, se păstrau pentru a preveni la nevoie grindinile și furtunile distrugătoare, pentru a fertiliza cu ele stupii și vitele etc.
Celor două zeități Lazăr și Flora, provenite din straturi culturale diferite (traco-elen și roman), înrudite

în ceea ce privește scopul final (renașterea vegetației la începutul unui nou ciclu calendaristic), li se atribuie de către ritologia pascală o sărbătoare creștină. Este adevărat că în *Evanghelia lui Luca* se vorbește de un anume Lazăr cel sărac, că fratele Martei și al Mariei, despre care se spune că a fost înviat de Iisus, se numea Lazăr, că după această minune, la intrarea în Ierusalim, locuitorii orașului l-au întîmpinat pe Iisus cu ramuri verzi. Dar, de la aceste date consemnate în *Evanghelia lui Luca* și pînă la ritologia păgînă expusă sumar în rîndurile de mai sus este o distanță imensă a cărei parcurgere se poate explica numai printr-un îndelungat proces de asimilare.

Personajele calendarului popular sînt însă oameni obișnuiți, agricultori sau crescători de animale, cu calități și defecte, cu părinți, frați, surori, soacre. Astfel, baba Dochia era mama lui Dragobete, Cap de Primăvară, căsătorit cu o fată ce mai avea un frate mai mic, pe nume Lazăr. Într-o sîmbătă Lazăr a plecat cu caprele de dimineață, lăsînd-o pe maică-sa să facă plăcinte. Urcîndu-se într-un stejar să culeagă muguri, își aduce aminte de plăcinte că or fi gata. Se grăbește să coboare, dar cade și moare. Sora lui, nevasta lui Dragobete, merge și-l caută pînă îl găsește. Se apucă de bocit și nu încetează pînă nu cade moartă lîngă fratesău. Rudele și neamurile i-au găsit tîrziu, în ziua de Sîntămărie, cînd iarba crescuse peste ei. „Se zice că de atunci ar fi rămas și jelitul la morți". În felul acesta sora lui Lazăr scapă de traiul greu ce-l ducea cu soacrasa, Baba Dochia („Șezătoarea", 1904, p. 6).

PRACTICI PENTRU ÎMPLINIREA DORINȚELOR ÎN NOUL AN Ca orice sărbătoare sezonieră, de înlocuire a timpului vechi cu timpul nou, Paștele era considerat un moment prielnic pentru reușita vrăjilor și farmecelor, adică a dorințelor și speranțelor în viito-

rul mai apropiat sau mai îndepărtat. Busuiocul, paharul și cofa cu apă, cămașa și straiele noi, cărbunele aprins și lumina de la Înviere, brazda înierbată și fierul plugului etc. erau implicate în diferite contexte magice (loc, timp și formule de invocare), în credința că fetele vor fi plăcute și jucate de feciori, ceea ce ar atrage după sine căsătoria, că bolile vor fi tămăduite și oamenii vor fi sănătoși, că holdele vor da rod bogat, iar turmele vor prospera. Cîte dorințe și speranțe nu frămîntau mintea oamenilor, mai ales la înnoirea timpului calendaristic!

Prezența spiritelor morților printre cei vii, mai ales a spiritelor necurate și rele, numite în popor strigoi sau strigoaice, da prilejul și altor practici magice pentru obținerea manei, a sporului muncii oamenilor, a holdelor și animalelor. Cu această putere erau investiți și alți oameni care erau predestinați să devină strigoi după moarte (Marian, 1901, p. 95—97).

MANIFESTĂRI ALE SPIRITULUI DE ÎNGĂDUINȚĂ ȘI TOLERANȚĂ Asemănător sărbătorilor de Anul nou, spiritul de împăcare, de iertare a pricinilor, de îngăduință față de cei din jur se manifesta puternic în „săptămîna luminată". Buna înțelegere se exprima cu ocazia vizitelor ce le făceau cei mici la cei mari: copiii la părinți, nepoții la moși, frații și surorile mai mici la frații și surorile mai mari, finii la nași, ginerii la socri, cuscrii la cuscri, cumetrii la cumetri. Aceeași atmosferă se prelungea și în relațiile extrafamiliale. Foarte interesant pare a fi obiceiul consemnat în Bucovina, care este aproape o copie a zilei de libertate acordată de romani slugilor, servitorilor și sclavilor cu ocazia Saturnaliilor. În Banat, servitorilor și ciobanilor li se făceau și unele cadouri, în special miei. Libertate deplină se acorda animalelor: vitele păsteau prin

holde, cîinii erau sloboziți din lanț, vacile nu se mulgeau (Marian, 1901, p. 132—133).

SEMNIFICAȚIA DE „OMEN" A PRIMEI ZILE DE PAȘTE Ca și la sărbătorile de iarnă, activitățile din prima zi de Paște aveau semnificație de „omen": „în ziua de Paște nu e bine să plătească omul datorii, dar nici să dea ceva împrumut, căci atunci tot anul va da, iar de luat sau căpătat niciclnd nu va lua sau căpăta"; „cine doarme în ziua de Paște, acela va fi tot anul somnoros și leneș" (Marian, 1901, p. 102). Deși nu se mai întocmeau calendare din foi de ceapă și coji de nucă, se faceau unele previziuni meteorologice pe perioade mai mici de timp: Dacă plouă în ziua de Paște, tot timpul pînă la Rusalii va fi ploios, iar dacă bate grindina, atunci va fi mănos (Marian, 1901, p. 103).

ACTE DE PURIFICARE Spre deosebire de ritualul renovării anului la sărbătorile de iarnă, cînd practicile de purificare abundau în cea de a doua parte a ciclului, între Anul nou și Bobotează, această ordine nu mai poate fi urmărită în cadrul ciclului de sărbători concentrate în jurul Paștelui datorită credinței că morții se întorc la lăcașele lor mult mai tîrziu, la Moși, în sîmbăta Rusaliilor. Spiritele morților deveneau deci forțe malefice numai atunci cînd ele sălășuiau printre cei vii peste termenul fixat de cutumă, de pildă după ceremonialul de înmormîntare, după Bobotează, după Rusalii etc.

Dar, purificarea vizează nu numai spiritele morților rebeli, care refuză să plece în lumea lor devenind ostile vieții oamenilor, animalelor și plantelor, ci și alte reprezentări magice cuibărite în perioada de degradare progresivă a timpului calendaristic. Un temut personaj mitologic era Joimărița — o femeie urîtă, care umbla despletită pentru a pedepsi foarte aspru fetele și femeile care nu reușeau să termine torsul inului și cînepei

pînă în seara zilei de Joimari. În unele zone ale țării se credea însă că Joimărița pedepsea și flăcăii găsiți de ziua ei cu gunoiul în curte și cu gardurile nereparate (Pamfile, 1916, p. 104). După tradiție, ungerea ușilor cu usturoi, practică obișnuită de luptă împotriva forțelor malefice, nu era eficientă în cazul Joimăriței. De fapt această reprezentare mitologică era temută numai de nevestele și fetele leneșe care pe timpul iernii nu-și torseseră fuiorul și nu-și țesuseră pînza.

Practicile de purificare care apăreau frecvent în obiceiurile populare atît în „săptămîna patimilor", cît și în „săptămîna luminată", cuprindeau luminațiile (rostogolirea roții incendiate pe pantele dealurilor), fumegațiile, scăldatul și udatul cu apă.

Scăldatul era practicat mai ales de feciori și fete în dimineața zilei de Paști, cînd se sculau „pînă a nu răsări soarele, se duceau, unul cîte unul, la un rîu sau la o altă apă din apropiere și în rîul sau în apa respectivă se scăldau astfel ca nimeni să nu-i vadă cînd, cum și unde s-au scăldat. Făcînd aceasta cred nu numai că se curățesc de toate boalele și răutățile, de toate aruncăturile, făcăturile și uriciunile, ci totodată și că vor fi peste tot anul scutiți de orice boală și că se vor face iuți, sprinteni, ușori, harnici, sănătoși și iubiți" (Pamfile, 1916, p. 64). Udatul cu apă, atestat în Transilvania și Bucovina la începutul secolului al XX-lea, avea, pe lîngă funcția purificatoare, și rol fertilizator. Adesea acesta se considera o vrajă care grăbea măritișul fetelor. Obiceiul dura două zile: luni, după Paște, feciorii udau fetele și băieții fetițele, iar marți fetele udau feciorii și fetițele pe băieți. Ca și la Bobotează, cînd flăcăii umblau cu ridicatul fetelor, acestea făceau pe supăratele ca și cum n-ar dori să fie udate a doua zi de Paște. Udatul fetelor se făcea, dacă se putea, prin surprindere, cu apă neîncepută. Uneori erau luate pe sus: „așa îmbrăcate și gătite, cum sînt, le duc pînă la o fîntînă, pîrîu, baltă

sau și la un eleșteu din apropiere și acolo toarnă vreo două-trei cofe de apă pe dînsele, ori le cufundă cu haine cu tot înăuntru și le udă. Iar după ce le botează astfel le dă drumul. Cu toate acestea fiecare fată care e astfel udată nu se supără, ci din contră, se bucură crezînd că, întîmplîndu-i-se aceasta, în decursul anului de bunăseamă se va mărita". (Pamfile, 1916, p. 130).

ANUL NOU AGRAR

Anul nou oficial (1 ianuarie) și anul nou ritual (Paștele) sînt sărbători lipsite de orice semnificație practică: prima este celebrată în plină iarnă, cea de a doua primăvara, tîrziu, după începerea activității agricole. Cele două cicluri de sărbători analizate nu pot oferi repere calendaristice pentru activitatea productivă cum ar fi, de pildă, începerea aratului sau semănatului, formarea turmelor și a cirezilor, curățirea și stropirea pomilor, dezgroparea viței de vie, scoaterea stupilor de la iernat etc. Începutul sezonului agrar sau pastoral este determinat de factorii cosmici și terestri care se manifestă diferențiat în funcție de latitudine, longitudine, altitudine, climă, relief etc. și nu de data evenimentelor cultice creștine. La latitudinea geografică a țării noastre începutul anului agrar precede însă și echinocțiul de primăvară, data începutului primăverii astronomice. Dacă colindele din ciclul sărbătorilor de iarnă „îmbrățișează tot ceea ce atinge idealul de fericire al gospodarului și familiei sale, din toate punctele de vedere" (Caraman, 1983, p. 352), atunci cea mai presantă dorință era asigurarea rodniciei ogoarelor. Colindele de astăzi, deși păstrează motive agrare, au făcut loc și altor aspecte ale vieții: creșterea vitelor, albinelor, căsătoria fetelor și flăcăilor etc. Care să fi fost datinile romane la anul nou serbat primăvara nu se poate ști întrucît lipsesc textele colindelor, iar în colindele contemporane este

imposibil să decantezi elementele romane de cele dobîndite în Europa de răsărit. Dacă originea colindelor este indiscutabil agrară, transferul colindelor din primăvară în plină iarnă este nelogic. Ceremonialurile magice prin care se încerca să se aducă roade bogate și spor la vite trebuiau să deschidă anotimpul fertilității, primăvara. Ce rost aveau colindele cu motive agrare la Crăciun, cînd munca ogorului începea peste aproximativ două luni? Dacă în colinde motivele agrare sînt răspîndite laolaltă cu alte elemente privind viața tradițională, *Plugușorul* este o practică prin excelență agricolă, care concentrează numai motive agrare, un adevărat scenariu al activităților ce aveau să fie făcute de gospodar primăvara și nu în plină iarnă. Locul *Plugușorului* în ajunul Anului nou este, într-adevăr, anacronic. Scenariul agrar a fost însă atestat la diferite popoare ale Europei nu numai iarna, ci și primăvara, de pildă în unele părți ale Germaniei (Caraman, 1983, p. 356). Începerea anului nou primăvara este forma primitivă de celebrare a anului agrar, întrucît acolo își aveau locul și datinile pur agrare.

LĂSATUL SECULUI Sărbătorile specifice începutului de an nou agrar sînt concentrate în luna martie și la Lăsatul Secului care, în funcție de calculul pascal, poate să cadă între 1 februarie și 8 martie. Întrucît Lăsatul Secului, inclusiv sărbătorile și practicile populare atrase de acesta, este sărbătorit la date diferite, în funcție de Paște, sîntem nevoiți ca același ritual de început de an agrar să-l analizăm separat: la data mobilă a Lăsatului de Sec și la o dată fixă, 9 martie sau Măcinici. Dacă am considera situația ideală, posibilă însă după un anumit număr de ani, a suprapunerii Lăsătului de Sec peste sărbătoarea fixă de la 9 martie, am sărăci foarte mult calendarul popular, ceea ce nu este în intenția noastră.

Mișcîndu-se, an de an, în zona calendaristică a deschiderii sezonului agrar, Lăsatul Secului a asimilat numeroase practici specifice renovării sau schimbării timpului, reușind să alcătuiască chiar un ciclu de sărbători format din două săptămîni denumite de popor Săptămîna Nebunilor și Săptămîna Caii lui Sîntoader. La mijlocul ciclului se situează Lăsatul Secului, a cărui noapte se celebra ca un adevărat revelion. Ritualul de înnoire a timpului cuprinde, asemănător ciclului sărbătorilor de iarnă, o perioadă de îmbătrînire și degradare a timpului, evidențiată prin practici în care apar mascați și elemente orgiastice (Săptămîna Nebunilor), și o perioadă cu practici de purificare a spațiului, de recîștigare a armoniei și echilibrului (Săptămîna Caii lui Sîntoader).

Săptămîna Nebunilor se suprapune peste Săptămîna Albă (Săptămîna Brînzei) cînd „numai nebunii pornesc a se însura, numai proștii și urîții satelor abia acum dau zor ca să se căsătorească, pe cînd toți cei cuminți, cîți au avut de gînd să se însoare în decursul cîrnilegilor, s-au însurat deja cu mult mai înainte“ (Marian, 1898, vol. I, p. 256). Obiceiul consta în mascarea bărbaților cu haine femeiești pentru a merge prin șezători unde făceau „diferite nebunii și glume“. Ei luau fetele și nevestele la joc, improvizînd diferite dansuri spre buna dispoziție a celor prezenți, cutreierau a doua zi satul pentru a face alte „nerozii, nebunii și glume“ (Marian, 1898, vol. II, p. 14—15).
O descriere mai completă a obiceiului a fost făcută de Ion Chelcea în anul 1939. Autorul spune că tinerii se mascau în personajele unei nunți: mireasă, mire, popă, dascăl, nași, „cumnat de mînă“, nuntași de rînd. După ce se făceau „maimuși“ (se mascau), porneau doi cîte doi pe ulițele satului cu „govia“ (mireasa) și mirele în frunte. Pe drum, mascații din alaiul nupțial

se repezeau după copii, iar fetele și nevestele tinere erau „țucate“. Copiii, care urmăreau de la distanță această nuntă improvizată, dădeau în vileag, prin intermediul strigăturilor, despre a cui căsătorie era vorba: a oamenilor cărora le-a trecut vremea de însurat și măritat. Cununia avea loc, sub formă de parodie, la un pom în care se anina un clopot. De la pomul cununiei cortegiul se îndrepta spre rîu, unde „tinerii căsătoriți“ se spălau pe mîini cu apă turnată dintr-o vadră. După acest moment ritual „maimușii“ mergeau pe la casele oamenilor, unde erau cinstiți cu rachiu, ca la ospețele adevărate. Obiceiul descris a fost observat într-o fază înaintată de evoluție, fără rosturile rituale și ceremoniale care l-au creat. Rezistînd peste secole piedicilor ridicate de biserică, grație laturii sale distractive și glumețe, obiceiul a păstrat elemente valoroase pentru reconstituirea scenariului de renovare a anului care începea primăvara. Funcția matrimonială a obiceiului pare a fi de dată mai recentă, dacă luăm în considerare informațiile din alte zone ale țării, unde mascații vizitau șezătorile pentru a face tot felul de „glume și nărozii“, fără a fi invocată căsătoria. Să fie aceasta o urmă a vestitelor cortegii dedicate lui Dionysos?

Deși lipsesc informațiile etnografice care să ateste revenirea morților, element important în scenariul de renovare a timpului (anul nou oficial și anul nou ritual), abundă practicile de pomenire a moșilor și strămoșilor, a morților în general: Sîmbăta Părinților dinaintea Lăsatului de Sec, cînd se pomeneau morții care și-au aflat sfîrșitul în împrejurări năpraznice și cei care n-au avut parte de lumînare (Marian, 1898, vol. I, p. 259—260); Moșii de Iarnă, numiți și Moșii de Cîrnelegi în Moldova și Bucovina, Moșii de Piftii în Oltenia și Muntenia, Sacrilegi și Sacrilegiu Mic în Banat care erau ținuți tot în sîmbăta (ajunul) Lăsatului de Sec, cînd

se dădeau de pomană alimente, băuturi, vase de băut apă, piftii, diferite copturi („pupi"), fruct alb (brînză, lapte), plăcinte. Spre deosebire de alte zile dedicate morților, Moșii de Iarnă și Moșii de Toamnă, care cad sîmbăta înainte de Sîmedru, erau numiți de popor și Moșii cei Mari (Marian, 1898, vol. I, p. 260—263). O altă zi dedicată morților era Sîmbăta Sîntoaderului, cînd se împărțea de obicei colivă.

Nu sînt probe etnografice că la Lăsatul Secului și în cele două săptămîni care îl încadrează s-ar fi făcut sacrificii rituale. În schimb, abundă alimentele rituale preparate în ajunul Lăsatului de Sec (ouă fierte, piftii, lapte, brînză) și în Sîmbăta Sîntoaderului (colăcei numiți „cuci", „brăduleți" și mai ales coliva). Tradiția creștină conform căreia coliva a fost inventată de sfîntul Toader este infirmată de izvoarele antice, care atestă termenul „colivă", cu sensul ce-l poartă și astăzi, încă din timpul formării civilizației cretane (Buhociu, 1979, p. 74). Cultul creștin ortodox a preluat coliva din ritualul anterior păgîn, dîndu-i semnificații cultice, legate în special de pomenirea morților. Coliva — grîu fiert la care s-a adăugat mai tîrziu miere sau zahăr, miez de nucă — a fost, probabil, forma arhaică de sacrificiu a unei zeități agrare. Modul de preparare extrem de simplu și importanța ce i se acordă în obiceiurile familiale și calendaristice sporesc rolul ritual al colivei chiar și în comparație cu turtele și colacii.

Între strigatul peste sat din Transilvania la Anul Nou și la Paște (Joimari sau Sîmbăta Paștelui) și strigatul peste sat în Țara Românească practicat la Lăsatul Secului nu există deosebiri de esență. În toate cazurile scopul este același: comunicarea, în special a faptelor rele, de către feciori, într-un cadru nocturn și la o dată calendaristică precizată de tradiție, pentru ca cei vizați

să intre în noul an purificați și cu șanse egale de împliniri ca și ceilalți membri ai obștei. Formula cu care se încheie strigatul peste sat în Maramureș: „Cele bune să se adune, cele rele să se spele!" este valabilă pentru multe zone românești unde a fost atestat obiceiul.

Ca motive de tip orgiastic pot fi socotite atît gesturile și cuvintele licențioase ale mascaților, cît și jocul și consumul excesiv de mîncare și băutură. Tot ce se face la Lăsatul Secului este din belșug, indiferent de explicația dată de informatori: se joacă mult ca să crească cînepa, se mănîncă și se bea din abundență pentru a suplini astfel severitatea postului etc. Foarte interesantă ni se pare informația bucovineană conform căreia veselia și petrecerea se încheia cu consumul ouălelor de găină fierte sau coapte (Marian, 1898, vol. I, p. 265).

În Țara Românească petrecerea nocturnă avea loc duminica seara, în ziua Lăsatului de Sec. Petrecerea era familială: cei mici veneau la cei mari, copiii la părinți, finii la nași. Cei care veneau să facă Lăsatul Secului aduceau cîte un plocon, sărutau mîna și cereau iertare și împăcare gazdei care era o rudă mai mare sau un naș. În Transilvania și Banat petrecerea nocturnă purta, în funcție de zonă, denumiri diferite: *Alimori* (roată de foc), *La Zăpostit* (Lăsatul Secului), *Priveghi* (termen care desemnează orice petrecere nocturnă a timpului), *Opaiț* (nume primit de la un străvechi instrument de iluminat), *Hodăițe* (nuia cu două crengi între care se îndeasă pai și tulei de porumb, cărora li se dă foc). În forma sa arhaică, petrecerea era organizată sub cerul liber, la lumina focului, de obicei pe un deal sau o ridicătură, și prezenta mici variații calendaristice (sîmbătă seara înainte de Lăsatul Secului de carne, sîmbătă seara înainte de Lăsatul Secului de brînză, duminică seara înainte de începerea Săptămînii Albe,

duminică seara înainte de începerea Lăsatului de Sec) (Marian, 1898, vol. I, p. 271). Privegheatul la Lăsatul Secului nu era mai prejos de revelionul contemporan: „La Zăpostitul de Paşte sau la Lăsatul de Brînză se face în unul sau mai multe locuri foc, fiecare părtaş aducînd partea sa de lemne, paie etc. Acest foc se numeşte „priveghi". Acolo cîntă, strigă, joacă şi urează sau chiuie poporul adunat din tineri şi bătrîni (Marian, 1898, vol. I, p. 272). Priveghiului, numit şi Priveghiul cel Mare (în cursul anului sînt mai multe sărbători nocturne), i se dădea valoare de An nou. Dacă cineva lipsea de la Priveghi, era întrebat de participanţi a doua zi „din ce cauză n-a fost aseară la priveghi, că Dumnezeu ştie mai trăi-vom pînă la alt an" (Marian, 1898, vol. I, p. 274).

Fiind situat între solstiţiul de iarnă şi echinocţiul de primăvară, Lăsatul Secului era un prilej de sărbătoare a victoriei luminii asupra întunericului. Explozia de bucurie se exprima în primul rînd prin luminaţii şi aprinderea focurilor. Pentru a reliefa mai bine atmosfera care domnea la Priveghiul cel Mare, reproducem cîteva vechi informaţii de teren: „tinerii iau din focul priveghiului tăciuni aprinşi în mîini şi-i întorc pe lîngă sau în jurul corpului, formîndu-se din tăciune sau paiele legate şi aprinse pe tăciune un cerc de foc. La întoarcerea cercului se strigă: Alimori! Alimori!"; „În alte locuri fac din nuiele o roată, sau chiar iau o roată de car ori de plug, o învăluie cu paie legate, paiele le aprind, şi aşa lasă roata de pe un deal pe coastă la vale, strigînd şi Alimori!"; „Hodăiţele ... se aprind în deal, purtîndu-le în mînă şi făcînd cu ele tot felul de figuri, încît din sat apar ca focuri artificiale" (Marian, 1898, vol. I, p. 272—274); „În ziua de Lăsatul Secului de Postul Paştelui, după ce a înserat bine, flăcăii încep să facă iluminaţii prin sat, leagă de cumpăna puţului cîte o dihoniţă de păcură, îi dau foc şi apoi lasă găleata în puţ, ca astfel dihoniţa aprinsă să rămînă suspendată în aer, unde se consumă" (Marian, 1898, vol. I, p. 282). Practica confecţionării unui om din paie şi incendierea lui pe cîmp liber (Marian 1898, vol. I, p. 274) este arhaică şi se pare că aminteşte vremurile cînd înnoirea timpului cerea sacrificii umane.

Asemănător nopţii de Anul nou, la Priveghiul Lăsatului de Sec se efectuau diferite vrăji şi farmece, mai ales pentru aflarea ursitei şi grăbirea căsătoriei. Un interesant obicei era în Muntenia şi la macedoromâni încercarea norocului copiilor în noul an prin baterea alviţei (Marian, 1898, vol. I, p. 279—281).

Partea a doua a ciclului cuprindea în special practici de purificare, de potolire a entuziasmului excesiv din perioada Cîşlegilor, mai ales din Săptămîna Nebunilor şi noaptea Lăsatului de Sec. Fiind vorba de sfîrşitul iernii şi începutul primăverii, cînd pe oameni îi aşteptau activităţi economice ce nu puteau fi amînate, viaţa trebuia să intre cît mai repede în normal. Ordinea era adusă şi cu ajutorul celui mai temut personaj mitologic românesc, Sîntoaderul, care domina, prin practicile ce îi erau dedicate, săptămîna ce-i poartă de altfel numele. Prima şi a doua zi a săptămînii, Lunea Curată şi Marţea Vaselor, erau dedicate practicilor menite să preîntîmpine încălcarea interdicţiilor alimentare ale postului: consumarea anumitor alimente de post (în special borşul crud, negătit), înăcrirea după un anumit ritual a borşului care va intra în alimentaţia zilnică pînă la ieşirea din Păresimi, spălarea vaselor cu leşie, schimbarea vaselor de dulce cu cele de post.

Foarte curios era obiceiul consemnat numai în sudul ţării, numit *jujeul*, *goana cîinilor*, *vălărit*, *datul cîinilor în tărbacă* (Marian, 1898, p. 9). În satele unde se practica obiceiul, prima zi după Lăsatul Secului era dedicată

în întregime chinuirii și alungării cîinilor prin mijloace extrem de violente: „Se fac cete de 10—20 de oameni, intră prin ogrăzi, scot cîinii la drum sau îi înfundă prin strîmtori, unde cu o îndemnare de admirat pun mîna pe ei, îi apucă și le încleștează fălcile, așa ca să nu mai poată mușca. [...] Deci cîinele prins se pune în frînghie și se învîrtește cît permite frînghia. După aceea trag doi inși de lemne și frînghia desucindu-se azvîrle cîinele amețit"; „Ziua aceasta este destinată mai mult pentru goana cîinilor, în așa chip că, dacă ieși la marginea satului, sînt tot cete de cîini și, cum văd vreun om, încep a urla; ei au o presimțire pentru această zi, și mai cu seamă cîinii cei mai bătrîni, și din cauza aceasta în zorile acestei zile ies neprigoniți de nimeni la tărcăviș, adică se retrag la cîmp sau se ascund prin locuri anevoie de găsit" (Marian, 1899, p. 112). Ipoteza conform căreia obiceiul ar reprezenta pedeapsa cîinilor pentru neglijența lor de a nu fi anunțat invadatorii gali cînd s-au apropiat de Capitoliul roman, semnalul fiind dat de gîștele sacre, pare a fi numai o adaptare a „mitului păcatului originar" al omenirii la viața și existența cîinilor. Explicația dată de bătrînii satului are în vedere nu istoria lumii antice, ci practica curentă: „ca să se facă mult mălai sau mei la vară". Pe baza unor argumente etnografice deducem că tărbacul cîinilor era un obicei specific renovării timpului. Lupul, ruda sălbatică a cînelui, după ce a domint peste anotimpul friguros, timp în care poporul nostru îi atribuia zeci de zile pentru împlinirea unor practici, era alungat simbolic în luna februarie, după încheierea împerecherii. Frigul și întunericul, aflate sub zodia lupului, trebuiau înlocuite, prin ceremonii și ritualuri complexe (alungarea cîinilor este numai un exemplu), cu căldura și lumina, aflate sub zodia calului. În credințele și legendele românești, spre deosebire de lup, care apărea ca un animal devorator al aștrilor (eclipsele

solare și lunare, nopțile cînd Luna nu apare pe cer), calul transporta carul solar și rînduia drumul Soarelui între solstițiul de iarnă și cel de vară. Sfinții anotimpului călduros implicați în scurgerea timpului erau, în interpretarea populară, călări pe cai: Sîntoaderul, Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru. Faptul că după ziua alungării cîinilor, simbolul domestic al lupilor, începea imediat Săptămîna Caii lui Sîntoader este încă un argument în favoarea ipotezei noastre.

Ceremonialul „cucilor" era o datină de primăvară cu valențe purificatoare atestată numai în sudul țării. Flăcăii și bărbații tineri acordau o importanță deosebită mascării în cuci. Dificultățile cele mai mari le ridica confecționarea glugii, „lucrată cu multă iscusință și făcută dintr-o bucată de sarică cusută în forma și mărimea unei traiste de cal, fiind acoperită pe deasupra cu hîrtie albă sau colorată, peste care se fac ceva brodături cu diferite feluri de lînuri. În dreptul nasului se pune un gît de tigvă găurită ici și colea, iar în dreptul gurii și al ochilor se lasă cîte o mică răsuflătoare. De ambele părți din dreptul urechilor se fixează în sus două coarne cam de un metru, peste care se pun alte 3—4 orizontal, formînd astfel un fel de scară. Toate acestea iau numirea de «coarnele glugii» și sînt acoperite peste tot cu fulgi și pene, iar în vîrf se pun 3—4 fulgi de cocoș sau vîrf de trestie" (Marian, 1898, p. 282). Îmbrăcați în fuste, cu gluga pe cap, cu un băț în mînă și cu un clopot mare în spate, cucii alergau în prima dimineață după Lăsatul Secului, uneori în ziua Lăsatului de Sec, după copii, fete, femei, oameni pe care îi atingeau și adesea îi trînteau. Spre mijlocul zilei, luau în mînă cîte o nuia de care legau o opincă și urmau alte alergături și alte lovituri la spatele curioșilor. Seara, cucii se adunau și mergeau din casă în casă pentru a face cîte o horă în curte. Așa se desfășura acest obicei pe la sfîrșitul secolului

al XIX-lea; fără prea mari schimbări poate fi întîlnit și astăzi în satul Brănești, jud. Călărași.
Pentru a trage cîteva concluzii, adăugăm că scenariul de desfășurare a obiceiului cuprindea numeroase credințe: „Cel ce se face cuc trebuie să se facă de trei ori sau de nouă ori în nouă ani, căci altfel se crede că murind se va face diavol". „Fulgii luați de la gluga cucului îi întrebuințează femeile ca să afume pe cei ce suferă de frică"; „Dacă omul sau oricine nu primesc vreo lovitură de la cuci în această zi, se zice că acela nu va fi sănătos peste an" (Marian, 1898, p. 248). Cucul, străveche pasăre-prevestitoare, atestată și la greci, era dublată de funcția purificatoare. Prin intermediul măștii, cucul alunga cu zgomotul clopotului spiritele rele, iar prin atingerea cu opinca sau prin arderea fulgilor din glugă gonea boala. Masca ar reprezenta, în totalitatea ei, scurgerea timpului sezonal (cucul) și a timpului diurn (cocoșul).

Vinerea Sîntoaderului era dedicată culegerii rădăcinilor de iarbă mare sau homan pentru a fi pus în special în scaldă fetelor. Scoaterea rădăcinilor se efectua după un întreg ritual care, uneori, se asemăna cu ritualul culegerii mătrăgunei; terenul trebuia să fie curat, nescormonit de găini, iar în locul rădăcinii scoase se puneau sare, boabe de grîu, făină (Fochi, 1976, p. 312). În noaptea dinspre vineri spre sîmbătă în Muntenia și alte părți ale țării tot poporul, mic și mare, se spăla pe cap și trup cu apă în care se tocau rădăcini de iarbă mare. Unul din sensurile spălării rituale a părului în noaptea sau în dimineața zilei de Sîntoader era cel de purificare: „În munții Apuseni ai Transilvaniei, fetele de la 14 ani în sus se spală în seara de Sîntoader pe cap cu leșie din propivnic sau părlangină (iarbă cu miros plăcut pe care o poartă nevestele și fetele în sîn și care miroase numai primăvara, pînă începe

cucul a cînta) și ederă; iar după ce s-au spălat își desfac chica dinainte, care era trasă peste frunte, și, împreunînd-o cu chica dindărăt, se piaptănă cu cărare, în semn că de aici înainte este fată mare de măritat" (Marian, 1899, p. 65) Nu este vorba deci de o spălare obișnuită a părului, ci de una rituală, cu valențe purificatoare pentru întreg anul care începea și se sfîrșea la echinocțiul de primăvară. Aceleași semnificații rituale trebuie să le fi avut tunsoarea bărbaților și tăierea unei șuvițe de păr de la fete. Părul, mai ales prin ondulația sa, simboliza fuga timpului, iar albirea și căderea lui temporalitatea și succesiunea vîrstelor. Modificarea pieptănăturii la fete, ca de altfel și tăierea părului, exprima schimbarea, saltul peste pragul anului, dar și peste pragul vîrstelor. Schimbarea pieptănăturii marca la fata din Apuseni împlinirea vîrstei de 14 ani și introducerea ei în altă categorie de vîrstă, a fetelor mari, cu alt statut în comunitățile sătești tradiționale.
În unele zone ale țării homanul era înlocuit cu o altă plantă îndrăgită de popor, popelnicul *(Asarum europaeum L.)* „Vineri dimineața mergeau fetele la pădure după frunza de popelnic; plecau nespălate și nemîncate. Trebuia mers de noapte, să n-o vadă găinile, că nu-i crește părul să-l facă chică. Se ducea fiecare unde știa că e popelnic în pădure; îl căuta sub zăpadă. Sîmbătă dimineața o fierbea și se spăla cu apa aia pe păr; se spălau toate femeile din casă, fete ori bătrîne. Cînd o culege din pădure se zice:

«Popelnice, Popelnice,
Eu îți dau pită și ouă,
Tu să-mi dai cosiță nouă!»

Ducea o țîră de pită și un ou, și le lăsa acolo de unde lua mîna aia de popelinc. Numai cinci-șase fire dacă găsea, uneori și cu trei fire venea, cîteodată nu găsea că era zăpada mare"; „Cînd mergeam în pădure după popelnic, duceam o bucătură de pită cu sare și le lăsam

sub tufa unde găseam frunza. Niciodată nu m-am pieptănat în săptămîna lui Sîntoader fără să-mi spăl părul cu frunze de popelnic. Cînd luam frunza spuneam:

«Popelnice, popelnice,
Eu îți dau pită cu sare,
Tu să-mi dai cosiță mare !»

Pîinea și sarea sînt plata frunzei. Cum să tot iei și să nu dai? Nu se mai face dacă nu dai!" (Apolzan, 1983, p. 703). Frunza de popelnic, asemănător rizomului de homan, avea valoare magică, cu calități neobișnuite. Culegerea frunzelor se efectua, în condiții speciale: fata pleca de acasă fără să se spele și să mănînce, înainte de ivirea zorilor, pronunța o formulă prin care se propunea un schimb simbolic între lumea vegetală și lumea umană, între popelnic și tînăra care-și dorea „cosița mare", se făcea plata locului pe care a crescut planta cu produse alimentare prezente în numeroase practici rituale (oul, sarea, pîinea), urma apoi întoarcerea spre casă și spălatul ritual.

În alte zone etnografice, de pildă în Muscel, fetele care scormoneau pămîntul pentru a găsi rizomi și rădăcini de homan invocau nu puterea plantei, ci a Sîntoaderului: *„Toadere, Sîntoadere,/ Dă cosiță fetelor,/ Cît e coada iepelor !"*

La data cînd era sărbătorit Sîntoaderul se separau nu numai vîrstele, ci, de cele mai multe ori, și sexele. Printr-un ritual complex, numit „prinsul suratelor" în Muscel, Argeș, Dîmbovița, „înfrățitul și însurățitul" în unele zone ale Olteniei, „însoțirea" în Țara Hațegului, „prinsul verilor și văruțelor" în sudul Transilvaniei (Moise, 1981, p. 38), se realiza despărțirea copilăriei de tinerețe.

Încurarea cailor În unele sate din sudul țării avea loc obiceiul alergării sau încurării cailor cu dublu rol: ritual și practic. Gonirea cailor, indiferent dacă

se organizau întreceri între călărețiii flăcăi sau caii erau lăsați singuri „să se încure" în vatra sau moșia satului, avea drept scop alungarea, în ultima zi a ciclului de înnoire a timpului calendaristic, a spiritelor rele cuibărite în timpul iernii. Obiceiul avea însă și un caracter practic, întrucît obștea putea să aprecieze vrednicia feciorilor după modul cum au scos caii din iarnă. În societatea arhaică românească erau deci zile de examen nu numai pentru hărnicia fetelor, ci și a băieților.

După perioada carnavalului, dar mai ales după Săptămîna Nebunilor, cînd erau admise libertăți neîntîlnite în cursul anului, ca, de pildă, sărutatul fetelor și nevestelor pe uliță de către „maimuși", se impunea cu necesitate aducerea liniștii și orientarea tuturor energiilor spre activități cu caracter practic. Cine altul putea să facă adevărată ordine decît Sîntoaderul, cu caii săi înfricoșători? Aceștia instituiau un control sever asupra tineretului, mai ales asupra fetelor, cărora le interziceau ținerea șezătorilor. Lăsatul serii trebuia să prindă toate fetele acasă, iar întîlnirile cu băieții erau excluse. O frică de nedescris semănau aceste întruchipări mitologice hipomorfe care erau serbate de popor cu mai mare sfințenie decît eroul călare, recunoscut de biserică, Sf.Gheorghe. Pedepsele erau foarte aspre: „... dacă vreo fată mare necinstește prin vreun lucru femeiesc nepotrivit ziua aceasta, atunci Sîntoader trimite pe caii săi, care, prefăcuți în cei mai voinici și mai frumoși feciori, o pîndesc și, sub pretext că vor s-o petreacă la joc, o răpesc ... Din cauza aceasta apoi nici o fată mare nu părăsește bucuroasă casa în ziua Sîntoader"; (Marian, 1899, p. 38); „în decursul Sîntoaderilor nu numai că nu e bine de a coase și de a toarce, dar nici măcar a-și petrece ori a merge în șezătoare nu este iertat, căci vin caii lui Sîntoader și taie

capul tuturor ce s-ar afla în șezătoare ori la altă petrecere" (Marian, 1899, p. 44).

Ca sărbătoare echinocțială, moment-cheie în calculul timpului calendaristic și al sărbătorilor, Sîntoaderul rînduiește nu numai Soarele, ci și distanța și locul sărbătorilor de primăvară: „de la Baba Dochia, cea mai strașnică dintre babe, sînt nouă zile pînă la Sîntoader, și de la Sîntoader sînt nouă zile pînă la Alexă și de la Alexă nouă zile pînă la Bunavestire" (Marian, 1899, p. 36); „Sîntoaderul vine întotdeauna înfocat și călduros ca un Făt-Frumos, iar Baba Dochia plouată și morocănoasă ca o babă" (Marian, 1899, p. 34). În Țara Almăjului se credea că Rusaliile, erau rupte din Sîntoaderi. Atît săptămîna Rusaliilor cît și săptămîna Sîntoaderilor țineau opt zile, iar personajele mitologice (feminine în primul caz, masculine în al doilea) pedepseau oamenii într-un mod asemănător: „luatul* din Sîntoader" sau „lovitul din Sîntoader" sădeau aceeași teamă ca „luatul din Rusalii" (Petrovici, 1935, p. 43). Sînt unele indicii că jocul *Căluşarii* a fost transferat de la Sîntoader, care era sărbătorit la echinocțiul de primăvară, la Rusalii.

Sîntoaderul și Sîngiorzul, deși se află la oarecare distanță calendaristică, prezintă unele asemănări: apar întotdeauna călări pe cai; Sîntoaderul omoară, uneori, un șarpe năpraznic (Fochi, 1976, p. 316), (scenă obișnuită pusă în iconografia creștină pe seama Sfîntului Gheorghe); sînt cei mai veneraţi sfinți ai primăverii. Atîtea merite i se puneau în spatele lui Sîntoader încît i s-a făcut loc și în bisericile creștine, undeapare uneori, pictat călare pe cal și omorînd balaurul în locul Sf. Gheorghe. Elena Niculiță-Voronca scria că însuși preotul mănăstirii Sucevița i-a spus că în pridvor, în partea dreaptă, este zugrăvit Sîntoaderul călare

* Cu sensul de boală neuropsihică.

pe cal omorînd balaurul și scăpînd fata împăratului (Niculiță-Voronca, 1903, p. 757). Să fi preluat Sf. Gheorghe unele atribuții ale Sîntoaderului, așa cum la letoni a preluat atribuțiile altui personaj mitologic, Uhssing, devenind patronul cailor? (Carmen, 1983, p. 536).

DOCHIA ȘI MĂCINICII Sînt probe convingătoare că locul obiceiurilor din cele două săptămîni care încadrează Lăsatul Secului era la echinocțiul de primăvară și numai calculul pascal le-a adus mai înainte de 21 martie. Dar, aralel cu acest ciclu de sărbători mobile, a funcționat un ciclu de sărbători cu dată fixă, care începea la Dochia (1 martie) și se încheia în ziua echinocțiului de primăvară din calendarul iulian, la Măcinici (9 martie).

Ciclul începea la 1 martie, cînd biserica creștină sărbătorește pe muceniţa Eudochia care, în grecește, înseamnă „binevoitoarea". Din mineiul pe luna martie reiese că Eudochia, originară din Heliopolis, și-a petrecut tinerețea în desfrîu. A fost botezată de episcopul Teodot, s-a pocăit, iar pentru unele presupuse minuni și inspirația de a împărți o frumoasă avere la săraci a fost trecută printre sfinți. Dochia carpatică nu este însă un personaj creștin, ci unul păgîn, care a preluat de la Eudochia numai numele și data de sărbătorire, 1 martie. La noi nu i se spunea sfînta sau muceniță, ci pur și simplu Dochia, o babă cloanță, urîtă, rea, care își pune nora la mari încercări, are un limbaj licențios etc. Considerînd probabil, că ocupă un loc nemeritat în calendarul tradițional, poporul i-a pus în spate nu numai 9 sau 12 cojoace, ci și zilele friguroase de la începutul lunii martie, ca și necazurile oamenilor pentru prelungirea iernii. Și totuși Babei Dochia i se făcea o mare favoare: era sărbătorită la începutul

sezonului învierii naturii, primăvara, alături de o întreagă generație de personaje calendaristice tinere (Sîngiorz, Sîntoader, Dragobete și altele). Pe baza informațiilor etnografice și folclorice se poate afirma că Dochia este o zeitate feminină sezonieră care moare și renaște anual. Zilele urcușului, echivalente cu numărul cojoacelor purtate în spate, formau ciclul de renovare rituală a timpului consumat, iar moartea Dochiei în ziua echinocțiului de primăvară (9 martie în calendarul iulian) simboliza moartea anului vechi și renașterea anului nou.

Legendele Dochiei ne introduc în atmosfera specifică a unui sat românesc cu economie pastorală (urcarea oilor și caprelor la munte, spălarea lînii). Nelipsitele tensiuni și conflicte care domină relația noră-soacră în folclorul românesc sînt revalorizate cu ingeniozitate pentru redarea opoziției timp vechi — timp nou. Conform legendelor, la sfîrșitul lunii februarie Baba Dochia își trimite nora la pădure să culeagă fragi. Tînăra nevastă primește ajutor de la un moș care o sfătuiește să meargă într-o vîlcea apropiată să culeagă fragi copți, și, cînd ajunge acasă, să-i ceară Dochiei brînză de capră. Văzînd fragii copți, Dochia crede că a venit vara și poate deci să urce cu oile (caprele) la munte. Îmbracă totuși 9 cojoace, în unele variante 12, și pornește la drum. Dar, cum pleacă de acasă, începe o ploaie care nu încetează 9 zile și 9 nopți. Îngreunîndu-i-se cojoacele în spate, Dochia le dezbracă unul cîte unul, pînă rămîne în cămașă. În alte legende Dochia dezbracă cojoacele din cauza unei călduri toride. Lăsîndu-se un ger puternic, baba și caprele îngheață și se transformă în stană de piatră.

În alte legende Dochia își trimite nora la rîu să spele lîna: lîna albă s-o facă neagră, iar lîna neagră s-o facă albă. Nevasta trece proba, practic imposibil de realizat, cu ajutorul unui moș. Ca să se convingă că a venit

într-adevăr primăvara, Dochia o trimite și în pădure ca să-i aducă fragi copți. Indiferent de variantă, Dochia moare înghețată lîngă oile sau caprele sale, iar trupurile lor, transformate în stane de piatră, s-ar vedea în diferite locuri din Carpații Orientali și Meridionali: Ceahlău, Vama Buzăului, Caraiman, Izvorul Riului Doamnei, Semenic (Fochi, 1976, p. 223—29) etc.

Pentru a o răpune pe Dochia, martie împrumută cîteva zile friguroase de la februarie, zile pe care refuză să i le mai dea înapoi. Zilele friguroase din luna martie ar reprezenta disputa violentă pentru zilele împrumutate. Probele cerute de Dochia și împlinite de nora sa cu ajutorul unor forțe miraculoase sînt nefirești pentru peisajul climatic românesc: coacerea fragilor și schimbarea iernii (lîna neagră) cu vara (lîna albă) la începutul lunii martie. Acestea pot fi interpretate ca elemente ieșite din comun, de degradare a timpului, condiție pentru înnoirea lui. Zilele urcușului, echivalente cu numărul cojoacelor, reprezintă durata ciclului de renovare a timpului, iar moartea Dochiei în ziua echinocțiului simbolizează moartea anului vechi. Opoziția Dochiei (anul vechi) este tot un personaj feminin, nora sa, care apare în unele legende ca soție a lui Dragobete, Dragomir, Iovan Dragobete (Marian, 1899, p. 95—130). Dragobete, numit și Cap de Primăvară, era sărbătorit, în funcție de zona etnografică, în una din zilele de la sfîrșitul lunii februarie și începutul lunii martie. După legendă, el este fiul Babei Dochia și reprezintă, în opoziție cu ea, principiul pozitiv. Dragobetele, purtătorul dragostei și al bunei dispoziții, se pare că păstrează unele atribuții ale zeului dragostei, Cupidon. El este sărbătorit în ziua împerecherii păsărilor care se strîng în stoluri, ciripesc și încep să-și construiască cuiburile. De aceea, fetele și băieții sărbătoreau Dragobetele pentru a fi și ei îndrăgostiți tot anul. În această zi, considerată, uneori, prima zi de primă-

vară, fetele se adunau în grupuri şi ieşeau hăulind şi chiuind în cîmp, de unde adunau viorele şi tămîioare. La Sînziene culegeau alte două flori, roji (un fel de trandafir sălbatic) şi oglici (flori mici galbene), numite surioarele viorelelor şi tămîioarelor, le făceau buchete şi le slobozeau pe apă. Tradiţia susţine că împreunarea florilor surori, vitregite de natură să nu se întîlnească niciodată, echivala cu o faptă bună, reprezentînd jumătate de sărindar („Şezătoarea", XII, 1904).

Moartea Dochiei în ziua de 9 martie se considera hotar între anotimpul friguros şi cel călduros. Vremea în luna martie este însă foarte capricioasă, iar trecerea de la un anotimp la altul se realizează, de obicei, nu într-o singură zi, ci într-o perioadă mai mare de timp. Din acest motiv poporul a încercat să umple zilele friguroase care urmau, în unii ani, cu zile ale babelor „împrumutate": Ziua Struţului, Ziua Mierlei, Ziua Cocostîrcului, Ziua Ciocîrliei, Ziua Cucului, Ziua Rîndunelelor, Ziua Omătului, Ziua Mieilor, Ziua Berzelor (Marian, 1899, p. 134). În unele zone ale ţării se considera că, după încheierea Zilelor Babelor, ar urma alte nouă zile, Zilele Moşilor, ceva mai călduroase.

Materialul prezentat ne aduce în faţa unei ambiguităţi: este Dochia o reprezentare mitologică bipolară, asemănătoare zeului Ianus, sau cele două forţe ale naturii, iarna şi vara, aflate în permanentă opoziţie, îmbracă relaţia soacră-noră? În al doilea caz Baba Dochia ar reprezenta numai anotimpul vechi (anul vechi), iarna, în timp ce nora sa ar simboliza anotimpul nou, vara. O luptă nedecisă se dă între aceste forţe pînă la 9 sau 12 martie: cînd e frig, ger, viscol, învinge iarna; cînd e cald, soare, învinge vara. În final, după moartea Dochiei, vara iese triumfătoare, întrucît după echinocţiul de primăvară ziua creşte neîncetat.

Dacă ar fi să dăm crezare ipotezei, acceptată de unii cercetători că geto-dacii au avut o zeitate feminină,

mama bună a pămîntului şi soţia lui Zamolxis, al cărui nume s-a pierdut în vremuri, atunci Baba Dochia ar fi mama vitregă a pămîntului despre care se vorbeşte într-o legendă bucovineană. Asemănarea dintre mama vitregă a pămîntului şi Dochia este evidentă: prima scoate brînduşele afară în luna martie cînd e frig şi vreme rea, spunîndu-le: „Du-te, du-te, afară, ce şezi, c-amu îi cald, e soare"!; a doua îşi trimite nora în pădure după fragi sau la rîu să spele lîna pe timp de iarnă. „Mama bună" şi „Mama rea" ar putea să reprezinte unul şi acelaşi personaj mitologic, aflat la vîrste diferite ale anului.

Spre deosebire de Moş Crăciun, Baba Dochia este o reprezentare mitologică lunară, echinocţială şi maternă. Determinativele de „moş" şi „babă" precizează că cele două zeităţi autohtone au ajuns la bătrîneţe, la pragul morţii şi al renaşterii anuale. Prin intermediul riturilor şi al ceremonialurilor, acestea devin ceea ce au fost cu 365 de zile în urmă: copii şi apoi tineri, maturi şi din nou moş şi babă. Schimbările sezoniere ale naturii (înfrunzitul şi desfrunzitul copacilor, încolţitul şi înfloritul plantelor, coacerea seminţelor etc.) erau asemuite cu vîrstele omului şi puse pe seama unor zeităţi care-şi petreceau viaţa cu iuţeala fulgerului în schimbul marelui avantaj al renaşterii anuale. Plantele şi animalele (natura în totalitatea ei) aveau, în ipostazele lor sezoniere, diferiţi patroni paterni (Sîntoaderul, Lăzărelul, Sîngiorzul, Sîntilie, Sîmedru, Nicoară, Ajun, Crăciun) şi materni (Drăgaicele sau Sînzienele, Maica Precesta, Paraschiva, Dochia). În stadiul actual al cercetărilor ne este greu să precizăm dacă cele două perechi de reprezentări mitologice (paterne şi materne) sînt autonome sau sînt numai apariţii sezoniere ale zeităţilor supreme care deschideau anul solar (Crăciunul) şi anul lunar (Dochia). În cel de al doilea caz, Dochia s-ar numi: Drăgaică la împîrguirea şi coacerea grîului (24

iunie); Sîntămărie la semănatul și încolțitul grîului (8 septembrie); Vinerea Mare la împerecherea oilor (14 octombrie); Stretenie la fătatul urșilor (2 februarie); Dragobete la împerecherea păsărilor de pădure ș.a.m.d. Există argumente plauzibile că Dochia și alte reprezentări mitologice feminine din calendarul popular sînt de origine lunară. De altfel, scenariul ritual al renovării timpului la echinocțiul de primăvară dura 9 zile, cifră lunară, iar simbolul care marca „drama" anotimpurilor, a morții și nașterii Dochiei, mărțișorul, începea să fie purtat, după unele tradiții, la apariția pe cer a Lunii Noi în timpul lunii martie.

Numele oficial al lunii martie a influențat, în ultimele decenii, generalizarea denumirii sărbătorii care cade la 1 martie, Mărțișor, în defavoarea altor denumiri mai vechi, cum ar fi Dochia, Dragobete. Mărțișor se numește însă și cadoul făcut de 1 martie. În ceea ce privește modul de confecționare, mărțișorul ține sigur de tradiția Dochiei. Acesta era făcut din două fire colorate și răsucite, simbolizînd iarna și vara, de care se agăța o monedă de aur, argint sau din alt metal. După unele informații etnografice, în vechime șnurul se împletea din lînă albă și neagră, fără să mai fie înnobilat cu monede sau, în condițiile contemporane, cu obiecte artizanale. Șnurul reprezenta „funia anului" care împletea zilele celor două anotimpuri. Toate tradițiile despre Dochia întăresc ideea că românii au avut un an structurat pe eterna opoziție a contrariilor: lumină — întuneric, vară — iarnă, cald — frig, fertilitate — sterilitate, viață — moarte. În legendele Dochiei sînt amintite, aproape fără excepție, vara și iarna. De altfel, simbolul anotimpului cald erau fragii care se coc vara și nu primăvara.
După tradiție, mărțișorul se purta la mînă și nu era un atribut sau un privilegiu exclusiv al fetelor și nevestelor. Acesta a fost un obiect ritual, care a devenit spre vremurile noastre obiect de podoabă purtat la gît sau în piept, fără să mai păstreze semnificația inițială. Unele informații etnografice susțin că momentul cînd mărțișorul se purta legat la mînă sau agățat la gît era decis de apariția pe cer a Lunii Noi, în cursul lunii martie (Fochi, 1976, p. 198). Alături de semnificația calendaristică amintită mai sus, mărțișorul era făcut cadou și pentru asigurarea sănătății, belșugului și păstrarea frumuseții de-a lungul anului. Durata purtării mărțișorului varia în funcție de zona etnografică: pînă la Măcinici (9 martie), Armindeni (1 mai), Florii sau pînă la înfloritul pomilor fructiferi, a viței de vie, a măceșilor, a trandafirilor.
În ziua de 9 martie, ultima zi a Babei Dochia erau efectuate practici păgîne, specifice începutului de an nou: aprinderea focurilor, purificarea spațiului, pregătirea alimentelor rituale, efectuarea unor practici de pomenire a morților, începerea simbolică a celor mai importante activități economice, prevederea vremii și belșugului în noul an.

Pînă spre mijlocul secolului al XX-lea, satele din sudul țării se confundau, în dimineața zilei de 9 martie, cu niște nori de fum datorită focurilor aprinse prin curți și grădini. Focurile care se aprindeau cu gunoaiele rezultate din curățirea terenului și anexelor gospodărești aveau, alături de caracterul ritual, și o semnificație practică. Cînd focul se întețea mai bine, membrii gospodăriei, în special tinerii, săreau peste flăcări în așa fel încît fumul să pătrundă printre haine. Obiceiul este consemnat și în Transilvania, unde „În ajunul zilei de 40 de sfinți se aprind grămezi de paie și căsenii sar unul după altul peste flăcări" (Frîncu, Candrea, 1888, p. 129), sau în Banat, unde se zgîndără și se bate cu botele în el pentru încălzirea mai rapidă a tim-

pului (Marian, 1899, p. 170). Considerînd că fumul rezultat de la aprinderea focurilor nu era suficient pentru alungarea șerpilor care ieșau în această zi din ascunzișurile lor, se afumau cu o cîrpă aprinsă cotloanele gospodăriei.

În toate zonele etnografice ale României era obiceiul ca de 9 martie să se facă diferite copturi în formă de om, albină, pasăre, colac. Forma preparatelor din aluat și numele lor (măcinici, sfinți, brînduși, bradoși, moși de păresimi) au semnificații legate de începerea primăverii și a unui nou ciclu calendaristic. La nici o altă sărbătoare calendaristică nu abundă copturile antropomorfe ca la Măcinici. Acestea arătau, de obicei, ca niște păpuși „cu cap, ochi, nas, gură, mîini și picioare făcute din făină de grîu și frămîntate în miere, cu miez pisat de nucă, sau niște figurele în formă de om" (Marian, 1899, p. 162). În sudul țării, formele antropomorfe din aluat, asemănătoare cifrei opt, nu erau coapte, ci numai uscate și fierte în apa în care se adăugau zahăr și miez de nucă. Foarte interesantă și bogată în semnificații este ornamentarea unor copturi, în special a colacilor, cu cercuri mici, simbolul Soarelui ajuns în cursa sa anuală la echinocțiul de primăvară. Preparatele din aluat, indiferent de denumire, formă sau dacă erau sau nu sfințite în biserică, se dădeau întotdeauna de pomană și reprezentau spiritele grîului aduse sacrificiu unei zeități solare.

Ziua de 9 martie era o sărbătoare a morților cînd li se împărțeau nu numai măcinici ci și fasole sleită, nuci, poame, alune. În unele sate din Muntenia se făcea un „bradoș mai mare, în formă de om, cu gură cu urechi și cu nas, dar orb, și-l numesc, fiind din timpuri poate numit tot astfel, Uitata. Acesta se face întru pomenirea tuturor morților care în timpul anului ar fi fost uitați nepomeniți. Această Uitată este jucată

de copii în jurul focului, ce se face în bătătură, apoi unsă cu miere și mîncată" (Marian, 1899, p. 166). Funcția funerară a zilei iese și mai bine în evidență în satele bucovinene, unde se făceau praznice cu care ocazie se da celor adunați pomană cîte un colăcel, lumină aprinsă și un pahar cu băutură.

Asemănător oricărui început de anotimp și de ani, în ziua de 9 martie se făceau numeroase previziuni privind timpul și roadele anului: „Dacă îngheață pămîntul spre ziuă de 40 de sfinți, se zice că toamna nu vor fi brume, și oamenii pot semăna păpușoi cît de tîrziu, că tot se vor coace foarte bine; iar dacă nu îngheață apoi toamna pică bruma devreme și din cauza aceasta oamenii trebuie primăvara să semne cît de devreme"; „Cum va fi timpul în ziua de Măcinici, așa va fi toată primăvara" (Marian, 1899, p. 154—156).

Credința că începerea activităților economice la Anul nou aduce spor și blești era foarte puternică, de vreme ce ziua de 9 martie era recunoscută de tradiție pentru „scoaterea plugului". Ieșirea cu plugul la țarină avea valoare de simbol, întrucît din acel moment începea anul agrar. Numeroase practici care vizau atît domeniul material, cît și domeniul spiritual aveau același țel: începerea cu succes a anului agrar. Cu cîteva zile înainte se ascuțeau și se îndreptau fiarele plugului, se verificau și se reparau celelalte părți ale plugului, se hrăneau bine animalele de tracțiune (boii), se încheiau înțelegeri între gospodari (tovărășie, sîmbrie) pentru a se ajuta la plug (se înjugau cîte 4—6 boi la un plug de lemn), se aștepta momentul în deplină curățenie trupească și sufletească. În dimineața zilei de 9 martie, zi de muncă și de sărbătoare, abundau practicile cu rol purificator (afumarea cu tămîie și stropirea cu apă a boilor înjugați la plug și a gospodarului care ținea

coarnele plugului în mîini) și fertilizator (aruncarea unui ou înaintea plugului de către gospodină) (Marian 1899, p. 171—179).

MOMENTE IMPORTANTE ALE MUNCILOR AGRICOLE Pornind de la 9 martie, echinocțiul de primăvară în calendarul iulian, anul cuprindea două anotimpuri de bază (iarnă și vară), separate prin hotare ale timpului. Hotarul dintre iarnă și vară era format din cele 9 zile ale Babei Dochia, în special ultima zi. La acest hotar al timpului începea și anul agrar.
Hotarul dintre vară și iarnă se situa în perioada 8—14 septembrie, cu echinocțiul de toamnă la 8 septembrie. Principalele practici populare de schimbare a anotimpului călduros cu cel friguros erau concentrate la sărbătorile creștine denumite popular: Sîntămăria Mică, Sf. Ioan de Toamnă, Simion Stîlpnicul și Ziua Crucii. Iată și cîteva informații etnografice care ilustrează funcția de hotar a acestor zile: la Sîntămărie Mică e „ziuă de hotar pentru vară", oamenii trebuie să-și schimbe pălăria cu căciula (Pamfile, 1914, p. 36); apar primele brume; la Simion Stîlpnicul se fac observații meteorologice și pronosticuri privind roadele anului viitor (Pamfile, 1914, p. 44); la Ziua Crucii se închide pămîntul pentru insecte și reptile, „vorbesc florile și-și arată părerea lor de rău că se usucă. Acele plante care încă își mai păstrează viața se socotesc a fi necurate sau a fi menite altor scopuri decît nevoilor și desfătărilor omenești", de pildă pentru hrana morților și a altor viețuitoare (Pamfile, 1914, p. 51—52); se călătoresc păsările, se culeg ultimele plante și fructe de leac (văzdoage, boz, micșunele, busuioc, mătrăgună, năvalnici, năjîtnică și altele), se bat nucii (Pamfile, 1914, p. 53—54).
Miezul verii se considera ziua de 12 iunie, la Cuviosul Onufrie Egipteanul, numit de popor Onufrie. Aceasta

era, în calendarul iulian, cea mai lungă zi din an și corespundea cu perioada de împîrguire și coacere a grîului (Pamfile, 1910, p. 78).
Miezul iernii cădea la 9 decembrie, la Zămislirea Sf. Ana, sărbătoare cunoscută în nordul țării sub numele de Ana Zacetenia. De la această zi „Soarele se dă înapoi spre vară", mărindu-se ziua cu cît sare cocoșul de pe pragul casei (Pamfile, 1910, p. 181).
Pornirea plugurilor. Aratul Pentru ca aratul să înceapă la 9 martie sau în preajma acestei date, de obicei într-o zi de luni care preceda sau urma Măcinicii, pregătirea uneltelor agricole, reparatul sau confecționarea altor unelte noi începea în luna februarie. De altfel, numele popular al acestei luni, Faur, vine de la meșterii făurari în fier care confecționau uneltele agricole. Pornirea plugurilor la timp era în atenția sfatului obștilor sătești, întrucît cei care întîrziau cu aratul și semănatul aveau să întîrzie și cu recoltatul produselor și deci cu eliberarea terenurilor pentru pășunatul devălmaș.
Un spectaculos ceremonial se organiza, în Transilvania, în cinstea gospodarului care a ieșit primul la arat și pentru invocarea fertilității și a roadelor bogate. Obiceiul, cunoscut sub diferite denumiri zonale (Tînjaua, Alegerea Craiului, Udătoriul, Udatul, Bricelatul, Trasul în Vale), se practica în mijlocul sezonului muncilor de primăvară (arat, semănat), în ziua de Sîngiorz sau a doua zi de Paște. Sfatul obștei, constituit din cei mai în vîrstă locuitori, avea obligația să urmărească cu atenție mersul arăturilor de primăvară pentru a putea apoi să desemneze pe cel mai harnic gospodar. Deși alegerea sărbătoritului era făcută dintre cei care au ieșit primii la arat, se aveau în vedere și calitățile morale, precum cinstea, omenia. Sfatul bătrînilor anunța din timp gospodarul care urma să fie sărbătorit la Sîngiorz de întreg satul.

Descriem pe scurt, Tînjaua de pe Mara, obicei păstrat încă în linii generale în satele Hărinceşti, Hoteni şi Sat-Şugatag din jud. Maramureş.

În dimineaţa zilei de 23 aprilie feciorii alergau din casă în casă pentru a uda cu apă fetele. Se udau însă şi oamenii mai în vîrstă, „să crească, să înflorească, să se spele de toate relele, să rămînă curaţi şi să fie iuţi ca apa de munte primăvara" (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 46). Pe la ora prînzului, la casa sărbătoritului erau aduse 12 juguri frumos împodobite cu flori şi frunze de către feciorii satului, grupaţi doi cîte doi la cîte un jug. Pe drum, la aducerea jugurilor, se cîntă şi se striga: „*Jugurile le-am gătat/ Doi cu doi ne-am adunat/ Să cinstim cu adevărat/ Cel mai harnic om din sat*". Un reprezentant din sfatul bătrînilor se adresa gospodarului şi mulţimii adunate la casa acestuia, aducînd laudă vredniciei. Urarea se încheia cu versurile: „*Şi la Mara ne-om îndrepta/ Şi cu apă ne-om uda/ Să avem roade bogate/ Şi la noi şi în alte sate./ Să trăieşti cu voie bună/ Cu găzdoaia de-a-mpreună!*"

Alaiul se îndrepta spre rîu în următoarea ordine: în frunte sărbătoritul, aşezat pe o teleguţă frumos împodobită cu cergi şi înconjurată de străji, flăcăi care păzesc sărbătoritul să nu fugă; urma apoi sfatul bătrînilor, familia sărbătoritului şi, în sfîrşit, mulţimea venită la sărbătoare. În ţarină şi la rîu erau duse, de asemenea, tînjalele prinse unele de altele şi apoi legate de teleguţă. Alergînd cu jugurile în zigzag, feciorii ameninţau fetele de pe marginea drumului. În cîmp alaiul înconjura ţarina de trei ori în direcţia mersului soarelui pe cer, se oprea apoi şi se aşeza sub formă de semicerc la capătul ţarinilor, cu deschiderea spre soare. Jugurile erau lăsate jos, oamenii îşi descopereau capetele, iar sărbătoritul se ridica în picioare. În acest moment solemn marele pogonici se adresa cu glas tare soarelui: „*Mîndre Soare călător/ Apleacă-te*

pe ogor,/ Şi-ncălzeşte seminţele/ Să rodească holdele!". Alaiul cobora în albia rîului Mara, unde sărbătoritul se uda pe faţă, în timp ce erau invocate fertilitatea, pacea: „*Mară, Mară, rîu frumos,/ În această mîndră zi de Sîngiorz/ Spală toate relele/ Şi ne adă binele,/ Pace-n lume/ Roade bune,/ Bine-n ţară/ Grîu la vară*". Într-o linişte deplină se udau feciorii de la jug, pogonicii, familia sărbătoritului. Feciorii aduceau apoi fetele cu care vorbeau şi se stropeau reciproc.

După terminarea udatului, sărbătoritul mulţumea celor care l-au ales şi l-au adus cu tînjala, invitîndu-i acasă pentru a se ospăta. După ce se întorceau în sat cu cîntece şi voie bună, se desfăceau jugurile şi tînjalele, pentru a fi duse la gospodăriile de unde au fost luate, după care urma petrecerea pînă seara tîrziu.

Indiferent de nume şi de data la care se efectua obiceiul (Sîngiorz, Paşte), de modalitatea alegerii persoanei sau persoanelor care desemnează plugarul, fruntaşul sau udătorul, de atribuţiile fiecărui fecior în alai etc., sîntem în prezenţa unor practici străvechi, precreştine. Pentru a fi îngăduit de biserică, obiceiul trebuia „dezlegat". Foarte interesantă ni se pare apropierea umană. Astfel, udătorul din Surdeşti şi din alte sate învecinate trebuie să fie un om cu mulţi copii, pentru că „numai aşa anu a hi roditor şi or hi bucate multe" (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 51). În această zonă maramureşeană s-ar părea că în ziua de Sîngiorz şi o săptămînă după aceea se instituiau anumite interdicţii privind raporturile dintre tineri: feciorii nu aveau voie să-şi îmbrăţişeze partenerele cu care jucau, le era strict interzis să-şi viziteze iubitele seara. Udătorul, fiind ales ca mediator între obşte şi forţele naturii, devenea etalon pentru tot ce avea să aducă anul ce urma: „dacă era omu mai blînd, amu n-or hi vremuri grele; dacă omu era mai ciudat, apoi în acele vremuri grele or veni" (Bogdan, Olos,

Timiș, 1980, p. 52), Credința tuturor era că fără alegerea udătorului anul ar fi lipsit de roade.

Semănatul. Semănatul era legat nu atît de o anumită dată calendaristică, cît de încadrarea acestei importante activități agrare într-o anumită fază de creștere sau descreștere a lunii: „Roadele care se fac în pămînt, precum sînt cartofii, să fie semănate la Lună Veche, adică atunci cînd e luna plină, iar cele ce se fac de-asupra pămîntului, cum sînt cerealele, la Lună Nouă" (Pamfile, 1913, p. 59). „Luna de pe cer are un rol asupra seminței ce se aruncă în pămînt și asupra creșterii și rodirii. De aceea, sămînța tare (secara, grîul, porumbul) s-o semeni la pămînt uscat, cînd luna este în creștere; altfel dai mîna cu sărăcia. Pe cele moi (in, cînepă, ovăz) în pămînt moale, cînd Luna e în descreștere" (Pamfile, 1915, p. 83); „Luna dă coltul grîului" iar „Soarele crește și coace bobul" (Bocșe, 1977, p. 266). Din punct de vedere etnografic se poate afirma că aceste informații cuprind elemente de cult lunar rămase, probabil, după renunțarea la un calendar lunar. Întrucît în mentalitatea arhaică între înhumarea morților și punerea semințelor în pămînt se stabileau relații directe, de analogie, scopul fiind germinația și continuarea vieții, înmormîntarea și, în unele zone, semănatul se făceau luînd în considerare faza de urcare sau de coborîre a Soarelui pe boltă. Înmormîntările se fac și astăzi numai după-amiază, ca mortul să prindă faza de odihnă a soarelui, cu șanse mici de reîntoarcere. Din contră, pentru semănat, vremea cea mai bună era pînă la amiază (Pamfile, 1913, p. 59).

Experiența repetată, cu reușitele și neîmplinirile ei, a ajutat omul să-și fixeze, în funcție de condițiile geografice locale, repere diverse care să-i indice momentele cele mai potrivite pentru semănatul plantelor: porumbul se seamănă „începînd de la Bunavestire și ține pînă la Armindeni sau Ispas" (Pamfile, 1913,

p. 71); semănatul grîului de toamnă se face „între Sîntămării" (15 august — 8 septembrie), de unde și zicătoarea „toamna să semeni în praf, iar primăvara în noroi", ceea ce ar însemna ca semănăturile de grîu, secară, orz să se facă de timpuriu (Garofild, 1943, p. 74); prin Banat, timpul cel mai potrivit pentru semănat fasolea era Armindenul (Pamfile, 1913, p. 187); în Bucovina, bobul se semăna pînă la Sîngiorz (Pamfile, 1913, p. 188); usturoiul de toamnă se semăna la Sîntandrei; cînepa se semăna la sfîrșitul lunii aprilie și începutul lunii mai (Rizescu-Brănești, 1944, p. 58); ziua pentru semănat castraveții era, în Banat, Armindenul (Pamfile, 1913, p. 165); o sută de zile de la Crăciun se semăna bostanul, iar cînd încep broaștele să cînte se seamănă busuiocul (Ștefănucă, 1937, IV, p. 68); meiul se semăna cînd înflorea porumbarul etc. etc. Zecile de date pentru semănatul culturilor agricole — indicate de sărbătorile calendaristice, de înfloritul plantelor sălbatice, al arborilor și arbuștilor, de sosirea unor păsări migratoare, de cîntatul păsărilor și insectelor — țineau seama de condițiile locale ale climei și solului, de altitudinea și latitudinea geografică, de soiurile plantelor. Pînă la începutul secolului al XX-lea calendarul popular a fost, de fapt, singurul tratat de agronomie al țăranului român.

Întreținerea culturilor și recoltatul Luna mai era rezervată, în primul rînd, pentru întreținerea culturilor (prășitul porumbului, plivitul grîului de buruieni) și pentru cositul fînului și al trifoiului. Recoltele ajunse în luna iunie, oricît de promițătoare ar fi, sînt numai în stare de făgăduință; orice furtună, vijelie puternică, ploaie torențială și, mai ales, grindină și piatră pot să devasteze numai în cîteva minute lanurile în pîrgă, rodul viței de vie și al livezilor. În luna mai, după o astfel de împotrivire a naturii, omul putea să are din nou holdele distruse și să le semene cu porumb

în speranța că acesta se va coace pînă la prima brumă a toamnei. În luna iunie orice eveniment meteorologic ieșit din comun compromitea recolta; după munca zadarnică, perspectiva foametei era foarte apropiată. În această lună, cînd se ducea un adevărat război între forțele malefice și cele benefice ale naturii, omul nu avea de unde ști de partea cui va fi victoria. Din precauție și spirit de prevedere, avea să imagineze și să țină numeroase sărbători atît pentru forțele distrugătoare, cît și pentru forțele prielnice: Vanghelistul Ioan, Ghermanul, Vartolomei, Aliseiu, Iuda, Postul Sînpietrului, Sînpetru, Procopie, Circovii Marinei, Ilie Pălie, Pantelimon sau Pintilie Călătorul, la care se adaugă unele sărbători populare cu dată mobilă cuprinse între Lăsatul Secului și Rusalii. Unii dintre acești sfinți păgîni se țineau nu numai pentru grindină, piatră, trăsnete, ci și pentru ca grîul să „bage" bob (Aliseiu sau Elisei) (Pamfile, 1910, p. 78) sau să se coacă cerealele păioase semănate primăvara (Pricopul) (Pamfile, 1910, 165). Dacă în primele luni de vegetație a plantelor (mai-iunie) precipitațiile sînt suficiente, în România fiind înregistrat în aceste luni așa-numitul vîrf de primăvară al precipitațiilor, în partea a doua a verii (iulie-august) își fac frecvent apariția secetele. Alte sărbători, alte obiceiuri (Caloianul, Paparuda, ceremonii și procesiuni populare) completau peisajul spiritual al agricultorului.

Recoltatul plantelor de cultură se încadrează și mai puțin decît semănatul în rîndul activităților agrare cu dată fixă. Astfel, pentru soiurile de grîu existente la începutul secolului al XX-lea și ținînd seama de diferențele parametrilor climatici și meteorologici înregistrați în diferite regiuni, recoltatul grîului începea la sfîrșitul lunii iunie și se încheia, în zonele răcoroase, în luna august. Seceratul păioaselor (secara, grîul, orzul) prilejuia efectuarea unor obiceiuri de mare spectacol, precum Cununa Grîului. Cele mai multe practici și, în același timp, cele mai bogate în simboluri se concentrau la începutul și la sfîrșitul recoltatului. Așa cum apreciază Maria Bocșe „grîul, plantă cultivată de milenii pe teritoriul țării noastre, nu implică numai rituri pentru obținerea lui, ci este investit și cu valori simbolice, benefice, care se resimt în toate compartimentele culturii spirituale românești" (Bocșe, 1977, p. 275). De la sămînța semănată pînă la sămînța recoltată, iar de aici pînă la transformarea ei în pîine, considerată, pe drept, „cinstea mesei", grîul este prezent în toate obiceiurile calendaristice și însoțește zi de zi viața omului, inclusiv în momentele sale de răscruce: nașterea, căsătoria și moartea. Nu există plantă, în afară de grîu, și nici aliment, în afară de pîine, să adune în jur atîtea obiceiuri și tradiții populare.

CALENDARUL CULEGERII PLANTELOR DE LEAC

Perioada de recoltare a plantelor cultivate la încheierea ciclului lor vegetal (coacerea seminţelor) varia, de la an la an, cu cîteva zile, în funcție de condițiile meteorologice, de data semănatului și alți factori locali. Spre deosebire de acestea, plantele de leac, mai ales cele importante, încărcate cu diferite semnificații magice, se culegeau după un calendar exact, cu zile și momente ale zilei fixate riguros de tradiție. Zilele în care se considera că plantele de leac aveau calități tămăduitoare maxime se situau la sărbătorile de hotar ale timpului (echinocțiile de primăvară și de toamnă) și, mai ales, la sărbătoarea care marca solstițiul de vară, Sînzienele. Unele plante de leac se culegeau și la miezul verii (Circovii de Vară). Tradiția preciza nu numai zilele cele mai favorabile pentru culegerea plantelor folosite în medicina și cosmetica populară, ci și momentele zilei (noaptea, dimineața în zori, la răsăritul soarelui). Se considerau neeficace plantele culese la Rusalii sau

în preajma Rusaliilor, întrucît acestea, susţine tradiţia, „erau pişcate de Iele". Culesul plantelor era un adevărat ritual care se desfăşura în anumite condiţii de timp şi de loc (terenuri curate, neumblate de animale, păsări şi oameni, unde nu se aud cîinii lătrînd). Persoanele care le rupeau trebuiau să fie curate trupeşte şi sufleteşte, să spună anumite cuvinte, să aibă o anumită ţinută vestimentară (îmbrăcate, dezbrăcate pînă la brîu sau de tot, cu capul descoperit), să răsplătească pămîntul pe care a crescut floarea ruptă sau smulsă cu pîine, sare, seminţe etc.

Pentru a surprinde unele obiceiuri legate de culegerea plantelor de leac am efectuat o anchetă de teren în satul Runcu, jud. Gorj, în vara anului 1968. Întrucît, la acea dată, ritualul culegerii plantelor de leac era un secret profesional, mi-a trebuit mult timp pentru a cîştiga încrederea a două informatoare ca să accepte să le însoţesc în noaptea de Sînziene. Am plecat din sat pe la ora trei noaptea, spunîndu-mi-se că deja era tîrziu. Pînă la pajiştile înflorite, pe undeva în zona Sohodolului, nu s-a scos nici un cuvînt; fusesem prevenit, de la bun început, că nu trebuie să ne latre cîinii. Mi-am dat seama că motivul pentru care eram dus „pe muteşte" făcea parte din însuşi ritualul culegerii plantelor de leac. Înainte de ivirea zorilor am ajuns într-o imensă pajişte, adevărat laborator farmaceutic al naturii. Dintr-o traistă au fost scoase o năframă şi un vas de ceramică, nefolosit pînă atunci. Una dintre bătrîne a început să tragă năframa pe deasupra florilor în timp ce spunea cuvinte neinteligibile. Cînd năframa se uda de rouă, era stoarsă în oala de lut. Cu această licoare astringentă îşi menţineau femeile prospeţimea tenului, prin ungerea feţei în fiecare dimineaţă. Bătrînele au început apoi să culeagă plante de leac (pentru dureri de mîini şi de picioare, pentru bube, pentru dureri de dinţi, pentru umflături,

pentru muşcătură de şarpe, pentru fertilitate sau sterilitate etc., etc.) şi pentru diferite practici magice (de dragoste, pentru spor în muncă, pentru vise urîte şi altele). De la unele plante se recoltau florile, de la altele frunzele, tulpinile, bulbii sau rizomii. În momentul culegerii plantelor se pronunţau cîteva cuvinte în şoaptă ca un scurt descîntec. În drum spre casă însoţitoarele mele mi-au arătat de cîteva ori locurile unde „s-au tăvălit fete şi femei tinere ca să fie drăgăstoase tot timpul anului". Ne-am întors cu o recoltă bogată, deşi mi s-a spus că cele mai multe plante folosite la vindecarea bolilor se găseau în partea muntoasă a satului. Planul nostru de a urca în al doilea an pe cheile Sohodolului, în zona de munte, a rămas, din nefericire, neîmplinit, întrucît una din informatoare, Maria Arbagic, a decedat între timp.

Această experienţă ne-a permis să formulăm cîteva concluzii calendaristice.

Practicile de medicină populară aveau o şansă în plus de a se împlini la Sînziene cu plante culese în această zi, întrucît sărbătoarea îşi are locul în mijlocul verii. Puterea ciclului vegetativ la 45° latitudine nordică o reprezintă, fără îndoială, ziua de 24 iunie (Sînziene), care cade în imediata apropiere a solstiţiului de vară; fiind ziua cea mai lungă şi avînd insolaţia cea mai puternică din întreg anul, în natură se produc fenomene biologice spectaculoase: înfloresc, se pîrguiesc şi se coc recoltele şi plantele, în general. Deşi se poate vorbi de o putere obiectivă a timpului în ziua de Sînziene (Drăgaică), poporul invoca atunci şi o putere magică, supranaturală. Despre avantajele culegerii unor plante de leac la Sînziene era convins şi Tudor Pamfile, care scria: „Vremea aceasta, de la Sînzieni, este cea a maturităţii pentru tot soiul de ierburi şi flori. E firesc, dară, ca gospodinele române să se îngrijească acum spre a aduna toate acele buruieni

și flori, ale căror proprietăți binefăcătoare asupra sănătății zdruncinate sînt cunoscute. Căci cine ar putea să nege marele folos pe care îl aduceau poporului, lipsit de asistență medicală, acele cunoștințe empirice ale medicinei populare, pe care le-a dovedit ca bune practica atîtor veacuri" (Bocșe, 1977, p. 275).

Să urmărim acum latura de suprasolicitare magică a calităților plantelor, nu numai prin recoltarea lor în puterea anului (solstițiul de vară), ci și în puterea nopții. În mentalitatea magico-religioasă, timpul de trecere, fie că este vorba de scurgerea timpului uman (nașterea, căsătoria, moartea), fie de scurgerea timpului calendaristic (diurn, săptămînal, lunar, sezonal, anual), reprezintă un moment de criză. De pildă, conform unor credințe arhaice românești, între căderea serii și miezul nopții se desfășoară un timp enigmatic, populat de numeroase forțe malefice. Miezul nopții, numit și puterea nopții, era momentul critic cînd forțele și deci șansele de victorie ale binelui și răului erau puse în cumpănă. Unii practicieni ai medicinii populare credeau că în acest moment de adînci prefaceri pot transforma forțele malefice, a căror putere era atunci maximă în „leac" sau putere de vindecare a bolilor prin însuși ritualul culegerii plantelor la miezul sau puterea nopții. Treptat, spațiul nocturn se purifică, forțele binelui ies învingătoare, fiind în plenitudinea lor la ivirea zorilor. De altfel, acest moment au dorit informatoarele mele să-l surprindă.

Culegerea plantelor de leac noaptea, oricum înainte de răsăritul soarelui, este o operație incomodă, care nu ar fi fost efectuată de nici un inițiat în medicina populară dacă nu ar fi așteptat de la această acțiune anumite avantaje, reale sau imaginare. Introducînd în calcul un alt element important al schimbărilor, luna, s-ar părea că unele avantaje „reale" ar fi fost posibil de obținut. În mentalitatea celor vechi, luna împărtășea

același destin tragic ca și omul, animalele și plantele; aceasta se naște, crește, se împlinește, descrește și apoi dispare. Ciclul biologic al plantelor de leac era deci numai o reducție microscopică a fluctuațiilor lunare. Activitatea practică a oamenilor punea, adesea, de acord fazele lunare și fazele vegetative: în satele Olteniei castraveții se semănau în perioada de Lună Nouă, iar în numeroase zone copacii pentru construcția caselor se tăiau numai noaptea, pe Lună Plină. Iată noi elemente pentru susținerea ipotezei existenței pe meleagurile noastre a unui străvechi calendar lunar.

În comparație cu practicile magice la care se recurgea adesea pentru vindecarea bolnavilor (înhumarea terapeutică, trecutul prin căluș, desfăcutul și desfăcătura, pe întors, de pocitură etc.), practicile pozitive de medicină populară, inclusiv folosirea plantelor de leac, aveau un ascendent categoric. Se știe că poporul român a cunoscut și a găsit leacuri vegetale pentru 120 de boli (Butură, 1979). Medicina populară rămîne însă un domeniu al culturii noastre arhaice față de care avem datorii nu atît din punct de vedere al găsirii rețetelor de vindecare a diferitelor boli, ci în ceea ce privește recuperarea unor valoroase elemente ale spiritualității românești transmise peste secole împreună cu preocuparea vitală a oamenilor: lupta împotriva bolilor (Eliade, 1980).

Zilele marcate de sărbători cînd, printre alte practici tradiționale, se culegeau și anumite plante de leac și tinctoriale se aflau unele în perioada echinocțiului de primăvară (Săptămîna Caii lui Sîntoader, Florii, Joimari, Sîngiorz, Sîngiorzul Vacilor), altele în preajma solstițiului de vară (Todorusale, Ispas, Sînziene, Circovii de Vară, Ilie Pălie, Foca) și altele la echinocțiul de toamnă (Sîntămărie Mare, Sîntămărie Mică, Ziua Crucii).

CALENDARUL APICOL Abundența plantelor melifere și arealul lor de răspîndire, extins între zona luncilor și a bălților Dunării și culmile însorite ale Carpaților, ca și succesiunea perioadelor de înflorire de mai bine de o jumătate de an au alcătuit ambianța ecologică pentru dezvoltarea albinăritului. Clima temperată și adăpostul natural oferit de scorburile copacilor au stimulat și mai mult hărnicia instinctuală a albinelor pentru strîngerea depozitelor de hrană. Din aceste depozite și-au însușit și oamenii produsele apicole, la început prin culesul din natură, prin bărcuit și apoi prin domesticirea și creșterea albinelor. Pînă la fabricarea zahărului din sfeclă, mierea era un produs alimentar folosit curent în hrana locuitorilor de la sate, tîrguri și orașe. Pe de altă parte, ceara de albine oferea, pînă la iluminatul cu petrol sau electric, lumina cea mai plăcută în comparație cu feștila, care ardea în diferite uleiuri și grăsimi vegetale și animale. În fine, nu există alt produs natural cu atîtea utilizări în medicina populară care să poată fi comparat cu mierea și celelalte produse apicole.

Vechimea albinăritului, valoarea nutritivă și medicală a mierii, utilizarea cerii la iluminat aveau să sensibilizeze și să lase urme în întreaga spiritualitate românească. Numeroase creații folclorice și etnografice (basme, legende, ghicitori, proverbe, credințe, obiceiuri din ciclul vieții și calendaristic) cuprind referințe despre cea mai folositoare insectă pentru om. Este semnificativ faptul că harnica și iscoditoarea albină apare în cele mai arhaice creații populare, legendele cosmogonice, unde, alături de înțeleptul arici, participă la actul cosmogonic. Pentru a implica o insectă la crearea pămîntului, la formarea dealurilor și munților înseamnă că rolul ei în viața poporului nu era de neglijat. De altfel, albina a fost luată drept model pentru vrednicie, curățenie, organizare și planificare a muncii.

Întemeierea unui calendar apicol, perfect adaptat condițiilor climatice și floristice ale României, este argumentul material și spiritual hotărîtor pentru a dovedi vechimea și importanța albinăritului pe meleagurile noastre.

Pregătirea stupilor pentru vărat Anul apicol începe primăvara, în imediata apropiere a echinocțiului, cînd erau scoși stupii (coșnițele sau știubeele) de la iernat. În funcție de latitudinea și altitudinea geografică, de primăvăratul mai timpuriu sau mai tîrziu, stupii se scoteau la vărat la date diferite: Măcinici (9 martie), Alexii (17 martie) sau Bunavestire (25 martie). În Bucovina această importantă operație se efectua numai într-o zi, de joi din perioada de creștere a lunii (Marian, 1903, p. 148), reminiscență evidentă dintr-un străvechi calendar lunar. Urdinișul stupilor se deschidea apoi treptat, în raport cu mersul vremii și înflorirea plantelor melifere. Ritualul începutului de an apicol cuprindea elemente etnografice de mare vechime: „cînd scot albinele din casă sau de unde s-au iernat, la aer proaspăt pentru vară, le petrec peste un foc viu care se face de regulă prin frecarea a două lemne uscate de brad și care se ațiță la intrarea în prisacă (Marian, 1903, p. 149); purificarea stupilor prin stropirea cu apă (aghiasmă) sau prin afumarea cu tămîie, efectuarea unor practici pentru fertilitatea stupilor și ferirea lor de „furtișag", de „luarea manei" etc.

Roitul Un alt moment calendaristic, variabil în funcție de condițiile meteorologice și de perioada de desprimăvărare, era roitul stupilor, localizat de popor între Duminica Mare și Sînpietru sau, dacă iarna se prelungea în primăvară, între Sînpietru și Sîntilie. Adevărații prisăcari, cunoscînd perioada aproximativă de roire a albinelor, ascultau în fiecare seară „țîțîitul" mătcii care urma să plece cu roiul său a doua zi. Pregăteau coșnițele sau știubeele, le ungeau cu florile cele mai cău-

tate de albine, evitau să mănînce usturoi și ceapă, păstrau o deplină curățenie trupească și vestimentară. Se spunea că era bine să prindă roiul numai un om „curat, un bărbat bătrîn, blînd și bun la inimă" sau că „nu numai cel ce mănîncă usturoi și ceapă, ci chiar și oamenii cei bolnavi și nervoși, precum și cei răi la inimă nu e bine să se apropie de dînsele, căci se zice că nici pe aceștia nu-i suferă. Ba se zice că acestea cunosc și caracterul omului, precum și pe cel mînios și pe cel blînd și bun la inimă. Iar dintre animale nu suferă mai ales pe cai, ci, din contră, cum intră vreun cal în prisacă, toate albinele îl mușcă" (Marian, 1903, p. 164). Roitul este „nunta albinelor", cînd matca iese pentru prima și ultima dată din stup înconjurată de „poporul" său, „bărbați și femei", albine și trîntori. În razele soarelui din preajma solstițiului de vară, matca se împerechează cu unul din armata de trîntori care se războiesc în jurul ei. După jocul roiului în fața stupului-mamă, zborul nuptial se îndepărtează căutînd un loc cît mai potrivit pentru fixare. Roirea, cu funcția ei principală, fertilizarea mătcii, este punctul culminant în scurgerea timpului apicol și indică miezul verii. Presupunînd că s-a găsit un loc favorabil pentru instalarea noii familii de albine, stupul se pregătește pentru iernat, adunînd cu intensitate rezerve de miere.

Recoltatul mierii Operația numită în popor retezatul sau tunsul stupilor, era fixată de tradiție, în raport de zonă, la Sîntilie (20 iulie), Macovei (1 august) și Schimbarea la Față sau Probejenie (6 august). Ziua, aleasă de obicei joia, se împărțea în două: recoltatul mierii dimineața și ospățul după-amiază. Retezatul stupilor era, în Moldova și Bucovina, o adevărată sărbătoare a recoltei, cînd rudele, vecinii și prietenii gustau fagurii cu miere și beau țuică îndulcită cu miere. Masa festivă, cu unele elemente rituale menite să aducă prosperitate prisăcii, se transforma într-o frumoasă petrecere cu

cîntec și joc care dura pînă seara tîrziu sau chiar pînă a doua zi.

Albinăritul de pădure Întrucît roitul stupilor avea loc în plin sezon agricol, cînd prașila și secerișul erau în toi, multe familii de albine se pierdeau; roiurile nesupravegheate își găseau adăpost prin scorburile copacilor din păduri, semisălbăticindu-se. Pădurile noastre erau pline de astfel de stupi descoperiți întîmplător de tăietorii de lemne, de culegătorii fructelor de pădure sau de așa-numiții bărcuitori, pentru care culegerea mierii și a roiurilor de albine de prin scorburi devenise o adevărată ocupație. Cel care descoperea întîmplător sau prin diferite tehnici arhaice stupul ținea secret locul pînă toamna, cînd venea și tăia scorbura, afuma albinele și culegea mierea. Mărimea acestor stupi semisălbatici era variabilă, ajungînd, în funcție de mărimea scorburii și vîrsta roitului, pînă la zeci de litri de miere. Vînătoarea albinelor cu scopul prinderii roiului sau a culegerii mierii s-a practicat cu unelte speciale (topoare, fierăstraie, substanțe fumigene, cuțite, vase de transport, corn de bărcuit) pînă spre mijlocul secolului nostru (Butură, 1978, p. 245). Cunoscători subtili ai comportamentului albinelor, oamenii au imaginat sisteme ingenioase pentru descoperirea roiurilor: urmărirea zborului albinelor, momeala cu miere, însemnarea cu făină a albinelor așezate pe florile tîrzii de toamnă, plantarea prin poieni a dovlecilor care să înflorească spre toamnă etc. Meseria de bărcuitor cerea deci multă ingeniozitate, cunoașterea în profunzime a comportamentului albinelor, răbdare și, desigur, mult umblat prin păduri. Uneori bărcuitorii mergeau zile întregi fără să găsească nici un roi, în timp ce alții culegeau mierea de la 20—30 de stupi într-o singură toamnă (Onișor, 1945, p. 98—102; Maier, 1984, p. 34—37).

Alături de perioadele amintite de recoltat mierea (vara de la stupii prisăcii, toamna de la stupii găsiți prin scorburi), aceasta se mai scotea și înainte de băgatul stupilor la iernat, cînd prisăcarii distrugeau o parte din familiile de albine, sau în alte perioade ale sezonului apicol pentru a obține o miere specială, cu calități deosebite. Cunoștințele populare privind produsele apicole folosite în stare pură sau amestecate cu alte leacuri (plante, băuturi) sînt uimitoare; „doftoroaiele" noastre cunoșteau efectele diferite ce le avea mierea recoltată de la stupul-matcă, stupul-roi și stupul-paroi (a doua generație de albine roite într-o singură vară). Leacul era, deci, nu numai în funcție de vîrsta albinelor, ci și de perioada de recoltare a mierii.

Pregătirea stupilor pentru iernat Credința generală la români era că în jurul datei de 14 septembrie insectele încep să se ascundă, să se adăpostească de frigul iernii. Din această zi, care se situa în preajma echinocțiului de toamnă (calendarul iulian) prisăcarii băgau stupii în bordeie, temnice sau zemnice special amenajate. De acum începea iernatul ce dura aproximativ șase luni, timp în care albinele consumau din rezerva de miere adunată în timpul văratului. Albinăritul se subordona unor ritmuri cosmice (succesiunea anotimpurilor astronomice, evoluția anuală a temperaturilor) și biologice (ciclul de dezvoltare a plantelor melifere, împerecherea matcei și depunerea ouălelor) fundamentale. Și într-un caz și într-altul, anul solar este divizat în două anotimpuri: vară de la 17 martie pînă la 14 septembrie, corespunzător perioadei fertile, și iarnă de la 14 septembrie pînă la 17 martie, corespunzător perioadei sterile a stupului. Întrucît albinăritul este strîns legat de flora meliferă, anul apicol are aceeași structură cu anul agricol: două anotimpuri de bază (iarnă și vară), separate prin două hotare care corespund, aproximativ, cu echinocțiul de primăvară și echinocțiul de toamnă.

Pe meleagurile noastre albina este cea mai sensibilă insectă la schimbarea vremii. Urmărind cu atenție comportamentul albinelor în perioadele de schimbare a vremii, prisăcarii au obținut date meteorologice foarte utile pentru prevederea timpului: „Dacă albinele se grăbesc dis-de-dimineață să culeagă miere și nu zboară departe, ci îndată se întorc, e semn de ploaie"; „Dacă huiesc albinele ziua și noaptea la prisacă, însemnează că timpul frumos se va schimba în posomorît, ploios și furtunos"; „Dacă albinele se îndepărtează puțin de stup sau intră cu grămada înăuntru mai înainte de a se însera, aceasta anunță furtună și ploaie"; „Cînd albinele se fac rele, cînd năvălesc la om și-l mușcă, e semn că vremea se va strica, va ploua"; „Cînd albinele vin cu grămada de pe cîmp și altele nu mai pleacă, e semn că ploaia e gata"; „Cînd albinele astupă toamna urdinișul (intrarea albinelor în stup) e semn că iarna va fi grea și timpurie"; „Trîntorii cînd umblă pe dinaintea stupului, e semn de ploaie" (Marian, 1903, p. 188).

CALENDARUL POMIVITICOL Cu mici deosebiri, calendarul pomiviticol are aceeași structură cu calendarul agrar. Activitatea în livezi se începe în luna martie, la Măcinici, cînd se curățau și se văruiau pomii, se aprindeau focuri pentru a preveni pierderile provocate de înghețurile și brumele tîrzii. Aprinderea focului în grădini în perioada echinocțiului de primăvară era însă și un act ritual polifuncțional: de purificare, de fertilitate, de preîntîmpinare magică a stricăciunilor provocate de insecte și alți dăunători. După aproximativ două săptămîni, la Blagoveștenie, se dezgropa vița de vie (Ionescu, 1869, p. 248) și, tot atunci, „cînd cîntă răchițăii", se altoiau pomii (Scurtu, 1942, p. 158).

Culesul roadelor pomicole era precedat de practici cultice, de pildă „dezlegarea mîncării merelor, perelor,

perjelor" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 792). Datele variau însă în raport cu altitudinea și latitudinea geografică a satelor: la Simpietru, Sîntilie, Probejenie sau Schimbarea la Față. În Moldova, dezlegarea consumării strugurilor sau a poamelor, care avea loc la Probejenie, se considera o mare sărbătoare, cînd se făcea colivă din struguri (boabe curățate de pe ciorchini) sau cînd strugurii se luau drept anafură și se socoteau pomana morților (Pamfile, 1914, p. 4). Cam în aceeași perioadă, la Sîntămărie, se tocmeau și pîndarii la vii (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 83).

Cea mai mare sărbătoare în calendarul viticol era însă toamna, la Ziua Crucii, cînd se începea culesul strugurilor. În zonele viticole din Oltenia de est și Muntenia de vest, ziua aceasta se numea Cîrstov sau Cîrstovul Viilor și, adesea, era însoțită de petreceri (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 85).

Mărul Dintre numeroasele specii de pomi fructiferi cultivați în țara noastră, mărul se pare că a oferit omului anumite repere calendaristice. De pildă, înfloritul mărului marca limita maximă de timp cînd se mai putea semăna porumbul. De altfel, mărul este puternic implicat în ritologia obiceiurilor din ciclul calendaristic și din ciclul familial: prin satele Munteniei, ramura de măr pusă în apă, la geam, într-o anumită zi a lunii decembrie înflorea pînă la Anul nou, cînd era folosită de copii ca sorcovă; apariția frecventă, în colinde, mai ales în refrenul „florile dalbe, flori de măr"; obiceiul consemnat în Banat, Oltenia, Muntenia de a arunca prima scaldă a noului născut la rădăcina unui pom, în special măr, „care înflorește și rodește", practică ce poate fi interpretată ca o vrajă pentru sănătatea copilului, pentru menținerea fertilității lăuzei; obiceiul muscelean de a despica o ramură de măr deasupra fîntînei cînd se prindeau fetele surate (verișoare) la Sîmbăta Rusaliilor; ramura de măr dată

pe apă în Oltenia în cadrul ceremonialului complex de „slobozire a apei pentru morți"; „pomul" dat de pomană în sudul și estul țării în cadrul ceremonialului de înmormîntare și care constă într-o ramură de măr, uneori de prun, împodobită cu fructe, colaci, covrigi, lumînări, hîrtie colorată și altele. Frecvența apariției mărului în obiceiurile din ciclul vieții, în special la cele de înmormîntare, ar indica că acesta a fost imaginat, în vremurile vechi ca substitut al individului sau ca echivalent simbolic al omului în lumea vegetală.

Vița de vie Ciclul vegetal al viței de vie, lung de aproximativ o jumătate de an solar, cu început la pornirea sevei (plînsul viței de vie) și încheiat la căzutul frunzelor, corespunde structurii unui calendar împărțit numai în două anotimpuri. Semnificația calendaristică a ciclului vegetal al viței de vie este pe larg dezbătută în lucrarea *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia* (Bobancu, Samoilă, Poenaru, 1980).

Din punct de vedere etnologic, valoare calendaristică are, în primul rînd, produsul viței de vie, vinul, un adevărat simbol al vieții ascunse, al tinereții biruitoare care continuă viața viței de vie și după încheierea ciclului său vegetal. Această băutură fermentată, cu simbolurile sale de „apă vie" și „licoare a tinereții" a generat suprasimbolul viței de vie „de arbore al vieții" (Durand, 1977, p. 324). Vinul roșu, „sîngele recreat de către teasc", nu era greu de interpretat de către cei vechi ca semn al victoriei asupra scurgerii neîntrerupte a timpului. Bețiile rituale, cu rolul lor de a crea o legătură mistică între participanți și de a învinge starea mohorîtă a omului, constituiau sarea și piperul pentru practicile orgiastice specifice renovării timpului calendaristic. Beția și somnul generat de aceasta accentuau degenerarea timpului pînă la starea

de haos din care avea să se ivească o nouă creaţie, anul nou.

Nu se cunoaşte în ce perioadă a anului aveau loc beţiile rituale pe vremea dacică. Se presupune că acestea ajunseseră la un stadiu înaintat dacă a fost nevoie de o intervenţie reformatoare (stîrpirea viţei de vie) în vremea lui Burebista. Logic, ar fi trebuit ca acestea să se fi desfăşurat toamna, după fermentarea mustului. Păstrarea îndelungată a vinului, de pildă pentru un eventual început de an primăvara, era greu de realizat întrucît vasele de lemn şi ceramica dacică trebuiau adaptate acestui scop.

Dar, hotărîrea stîrpirii viţei de vie pe teritoriul Daciei se pare că nu a dat rezultate de lungă durată. Pînă la dezastrele aduse viţei indigene de filoxeră, în România existau soiuri foarte bine adaptate la condiţiile de sol şi climă, ceea ce indică cultivarea neîntreruptă a „arborelui vieţii". Cu siguranţă că soiurile autohtone de mare productivitate au rezultat din domesticirea unor specii sălbatice, din care o fosilă supravieţuieşte sub forma unei liane, pe grindul Rosetti din Delta Dunării. Dacă viţa de vie ar fi fost distrusă cu adevărat în Dacia, poetul Ovidiu, exilat la Tomis, n-ar fi putut aduce ca argument îngheţarea vinului în amfore, cînd se plîngea de iernile aspre de la Pontul Euxin:

„Şi-n vas îngheaţă vinul
De-l scoţi în bolovani, păstrînd figura oalei
Şi-n loc de-a soarbe spuma, mănînci bucăţi de vin".

Pentru a desluşi ceea ce a însemnat viţa de vie pentru poporul român, desprindem din arhiva vie a satului tradiţional cîteva exemple: loturile de vie cultivate în apropierea satelor moşneneşti şi răzăşeşti se numeau „popoare" şi tot „popoare" se numesc astăzi, prin unele sate moldoveneşti, locurile de înmormîntare din cimitirele organizate pe familii. „Poporul" de vie, „poporul" din cimitir şi poporul ca naţiune sînt ter-

meni omonimi care îndeamnă la meditaţie. Probabil, cei vechi încercau să-şi exprime solidaritatea cu lumea moşilor şi strămoşilor nu numai prin rituri, ci şi prin denumiri asemănătoare.

După unele tradiţii populare, viţa de vie a părăsit împărăţia florilor pentru a produce struguri din care oamenii să facă vinul necesar la ospeţe şi petreceri, în medicina populară şi în practicile cultice. Tema neputinţei împăratului de a distruge viţa de vie a făcut subiectul unei interesante poveşti româneşti, pe care o reproducem pe scurt: Se spune că un împărat, a văzut „că atîtea pricini şi nevoi dintre oamenii lui nu se pot curma decît cu stîrpirea viţei de vie, care dă vinul cel tulburător la minte". A poruncit deci ca oamenii îndată să scoată din pămînt „copăcelul acela blestemat", ca nici un fir de leac să nu se mai găsească. „Împăratul a murit şi altul s-a ridicat în scaun, şi apoi alţii, unul după altul, viind şi stăpînind norodul acela de oameni, care slăbea tot mai mult. Odată un crai din ţara aceea plecă în codrii după sălbăticiuni. Şi-mpuşcă, şi-mpuşcă, pînă cînd dă de un urs. S-a luat după el şi l-a gonit, pînă a ajuns la un schit. Acolo trăia un călugăr bătrînbătrîn, de cînd tata Noe. Cum aude gălăgia, iese din chilie. Văzînd ursul şi pe cei ce-l fugăreau, se dezbrăcă de haina călugărească, îşi suflecă mînicile, iese înaintea namilei, îl prinde de urechi, că începuse să tremure ca un pui de iepure. S-a minunat împăratul şi l-a întrebat cum de-a îndrăznit să pună mîna pe urs şi de unde are atîta putere în trup? Acesta i-a arătat chilia şi i-a spus că de mîncat nu mai poate mînca, că i s-au tocit toţi dinţii pînă la rădăcină, dar are o tufă dătătoare de putere, care face struguri la vreme de toamnă. Prisosul îl strînge şi-l pune în pod, de are tot anul. Împăratul s-a uitat la tufă şi vede că nu-i altceva, fără numai un butuc de vie. Cînd a venit la vale, a dat poruncă tare: de astăzi înainte tufa de

vie să aibă slobozenie să crească peste tot cuprinsul împărăției, împărtășindu-se orișicine din darurile ei, dar numai atît, ca să fie voinic de-a apuca și ține ursul de ureche" (Butură, 1979, p. 250).

În anul 1969, în satul Islaz, jud. Teleorman s-a realizat filmul *Arezanul Viilor* de Radu Maier. La data filmării, obiceiul se practica la 1 februarie, zi care grupează, în calendarul popular trei sărbători cu dată fixă (Filipii de Iarnă, Martinii de Iarnă și Trif Nebunul) și, în funcție de calculul pascal, una sau două sărbători mobile. Momentele cu semnificație rituală deosebită se desfășurau în hotarul satului, la plantațiile cu viță de vie. Participanții, în exclusivitate bărbați, tăiau corzi de viță din care își făceau cununițe pe cap și cingători la brîu, aprindeau un foc mare peste care săreau, jucau în jurul flăcărilor, vărsau vin în jăratecul încins și se întorceau apoi cu mare alai în sat, unde se petrecea, pe grupe de familii, pînă seara tîrziu. În satul Bragadiru, jud. Teleorman, acest obicei se numea Gurbanu Viilor și se ținea, indiferent de condițiile meteorologice, tot la data de 1 februarie. La plecarea bărbaților din sat, de obicei deplasarea în hotare se făcea cu săniile, se striga „Hai să mergem la Gurbanu!", anunț care amintește de chemarea de la Sîmedru „Hai la focul lui Sîmedruuu!", altă sărbătoare sezonieră, probabil vechi început de an pastoral. Ajunși în hotar, fiecare proprietar mergea la via sa, dezgropa sticla de vin îngropată toamna după fermentarea mustului, stropea vița de vie cu vin provenit din recolta precedentă, tăia cîteva corzi cu care se încingea peste piept și se întorcea la petrecerea comună ce avea loc în jurul focului aprins la Măgură (Oprișan, 1972, p. 338). Arezanu sau Gurbanu Viilor reprezenta un început simbolic al activităților legate de cultivarea viței de vie, cu rituri de purificare și fertilitate, cu jocuri rituale și interdicții de participare a femeilor. Data obiceiului

este, pentru condițiile climatice ale României, prea timpurie; pînă la „tăiatul viței", operație principală a viticultorilor, trebuia să mai treacă aproximativ două luni de zile. Ar putea fi însă vorba de un împrumut mediteranean sau de o secvență, care a supraviețuit miraculos, din ceremonialurile dionisiace. Oricare ar fi ipoteza asupra originii obiceiului, Arezanu Viilor este plasat în centrul unei mari concentrări de sărbători populare, în care domină zilele dedicate ursului (Ziua Ursului și trei zile Martinii de Iarnă). Aceste argumente ar indica un străvechi început de an sau de sezon viticol la sfîrșitul lunii ianuarie și începutul lunii februarie.

ANUL NOU PASTORAL. SÎNGIORZUL

Spre deosebire de anul nou agrar, care începea în preajma echinocțiului de primăvară, cînd se semănau și germinau semințele, iar seva arborilor și arbuștilor se punea în mișcare, anul nou pastoral începea cu o lună mai tîrziu, la Sîngiorz, cînd ovinele și caprinele, deși intrau într-o perioadă de sterilitate lungă de șase luni, aduceau omului un randament economic maxim. După perioada de împerechere (toamna) și cea de gestație (iarna), puii majorității animalelor domestice sînt fătați primăvara. Prinzînd sezonul cald și cu hrană abundentă, noua generație de animale intră fortificată în sezonul friguros. Domesticirea și creșterea animalelor în adăposturi care protejau puii împotriva intemperiilor a modificat, de-a lungul timpului, ciclul și ritmul de reproducție. Cu toate acestea, sînt animale domestice, de pildă oaia și capra, care au păstrat, ca și rudele lor sălbatice (în fauna românească căprioara și capra sălbatică), ciclul primitiv de reproducție ce începea toamna.

În țara noastră împerecherea oilor și caprelor începe în preajma Sîmedrului, la 14 octombrie. Deși această dată putea să cadă în orice zi a săptămînii, poporul o numea Vinerea Mare. De multe ori însă sărbătoarea era numită după activitatea practică fixată de tradiție în această zi: Năpustirea Berbecilor, Nunta Arieților sau Nunta Oilor. După o perioadă de gestație de aproximativ 21 de săptămîni, mieii și iezii sînt fătați în luna martie, cînd timpul dă vizibile semne de încălzire. Separarea mieilor și a iezilor de oi și capre pentru a se hrăni singuri avea loc la Sîngiorz. Reproducția ovinelor și caprinelor împarte deci anul solar în două anotimpuri perfect egale: un sezon fertil (împerecherea, gestația, fătatul și înțărcatul puilor), între Sîmedru și Sîngiorz, și un sezon steril, cînd animalele se hrănesc bine pentru a supraviețui capriciilor iernii, între Sîngiorz și Sîmedru. Începutul și sfîrșitul ciclului de reproducție a ovinelor și a caprinelor erau marcate de două din cele mai importante sărbători populare, cînd se efectuau practici specifice înnoirii timpului. Fiind hotare ale timpului — prin poziția calendaristică și prin ritologia efectuată —, Sîmedru și Sîngiorz, considerate în calendarul popular sărbători echinocțiale, fiecare din ele putea să funcționeze nu numai ca început de anotimp, ci și de an.

După o legendă populară, cele două personaje mitologice ar fi primit în păstrare cheile vremii: Sîngiorzul închide iarna și deschide vara, în timp ce Sîmedru închide vara și deschide iarna:

— „ « Iacă de acum vă încredințez vouă cheile vremii și la porunca mea aveți să închideți, mai devreme sau mai tîrziu, vremile omului, după cum adică voi vedea purtarea oamenilor! »

Sfinții au primit cu mulțămită cheile și au plecat unul în dreapta, iar altul în stînga, depărtîndu-se la locul lor.

Cînd se aude croncănit de broaște, Sîngiorzu întinde mîna și ia cheile din mîna lui Sîmedru, și mereu închide iarna cu o cheie, iar cu cealaltă deschide primăvara, deschide vremile bune, căci prin glasul broaștei a primit veste și poruncă de la Dumnezeu.

Cînd toate păsările călătoare sînt duse de la noi, cînd nu se mai vede pui de broască pe afară și cînd viscolul turbat se desprinde, scuturînd și dezbrăcînd codrul de haina sa, tremurînd Sîmedru întinde mîna și primește cheile din mîna lui Sîngiorz, apoi cu grabă închide vremea bună cu o cheie și cu cealaltă deschide iarna, care cade ca un potop asupra lumii.

Și Sîngiorzu și Sîmedru, la rîndul lor, poartă cheile tot cu sine, la brîu, ca nu cumva să le fure cineva din ușile vremii și să se joace cu vremea cum le place“ (Marian, 1901, p. 197—198).

Textul ne oferă informații prețioase privind împărțirea semestrială a anului, începuturile și sfîrșiturile celor două anotimpuri, funcția de hotare calendaristice a zilelor de Sîngiorz și Sîmedru. Surprinzătoare este și intuiția populară care aprecia timpul (datele calendaristice ale celor două sărbători) în funcție de spațiu. După ce au primit cheile vremii, sfinții „au plecat unul în dreapta, iar altul în stînga, depărtîndu-se la locul lor“, adică la șase luni distanță unul de altul. Dacă am aprecia importanța sfinților după numărul legendelor, al credințelor și practicilor tradiționale efectuate în zilele lor de celebrare, atunci Sîngiorzul este unul dintre cele mai venerate și însemnate personaje din calendarul popular. Fiind hotar de timp, ritologia solicitată de sărbătorirea sa se desfășoară pe parcursul mai multor zile (21 aprilie — 1 mai) și are trăsături evidente de înnoire a timpului.

Practicile specifice începuturilor de an și de sezon analizate (anul nou oficial, cel ritual și cel agrar) apar și în cadrul ritualului care deschide anul (sezonul) pastoral: prezența spiritelor morților, sacrificiul unui animal, pregătirea mîncărurilor rituale, aprinderea rituală a focurilor, acte de divinație, observații meteorologice și astronomice, descoperirea comorilor, acte de profilaxie, îngăduință față de supuși.

CURĂȚIREA SPAȚIULUI DE FORȚELE MALEFICE Am amintit deja credința că între Joimari și Rusalii, perioadă în care se încadrează de cele mai multe ori și Sîngiorzul, mormintele rămîn deschise, iar spiritele morților sălășluiesc printre cei vii. Dintre acestea, spiritele rele, numite strigoi sau strige, la care se adaugă strigoaicele și moroanele reprezentînd persoane în viață ce se vor transforma, după moarte, conform acelorași credințe arhaice, în spirite malefice, își manifestau agresivitatea prin luarea manei (sporului laptelui de la vite și a rodului holdelor de grîu). Manipularea acestor forțe malefice de către vrăjitoare se realiza prin diferite tehnici, mai ales în noaptea de Sîngiorz. Măsurile imaginate de popor pentru a preveni acțiunea vrăjitoarelor erau foarte variate: ascunderea sau ungerea cu usturoi a limbilor de meliță cu care se bat și pe care călătoresc strigoaicele, producerea zgomotelor de buciume, strigăte, afumarea vitelor, a grajdurilor și a stînelor, punerea rugului la ferestrele și ușile adăposturilor de vite, agățarea spinilor la porți, ungerea ugerului vacilor cu usturoi etc. În Moldova femeile aveau de luptat nu numai împotriva strigoilor ci și împotriva Ielelor care furau în noaptea de Sîngiorz somnul copiilor etc. Iată o descriere a obiceiului lăsată de Mihai Eminescu: „Încă după-amiaza ajunului de Sf. George, fetele, flăcăii și copiii ies în țarină ori se duc la pădure și se întorc acasă încărcați cu iederă

și cu crengi de rug. Din iederă se împletesc cununi verzi, iar crengile de rug se pun în cruci pe la porți, pe la ferești, pe deasupra ușilor și mai cu deosebire pe la grajdul în care se adăpostesc caii și vitele. Așa e bine; altfel intră ielele și strigele, fură laptele de la vaci, fură somnul copiilor, visul fetelor și norocul băieților. Acolo, unde intrarea este închisă prin rugii înghimpați, nici iele, nici strige nu intră, pentru că văd semnul pe care nu au putere de a-l trece, și vacile dau lapte, copiii dorm duși, fetele se pierd în vise plăcute, iar flăcăii rămîn harnici și cu noroc“ (vezi Marian, 1901, p. 213).
Ca la orice sărbătoare importantă de peste an, la Sîngiorz se pomeneau morții și li se dădeau de pomană diferite produse alimentare, în special lapte. Această pomană se numea Moșii de Sîngiorz (Marian, 1901, p. 182).

SACRIFICIUL RITUAL AL MIELULUI Spre deosebire de începutul anului agrar, unde abundă mîncărurile rituale, la Sîngiorz varietatea lor este mai mică. Amintim, de pildă, colacii folosiți în practica magică „Cucu! — Răscucu!“ și mîncați după un anumit ritual de participanții la Alesul Oilor.
Colacul se așeza deasupra găleții de muls, împodobită cu leuștean, salcie și flori. Prin deschizătura colacului se mulgeau apoi oile din aceeași turmă. La fel se proceda și în cazul în care o vacă făta în perioada cîntatului cucului. După terminarea mulsului colacul era luat și ținut cu cîte o mînă de doi copii, în general un băiat și o fată, care strigau, sub formă de dialog, de trei ori: „— Cucu! — Răscucu!“. Trăgînd din colac, copiii îl rupeau în două bucăți. Colacul era mîncat de copiii care l-au rupt, de proprietarii animalelor, de toți participanții la ceremonialul complex care deschidea sezonul pastoral. În unele sate, o parte din

colac se frămînta, se amesteca cu sare și era dat apoi la oi. Prin această practică magică, generalizată în munții Banatului, se credea că se previne „luatul manei" laptelui de către cuc.
Animalul sacrificat la debutul anului (sezonului) pastoral era mielul. Acesta se frigea în întregime, „haiducește", cu ajutorul unui proțap, și se mînca pe pajiște, la stînă, rupînd bucățile de carne cu mîna, fără folosirea cuțitului.
Colacul folosit la „răscucirea" vitelor cu lapte, în special a acelora care au fătat primăvara, și mielul fript pot fi considerate alimente sacramentale, un fel de jertfe aduse la două zeități: una agrară și alta pastorală. Semnificațiile agrare și pastorale sînt atît de frecvente în obiceiurile efectuate la Sîngiorz, încît pare verosimilă ipoteza conform căreia această sărbătoare a adunat laolaltă două sărbători independente, dar apropiate ca dată calendaristică.

APRINDEREA „FOCULUI VIU" Este greu de dovedit că focurile aprinse la Sîngiorz ar avea vreo legătură directă cu ajungerea soarelui la echinocțiul de primăvară, întrucît cele două date calendaristice (Sîngiorzul și echinocțiul de primăvară) se găsesc la o distanță de aproximativ o lună de zile. Focurile de Sîngiorz sprijină teoria conform căreia acestea nu se constituiau într-un agent generator, „ci primenitor, care purifică oamenii, animalele și plantele, arzînd și mistuind elementele vătămătoare, de natură materială sau spirituală, care amenință tot ce e purtător de viață cu boală și moarte" (Frazer, 1980, vol. V, p. 55). Mai mult ca la oricare altă sărbătoare de peste an la care se aprindeau focuri rituale, la Sîngiorz scopul lor era, așa cum reiese din relatările informatorilor și din întreg contextul rito-magic, să distrugă sau să țină în frîu vrăjitoarele răspunzătoare de toate necazurile

și calamitățile ce se abăteau asupra oamenilor, a vitelor și recoltelor (boli, grindină, stricăciuni provocate turmelor de către animalele sălbatice și recoltelor de către insecte și păsări de pădure, necăsătorirea fetelor și a flăcăilor etc.).
Focul de Sîngiorz, menit să purifice spațiul, cu tot ce cuprinde acesta, prin lumina, căldura și fumul său, se deosebea de celelalte focuri rituale prin tehnologia obținerii lui, numită de popor și de literatura de specialitate „aprinderea focului viu". Prin foc viu se înțelegea obținerea flăcării în urma frecării unor lemne uscate, după tehnici extrem de arhaice. Atestat pentru prima dată de etnografi în nordul Carpaților Orientali (Niculiță-Voronca, 1903, p. 1202), focul viu avea să fie descoperit ulterior în majoritatea regiunilor României, mai ales în mediile păstorești (Muslea, 1972, p. 389—396). Elementele etnografice care servesc drept argumente pentru a demonstra că „focul viu" nu este un foc obișnuit, ci unul ritual, sînt abundente: se aprindea numai de către bărbați, de obicei de tineri necăsătoriți și „neprihăniți"; în sate se aprindea la date fixe, în ajunul Sf. Gheorghe, iar pe munți la data urcării oilor la stîne; focul se păstra aprins pînă la coborîrea turmei; participanții săreau peste foc și, uneori, treceau și animalele prin foc sau prin fumul produs de acesta; la sărirea peste foc se spuneau strigături cu tematică pastorală.
Pentru purificarea spațiului, a animalelor și mai ales a oamenilor, la trecerea pragului în noul an pastoral se foloseau, alături de foc, apa și ramura verde.

STROPITUL ȘI SCĂLDATUL RITUAL Formele de manifestare a obiceiului udatului, stropitului, scăldatului și înrouratului erau foarte variate, apa putînd fi: „neîncepută", scoasă dis-de-dimineață din fîntînă, din rîuri și pîrîuri sau roua căzută pe iarbă în

noaptea de Sîngiorz; oamenii, în special fetele şi flăcăii, se spălau pe faţă şi se scăldau singuri, de cele mai multe ori în locuri tainice, sau se stropeau şi se udau reciproc. Udatul este interpretat de informatori ca act de purificare, dar şi ca leac contra bolilor, pentru cîştigarea vioiciunii, ca vrajă pentru grăbirea căsătoriei etc. Ilustrăm această bogăţie de manifestări etnografice prin cîteva exemple consemnate la începutul secolului al XX-lea: „Păcurarii din unele părţi ale Transilvaniei, punîndu-şi cununi pe cap, încep a stropi pămîntul cu ramuri de laur muiat în aiasmă. După aceea fac foc de brad, rosmarin şi laur, în fumul căruia îşi curăţesc turmele" (Marian, 1901, p. 228); „În unele părţi ale Bucovinei este datina ca fetele să se roureze în dimineaţa Sf. Gheorghe pe ochi, adică să se spele cu rouă de pe un cîmp curat, anume ca să fie mai drăgălaşe şi mai atrăgătoare. Tot atunci unele fete strîng rouă, care se păstrează şi se întrebuinţează peste tot anul la diferite boale, altele se duc de se scaldă în vaduri, anume ca să fie curate şi uşoare în decursul anului precum cursul lin al apei"; „Fetele pe lîngă locuinţa cărora nu trece nici-o apă curgătoare se scoală în ziua de Sîngiorz dis-de-dimineaţă, pun un ciubăr lîngă fîntînă, îl umplu cu apă neîncepută şi în ciubărul acesta se scaldă, anume ca să fie curate, frumoase, drăgălaşe şi mai bine văzute de toţi, mai ales însă de către feciori"; „În munţii Apuseni se face în preziua zilei de Sîngiorz din mlădiţe verzi o stropitoare, numită împroor, şi aducîndu-se într-un vas apă curată de la izvor sau rîu, în dimineaţa zilei numite se stropesc cu împroorul căsenii, vitele, casa, grajdul şi această stropire se numeşte împroorare"; „În Moldova există credinţa că cine se va spăla în dimineaţa de Sf. Gheorghe cu rouă, acela toată vara va fi sănătos şi nu-i vor ieşi pete pe obraz; iar cine se va spăla într-o apă curgă-

toare în dimineaţa acestei zile, pe acela tot anul nu-l vor prinde frigurile" (Marian, 1901, pp. 277, 279, 280, 281).

RAMURA VERDE Creanga de stejar, fag, plop pusă de flăcăi în porţile fetelor şi ale sătenilor mai de vază în noaptea de Sîngiorz era considerată ca avînd funcţie de oprire a forţelor potrivnice, ca şi rugul sau brazda înierbată. În mare parte din ţară (Transilvania, Banat, Moldova) obiceiul acesta era practicat la Armindeni, sărbătoare apropiată ca dată calendaristică şi aflată în strînsă legătură ritologică cu Sîngiorzul. După unele informaţii, ramura verde, numită arminden sau maial, era un brad curăţat de ramuri pînă spre vîrf şi ornamentat cu motive romboidale. Acesta era înfipt în poarta gospodăriei, unde stătea pînă se coceau şi se secerau grînele (Vulcănescu, 1972, p. 105). De cele mai multe ori se punea însă la poartă o ramură luată din pădurile de foioase şi nu din cele de conifere şi purtînd, se pare, unele semnificaţii agrare: „această ramură, prăjină sau arbore înalt, numit arminden, care are numai puţine frunze în vîrf, se lasă dinaintea casei unde s-a pus pînă ce pică de sine sau pînă se macină grîu nou şi cînd pentru prima oară se face pîine din acest grîu, care serveşte apoi în casă de noroc, atunci se taie şi se aprinde cuptorul cu el" (Marian, 1903, p. 289).

Armindenul este o sărbătoare de primăvară dedicată atît activităţilor pastorale şi agrare, cît şi sănătăţii şi veseliei oamenilor. Credinţa tuturora era că în perioada Sîngiorzului se înnoia nu numai timpul, ci şi sîngele oamenilor. Se organizau petreceri cîmpeneşti unde se bea vin roşu şi rachiu, obligatoriu amestecate cu pelin, şi se mînca miel fript. Pelinul, plantă căreia i se atribuiau numeroase valenţe magice, era la

loc de cinste: se purta în sîn și în buzunare, se punea pe masă, în pat, printre haine.

PRACTICI DIVINATORII Ca orice început de an sau sezon, la sărbătoarea Sîngiorzului oamenii din mediile pastorale încercau să scruteze viitorul, să afle ce se va întîmpla în noul an. Cele mai interesante în efectuarea farmecelor și descîntecelor erau, și se înțelege de ce, fetele nemăritate. O practică foarte obișnuită era semănatul ritual al busuiocului care urma să crească mai frumos și să aibă un miros mai plăcut decît busuiocul semănat în alte zile. Se credea că acesta avea puterea miraculoasă de a face fetele drăgăstoase și atrăgătoare feciorilor, de unde și zicala populară: „A trage unul la altul, cum trage dragostea la busuioc". Pentru a obține busuiocul dragostei, acesta trebuia semănat, udat, cules și păstrat după anumite reguli. Fata care purta acest busuioc în sîn, la brîu sau în păr se credea că îi aduce noroc, că va fi îndrăgită de feciori și, firește, se va căsători.

OBSERVAȚII ASTRONOMICE. ARDEREA COMORILOR Asemănător celorlalte sărbători care funcționau ca hotare de timp, se credea că la Sîngiorz cerul se deschide pentru o clipă, iar oamenii care ar surprinde vizual acest moment nocturn ar putea spera că li se vor realiza toate dorințele în noul an. Noaptea de Sîngiorz era însă și timpul cel mai favorabil pentru descoperirea comorilor. Se spunea că acum ard comorile curate și necurate, legate și nelegate, vrăjite și nevrăjite și trebuia însemnat locul în mare taină pentru a fi săpat (Marian, 1901, p. 241—258).
Funcția de an nou a Sîngiorzului este întărită de informațiile etnografice referitoare la prevederea timpului, de interdicția de a împrumuta diferite bunuri, de practica retezării părului și vîrfului cozilor la animale:

„Dacă la Sîngiorz va fi rouă multă ori va fi pîclă, e semn de an bogat"; „Nu e bine ca în ziua de Sîngiorz să dai ceva din casă, că dacă dai, apoi tot dai întregul an"; „În ziua de Sîngiorz dis-de-dimineață, înainte de a răsări soarele, se retează vîrful cozilor de la toate vitele și părul retezat se îngroapă apoi într-un furnicar de cei mari sau se pune într-o scorbură de răchită, anume ca vitele să se înmulțească ca furnicile și să crească ca răchita" (Marian, 1901, p. 267—269).

SCHEMA CALENDARULUI PASTORAL Debutul în noul an pastoral presupunea luarea unor măsuri *organizatorice* și *economice* (închiderea țarinei pentru pășunatul vitelor, învoiala cu ciobanii și văcarii, alcătuirea turmelor de oi și a cetelor de sîmbrași, rezolvarea problemei pășunatului pe timpul verii, tunderea oilor înainte de a fi urcate la munte, construirea țarcurilor și a colibelor), *juridice* (însemnarea oilor și a mieilor cu semnele moștenite de fiecare proprietar din moși-strămoși, măsuratul laptelui pentru fixarea cotei de brînză ce urma s-o primească fiecare proprietar de oi) și, firește, *ritologice* (practici magice de purificare a vitelor, a ciobanilor și proprietarilor de oi, de prevenire a stricăciunilor aduse turmei de sălbăticiunile pădurii și a îmbolnăvirii animalelor, de fertilitate și rod bogat etc.). Aceste activități și altele mai mărunte cu greu se pot separa unele de altele: cele economice de cele organizatorice și juridice, iar toate acestea de practicile rituale. În ce categorie și-ar găsi locul, de pildă, prepararea unsorii și ungerea ugerului vitelor, unde valoroase cunoștințe de medicină empirică (folosirea a numeroase plante de leac: usturoi, boz, leuștean, pelin, scaiete, salcie) erau nedespărțite de practicile magice (folosirea unturii de porc negru tăiat la Ignat și străjuit peste noapte pînă la cîntarea cocoșilor, a unturii de lîngă inima porcului sărată și afumată pe coș, în

amestec cu plantele rupte seara înainte de Todorusalii) (Marian, 1901, p. 231).

Deschiderea anului pastoral. Vărătul După informațiile etnografice ar însemna că la Sîngiorz trebuiau îndeplinite zeci și zeci de activități specifice economiei pastorale. Volumul de muncă planificat pentru o singură zi este mult prea mare, iar condițiile meteorologice pot fi potrivnice. Pe de altă parte, ritmul activității crescătorilor de animale este determinat, în ultimă instanță, de ritmul biologic al animalelor. Sîntem în prezența unui interesant proces al gîndirii populare care concentrează nu numai fenomenele astronomice, meteorologice, biologice, ci și activitățile economice și sociale în perioade limită de timp, cu valoare simbolică. Deși fenomenul se întîlnește frecvent în calendarul popular, nicăieri nu este mai vizibil ca la Sîngiorz, care „e cap de an mare", „gonește iarna și aduce primăvara", „aduce vara", „e începutul anului pastoral" (Fochi, 1976, p. 282—283). Începutul anului pastoral era, de fapt, o perioadă de timp marcată de mai multe sărbători (Sîngiorzul Vacilor, Alesul, Sîmbra Oilor, Marcul Boilor, Armindenul, Ispasul), cînd se efectuau activități economice și practici rituale precise. „În 21 aprilie se înțeleg oierii, adică stăpînii de oi, cîte 2—5 inși, care vreau să se însoțească cu turmele și înțelegîndu-se, fiecare însoțesc oile sale, cîte 20—50 sau 100 într-o turmă comună" (Marian, 1901, p. 230). „Alesul (22 aprilie) e timpul cînd poporul iese afară la cîmp și începe viața păstorească, cînd se fac strungile și colibele pentru anul curgător. În înțelesul strîns, Alesul este începutul economiei cu oile, întîia mulsoare a acestora, întîiul ales al mieilor de la oi și al iezilor de la capre" (Marienescu, 1873, p. 238—283). „Oile sînt aduse la munte după cum dă primăvara mai devreme sau mai tîrziu, de obicei între Sf. Gheorghe

și Ispas. Regula generală este însă Ispasul" (Herseni, 1941, p. 100).

Deși fiecare activitate avea locul precis fixat de tradiția locală, de condițiile de relief și climă, peste tot, sărbătoarea pastorală centrală se considera Sîngiorzul, ziua de tăiere a timpului de sfîrșit și început de ciclu calendaristic. În această zi aveau loc sacrificiul ritual al mielului, ospățul cîmpenesc, rugile sau nedeile în satele unde patronul bisericilor era Sf. Gheorghe. Caracterul de sărbătoare unică prin importanță pentru comunitățile rurale cu specific economic pastoral este bine reliefat de un dans ritual executat de păstori numai la Sîngiorz și, toamna, la Nunta Oilor sau Nunta Berbecilor. Dansul a fost atestat la începutul secolului al XX-lea în Banat, în același areal geografic în care Ov. Bîrlea localiza unele jocuri rituale menite să sporească roadele vegetale, pomicole, viticole și animaliere (Bîrlea, 1982, p. 27).

Asemenea dansuri, un fel de vrăji prin care se solicita mărimea recoltelor în raport cu amplitudinea mișcărilor, erau executate în Ținutul Pădurenilor pînă în preajma celui de al doilea război mondial (Bîrlea, 1982, p. 28). Întrucît dansul pastoral se numea „jocul cu călucenii", iar cei ce-l executau „jucau călucenește", înclinăm să credem că a existat o legătură străveche cu *Călușarii*, joc numit de Cantemir *căluceni* (Vuia, 1922, p. 216). Dacă s-ar porni de la ipoteza că jocul călușarilor era executat o singură dată pe an, primăvara, la echinocțiu, și s-ar valorifica bogata mitologie a lupului și a calului s-ar elucida, cu siguranță, multe elemente obscure ale dansului, inclusiv complexul de împrejurări care a făcut să fie jucat, pînă la mijlocul secolului nostru, la Rusalii. Dansul ritual al păcurarilor bănățeni a păstrat unele elemente ce pot fi luate în seamă de etnologi și coregrafi cînd discută arheotipologia călușarului românesc: „Păcurarii se pun cu-

toţii în şir drept, se apucă cu toţii unii de alţii cu mîinile peste umeri şi, cînd muzicantul păcurar stînd înaintea lor începe a cînta, toţi deodată încep a juca cu piciorul drept înainte, făcînd figuri cu el, sărind şi păşind spre muzicant. Acesta stă cu faţa către ei, îi îmbărbătează prin tact cu piciorul şi mişcarea instrumentului de muzică şi deodată toţi jucătorii se retrag îndărăt, jucînd mai încet şi muzicantul îi urmează cu o muzică mai lină. Muzicantul începe cu însufleţire, jucătorii saltă din nou, dar cu piciorul stîng înainte, şi apoi se retrag. Pornind a treia oară, joacă mărunt cu amîndouă picioarele, în asemenea mod se duc după muzicant şi întorcîndu-se se încheie jocul "(Marian, 1901, p. 240).

Sărbătoarea munţilor. Sîntilie În perspectivă etnologică, agricultura a fost subordonată unei ideologii lunare, în timp ce păstoritul a fost dependent de o ideologie solară. De altfel, cele mai spectaculoase sărbători şi practici tradiţionale dedicate Soarelui şi focului sînt grupate în calendarul pastoral la miezul verii, acolo unde patronează Sîntilie, un adevărat Helios pentru plaiurile carpatice. În hagiografia populară, majoritatea legendelor au ca temă amăgirea lui Sîntilie de către diavol, care îl îndeamnă să-şi omoare părinţii. Drept răzbunare, Sîntilie, aflat într-o căruţă trasă cu cai de foc, goneşte prin ceruri pentru a trăsni în stînga şi în dreapta cu biciul său de foc pe dracii ascunşi prin nori sau, pe pămînt, în corpul lupilor, cîinilor şi pisicilor. După unele legende Sîntilie a urcat pe munţi şi s-a făcut păstor la oi pe o perioadă de trei ani. Deşi furtunile, vijeliile, grindinele şi trăsnetele din luna lui cuptor erau imaginate ca o manifestare a mîniei sfîntului asupra dracilor, aveau de suferit oamenii care se alegeau cu recoltele distruse, cu vitele şi casele trăsnite. Mai mult temut decît iubit, Sîntilie era ţinut nu numai de ziua lui, ci şi în sărbătorile care îl precedau (Ana-Foca, Pricopul, Panteliile, Ciurica, Cir-

covii de Vară, Marina) sau îl urmau (Ilie-Pălie, Foca, Opîrlia, Sf. Ana, Pintilie Călătorul) (Comanici, 1980, p. 135—145). Aceste sărbători şi obiceiuri arhaice formează un ciclu dedicat nu sfîntului creştin, proorocului Ilie, ci zeului soarelui şi focului venerat de strămoşii noştri şi al cărui nume s-a pierdut în negura vremurilor. Pentru a preîntîmpina fenomenele meteorologice atît de nedorite de agricultori şi păstori, poporul „ţinea" şi alte zile de peste an.

Sîntilie era considerat în mediile păstoreşti miez de vară, întrucît ziua de celebrare, 20 iulie, marca mijlocul sezonului pastoral care începea la Sîngiorz şi se încheia la Sîmedru. În această perioadă, cînd turma prospera, viaţa păstorilor devenea mult schimbată: singurătate, privaţiuni, alt peisaj, altă hrană, altă viaţă socială. De la urcarea oilor la munte şi pînă la Sîntilie „baciu, cioban, văcar orice ar fi, nu coboară de la munte la vale, nici nu trebuie să vadă trup de femeie, ci trebuie să rămînă curaţi, căci altfel merge tare rău la stînă" (Herseni, 1941, p. 103). Începînd din secolul al XIX-lea, interdicţia femeilor de a urca la stînă a slăbit în unele zone etnografice; în Mărginimea Sibiului femeia a ajuns să conducă treburile stînei.

În condiţiile tradiţionale, cînd femeia „nu avea ce căta în urma oii", soţiile proprietarilor de oi puteau urca la stînă numai în preajma zilei de Sîntilie pentru „miţuirea" (tunderea) mieilor. Oile şi berbecii se tundeau înainte de urcarea la stînă, de obicei, între Sîngiorz şi Rusalii, întrucît după această dată „intră mustăreaţa din lîna cea bătrînă în carnea oii, şi apoi miroase carnea, dar afară de aceasta pornind lîna nouă, aşa e de tare lîna, încît nu se poate tunde" (Marian, 1901, p. 269).

Nedeile — sărbătoare care se ţinea pe plaiurile Carpaţilor, — se pare că aveau legătură cu celebrarea unei sărbători precreştine, dedicată zeului focului şi al

soarelui. După creştinarea populaţiei autohtone, peste sărbătoarea păgînă s-a presupus sărbătoarea dedicată lui Sîntilie care, conform tradiţiilor populare, are atribuţiile specifice unui zeu al focului şi al soarelui. Acolo, pe munţi, mai aproape de cer şi soare, agricultorii sărbătoreau, pînă în vremurile recente, miezul sezonului agrar la 24 iunie (Sînziene, Drăgaică) sau la 29 iunie (Sîmpietru), de mare renume fiind tîrgul de pe muntele Penteleu, iar ciobanii celebrau miezul sezonului pastoral la 20 iulie (Sîntilie) sau 15 august (Sîntămărie), dacă timpul favorabil permitea menţinerea turmelor la stîne.

Vechimea nedeilor păstoreşti, care a devenit sinonimă cu Sîntilia, este impresionantă, aceasta fiind atestată documentar începînd din anul 1373 (Conea, 1937, p. 73). Cu siguranţă că la aceste sărbători montane se desfăşurau ceremonii complexe dedicate soarelui care, deşi se afla în acea perioadă a anului la mare înălţime pe cer, intra într-un declin neîntrerupt pînă la solstiţiul de iarnă. Din păcate, din această ritologie s-au mai păstrat foarte puţine elemente. Nedeile au asimilat însă alte funcţii sociale, cum ar fi schimbul de produse sau petrecerile pentru tineret. Deşi nedeile au coborît de mult în satele de la poalele munţilor, locurile lor de desfăşurare sînt uşor de identificat după toponimia carpatică: Nedeia, Sîntilia, Nedeiuţ, Nedeuţa, Nedeiţele etc., însumînd, laolaltă, numele a peste 60 de locuri. Indiferent că se numeau sîntilii, bîlciuri, nedei, „tîrguri de fete", acestea au funcţionat atît ca tîrguri la care se vindeau în special produse pastorale şi se cumpărau produse necesare stînei, cît şi ca petreceri pentru tineret. Au existat pe munţii noştri şi aşa-numitele „tîrguri de fete", dar nu în înţelesul mercantil al expresiei: acolo se legau cunoştinţe între tinerii care, unii dintre ei, se căsătoreau chiar atunci sau la nedeia viitoare. Semnificaţia istorică a nedeilor

pastorale se leagă de vechimea şi rolul lor în stabilirea legăturilor economice, matrimoniale, culturale dintre românii de pe cei doi versanţi ai Carpaţilor. Nedeile, asemenea drumurilor şi potecilor de picior, nu au ţinut niciodată seama de hotare. Unele dintre nedei se numeau chiar „tîrguri de două ţări", adică cu participarea satelor din două ţări (principate) româneşti separate de-a lungul secolelor prin hotare nefireşti (Conea, 1937, p. 48).

Coborîte de pe munţi, nedeile şi sîntiliile au sporit ca număr, uneori fiecare sat instituindu-şi nedeie proprie (Ţara Haţegului) şi, adesea, şi-au schimbat numele (rugă, govie, hram). Totuşi, prestigiul lor ca tradiţie prin excelenţă pastorală avea să dăinuie pînă spre începutul secolului al XX-lea, cînd fetele din unele sate pastorale, de pildă Zăbala din jud. Covasna, puteau fi „băgate în horă" (căpătînd astfel statutul de „fată mare bună de măritat") numai de feciorii coborîţi de la stîni în ziua de Sîntilie. Obiceiul cerea ca înainte cu o zi de „hora Sîntiliei" feciorul care-şi băga drăguţa în joc să-i facă cadou o furcă de tors, frumos sculptată şi o „cocuţă" modelată în tipar de caş (Voineşti Covasna, 1982). Fetele aşteptau cu mare neliniştе Hora Sîntiliei, întrucît cele care nu erau băgate acum în joc aveau să privească hora de pe margine încă un an şi tot atîta, cel puţin, pînă la căsătorie.

Ce însemnau nedeile pentru locuitorii satelor noastre este bine reliefat de cuvintele lui Ioan Pop Reteganul: „Nedeia e mai luată în seamă ca Crăciunul, Paştele şi Rusaliile... Nedeia e şi mai mult decît Anul nou. Nime din popor nu numără anii de la Anul Nou, ci de la nedeie, nime nu doreşte mai cu foc ca sosirea nedeii" (Conea, 1937, p. 48).

Cu dorul oarecum potolit, păstorii îşi continuau activitatea pe plaiurile Carpaţilor pînă la începutul lunii septembrie, cînd „La Sîntămăria mare / Tulesc oile

la vale" (Densușianu, 1922, vol. I, p. 151). Oile păşteau pe păşunile, fineţele, porumbiştile şi miriştile din hotarul satelor pînă la Răscol (dezmembrarea turmei). La Vinerea Mare se amestecau berbecii cu oile pentru împerechere, iar la Sîmedru se încheiau socotelile dintre ciobani şi stăpînii de oi.

Iernatul În satele cu păstorit local oile erau îngrijite pînă la Sîngiorz de fiecare gospodar, în timp ce în satele care au practicat păstoritul transhumant se alcătuiau din nou turmele care porneau la iernat la sute de klilometri distanţă (în Bărăgan, Bălţile şi Delta Dunării, Peninsula Balcanică, ţinuturile Caspicei şi Caucazului, Cîmpia Tisei). În satele cu păstorit transhumant, de mare amplitudine geografică, turmele nu se mai desfăceau toamna, la Sîmedru, ci erau purtate direct spre zonele de iernat. Venirea şi plecarea turmelor antrena, într-un fel sau altul, întreaga suflare a satului. Simion Mehedinţi a surprins cum nu se poate mai bine semnificaţia socială a celor două momente: „După Sf. Gheorghe se stîrnea ca din senin un zgomot care întărîta cîinii satului... Sute de clopote se auzeau apropiindu-se dinspre răsărit, cu chiot mare şi cu sunet prelung de buciume. Apoi se zăreau venind în goană preuci de cai pe jumătate sălbatici, aducînd în coamele şi cozile lor scai şi ciulini din bărăganele Bugeacului, ale Crimeii şi Kubanului, unde a înţărcat dracul copiii... Ăsta era semnul că se apropie din urmă turmele mocanilor din Brețcu, umplînd valea Şuşiţei ca unda unei ape revărsate peste maluri. (Numai alde Ionică Pilă avea vreo 12 000 de oi). Cu baciul urmat de cîini, înaintau domol, zărindu-se doar colo şi colo, în lungul drumului, pînă departe, cîte un măgar cu tîrhatul grămădit pe şa — plăvi plutitoare —, împreună cu unda turmelor. Zile şi săptămîni întregi ţinea larma: herghelie după herghelie, turmă după turmă şi stăpîn după stăpîn, cu bacii şi scutarii lor.

Pînă se strecurau prin plaiuri, către stînile din Zboina, Clăbuc şi alţi munţi mai îndepărtaţi, tot satul era în necurmată fierbere. La toate porţile şi la toate pîrleazurile grădinilor ieşeau femei cu furca-n brîu ori cu copiii în braţe, să întrebe de rudele plecate la ciobănie. Veştile bune şi veştile rele săreau ca scînteile dintr-o curte în altă curte, de la o fereastră la altă fereastră, întîmplări şi iarăşi întîmplări: turme prididite de viscole, ciobani înecaţi în Dunăre ori în Nistru, tîlhari la drumul mare, morţi năprasnice... şi cîte şi cîte... Peste zi huia valea de tălănci, de clopote, de zbieratul oilor, de nechezatul cailor şi de lătratul cîinilor; noaptea, bătrînii fără somn şi văduvele rămase cu copiii de gît auzeau gemetul morţilor, veniţi şi ei în urma turmelor, iar dimineaţa babele porneau spre cimitirul din capul satului să tămîie mormintele şi să bocească după datină pe cei pieriţi fără luminare, între străini, şi îngropaţi fără comînd.

Apoi, către toamnă, după Sîntămăria Mare, altă vălmăşeală cînd oile coborau pentru iernatic, apucînd spre Dunăre, spre mare, spre limanurile Buceagului ori spre valea fără iarnă din cotul Balcicului. Alte bucurii, alte întristări şi alte lacrimi cînd băietanii satului se aninau şi ei de turmele brețcanilor şi porneau în lumea mare" (Mehedinţi, 1946, p. 194—195).

Schiţa calendarului pastoral, cu început de an la Sîngiorz, poate fi completată cu ziua introducerii în turmă a berbecilor (prin Transilvania această activitate se efectua la Arhangheli) (Pamfile, 1914, p. 74) şi cu celelalte zile de peste an cînd se efectuau practici menite să apere turma de sălbăticiuni, în special de lupi (Sînpetru, Circovii Marinei, Teclele, Berbecarii, Osie, Lucinul, Ziua Lupului, Filipii de Toamnă, Filipul cel Şchiop, Sîntandrei, Sînpetru de Iarnă, Tănase de Ciumă, Filipii de Iarnă, Stretenie, Martirii de Iarnă). Importanţă economică şi rituală maximă avea însă

Sîmedru, care încheia sezonul de vărat și deschidea sezonul de iernat.

SCHIMBAREA ANOTIMPURILOR PASTORALE. SÎMEDRU Ritualul care deschidea al doilea sezon pastoral se desfășura de-a lungul a două săptămîni, între 14 și 27 octombrie. Ziua de 14 octombrie, numită de popor Vinerea Mare, deschidea un ciclu de 12 vineri de peste an care prefațează sărbători importante, în general praguri ale timpului. La încheierea ciclului, pe 27 octombrie, în unele zone ale țării se serba o sfîntă Paraschiva care, împreună cu cea de pe data de 14 octombrie, formează o sărbătoare dublă numită Vinerelele. Aceste zile sînt de fapt și hotarele timpului consacrat ritualurilor specifice începutului de anotimp, cu punctul culminant la Sîmedru. Povestirile în care apare Sîmedru țin de două teorii distincte: pastorală și agrară. De cele mai multe ori Sîmedru este însă un cioban, nedezlipit de turma care o paște „într-un mijloc de codru, necălcat de picior omenesc" și care moare la stîna oilor.
Într-o poveste culeasă din zona Muscelului, Sîmedru se metamorfozează în porc, adică în străvechea reprezentare mitologică a spiritului grîului. În poveste se spune că un unchiaș și o mătușă, neavînd copii, au plecat într-o bună zi, unul într-o parte, celălalt în altă parte în speranța că vor găsi un suflet pe care să-l crească. Mersul pe jos nu a fost în zadar pentru că unchiașul a găsit un purcel. Cînd împăratul care domnea în acea țară a dorit să-și mărite fata, nici un fecior n-a izbutit s-o ia, întrucît probele ce trebuiau să le treacă depășeau puterile lor. Singurul care a trecut de toate încercările, a fost purcelul uncheașului. Făcînd pe placul împăratului, purcelul se căsătorește cu fata acestuia. Noapte de noapte purcelul lepăda pielea și devenea un flăcău frumos, precum soarele. Dar,

într-o noapte nevastă-sa i-a aruncat pielea în jăratec. Supărat din cale afară, flăcăul i-a spus că el este Sîmedru și că va pleca în lume, iar ea să-l caute pînă l-o găsi, căci numai atunci va putea naște copilul. Se zice că l-a găsit după nouă ani și, de atunci au trăit împreună pînă la moarte.
Cultul morților Practicile legate de cultul morților, fără a atinge formele de manifestare de la Crăciun, Măcinici, Sîntoader, Sîngiorz, Paște și Rusalii, apar bine evidențiate și în sîmbăta dinaintea lui Sîmedru, adică la Moșii de Toamnă, numiți și Moșii cei Mari sau Moșii lui Sîmedru. Adăugăm că în calendarul popular această zi este una dintre cele mai importante sîmbete ale morților. Ofrandele care se dau acum pentru sufletele morților (grîu fiert, colaci, unt, untură, lapte, brînză, fructe) indică, fără îndoială, ocupația celor care le fac. Interesantă este și formula de invocare a spiritelor morților spusă în ținutul Almăjului și prin care li se cerea acestora, în schimbul pomenilor date, ajutor, belșug și spor în casă: *„Voi moși strămoși / Să-mi fiți tot voioși, / Să-mi dați spor în casă, / Mult pe masă, / Cu mult ajutor / În cîmpul cu flori"* (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 62).
Focul lui Sîmedru În Oltenia, Muntenia și, parțial, în Moldova în seara de 25 spre 26 octombrie se aprindeau focuri pe înălțimi, la răspîntii, în mijlocul satului, lîngă ape și în alte locuri propice adunării spiritelor, numite „Focul lui Sîmedru". Semnificații etnologice deosebite păstrează varianta consemnată în Rucăr, jud. Argeș, unde flăcăii aduceau din pădure un brad „cît o turlă de biserică", îl împlîntau în pămînt, iar în jurul lui îngrămădeau cetină, crengi și așchii uscate. Cînd se dădea foc imensului rug deasupra căruia se înălța vîrful bradului, se striga cu putere „Hai la focul lui Sîmedru"! Femeile veneau atunci cu pere, nuci, prune uscate, colaci, pîine și le împărțeau copiilor și

tinerilor adunați în jurul focului. Pe măsură ce flăcările mistuiau falnicul brad sacrificat se auzea, cînd și cînd, strigătura „Hai la focul lui Sîmedru!" (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 64—65). Obiceiul era practicat, în forme mai puțin spectaculoase, și în zonele de deal ale Muscelului. Copiii, după ce primeau darurile de la femei, săreau peste vîlvătaia focului și mergeau apoi spre casă, luînd cu ei tăciuni din vatra focului pentru a-i arunca prin livezi cu scopul de a le spori rodul în anul viitor. În alte sate „băieții și fetele se așază pe cîte două rînduri, la puțină depărtare de foc și încep să sară prin vîltoarea focului. Cel ce poate sări, socotește că în scurgerea anului se va însura, sau de e fată aceea, se va mărita. După ce vin femeile și împart covrigii, feliile de pîine, nucile și merele, unul dintre băieți începe să cînte din fluier, iar toți ceilalți, tineri și babe, se prind și joacă astfel cu toții în horă, babele chiar joacă și chiuesc" (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 65). Darurile oferite erau aceleași ca la colindat și aveau o dublă funcție: pe de o parte, să aducă recolte bogate și să sporească turmele în noul an, și pe de altă parte, să împace spiritele morților cu produsele obținute în anul care s-a încheiat. Acceptînd ipoteza că bradul, considerat și pomul sau arborele vieții, apare în unele obiceiuri din ciclul familial ca substitut al omului (plantarea, în unele zone, a unui brad la nașterea copilului, bradul de nuntă, bradul de înmormîntare), s-ar părea că arderea lui pe rug simbolizează sacrificiul sîngeros cerut în vremurile foarte vechi de ritualul înnoirii timpului. După numeroase acte de purificare (sărirea peste foc, aruncarea tăciunilor prin grădini), de divinație și cele legate de cultul morților (împărțirea fructelor și a altor produse alimentare) urma, în unele sate, o adevărată petrecere nocturnă, cu băutură, mîncare și mult joc. Întrucît focul lui Sîmedru se aprindea la aproximativ o lună

după echinocțiul de toamnă, semnificația astronomică a ritualului este slab reprezentată în polifuncționalitatea generală a obiceiului.

Previziuni și pronosticuri meteorologice Pentru a se putea aprecia bogăția roadelor în anul viitor, exista și la Sîmedru preocuparea firească a oamenilor de a afla știri despre mersul vremii la începutul unităților mai mari de timp (an, anotimp, lună).

Multe din mijloacele de a obține date și informații meteorologice aveau valoare numai pentru potolirea curiozității: „Prin jud. Muscel, ciobanii care vor să afle dacă iarna va fi moinoasă sau geroasă, își așternd dulama în mijlocul oilor și se uită ca să vadă ce fel de oaie se va culca pe dînsa. Dacă se va culca oaie neagră, e semn pentru ei că iarna va fi bună; dacă se va culca o oaie albă, după socotința lor, iarna va fi aspră"; „Tot prin aceste părți oamenii se uită să vadă cum e luna. Dacă luna va fi plină și cerul senin, iarna va fi bună; dacă, dimpotrivă, luna va fi plină și cerul va fi acoperit cu nori, dacă ar ploua sau ar ninge, aceste semne arată că iarna va fi aspră, că zăpezile vor fi grele, iar gerul va fi strașnic" (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 71); „Cînd ultima oaie care iese din strungă la muls e neagră, a doua zi plouă, se întunecă; dacă e albă, se face timp frumos, se luminează" (Herseni, 1941, p. 98).

Ziua soroacelor Sîmedru se considera ziua soroacelor pentru diferite slujbe și închirieri. Tot atunci se făceau și noi învoieli, prilej de adălmașuri și veselie. Această zi, cînd expiră vechile înțelegeri făcute la Sîngiorz și se încheie altele noi, este bine caracterizată de zicala populară: „La Sîmedru ciobanii își caută stăpînii". Nerespectarea înțelegerilor vechi aducea și supărări, de unde și zicala: „La Sîngiorz se încaieră ciinii, iar la Sîmedru se bat stăpînii".

ÎMPĂRȚIREA ANULUI PASTORAL AUTOHTON ȘI A ANULUI CELTIC ÎN DOUĂ ANOTIMPURI

Împărțirea anului pastoral în două anotimpuri, vara de la Sîngiorz pînă la Sîmedru și iarna de la Sîmedru pînă la Sîngiorz, este susținută nu numai de obiceiurile populare, ci și de unele creații folclorice. Foarte semnificativ este, în acest sens, paralelismul făcut de popor între sfinții care deschid cele două anotimpuri: Sîntoader, Sîngiorz, Dochia, pe de o parte, și Sîmedru, Sf. Paraschiva, pe de altă parte. Reținem atenția cititorului cu o legendă culeasă din Transilvania: „Sînt două babe care umblă totdeauna cu cîte un Făt-Frumos alături și anume: Baba Dochia și Baba Paraschiva. Baba Dochia cu Sîntoader, Baba Paraschiva cu Sîmedru. Amîndoi Feți-Frumoșii au, după unii cîte șapte, după alții cîte nouă și iarăși după alții cîte 12 cai... Sîntoader vine întotdeauna înfocat și călduros ca un Făt-Frumos, iar Baba Dochia plouată și morocănoasă. Asemenea și Sîmedru cu Baba Paraschiva“ (Marian, 1899, p. 35).

Argumentele care sprijină ipoteza conform căreia Sîmedru a funcționat ca început de anotimp țin nu numai de domeniul culturii populare, ci și de cel economic (sfîrșitul verii și începutul iernatului, încheierea fermentației vinului, ziua soroacelor) și biologic (începutul ciclului de reproducție a oilor și a caprelor, desfrunzitul codrului și altele). Se pare însă că Sîmedru a fost, în vremuri străvechi, nu numai început de anotimp, ci și început de an nou. În favoarea acestei ipoteze ar pleda și calendarul celtic, a cărui structură este cunoscută sigur.

Popoarele celtice, care trăiau în partea nord-vestică a Europei, au avut un an împărțit în două anotimpuri (iarnă și vară) despărțite prin două hotare ale timpului: 1 mai și 1 noiembrie (Ziua Tuturor Sfinților). Diferența de opt zile între Sîngiorz și 1 mai, pe de o parte,

și de patru zile între Sîmedru și 1 noiembrie, pe de altă parte, compensează, într-un fel, diferența de latitudine geografică între ținuturile carpato-ponto-danubiene și ținuturile celtice, unde desprimăvăratul își face apariția ceva mai tîrziu. Acceptînd corespondența celor două perechi de date, din calendarul celtic și calendarul popular românesc, J. G. Frazer spunea: „dacă aceste termene au relativ puțină însemnătate pentru agricultorul european, ele sînt deosebit de importante pentru crescătorul de vite căci, la apropierea verii, el își scoate vitele pe cîmp să pască iarba fragedă, iar cînd se apropie iarna le aduce înapoi, în adăpostul și căldura grajdurilor. În consecință, nu pare lipsit de temei că împărțirea celtică a anului în două semestre, la începutul lunii mai și la începutul lunii noiembrie, să-și fi avut originea în vremurile cînd celții erau în primul rînd un popor de păstori, a cărui hrană depindea de cirezile sale, și, ca urmare, marile epoci ale anului erau legate pentru el de momentul cînd vitele ieșeau din gospodării la începutul verii și cînd se întorceau din nou în grajduri, o dată cu sosirea iernii. Chiar în Europa centrală, departe de regiunile ocupate acum de celți, se pot regăsi clar urmele unei împărțiri similare a anului... Dintre cele două sărbători, Ziua Tuturor Sfinților era cea mai importantă încă din vechime deoarece celții par a fi considerat că anul începe mai degrabă din această zi decît de la data sărbătorii beltane. În insula Man, adevărată redută în care limba și civilizația au rezistat cel mai mult asediului invadatorilor saxoni, ziua de 1 noiembrie, stil vechi, a fost considerată ziua Anului nou pînă în timpurile din urmă. Astfel, în Man cete de oameni mascați colindau în Ziua Tuturor Sfinților, stil vechi, cîntînd un anumit cîntec « Hogmany », care începea cu cuvintele: « Noaptea asta este noaptea Anului nou, Hogunnaaa »!“ (Frazer, 1980, vol. V, p. 25—27).

Aceeași ocupație, creșterea animalelor, și aproximativ aceleași condiții geografice oferite de latitudinile medii ale continentului european au generat un calendar asemănător, cu început de an toamna, la sfîrșitul lunii octombrie. Ipoteza conform căreia populația strămânească, probabil și cea dacică, a avut în uz, asemănător celților, un calendar cu început de an toamna, celebrat în ziua în care se sărbătorește astăzi Sîmedru, este confirmată și de dansul ritual al păstorilor bănățeni, executat numai de două ori pe an: la împerecherea oilor, și, după șase luni, la alesul sau formarea turmei (Marian, 1901, p. 240).

JUNII BRAȘOVENI

Prin Junii Brașoveni se înțelege, de fapt, un complex de obiceiuri românești în care practicile păgîne și cele creștine s-au influențat reciproc pentru a reda, în esență, ideea universală a morții și nașterii anuale a timpului calendaristic. Într-o amplă monografie dedicată Junilor Brașoveni, Ion Mușlea își exprima convingerea că Junii Brașoveni sînt o reminiscență dintr-un ritual complex de inițiere a puberilor (1972, p. 91—92). Dar, materialul informativ foarte bogat prezentat de autor sprijină și, în același timp, contrazice această ipoteză. Fără să excludem polivalența obiceiurilor, motiv pentru care ne reținem de la o polemică științifică pe această temă, opinăm că e mai plauzibilă ipoteza conform căreia Junii Brașoveni au păstrat, pînă spre zilele noastre, elemente din scenariul ritual al Anului nou sărbătorit primăvara, la echinocțiul de primăvară. Din desfășurarea obiceiului — reguli precise de intrare și ieșire din ceata „junilor", repartiția actelor rituale pe zile și momente ale zilei, efectuarea ceremoniilor în vatra și moșia așezării,

interdicții de vîrstă impuse participanților, alimente și mese rituale, dansuri (cățeaua, hora) și obiecte (surla, buzduganul) rituale, practici apotropaice, de virilitate și fertilitate și altele — reținem numai secvențele mai semnificative pentru împlinirea rituală a scenariului de renovare a timpului calendaristic.

PERIOADA DE RENOVARE A TIMPULUI La începutul secolului al XX-lea practicile rituale ocazionate de Junii Brașoveni se efectuau pe parcursul a zece zile: o zi la Blagovești sau Ziua Cucului, o zi la Florii și o săptămînă de opt zile (între Duminica Paștelui și Duminica Tomii pe care o numim Săptămîna junilor, sau Paștele Blajinilor). Este deci un obicei echinocțial marcat de Blagovești (25 martie), cea mai apropiată sărbătoare de data echinocțiului (21 martie), și de Paște (Duminica Floriilor și întreaga Săptămînă a Junilor), calculat în funcție de data echinocțiului și de faza lunară. Junii Brașoveni debutează la o dată fixă, 25 martie, și se încheie la o dată mobilă, Duminica Tomii sau Paștele Blajinilor. Paștele poate pica, în mod teoretic, chiar în ziua echinocțiului, deci cu patru zile înainte de Blagovești, sau în una din zilele dintre echinocțiu și Blagovești. Dacă nu am accepta că Junii Brașoveni este un obicei precreștin, care se desfășura la echinocțiul de primăvară, am fi de acord cu absurditatea începerii unui fenomen la sfîrșitul sau în timpul desfășurării lui. Este de presupus că opoziția poporului a fost atît de mare la încercarea bisericii de a desființa sau de a muta Junii Brașoveni de la echinocțiu la Paște, încît aceasta a fost constrînsă să mențină obiceiul în schimbul fărîmițării lui la mai multe date și sărbători calendaristice.

Obiceiul Junilor Brașoveni se desfășura în prima duminică după 1 Mai, deci într-o singură zi. După I. Mușlea, „Anul 1948 pare să fi fost ultimul în care Junii s-au

mai constituit în mod organizat. Ei au continuat să meargă la Bunavestire (Blagoveştenie) sau în prima zi de Paşte, pe Coasta Prundului (1951, 1956, 1957, 1960), iar miercurea la Între Chetri (1955, 1956, 1957), la Crucea Moşicoiului (1956, 1957) sau la Chetriş (1956, 1960, 1961) ori în grădina lui Ţimăn (1950) ".. (Muşlea, 1972, p. 125).

PURIFICAREA SPAŢIULUI Un element nelipsit din recuzita Junilor era un fel de trompetă cu şase găuri cu ajutorul căreia se scoteau sunete stridente: „sunetul nu e prea muzical şi seamănă mai mult a grohăit", „scoate tonuri curioase", „are un glas asurzitor şi zgomotos", „strică nu arareori armonia muzicii Junilor" (Muşlea, 1972, p. 97). Surla era un obiect cu valoare cultică, un fel de orologiu al anului la sunetul căruia bătrînii aduceau mulţumiri că au trăit să audă încă o dată „sfînta surlă". Surlaşul era o persoană importantă, aflîndu-se în fruntea tuturor alaiurilor. Asemănător instrumentelor de produs zgomote la sărbătorile de Anul nou (bice, buhaie, tobe, clopote şi clopoţei), surla era folosită la alungarea, prin sunetele sale nemelodioase, spiritele şi forţele malefice ale iernii. Apariţia „junilor" călări în ziua de miercuri din „săptămîna luminată", cînd se chiuia şi se trăgeau focuri de pistoale reprezenta, pentru multă lume, adevărata sărbătoare a „junilor". Călăreţii şi caii, împodobiţi cu ghirlande de flori, deveneau un fel de semizei de tipul Sîntoaderilor, de a căror forţă fantastică se speriau spiritele necurate. Călărirea cailor de către „juni" avea deci aceeaşi semnificaţie cu „încurarea cailor" la Bobotează, Lăsatul Secului şi Sîntoader. Sunetele surlei, focurile pistoalelor, chiotele, goana cailor alcătuiau adevărate scene de vînătoare rituală a spiritelor iernii.

1. Vîntul de miazănoapte: simbolul iernii, întunericului şi frigului.

2. Vîntul de miazăzi: simbolul verii, luminii şi căldurii.

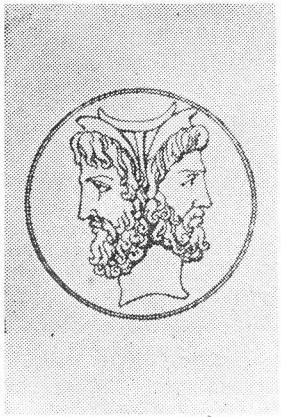

3. Zeul Ianus la hotarele timpului privind la anul care se încheie și la anul care începe.

5. Hecate. Trimorfismul lunar sau simbolul numărării.

4. Secera, simbolul agriculturii, în mîna zeului Saturn.

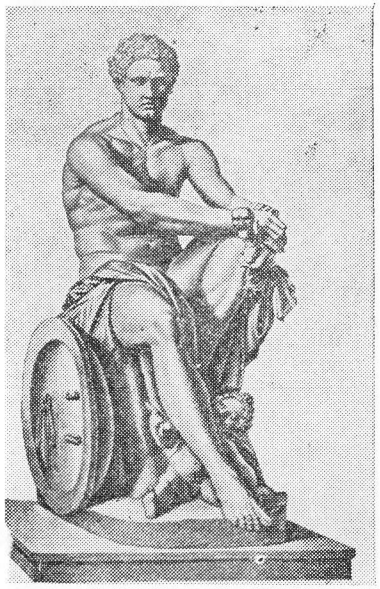

6. Zeul Marte, simbolul morții și renașterii anuale a naturii.

7. Zeița Ceres, simbolul agriculturii și roadelor pămîntului.

8. Dionysos, simbolul vinului și al viței de vie.

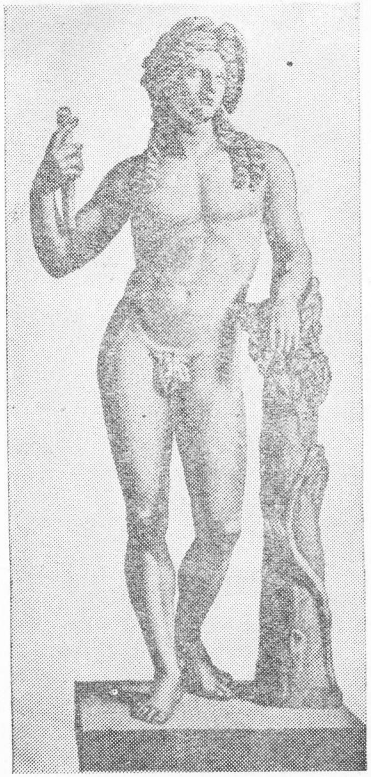

9. Ursirea timpului uman: toarcerea, ursirea și tăierea firului vieții.

10. Helios sau Sîntilie cu telegarii printre stele.

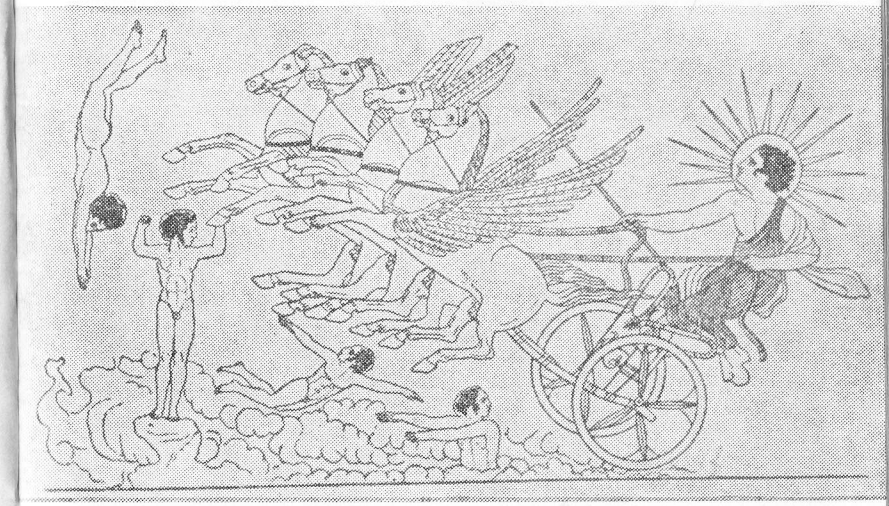

11. Călărețul trac la vînătoare de mistreți (Muzeul de Arheologie din Constanța).

2. Calul — „paznicul soarelui la hotarul de miazănoapte".

13. Schimbarea anotimpurilor patronate de cal și urs (pictură exterioară la biserica din Neghinești-Cacova, jud. Vîlcea).

14. Capra, mască ialomițeană simbolizînd personajul sacrificat la Saturnaliile romane.

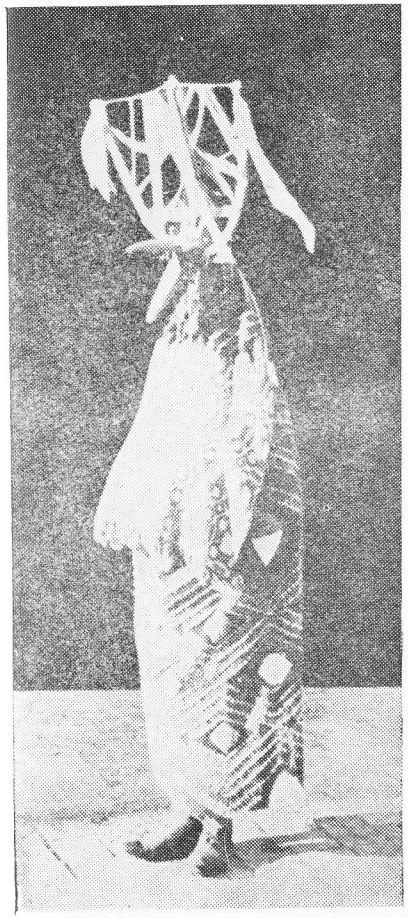

15. „Moșul", mască vrînceană simbolizînd anul vechi.

16. Purtatul cununii din spice de grîu în Ţara Lăpuşului.

17. Cununa grîului în judeţul Bistriţa-Năsăud.

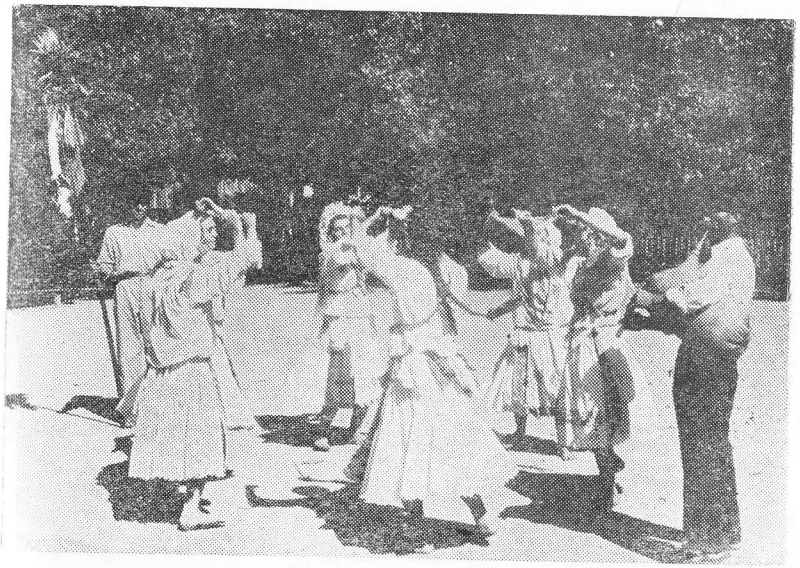

18. Dansul ritual al Drăgaicei.

19. Secvenţă din obiceiul agrar Plugarul, jud. Braşov.

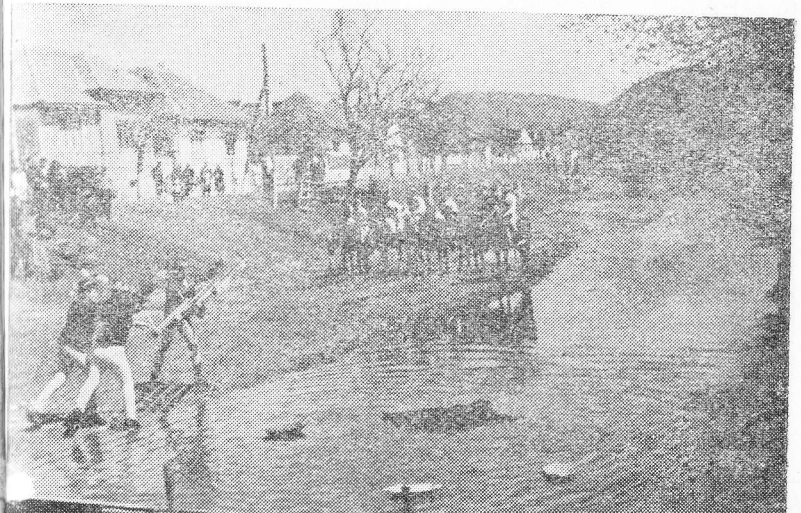

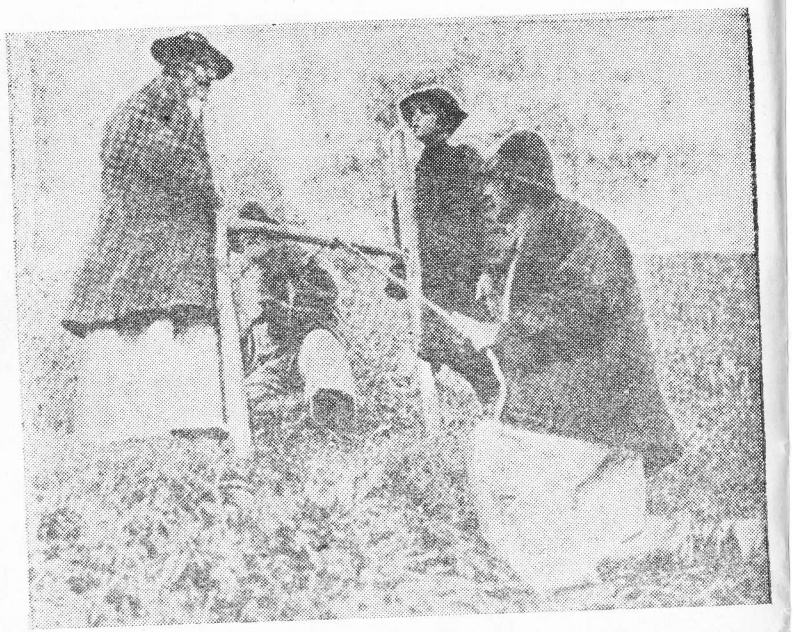

20. Ritualul aprinderii „focului viu".

21. Motivul capului de lup pe monumentul de la Adamclisi.

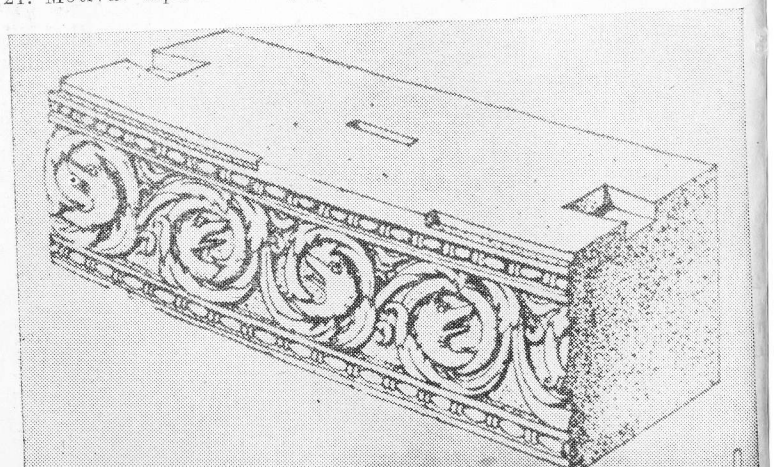

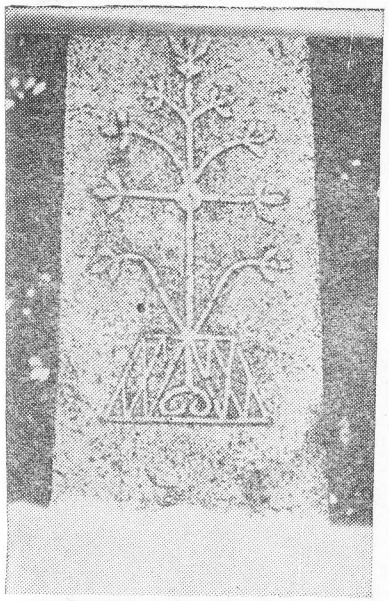

22. Pomul vieții pe un monument funerar.

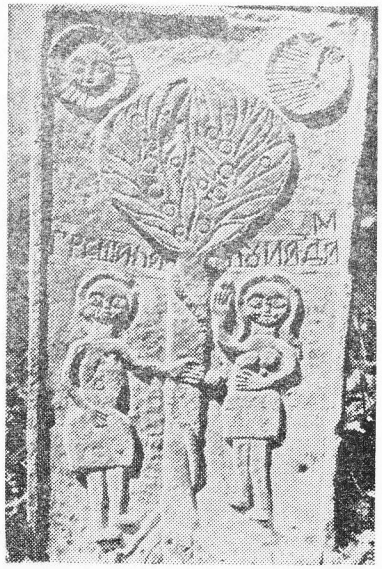

23. Luna, soarele, pomul vieții și șarpele în scena biblică a „păcatului originar" pe o stelă funerară din Moldova.

24. Luna antropomorfizată pe o stelă funerară.

25. Soarele antropomorfizat îmbrăcat în straie țărănești. Pictură în pridvorul mînăstirii Sucevița.

26. Soarele antropomorfizat pe o stelă funerară.

27. Soarele antropomorfizat pe un monument funerar.

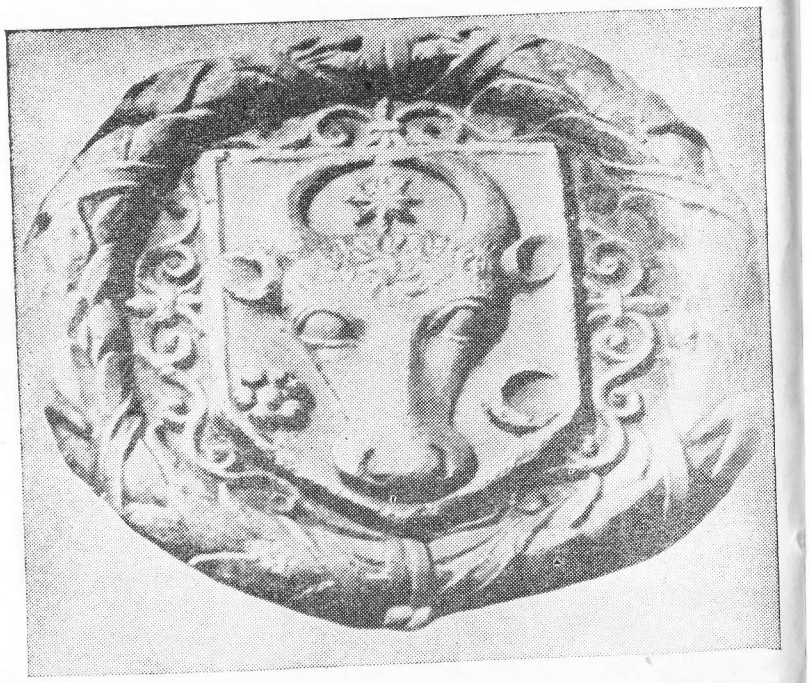

28. Simboluri cosmice pe stema Moldovei.

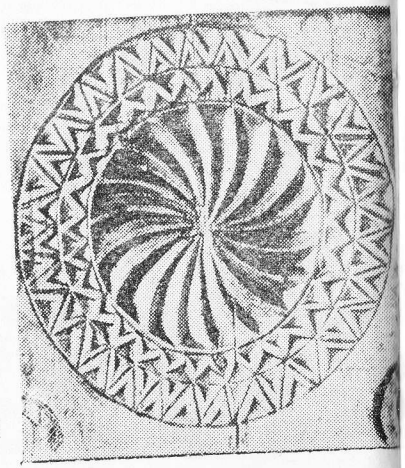

29. Rozeta solară pe mobilierul țărănesc.

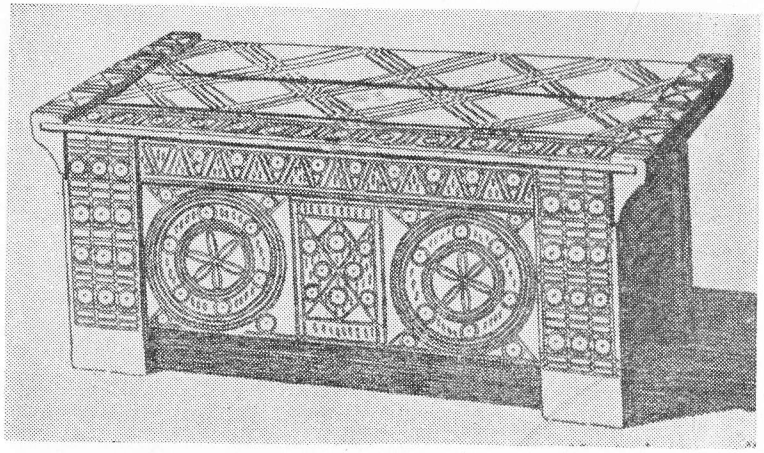

30. Motive solare pe o ladă de zestre dîmboviţeană.

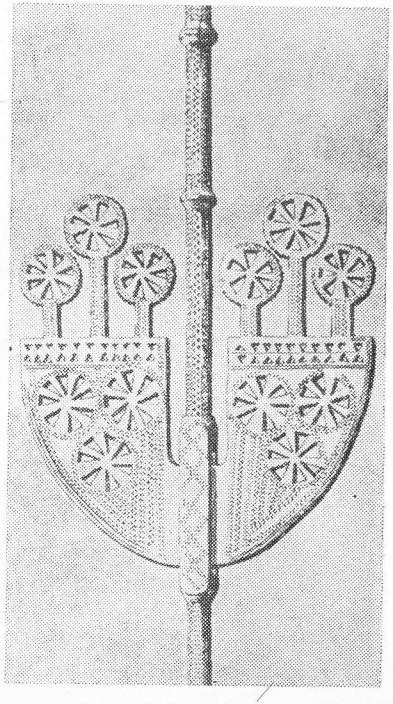

31. Motive solare pe o furcă de tors.

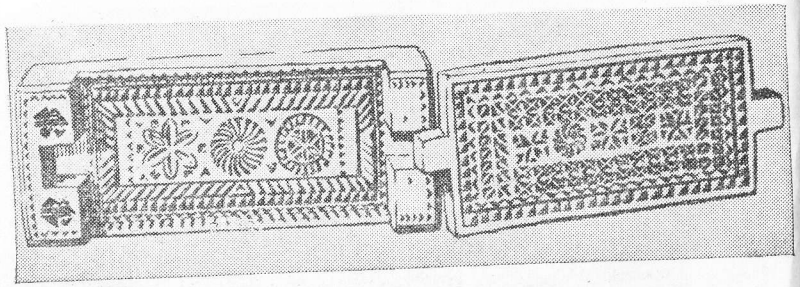

32. Motive solare pe un tipar de caș.

33. Constelațiile zodiacului văzute de meșterul popular Colibaba.

ALIMENTE ȘI MESE RITUALE A doua zi de Paște ceata „junilor" se împărțea în trei grupe pentru a merge, însoțită de lăutari, pe la cunoscuți și, mai ales, pe la casele cu fete mari. Cu acest prilej se strîngeau ouă (aliment cu numeroase semnificații simbolice). Vizitele semănau întrucîtva cu colindele cetei de feciori la sărbătorile de iarnă: „junii" erau așteptați cu mesele încărcate cu colaci, băutură, ouă roșii; se făceau urări de sănătate și se juca cîte o horă. Mesele din afara așezării și din grădina lui Țimăn, la care mîncau „junii" erau săpate în pămînt: „această masă consta dintr-un șanț săpat în pămînt, care cuprinde o bucată de loc de 3—5 m pătrați, în formă de elipsă, pe care se punea mîncarea. Astfel de mese pe care le-am pomenit acoperite cu iarbă și mușchi, se găsesc în grădina lui Țimăn, pe Coasta Prundului, Între Chetri și Sub Tîmpa" (Mușlea, 1972, p. 50). Un aliment consumat în mod obligatoriu a treia zi de Paște la Coasta Prundului era plăcinta (cu griș sau brînză). Cu excepția mielului, nu s-au păstrat informații care să ateste tăieri de animale și păsări.

MOARTEA ȘI RENAȘTEREA SIMBOLICĂ A ANULUI Pentru împlinirea ritualului de renovare a anului practicile menite să degradeze, în mod simbolic, ordinea obișnuită erau absolut necesare. Informații etnografice amintesc de „oameni poznași ce făceau să rîdă lumea", de „măscăriciu junilor", de „aruncarea în țol" sau de „aruncarea în cergă" a „junilor" în preziua sau în ziua morții și înmormîntării vătafului (Mușlea, 1972, p. 55). „Aruncarea în țol", care ar putea fi interpretată ca o moarte și renaștere instantanee, era o secvență importantă în desfășurarea și a altor obiceiuri românești: la Rusalii în jocul Călușari (Muntenia), la Anul nou în obiceiurile legate de ceata feciorilor (Țara Oltului) etc. Totuși, în urma unei îndelungate evoluții,

Junii Brașoveni au conservat puține elemente care să ateste ospețele rituale și, în general, practicile orgiastice.

Punctul culminant al Junilor Brașoveni îl reprezenta moartea, îngroparea și învierea vătafului. Joi seara, după ce „junii" mîncau la armașul mic, avea loc aruncarea în țol: „« Junii » apucă [țolul] de colțuri și unul din ei e trîntit în el, mai de voie, mai în silă, săltat și aruncat de trei ori în aer și prins din nou în țol. Astfel sînt aruncați toți « junii »". În această seară „moare" și vătaful, care este întins pe o scară, ca un mort adevărat, „după ce s-a pus pe ea mai întîi o cergă ca să nu-l roadă prea tare lemnul". Scara este purtată pe umăr de patru „juni" și se înscenează un ceremonial funerar: „doi din ei se maschează, unul ca popă, altul ca dascăl, cîțiva bocesc în cîntece pocite care imită bocetele autentice, așa precum rugăciunile popii și dascălului ocazional parodiază pe acelea ale bisericii. Unii din ei sună din talange de vaci. În cîntece și bocete, cu alai mare, vătaful e dus astfel, mereu legat de scara purtată de către « juni », pe toate ulițele românești ale Scheilor pe unde s-a umblat lunea după ouă roșii, cu opriri pe la cîrciumi. Dacă plouă, îl țin sub streșini să pice pe el, zicînd: « să-l înmoaie că a fost prea aspru ». Către zorii zilei, îl duc în sfîrșit la locul numit « Podu Dracului », unde după ce e silit să promită o cantitate de băutură, e lăsat, uneori, să lunece, tot legat de scară, pînă în fundul văii fără apă. Abia atuncea e dezlegat și « junii » se îndreaptă spre o cîrciumă să bea ce a promis vătaful" (Mușlea, 1972, p. 55—56). După învierea vătafului în zorii zilei de vineri și după ce junii beau băutura promisă, începea un joc curios, numit „cățeaua". La porunca unui „june", tinerii se dezbrăcau pînă la brîu cu cea mai mare iuțeală pentru a începe un joc comparat de Mușlea cu o sarabandă. Dintr-o descriere lăsată de Tudor Pamfile, deducem că jocul

„cățeaua" se organiza și la nunți, era practicat numai pe întuneric și numai de către flăcăi: „cățeaua e un joc nu tocmai frumos, pe care îl fac la vedre sau la mesele mari flăcăii, cu prilejul nunților, seara cînd gazda nu-i pe acolo. Anume se stinge lampa și flăcăii încep să se bată cu căciulile, cu curelele peste ce apucă. Această joacă proastă, numită « cățeaua », nu se mai poate întîmpla dacă unul prevestește zicînd: — « Măi a venit cățeaua de la moară »". (Pamfile, 1907, p. 97). Întrucît jocul „cățeaua", așa cum era executat de Junii Brașoveni, păstrează amintirea unor străvechi practici orgiastice, ar fi trebuit să se desfășoare în noaptea de joi spre vineri, la priveghiul de înmormîntare al vătafului.

După învierea vătafului — substitut pentru noul an — și jocul „cățeaua" spiritele se potolesc brusc: vinerea și sîmbăta erau zile de repaus, iar duminica se încheia obiceiul „junilor" printr-o horă a buzduganului.

HORA BUZDUGANULUI Hora era dansul ritual al „junilor", executat de fiecare dată cînd se arunca buzduganul: la Blagovestenie, Florii, Paște, Duminica Tomii, în zilele din „săptămîna junilor", cu excepția vinerii și sîmbetei. Buzduganul, aruncat cît mai sus de „junii" prinși în horă, avea o lungime de 30 cm și o greutate de aproximativ un kilogram. Forma veche a buzduganului amintește de obiectul de valoare cultică purtat de mutul din ceata călușarilor, de capetele sculptate ale bîtelor vechi păstorești, de reprezentările falice, cioplite în lemn, de pe Valea Bistriței etc. Buzduganul „junilor" era, după I. Mușlea, un semn distinctiv al șefilor lor, echivalent cu obiectele purtate de conducătorii altor cete de feciori. „Cercetătorii de pînă acum n-au văzut însă în purtarea lui în mînă

decît un argument pentru originea militară a «junilor». Nici unul nu s-a întrebat însă ce rost are aruncarea lui în aer, în mijlocul unei hore... Noi presupunem că aruncarea buzduganului în aer, care astăzi e privită ca ceva neînțeles și fără rost, trebuie să fi fost înainte o *întrecere voinicească a feciorilor*, o ocazie cînd ei își puteau arăta dibăcia și puterea" (Mușlea, 1972, p. 89). Fără să excludem în totalitate cele două interpretări, una legată de originea militară și alta de întrecerea voinicească în cadrul unui ceremonial complex de inițiere, credem că Junii Brașoveni aveau, în primul rînd, o semnificație calendaristică, de înnoire a timpului. De altfel, o parte din paralelismele obiceiului „junilor" cu ceata de feciori de la sărbătorile de iarnă, al cărui rol important în ritualul încheierii și începutului de an nu poate fi contestat, a fost discutată de I. Mușlea. Aruncarea buzduganului din centrul cercului (imagine primitivă a soarelui și timpului ciclic) format de hora „junilor" descrie o axă verticală, un *axis mundi* care unește simbolic Microcosmosul uman nou creat cu marele cosmos. Dacă ar fi vorba, într-adevăr, de un dans războinic sau de o inițiere voinicească a tinerilor, atunci prilejul cel mai potrivit de manifestare a ceremonialului ar fi trebuit să fie oferit de un joc tumultuos, nu din hora caracterizată prin „liniște și grație, departe de zbuciumul celor care impun eforturi și mișcări vijelioase" (Bîrlea, 1982, p. 71). Pe de altă parte, ca orice întrecere, aruncarea buzduganului trebuia să aibă criterii de apreciere a învingătorilor. Dacă prinderea buzduganului în mînă era un criteriu de apreciere, nu același lucru se putea spune de înălțimea aruncării, imposibil de apreciat cu exactitate în condițiile arhaice. Interpretarea cosmologică pe care o dăm obiceiului este în legătură cu data echinocțiului

de primăvară cînd avea loc ceremonialul Junilor Brașoveni. La hotarul dintre iarnă și vară, Soarele se găsea într-o poziție critică pentru modul de gîndire a oamenilor: astrul putea să alunece înapoi spre iarnă sau să-și continue urcușul spre vară. Aruncarea buzduganului era deci un act magic, menit să ajute Soarele să depășească acest punct primejdios din drumul său anual pe bolta cerului.

V
Maturizarea timpului calendaristic la solstițiul de vară

Pentru popoarele vechi începutul anului corespundea cu începutul sau sfîrșitul ciclurilor biologice ale plantelor și animalelor, de pe urma cărora își cîștigau existența. Dacă eliminăm din scenariile de început de an discutate anul nou impus de romani la 1 ianuarie și anul nou inspirat de ritualul creștin la Paște, rămîn adevăratele începuturi de an, agrar și pastoral, care au fost fixate în deplină concordanță cu ritmurile biologice ale plantelor și animalelor, așa cum se manifestă acestea la latitudinea geografică a României. Deși începuturile de an agrar și pastoral gravitau în preajma echinocțiului de primăvară, acestea se deosebeau fundamental: unul marca începutul ciclului biologic al plantelor (germinarea semințelor, pornirea sevei) și activitățile economice solicitate de acesta (aratul, semănatul); altul marca perioada fătatului și înțărcatului puilor, precum și unele activități economice specifice (începutul mulsului, tunsul oilor, tăiatul mieilor și altele). Natura a dispus ca la sfîrșitul ciclului vegetal, toamna, rolurile să se schimbe: începe ciclul de reproducție a animalelor, pe de o parte, și se maturizează, se coc și se recoltează rodul plantelor, pomilor fructiferi și viței de vie, pe de altă parte. Dintre plantele de cultură, o excepție notabilă face grîul, care se recoltează vara și nu toamna.

Sînt indicii antropogeografice și etnologice că în vremurile arhaice, pe actualul teritoriu al României, grîul se semăna numai primăvara, nefăcînd deci excepție, din acest punct de vedere, de la ciclul biologic al celorlalte plante de cultură.
Marcînd perioada împîrguirii și coacerii semințelor de grîu, secară, orz, deci perioada încheierii ciclului biologic a celor mai importante plante alimentare cultivate de om, zilele de Sînziene, Sînpetru și Rusalii au asimilat un ritual sezonier, asemănător celui de început de an. Ritualul a cîștigat în spectaculozitate și datorită apropierii calendaristice a zilei de celebrare a Sînzienelor (24 iunie) de ziua solstițiului de vară. De altfel, unele popoare ale antichității celebrau Anul nou în preajma solstițiului de vară. La egipteni anul începea în ziua întîi a lunii Thot, cînd apărea pe cer, înaintea răsăritului soarelui, steaua Sirius. Ziua aceasta corespundea cu 19 iulie din calendarul iulian sau cu 15 iunie din calendarul gregorian (Daniel, 1976, I, p. 63). În antichitatea greacă anul începea tot la solstițiul de vară, în prima zi a Lunii Noi (Teodorescu, Chiș, 1982, p. 58).
Principalele sărbători ale verii se împart în două categorii: cu dată fixă (Sînzienele și Sînpetru) și cu dată mobilă (Rusaliile).

SÎNZIENELE ȘI SÎNPETRU

Viața economică devenea atît de intensă în perioada solstițiului de vară, încît locuitorii satelor noastre au fost nevoiți să reducă avalanșa sărbătorilor de la sfîrșitul iernii și începutul verii la strictul necesar împlinirii ritualului calendaristic. Deși acesta este un ciclu scurt de renovare a timpului, deschis de Sînziene (24 iunie) și închis de Sînpetru (29 iunie), sărbătorile

care îl compun sînt reprezentative pentru structura generală a calendarului popular. Vechile sărbători solstiţiale din calendarul iulian (Timoteiu, Vartolomeu, Onofreiu, Eliseiu), deşi aveau un rol deosebit în planificarea activităţilor agrare, au devenit, o dată cu schimbarea calendarului, „sărbători mărunte". Unele practici efectuate în aceste zile au fost însă preluate de noile sărbători solstiţiale: Sînzienele şi Sînpetru. În ceea ce priveşte Sînpetru, nu transformarea celor doi sfinţi creştini (Pavel şi Petru) într-unul păgîn este esenţială, ci noile atribuţii primite de acesta în panteonul popular: are în păstrarea sa cheile raiului şi ale cămărilor cereşti, de unde împarte hrană şi animalelor sălbatice; stă pe scaunul de judecată lîngă Dumnezeu, pe care îl sfătuieşte în luarea deciziilor; este solul sau iscoada lui Dumnezeu pe pămînt; călătoreşte pe pămînt, printre oameni, dar poate fi văzut şi în lună sau cînd se deschide cerul la marile sărbători calendaristice, stînd la masa împărătească; apără ogoarele de grindină, dar poate da şi ploaie cu piatră pentru a pedepsi oamenii etc.etc. În unele legende-snoave, lui Sînpetru i se întîmplă o sumedenie de lucruri hazlii pentru calitatea sa de sfînt: fiind agricultor, i se fură caii sau boii în vremea aratului; pierde cheile raiului; are o drăguţă pescăriţă; petrece şi joacă cu oamenii de rînd la cîrciumă; se îmbată şi este bătut de oameni şi altele. Popularitatea şi importanţa calendaristică a sărbătorii sînt subliniate şi de renumitele tîrguri de Sînpetru, dintre care cel mai cunoscut este cel de pe Muntele Găina.

PRACTICI DIVINATORII Sărbătoarea Sînzienelor, marcînd solstiţiul de vară, moment important în derularea timpului calendaristic, dădea prilej la numeroase practici de divinaţie, de prospectare magică a ceea ce se va întîmpla în viitorul mai apropiat sau

mai îndepărtat. Tehnica cea mai obişnuită consta în împletirea din flori, în special din flori de sînziene, a unei coroniţe (cunună, colac) şi aruncarea acesteia pe casă sau în oborul vitelor: „se obişnuieşte a se face de către fete şi flăcăi, în dimineaţa Sînzienelor, înainte de a răsări soarele, cîte o cunună de sînzieni cu care se duc la ocolul vitelor unde o aruncă. Dacă cununa este a unei fete şi de cunună se anină mai întîi o vită tînără, ursitul, adică viitorul soţ al fetei va fi tînăr; dacă se anină o vită bătrînă, viitorul ei ursit va fi om în vîrstă" (Pamfile, 1910, p. 91); „Cununile bărbaţilor sînt împletite în formă de cruce, iar cele împletite pentru femei sînt rotunde. Fiecare îşi aruncă cununa sa, iar reprezentanţii pe cele ale absenţilor. Dacă cununa se opreşte pe acoperiş, este semn că acel a cui este sau pentru care s-a menit va avea bucurii, îi va merge bine; dacă, dimpotrivă, va cădea, este semn vădit pentru acela că-i va merge rău şi poate chiar că va muri" (Pamfile, 1910, p. 93); „În Ţara Românească, şi anume în jud. Brăila, este datină ca românii să-şi facă, spre Sînzieni, de cu noapte, o cunună de sulfină pe care o aruncă apoi pe casă, în bătaia lunii. În zori de zi, înainte de a răsări soarele, merg să-şi afle cununa şi să-şi vadă felul de vite la care vor avea noroc peste an" etc. (Pamfile, 1910, p. 92—93).

Floarea de sînziene se purta de către fete în păr, în buzunare, în sîn, se încingea peste mijloc, se punea sub căpătîi pentru a visa peste noapte ursitul. Din întreaga floră spontană a României, sînziana este, fără îndoială, cea mai îndrăgită floare. Locul aparte deţinut de floarea de sînziene în obiceiurile populare româneşti nu se datorează numai mirosului şi frumuseţii ei, ci şi valorii sale de simbol calendaristic. În Maramureş înfloritul sînzienelor indică momentul favorabil pentru începutul cositului fînului, precum şi în-

ceputul unor activități agricole de vară (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 83), iar în zona Tecuciului funcționa ca un adevărat barometru pentru aprecierea stadiului de dezvoltare a culturilor (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 79)

LUMINAȚII ȘI FUMIGAȚII Momentul cel mai important al sărbătorii este și astăzi, prin unele sate maramureșene, umblatul cu făclia, ceremonialul nocturn la care participă ca actanți sau ca spectatori întreaga suflare a așezărilor. Făclia este lucrată meșteșugit dintr-un lemn de molid uscat și crăpat la un capăt, unde se fixează rășina de brad cu surcele uscate de molid și fire de cînepă. O dată cu lăsarea serii, copiii și feciorii urcă pe coama dealurilor, se strîng în cerc pentru a-și aprinde făcliile și apoi se așază în linie dreaptă, la o depărtare suficientă unul de altul pentru a nu se arde cu rășina topită ce sare în timpul rotirii făcliilor. Este interesant că făcliile se rotesc numai într-un singur sens, în direcția mersului aparent al soarelui pe bolta cerească. Strigătul „Făclia măăă ...", ca și mireasma rășinei arse străbat întreg văzduhul. Prin păduri și pe munți tăietorii de lemne învîrtesc, de asemenea, făclii aprinse. Focul și mirosul de rășină purifică nu numai spațiul înconjurător, ci și oamenii care-și trec făcliile printre picioare, ca și cum ar sări peste focuri. Cînd făclia este pe cale de a se stinge, tinerii coboară spre sat înconjurînd țarina și livada, intră în curți și predau făcliile părinților pentru a le împlînta în mijlocul grădinilor, între straturi (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 84).
Polifuncționalitatea obiceiului este evidentă. Rotocoalele de foc și învîrtirea făcliei de la răsărit la apus țin, cu siguranță, de un pronunțat cult solar care ar putea exprima fie bucuria victoriei luminii asupra întunericului, fie speranța oamenilor că pot ajuta

Soarele să se mențină la aceeași înălțime pe cer. Mirosul de rășină, mișcarea făcliilor aprinse, purtatul lor în jurul țarinilor și livezilor, aducerea în curți și plantarea, în final, a acestora în mijlocul grădinilor sînt secvențe purificatoare și, probabil, fertilizatoare ale obiceiului.

DANSUL RITUAL AL DRĂGAICELOR Jocul Drăgaicelor a fost atestat pentru prima dată în Moldova de către Dimitrie Cantemir (Cantemir, 1973, p. 341) și apoi în Muntenia și Dobrogea de răspunsurile primite la chestionarul lansat de N. Densușeanu (Fochi, 1976, p. 116—119). Ov. Bîrlea aprecia că, spre deosebire de Lazăr, unde ritualul este dedus din textul folcloric, ritualul Drăgaicei a fost reconstituit numai din informațiile de natură etnografică. Versurile, atunci cînd apar, sînt numai un îndemn la joc (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 405).
Actanții obiceiului erau fete mari, două sau patru la număr, din care una sau două îmbrăcate băiețește. Cînd ceata feminină avea și steag, grupul putea să numere cinci persoane. Fetele se numeau Drăgăicuțe sau, în Teleorman, Drăgan și Drăgaica. Flăcăul care le cînta din fluier sau cimpoi nu avea nici un rol în desfășurarea jocului. Din recuzita Drăgaicei nu lipsea năframa (marama, basmaua), ce se flutura în timpul dansului. În unele sate din sudul țării cetele purtau un steag împodobit cu basmale colorate, usturoi, spice de grîu, asemănător steagului purtat de călușari. Steagul Drăgaicelor, întîlnit de Horia Barbu Oprișan în județul Teleorman, era făcut dintr-o prăjină de 2—3 m căreia i se atașa în vîrf o cruce de lemn. Pe steag, în vîrf, se legau usturoi și flori de drăgaică (sînziene), iar pe brațele crucii se agățau mărgele, brățări, multe tichiuțe și hăinuțe

de copii. Cînd jucau Drăgaicele, mamele le dădeau diferite piese de îmbrăcăminte ale copiilor să le pună pe steag și să le joace (Oprișan, 1972, p. 276). Pelinul și florile de sînziene îi confereau steagului purtat de fetele teleormănence calități apotropaice și purificatoare, care se considerau că pot fi captate, prin acte magice, în favoarea copiilor.

În unele sate participantele purtau cîte o coasă sau o seceră, amănunt foarte important pentru descifrarea funcției rito-magice a dansului. În scenariul ritual care însoțea cultivarea grîului, începînd cu aratul și semănatul și terminînd cu recoltatul și pregătirea pîinii, Drăgaicei îi aparținea secvența cînd holdele de grîu erau „în pîrg", înainte de recoltat. Semnificațiile inițiale ale obiceiului par să fi fost compararea fecioarelor din ceata Drăgaicei cu holdele de grîu aflate în pragul rodirii și transferul fertilității în dublu sens: vegetal și uman. Poziția solstițială a obiceiului îi conferea însă și o valoare rituală în scurgerea timpului. De-a lungul unei îndelungate evoluții, jocul Drăgaicei a devenit un ritual polifuncțional: ajută „să bage bob grîul", „să coacă holdele", să apere copiii de boli și altele.

După informațiile mai vechi ceata colinda mai multe sate, în timp ce sursele documentare recente limitează acțiunea ei la nivelul unui singur sat, numai în vatră sau în vatra și moșia așezării. Drăgaicele făceau pași dansați, săreau și duelau cu coasele, mai ales atunci cînd se întîlneau două cete, rupeau bucăți din năframele purtate și le împărțeau pe la casele colindate. Data de desfășurare a Drăgaicei (jocul este atestat în sudul și estul țării unde Sînzienele se numesc Drăgaice) este fixă, 24 iunie, în imediata apropiere a solstițiului de vară, cînd, după credința populară, Soarele joacă de bucurie în momentul răsăritului. Timpul care se naște la solstițiul de iarnă, marcat de creșterea

zilei „cu cît se mișcă puiul în găoace", ajunge la maturitate la solstițiul de vară. O dată cu maturizarea timpului se maturiza însă și recolta, în special grîul, care urma să fie recoltat. Apariția coasei nu poate avea altă semnificație în acest străvechi obicei decît secerarea (omorîrea) plantelor care și-au împlinit menirea parcurgînd drumul de la sămînța semănată la sămînța recoltată. De aici pînă la reprezentarea morții purtînd coasa cu care seceră neîncetat viețile omenești este numai un pas. Moartea cu coasa este simbolul introducerii omului în marele ritm al naturii: omul este o sămînță care germinează, crește, se înmulțește și moare.

Duelul cosmic dintre vară și iarnă, dintre zi și noapte este cîștigat într-un an de două ori de forțele benefice și de două ori de forțele malefice. Lupta cu coasele, ca și opoziția dintre dansatoarele perechi amintesc de ceea ce se petrece în alt dans ritual, jucat inițial la echinocțiul de primăvară, Călușarii. Drăgaicele par a reprezenta cele două forțe aflate în permanentă opoziție, dar care își împart victoriile cu exactitate astronomică.

Un joc ritual care se desfășura la solstițiul de vară, mai precis la Sînpetru, a fost atestat și la macedoromâni. Acesta se numea jocul Sclavilor și era executat numai de tineri de la 14 ani în sus. Deși la prima vedere jocul pare a avea ca temă încercarea puterilor, el are semnificații străvechi care se leagă de ritualul calendarului, de împlinirea și victoria forțelor naturii la solstițiul de vară. Este interesant că unele jocuri ale tinerilor din ținuturile pericarpatice păstrează elemente din jocul Sclavilor (Pamfile, 1910, p. 156—160).

CULEGEREA PLANTELOR DE LEAC. Locul aparte al Sînzienelor în calendarul popular este subliniat, așa cum s-a mai afirmat în paginile anterioare, de

culegerea rituală a plantelor de leac (sînziana, usturoiul, cicoarea, cimbrișorul, trifoiul alb, spînzul, sulfina și altele) și de indicarea celei mai mari zile din an, a solstițiului de vară, prin două repere importante: înfloritul sînzienelor și amuțirea cucului. Marcînd perioada de coacere a recoltelor de grîu, orz, secară, Sînzienele prezentau o valoare generală. Cu mult interes era așteptată sărbătoarea aceasta de către doftoroaiele satelor noastre, pentru a culege diferite plante de leac, și de către tineri, în special de fete, pentru a afla cîte ceva despre problema cea mai presantă a lor, căsătoria.

ÎNROURATUL ȘI SCĂLDATUL RITUAL Prin diferite practici, fetele sperau că își vor vedea în vis ursitul și că vor deveni, scăldîndu-se în noaptea sau în zorii zilei de Sînziene, în roua florilor și apa rîurilor, „frumoase și curate ca apa neîncepută". Tradiția maramureșeană susține că în această zi o frumoasă zînă, Frumușeaua Verii, se scaldă în apa Vișeului și apoi se îmbracă într-o rochie lungă, de culoare albă și lucrată din flori de sînziene. De aceea și fetele s-ar scălda, la miez de noapte, în apa Vișeului, în locuri tăinuite (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 85).
Drăgaica (Sînzienele) a fost considerată zînă și de către unii cărturari români. După Cantemir aceasta ar reprezenta-o pe Ceres, zeița romană a recoltelor și grînelor, în timp ce Pârvan o asimilează, pe criterii lingvistice, cu Diana, vechea zeiță italică (Pârvan, 1911).

RUSALIILE

Ciclul de sărbători grupate în jurul sărbătorii numită popular Duminica Mare este cunoscut sub numele de Rusalii. Acest ciclu marchează încheierea sărbătorilor

mobile și se compune de obicei din șase zile: Moșii de Vară sau Simbăta Rusaliilor, Duminica Mare, Rusaliile (luni, marți și miercuri) și Joia Nepomenită (ultima joi din ciclul Joilor Verzi). Spre deosebire de Țara Românească și Moldova, în Transilvania și Banat prima zi de Rusalii era celebrată în Duminica Mare. Sub influența creștinismului, mai precis a sărbătorilor pascale, Rusaliile au devenit sărbătorile de vară cu cele mai evidente practici dedicate spiritelor morților. Fiind mereu în iunie, luna solstițiului de vară, Rusaliile au asimilat numeroase elemente specifice renovării timpului. Sînt informații etnografice care susțin că Rusaliile „sînt rupte din Sîntoaderi": modul asemănător de a pedepsi oamenii prin „luatul din Rusalii" și „luatul din Sîntoaderi" (Fochi, 1976, p. 316), sărbătoarea comună a Sîntoaderilor și Rusaliilor numită Todorusale (Mangiuca, 1883, p. 15), durata de o săptămînă, lungă uneori de opt zile, a Sîntoaderilor și Rusaliilor (Petrovici, 1935, III, p. 44), ipoteza că dansul ritual al Călușarilor, jucat la Rusalii, era dedicat Sîntoaderilor sărbătoriți la echinocțiul de primăvară. Implicarea Rusaliilor în ritualul scurgerii anuale a timpului este sprijinită, printre altele, de natura lor mitologică. Poporul le considera niște zîne cu puteri extraordinare care zboară prin văzduh și coboară uneori pe pămînt pentru a juca și a face rău oamenilor. Spre deosebire de zînele frumoase din basme, Rusaliile erau considerate niște babe hidoase care călătoresc prin aer înarmate cu tot felul de unelte tăioase, niște fecioare gîrbove și bătrîne rămase de pe timpul lui Alexandru Împărat, care cîntă și joacă în anumite zile pe la răspîntii, poieni, puțuri, cruci, hotare. Rusaliile, trei sau nouă la număr, ar fi, conform opiniei lui Tudor Pamfile, sinonime cu Ielele cunoscute în popor sub diferite denumiri eufemistice: Milostivele, Măiestrele, Vîntoasele, Bunele, Dînsele, Puternicele,

Frumoasele, Fetele Cîmpului, Fetele Codrului, Vitezele, Harnicele, Sfintele, Șoimanele și altele. Zînele, denumire generică pentru Rusalii și Iele, întruchipau forțele năprasnice care își arătau adevărata putere producînd îmbolnăvirile neuropsihice („luatul minții", „luatul gurii", „luatul piciorului", „luatul șalelor" sau alte rele) la Armindeni, Sfredelul sau Stratul de Rusalii, Oarbele-Șchioapele și, mai ales, la Rusalii.

CULTUL MORȚILOR. ALUNGAREA SPIRITELOR POTRIVNICE Conform unor credințe populare, spiritele morților care părăseau mormintele la Joimari trebuiau să se înapoieze la locurile veșnice la Rusalii. Se considera că după o petrecere de peste 50 de zile printre cei vii, spiritele morților deveneau foarte agresive cînd era vorba să se întoarcă în lumea lor subpămînteană. Numele (lat. *rosalia*) care ne transportă cu gîndul la sărbătoarea romană a rozelor, cînd se puneau trandafiri pe morminte, credința că pînă la Rusalii le era permis spiritelor morților să sălășuiască printre cei vii, sinonimia dintre Rusalii și strigoi în descrierea Călușarilor făcută de către Dimitrie Cantemir, atestată și de informațiile etnografice, Moșii de Vară și pomenile date în sîmbăta și duminica Rusaliilor, practicile efectuate cu această ocazie în cimitire și legate de cultul morților (Pamfile, 1910, p. 18—75) ar înclina balanța spre ipoteza că Rusaliile reprezentau spiritele morților devenite rebele cînd li se încheia permisiunea de a se plimba nestingherite în lumea de aici.

La nici o sîmbătă a morților poporul nu acorda atîta atenție pomenilor ca la Moșii de Rusalii, Moșii cei Mari, Moșii Duminicii Mari sau Moșii de Vară. Spiritele morților trebuiau împăcate cu pomeni abundente pentru a fi determinate să se întoarcă de bunăvoie la locurile lor. De la tîrgurile specializate femeile își procurau din timp vasele din ceramică și din lemn ce aveau

să le împartă pentru morții din familie. Cofele, cofițele, oalele, ulcelele, străchinile, farfuriile, lingurile se împodobeau cu flori de grădină sau de cîmp, se umpleau cu apă, băutură și mîncare gătită pentru a fi date împreună cu colaci, pîine și lumînări pe la vecini, rude, prieteni. Prin unele sate bucovinene, nimeni din cei de-ai casei nu mînca pînă nu împărțea pentru morți, „pentru că în această zi se cuminică, [...] și dacă unul din neamul celor morți mănîncă, atunci cei morți din neamul său nu se pot cuminica" (Pamfile, 1910, p. 9), iar în satele din Țara Românească femeile obișnuiau să plîngă la morminte, crezînd că „păcătoșii se trimit din nou în munca iadului" (Pamfile, 1910, p. 8). La aromânii din Peninsula Balcanică obiceiul cerea ca pomenile să se dea chiar la morminte, ca la înmormîntările propriu-zise (Pamfile, 1910, p. 10). Se considera că sînt și spirite ale morților care, din anumite pricini, nu mai doreau să se întoarcă în morminte. Acesta era, probabil, motivul pentru care trebuia, în unele zone ale țării, „seara înspre Duminica Mare să se ungă ferestrele cu usturoi și leuștean, spre a feri gospodăriile de duhurile rele (Pamfile, 1910, p. 16).

ÎNSURĂȚITUL ȘI ÎNFÎRTĂȚITUL A doua zi după Moșii de Vară, în Duminica Mare, se obișnuia în Muscel, Argeș, Dîmbovița, Prahova ca fetițele „să se prindă de-a suratele sau de-a verișoarele", iar băieții „de-a verii" în cadrul unor ritualuri cînd se schimbau pomeni și se făceau legăminte pînă la moarte. Între „verișoarele" și „verii" prinși la Duminica Mare se legau prietenii trainice: își spuneau reciproc secretele, se ajutau în viață ca niște adevărați frați și surori. An de an, în această zi, suratele urmau să-și împartă pomeni și să petreacă, iar verii numai să se cinstească. Deși tinerii de vîrstă preadolescentă se grupau pe sexe pînă la moarte, micile comuniuni de două pînă la patru per-

soane deveneau foarte active în perioada prenuptială și, în general, în perioada de tinerețe. Obiceiul însurățitul și înfîrtățitul se desfășura în Duminica Mare, deci după sîmbăta Moșilor și înainte de Rusalii, sărbători dedicate spiritelor morților. Apariția pomenii în timpul legămîntului lasă să se întrevadă o semnificație extrem de interesantă pentru mentalitatea arhaică a poporului nostru: constituirea „aici" a unor grupe bazate pe sex, vîrstă și afecțiune, care urmau să se mențină și „acolo", după moarte. În socotelile oamenilor cu eternitatea intra, alături de pomenile în alimente, băutură, haine pe care și le dădeau ei înșiși sau urmașii lor, și constituirea unor mici cadre sociale din care să facă parte în postexistență.

JOCUL CĂLUȘARILOR Dintre toate dansurile cultice românești, cel mai cunoscut și cercetat a fost jocul Călușarii. Datorită vechimii ancestrale „foarte probabilă preistorică, vădit preromană" (Bîrlea, 1982, p. 64), în jocul Călușari s-au contopit, prin suprapunerea unor sărbători celebrate la date diferite, două reprezentări mitologice principale: una legată de venerarea Ielelor (Rusaliilor, Vîntoaselor etc.) și cealaltă de cultul cabalin. Jocul Călușari cuprinde însă și alte elemente compozite a căror asociere pare a fi de mare vechime. Ne referim, de pildă, la cultul morților care este, în cazul Călușarilor, dependent de cultul cabalin, bine structurat ritual.

Substratul cabalin este sprijinit de elemente evidente, ușor de recunoscut: numele jocului („călucean" în Moldova și în Banat, „căluț" în Banat și Transilvania, „căluș" și „călușar" în Oltenia și Muntenia); numele de „căluș" sau „cal" al unor piese de recuzită (steagul în Vîlcea, falusul cioplit în lemn și purtat de mut în Vîlcea); purtatul pintenilor de către toți membrii cetei de călușari; săriturile ca peste cal efectuate de membrii

cetei înainte de constituirea acesteia; figurile din timpul dansului care imită tropăitul cailor. Aceste detalii „arată nu numai o strînsă dependență de cal, ci chiar o încercare de a se integra în speța cabalină, deși într-o formă mai evoluată decît cea observată la unele populații din celelalte continente" (Bîrlea, 1982, p. 43).

Cultul morților, care apare în toate fazele de desfășurare a obiceiului, este subordonat și dependent de cultul cabalin: Călușarii se jucau la Rusalii (zile încărcate cu numeroase elemente dedicate cultului morților care reprezentau un fel de patroane ale spiritelor morților devenite rebele cînd li s-a încheiat perioada de timp admisă pentru a sălășui printre cei vii; închinarea călușarilor la zînele Rusaliilor „care pocesc lumea; credința bănățenilor că jocul Călușarii ar fi pe placul zînelor; venerarea de către călușarii din zona Albei Iulia a patroanei zînelor; portul de către călușari a unor faimoase buruieni precum usturoiul, leușteanul, pelinul plăcute zînelor sau, din contră, pentru repararea răului produs de ele; îmbrăcarea călușarilor moldovenești femeiește, precum zînele; pașii și figurile acrobatice care ar semăna cu jocul neîntrecut al Ielelor" (Bîrlea, 1982, p. 43—45); încheierea legămîntului, în unele sate din Teleorman și Argeș, pe la tumulii funerari din hotar și altele. Totuși, ipoteza conform căreia ființele mitologice reprezentate de călușari ar fi fost dintotdeauna legate de Rusalii (Iele) este puțin probabilă: jocul călușarilor încetează înainte de lăsarea serii, în timp ce Rusaliile își începeau dansurile și poceau oamenii după lăsarea serii; unii din membrii cetei de călușari puteau fi luați ei înșiși de Rusalii dacă încălcau anumite interdicții; călușarii reparau numeroase rele provocate de Iele etc. Din cele mai multe informații etnografice reiese că ceata de călușari este un antidot împotriva forței năprasnice a Ielelor, grupate în cete de cîte trei sau nouă.

Întrebarea care se pune este dacă cele două forțe opuse, masculine și feminine, diurne și nocturne, au fost fixate dintotdeauna la aceeași dată calendaristică. Despre sărbătoarea rozelor, strămoașa romană a Rusaliilor, se știe că era celebrată în luna mai și avea semnificații legate de cultul morților. Sărbătorile romane de venerare a spiritelor morților în luna mai au stat, probabil, la baza credinței românești de mai tîrziu că nu este bine să se facă nunți în această lună. Dacă ar fi existat la Rosalia din calendarul vechi roman un joc ritual de mare spectacol, cum este dansul Călușarii, cu siguranță că ar fi rămas consemnat. Dar, cum informațiile de această natură lipsesc, se poate afirma că obiceiul este autohton sau că a aparținut întregului areal sud-est european. De aici decurge concluzia că în ciclul sărbătorilor grupate în jurul Duminicii Mari apar reprezentări mitologice de dublă origine: romană și tracodacă.

Este curios faptul, cel puțin la prima vedere, că unele dintre cele mai mari sărbători precreștine încadrează cu exactitate imensul ciclu al sărbătorilor creștine mobile: Caii lui Sîntoader —, la intrarea în postul Paștelui, și Rusaliile—la încheierea sărbătorilor pascale. Cu siguranță că locurile sărbătorilor precreștine înainte au fost altele și că întemeietorii calendarului bisericesc le-au eliminat din ciclul sărbătorilor pascale, fiind considerate incompatibile cu drama cristologică. Astfel, așa cum s-a mai precizat pe baza materialelor etnografice, locul Sîntoaderelor a fost la echinocțiul de primăvară. Întrucît complexul de sărbători și obiceiuri precreștine dedicate Sîntoaderilor cădea în postul Paștelui, a fost transferat la începutul acestuia, iar în locul lui a fost fixată o sărbătoare creștină, Buna Vestire (Blagovestenia). Acolo, la echinocțiul de primăvară, aveau loc probabil obiceiuri și practici tradiționale, inclusiv jocul Călușari, care întreținea cultul

calului. Desprinderea jocului Călușari din Săptămîna Caii lui Sîntoader și mutarea lui la Rusalii a fost efectuată chiar de către popor. Astfel, curățirea spațiului de forțele malefice care au sălășuit de-a lungul iernii se realiza cu ajutorul Cailor lui Sîntoader (încurarea cailor la Sîntoader este numai un exemplu), iar alungarea Ielelor și repararea relelor produse de acestea se efectuau cu ajutorul călușarilor. Animalul protector, calul, era invocat de către oameni de două ori: să înfrîngă spiritele morții din anotimpul friguros, strigoii, al căror patron era lupul, și spiritele morții din anotimpul călduros, Ielele, ale căror patroane erau Zînele sau Rusaliile. Această mutare a jocului Călușari explică și faptul că unui scenariu atît de complex de renovare a timpului, cum este cel format de Săptămîna Nebunilor și Săptămîna Caii lui Sîntoader, îi lipsește dansul ritual caracteristic.

RAMURA VERDE În sîmbăta Rusaliilor feciorii din satele moldovene aduceau din hotar ramuri de tei cu care se împodobeau ferestrele și ușile caselor, stîlpii prispelor și porților. În Oltenia, de pildă în Dolj, ramurile puteau fi și de plop sau stejar. Se considera că acestea aveau puteri nebănuite împotriva forțelor malefice, extrem de virulente la Rusalii și la Joia Nepomenită, cînd încercau să intre în gospodărie, în casă, în grajduri pentru a ologi oamenii și animalele. În Moldova, cu aceste ramuri se amenințau norii aducători de grindină, iar în Vîlcea, cu frunzele de tei, mure, soc, jaleș și altele, adunate la Moșii de Vară sau în Duminica Mare, se vindecau diferite boli de-a lungul anului (Pamfile, 1910, p.12—13). Plantele cu puteri magice, de care se fereau Rusaliile, erau însă avrămeasca, cristineasca, leușteanul, odoleanul, pelinul, și, firește, usturoiul. Acestea se purtau în zilele de Ru-

salii la brîu, la pălărie sau în căciulă, în mînă sau se puneau pe mese, în pat, sub perne, între haine.
În sfîrșit, la Rusalii se efectuau numeroase practici de divinație, vrăji și descîntece, se credea că ard comorile și se deschide cerul, se făceau pronosticuri meteorologice.

VI
Îmbătrînirea timpului calendaristic

Apariția sărbătorilor de renovare a timpului în lunile de toamnă nu este o surpriză etnologică; în această perioadă își încheie ciclul biologic majoritatea plantelor, în timp ce unele animale de-abia își încep ciclul de reproducție. Cele mai evidente elemente, specifice unei sărbători de renovare a timpului, sînt grupate la și în preajma zilei de 26 octombrie, la Sîmedru. Cultura populară a păstrat însă și amintirea anului nou biblic, ce începea la 1 septembrie, și a unui început de an la sfîrșitul lunii noiembrie, probabil de origine dacică, cu siguranță precreștin.

ANUL NOU BIBLIC

Pînă în secolul al XVIII-lea curtea domnească și biserica foloseau anul oficial care începea la 1 septembrie, iar anii se numărau „de la crearea lumii", presupusă a fi avut loc cu 5508 ani înainte de nașterea lui Iisus. Pentru a afla un anume an creștin trebuia ca din totalitatea unei date să se scadă 5508 ani, dacă evenimentul ce interesa se petrecuse între 1 ianuarie și 31 august, și 5509 ani, dacă evenimentul se consumase între 1 septembrie și 31 decembrie inclusiv (Hasdeu,

1887, tom. II, p. 127). Acest calcul îl fac frecvent istoricii care folosesc documentele emise de cancelaria domnească pînă în secolul al XVIII-lea.

În ziua de 1 septembrie biserica creştină celebrează pe Cuviosul Simeon Stîlpnicul. Fără să-i acorde prea mare importanţă, poporul îl numea Simion Stîlpnicul sau, şi mai simplu, Stîlpnicul, dedicîndu-i mai multe povestiri care nu au nimic cu atribuţiile sale de sfînt: „Se numeşte astfel fiindcă toată viaţa lui a şezut numai într-un stîlp înalt" sau „din pricină că toată viaţa lui a stat într-un picior pe un stîlp înalt şi cu mîinile ţinea pămîntul să nu cadă"; „Sf. Simion ţine, se zice pe alocuri, cerul şi pămîntul, adică stîlpii pămîntului ce stau pe peştele din mare" (Pamfile, 1914, p. 43). Ca şi la alte sărbători care cad în luna septembrie, deci în preajma echinocţiului de toamnă (Sîntămărie, Ziua Crucii, Teclele), în ziua aceasta se efectuau numeroase observaţii şi previziuni meteorologice: Sf. Simion „ţine anul; cum e ziua lui, aşa e tot anul". „Dacă dimineaţa e ploioasă, va fi primăvara ploioasă. Dacă e la amiază frumos, va fi anul bun. Dacă toată ziua e ploaie sau soare, va fi tot anul ploios sau secetos. Dacă este Sf. Simion posomorît, toamna e rea şi n-au chip oamenii să-şi strîngă grînele" (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 393). Preziceri meteorologice eficiente se efectuau însă prin observarea stadiului de dezvoltare a viermilor din gogoşile de stejar: „cine ştie să caute în ziua de Simion Stîlpnicul, e ca şi cum ar căuta în zodie. Dacă viermele va fi zburat pe această vreme, e semn că anul va fi secetos, uscăcios. Dacă viermele va fi cu aripi, anul va fi potrivit în roade. Dacă aripile nu-i vor fi crescute încă, anul viitor va fi bogat în roade" (Pamfile, 1914, p. 44).

Practicile şi credinţele populare legate de Simion Stîlpnicul sînt departe de a se constitui într-un ritual de renovare a timpului asemănător celor analizate

(Anul nou, Mucenicii, Lăsatul Secului, Paştele, Sîngiorzul, Sînzienele) sau cel care va fi dezbătut în continuare, (Anul ritual precreştin). După urmele lăsate în obiceiurile şi tradiţiile orale de Anul nou biblic (bisericesc), se poate afirma că acesta nu a influenţat structura calendarului popular.

ANUL RITUAL PRECREŞTIN

Ciclul sărbătorilor cuprinse între 14 noiembrie şi 6 decembrie, deşi concentrează numeroase elemente rituale specifice unui scenariu de renovare a timpului, nu deschide sau închide, aşa cum ne-am fi aşteptat, un sezon sau un an economic (agrar, pastoral). Dar tocmai această excepţie de la regula generală e un semn că ritologia sărbătorilor de la sfîrşitul lunii noiembrie şi începutul lunii decembrie ţine de un strat de credinţe extrem de vechi, probabil vestigii ale culturii getodace. Acum începe o adevărată avalanşă de sărbători dedicate lupului, animal totemic al dacilor şi al altor popoare antice, acum încep Filipii de Toamnă, zeităţi păgîne sărbătorite şi moştenite pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea pe linie matriliniară. După unele credinţe populare, în această perioadă calendaristică ar începe adevărata iarnă.

PERIOADA DE RENOVARE A ANULUI Ca orice început de perioadă calendaristică, acest an nou ritual cuprindea o suită de obiceiuri care se cereau efectuate pe parcursul mai multor zile. Perioada se deschidea pe data de 14 noiembrie, la Filipii de Toamnă şi Lăsatul Secului de Crăciun, şi se încheia pe data de 6 decembrie, la Sînnicoară, care, precum Sîntoaderul, veghează soarele să nu apuce calea fără de întoarcere spre miazănoapte. Între aceste limite poporul sărbă-

torea încă două zile importante: 21 noiembrie, cînd cădea Ovidenia numită, adesea, Filipul cel Șchiop, și 30 noiembrie, cînd cădea Sîntandrei.

FILIPII DE TOAMNĂ, PATRONI AI ANOTIMPULUI FRIGUROS Așa cum s-a mai menționat, poporul sărbătorește un număr variabil de Filipi (Filipi, Pilipi, Cilipi, Hilipi), rezervîndu-le între o zi și șapte zile în perioada 12—23 noiembrie. Importanța sărbătorii este subliniată de numărul zilelor rezervate celebrării acestor interesante reprezentări mitologice care nu au nimic comun cu sfîntul creștin Filip din calendarul ortodox.

Dacă ar fi să stabilim rangul sărbătorilor după numărul zilelor dedicate, atunci Filipii s-ar situa pe primul loc, la egalitate cu Sîntoaderii.

Nu sînt probe convingătoare că Filipii ar reprezenta în mitologia românească forțele pozitive, ale binelui gospodăriei și casei, așa cum înclina să creadă I. Bianu (Pamfile,1914, p. 113). Este adevărat că aceștia erau ținuți cu strășnicie de femeile căsătorite și de văduve și se moșteneau pe linie matriliniară. Dar cîte zeități păgîne care aduceau numai rău oamenilor nu erau venerate de poporul nostru? Filipii sînt legați, fără îndoială, de lupi, cele mai fioroase carnasiere din România, cărora le deschideau ciclul anual de reproducție. Conform tradiției, lupii pedepseau oamenii, în special pe crescătorii de animale care încălcau o sumedenie de interdicții în zilele dedicate Filipilor. Filipii erau deci un fel de spirite supreme ale lupilor, un fel de patroni ierarhizați după putere, cel mai mare și cel mai rău fiind Filipul cel Șchiop sau Gădinețul Șchiop sărbătorit, de obicei, la Ovidenie sau la Sîntandrei. Totuși, poporul a pus stăpîn peste lupi un alt sfînt, Sînpetru de Iarnă: „Precum fiecare om are un sfînt ca patron, așa au și lupii patronul lor și acela e Sînpetru de Iarnă, care pică totdeauna la miezul iernii. Și precum fiecare sfînt se îngrijește de

oamenii care îi poartă numele ca să le meargă bine și să aibă toate cele trebuincioase, așa și Sînpetru se îngrijește de toți lupii, împărțind în noaptea spre numele său fiecăruia hrana de peste an“ (Marian, 1898, p. 233). După unele tradiții, Sîntandrei și Sînpetru de Iarnă ar fi fost frați buni, numai că primul este dușmanul lupilor, iar al doilea este patronul lor, ocrotindu-i și hrănindu-i chiar în dauna oamenilor (Hasdeu, 1887, tom. II, p. 118). Filipii sînt prezentați ca niște conducători ai lupilor care le ordonă să mănînce animalele oamenilor ce au făcut ceva nepermis de ziua lor. Credințele și practicile mag ce care însoțesc Filipii de Toamnă sînt de o bogăție impresionantă, producînd nedumerire în rîndul culegătorilor de folclor de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Iată ce scrie cunoscutul folclorist muscelean Constantin Rădulescu-Codin: „Dar eu mă crucesc tare de Filipii aceștia! De unde or mai fi ieșit și ei, că-n calendar nu-i nici o pomeneală de Filip ori de Pilip. Și cît sînt de ținuți, doamne, Pilipii! Șase zilișoare în rînd femeile nu dau gunoiul afară, încît se strînge o tîrnă de gunoi după ușă. Nu împunge una o dată cu acul și nu pune mîna pe nimic, «că e rău de lup»! Îți ia lupul oițele din bătătură! Să te ferească Dumnezeu să isprăvești de moară-n Pilipi, să ți se stingă focul în vatră, ori să-ți lipsească ceva din casă, că nu te lipești de vecine, de te-ar vedea mort de foame ori înghețat scut. Afurisite lighoane trebuie să mai fie și lupii aceștia! Vezi d-ta, de unde să știe ei c-ai ținut Pilipii, ca să se uite cu jind la oițele și la porcii d-tale, fără să le poată mînca, iar pe ale mele, care n-am ținut Pilipii, să mi le mănînce?!“ (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 89).

Credința foarte răspîndită că simpla pronunțare a numelui unui animal răufăcător poate atrage apariția lui neașteptată (Candrea, 1928, p. 23) a decis, probabil, ca cele mai mari sărbători ale lupilor să se numească

Filipi, după un sfînt preluat ad hoc din calendarul bisericesc. La începutul sec. al XX-lea lupul era numit prin Banat gădineț, iar prin Oltenia (Dolj) gavăt (Pamfile, 1914, p. 117). De altfel, aceeași funcție magică a cuvîntului avea să dea naștere la zeci de termeni sinonimi pentru Iele, draci, moarte, ciumă etc. cu care poporul „dezmierda" forțele potrivnice. Totuși, Filip nu este un cuvînt sinonim cu lup, gavăt, gădineț; raportul ar fi asemănător cu cel stabilit, de pildă, între Scaraoschi (Dracul cel Bătrîn) și drac. Omul, în lupta sa cu neînduplecata fiară, a inventat sisteme ingenioase de vînătoare, a construit adăposturi sigure pentru animalele domestice, a organizat creșterea vitelor în turmă, cireadă, herghelie. Mijloacele practice de apărare erau însă însoțite de numeroase practici magice: „În această zi se lipește gura sobii, ca să se lege și gura lupului și, prin urmare, să nu strice vitele"; „Prin unele părți ale jud. Dolj, în tot timpul celor trei zile, cît durează pe acolo Filipii, se ține atîrnată de lemnul coșului o secure cu scop ca întreaga familie să fie ferită de pagube"; în această zi „ nu este bine să desfaci deloc foarfecile, că se deschide gura lupului" (Pamfile, 1914, p. 117—118) etc.

După aproximativ 70 de zile, începînd cu data de 25 sau 30 ianuarie și pînă pe data de 2 februarie (stil vechi), poporul sărbătorea în Muntenia, Oltenia, Banat și, parțial, în Bucovina, o nouă categorie de Filipi, numiți Filipii de Iarnă sau Martinii de Iarnă. Fără a diminua importanța Filipilor de Toamnă, Filipii de Iarnă încheiau perioada de împerechere a lupilor. Acolo unde Filipii nu erau cunoscuți, se sărbătorea ca patron al lupilor Sf. Trifon sau Trif Nebunul.

În ținuturile noastre carpatice, lupul a avut același rol ca leul, tigrul și jaguarul în civilizațiile tropicale sau ecuatoriale, sau ca ursul în civilizațiile din ținuturile septentrionale. Prin ferocitatea sa manifestată mai

ales de-a lungul iernii, lupul a devenit simbolul morții, frigului și întunericului. El devorează nu numai oamenii și animalele după urma cărora aceștia își cîștigau existența, ci și aștrii care le măsurau timpul, precum Luna și Soarele. Spiritele lupilor, Filipii de Toamnă și Filipii de Iarnă, adevărate zeități licomorfe marcînd reperul esențial în ciclul biologic al lupilor, reproducerea, sînt profund implicate în scurgerea anuală a timpului. Obiceiurile și tradițiile românești lasă să se întrevadă că Filipii de Toamnă sînt în relație directă cu începerea ciclului de reproducție a lupilor și cu începutul iernii: la Ovidenie, cînd se sărbătorea frecvent și Filipul cel Șchiop, se credea prin Bucovina că începe iarna (Niculiță-Voronca, 1903, p. 888); sfinții din perioada de renovare a timpului sînt doi moși care fie că poartă epitetul „de iarnă" (Moș Andrei de Iarnă), fie că aduc negreșit omătul (Sînnicoară). Aceștia exprimă îmbătrînirea timpului și perspectiva apropiată a morții. Opinia că o dată cu așezarea omătului, sarcină ce revenea lui Sînnicoară, începea adevărata iarnă este subliniată în numeroase informații etnografice.

Între Filipi și Sîntoaderi sînt asemănări bine evidențiate de materialul etnografic românesc: și unii și alții au statutul unor zei sau semizei care formează grupuri de mărime diferită, de cele mai multe ori numărul lor fiind șapte; li se dedică sărbători de mai multe zile, în funcție de numărul Filipilor sau Sîntoaderilor sărbătoriți; cel mai de temut Filip sau Sîntoader este marcat de aceeași infirmitate (Filipul cel Șchiop, Sîntoaderul cel Șchiop); sînt personaje mitologice înfricoșătoare, sărbătorite mai ales de către femei și, adesea, lăsate moștenire pe linie maternă; sînt sărbătoriți în perioadele care marchează timpul de împerechere a animalelor al căror spirit îl reprezintă (Filipii de Toamnă pentru lupi, Sîntoaderii pentru cai). Totuși, perioadele de timp în care își manifestau puterea erau diametral opuse:

Filipii împreună cu haitele de lupi domneau peste lunile de iarnă, în timp ce Sîntoaderii cu caii lor purtau destinele verii. Care să fi fost data întîlnirii Filipilor cu Sîntoaderii, a iernii cu vara, în vremurile străvechi, anterioare răspîndirii creştinismului, este greu de precizat. Este de presupus că această confruntare a forţelor naturii (iarna cu vara), din care iarna ieşea întotdeauna învinsă, să fi avut loc în preajma echinocţiului de primăvară. În calendarul popular întîlnirea aceasta cosmică avea loc în prima zi după Lăsatul Secului, la jujeu sau la alungarea cîinilor, dublura domestică a lupilor, urmînd ca a doua zi, marţea, să înceapă domnia Sîntoaderilor. Lăsatul Secului este însă o dată calendaristică pascală, în calculul căreia intră data echinocţiului de primăvară şi data apariţiei unei anumite faze lunare. Ipoteza conform căreia simetria anotimpurilor este dictată de cele două fenomene solare pare (două echinocţii şi două solstiţii) nu poate fi aplicată pentru descifrarea unui presupus calendar lunar, spre care ne orientează sărbătoarea Filipilor. Rămîne de văzut dacă cercetările viitoare vor confirma sau infirma existenţa unui calendar lunar şi perioada istorică de folosire.

NOAPTEA STRIGOILOR Apariţia celor doi sfinţi-moşi, Moş Andrei şi Moş Nicolae, începutul iernii şi punerea în mişcare a haitelor de lupi sînt semne evidente de îmbătrînire şi degradare a timpului calendaristic. Ordinea se deteriorează neîncetat, ajungînd în noaptea de 29 spre 30 noiembrie, în Noaptea Strigoilor, la starea simbolică de haos, cea de dinaintea creaţiei. Aceasta era o noapte de spaimă, întrucît se credea că spiritele morţilor ies din morminte şi, împreună cu strigoii vii, „care în această noapte îşi părăsesc culcuşurile lor, fără să aibă vreo ştiinţă despre aceasta“ (Pamfile, 1914, p. 127), se iau la bătaie pe la hotare, răspîntii de drumuri

şi prin alte locuri necurate. Duelurile sîngeroase cu limbile de la meliţe şi coasele furate din gospodăriile oamenilor se prelungesc pînă la cîntatul cocoşilor, cînd spaţiul se purifică, duhurile morţilor se întorc în morminte, iar sufletele strigoilor vii revin în trupurile părăsite. În anumite situaţii, acestea îşi manifestau violenţa faţă de oamenii care nu-şi luau anumite măsuri de protecţie: „Cînd strigoii morţi nu au cu cine să se războiască, se duc pe la casele oamenilor unde cearcă să sugă sîngele celor ce au nenorocul să le cadă în mîini. Pentru ca să nu se poată apropia de case, oamenii, — e grija gospodinelor mai ales —, mănîncă usturoi în această seară, se ung pe corp tot cu usturoi, sau numai pe frunte, în piept, pe spate şi pe la încheieturile trupului. La casă se ung cercevelele ferestrelor, pe unde strigoii ar putea să intre sau să se uite în casă, făcîndu-se semnul crucii şi tot astfel urmează şi la uşă şi horn, pe unde de asemenea se crede că strigoii pot intra şi ieşi din casă“ (Pamfile, 1914, p. 128). Se credea că sînt strigoi care nu doreau să facă rău. Aceştia „fac hori pe la răspîntiile drumurilor, unde joacă cu strănicie pînă la cîntatul cocoşilor“ (Pamfile, 1914, p. 128).
Atmosfera devenea şi mai apăsătoare datorită unei zile a lupului fixată de tradiţie pe data de 30 noiembrie. De ziua aceasta, lupul îşi poate îndoi gîtul ţeapăn, devine şi mai sprinten, astfel că prada, indiferent că este un animal domestic sau un om, nu mai are scăpare (Pamfile, 1914, p. 135—137). Trebuia deci să se ia măsuri suplimentare de pază a vitelor şi să se efectueze diverse practici magice de apărare împotriva lupilor. Se considera că nici un alt moment al anului nu era atît de prielnic pentru transformarea oamenilor în priculici, oameni cu înfăţişare de lupi sau cîini, ca în ajunul şi în ziua de Sîntandrei.
Pentru pericolul închipuit ce l-ar fi adus strigoii, priculicii şi lupii la Sîntandrei, practicile de prevenire

și apărare erau puțin diversificate. Informațiile etnografice nu atestă, ca în alte ocazii asemănătoare, aprinderea focurilor, fumigațiile, stropitul și scăldatul cu apă, strigătele și producerea zgomotelor, pomenile pentru înbunarea morților ieșiți din morminte și altele. Lipsesc, în general, practicile active de alungare a spiritelor malefice; consumul alimentar și ungerea cu usturoi, ascunderea coaselor și a limbilor de meliță sînt mai mult acțiuni de apărare pasivă. Forțelor malefice nu li se declara deci război deschis, ca la Bobotează, Sîngiorz, Joimari, Sînziene, întrucît șansa de izbîndă era minimă în condițiile în care puterea aliaților, întunericul și frigul, creștea neîncetat pînă la solstițiul de iarnă.

PREPARAREA ȘI CONSUMUL BĂUTURILOR Prin Colinele Tutovei, la Ovidenie sau la Sîntandrei, se prepara din mălai și făină, uneori numai din mălai de porumb sau de mei, o băutură fermentată numită covașă. Literatura etnografică descrie două tehnici de preparare a covașei; din mălai și făină sau numai din mălai.

În primul caz se luau mălai și făină, în părți egale, se amestecau și se opăreau cu apă clocotită pînă se obținea un fel de terci. După două ore, amestecul acesta se punea într-o putină și se turna apă călduță pînă se obținea un lichid vîscos ce putea trece prin ciurul cu care se cernea mălaiul. Conținutul se amesteca foarte bine și se lăsa apoi să fermenteze, la loc călduț, pînă a doua zi cînd se fierbea, la foc potrivit, într-un ceaun, pînă se mai îngroșa. Gustul băuturii era dulce-acrișor, asemănător cu cel al brăgii. Covașa se punea prin străchini sau oale și se împărțea prin vecini „pentru ca vacile să fie lăptoase, iar laptele să fie smîntînos" (Pamfile, 1914, p. 145).

În alte sate covașa se numea bragă și se prepara numai din mălai, care se opărea și se făceau patru turte; două turte se coceau, două rămîneau crude. După ce turtele coapte se răceau, erau frămîntate într-o putină, se amestecau cu mălaiul rămas necopt și se turna apă clocotită. Conținutul se amesteca foarte bine, se puneau cîteva felii de lămîie și se lăsa să fermenteze pînă a doua zi, cînd era bun de băut. În zona Covurluiului din Moldova Centrală se spunea că fiecare om „este dator să mănînce covașă, în această zi, pentru ca să fie ferit de strigoi" (Pamfile, 1914, p. 146).

Prepararea băuturii la o anumită dată calendaristică, împărțirea acesteia prin vecini, credința că cel care o bea este ferit de strigoi sau că vacile îi vor da lapte mai mult și mai bun sînt elemente care îi confereau covașei valențe mito-magice. Fiind vorba de o băutură sau aliment ritual, preparat în special din făina de grîu sau și de mei, se considera, probabil, un sacrificiu al celor mai cunoscute plante alimentare pentru a fi consumate apoi sacramental de către oameni.

PETRECEREA NOCTURNĂ Obiceiul numit „păzitul usturoiului" a fost consemnat numai în Moldova și consta într-o adevărată petrecere a fetelor și a flăcăilor, cu mîncare, băutură și mult joc, în noaptea de 29/30 noiembrie. Petrecerea nocturnă avea multe puncte comune cu revelionul zilelor noastre, cu deosebirea că una sau două bătrîne nu făceau altceva decît să păzească căpățînile de usturoi aduse de fete. Usturoiul vegheat la lumina lumînărilor aprinse toată noaptea, pentru a nu fi furat de către flăcăi, iar în unele sate jocul sau hora usturoiului, la ivirea zorilor, căpătau puteri miraculoase: „Usturoiul acesta e tare bun la casă. Cînd vitele-s bolnave, li se dă mujdei în borș ori în vin și le trece"; „usturoiul păzit, primăvara se pune în pămînt și-i bun de leac"; „usturoiul păzit înspre Sf. Andrei e

bun de purtat cînd omul pleacă la drum lung sau la negustorie" etc. (Pamfile, 1914, p. 140).

PRACTICI DE DIVINAȚIE Spiritele morților, care mișunau pretutindeni la Sîntandrei, alcătuiau mediul propice pentru actele de divinație. Ca și la alte sărbători sezoniere importante de peste an, cele mai preocupate să valorifice ocazia oferită păreau tot fetele, cu nelipsita lor grijă, căsătoria. Practicile de divinație efectuate la fîntînă, la coteț ul porcului, la gardul și poarta gospodăriei, la masa încărcată cu usturoi etc. aveau același scop: aflarea ursitului, a calităților lui (tînăr — bătrîn, frumos — urît, bogat — sărac). Aceste acte magice erau săvîrșite în taină, de fiecare fată în parte, sau „pe față", cu participarea mai multor fete. Foarte interesant din punct de vedere etnologic este obiceiul consemnat în fostul județ Covurlui și numit „facerea turtei de Andrei": „fetele mari, care se adună la casa uneia pentru facerea turtei de Andrei, aduc apă cu gura. Pentru colacul de Andrei aduc apă neîncepută. La turtă se pun în aceeași măsură apă, sare și făină, măsurîndu-le acestea cu o coajă de nucă. Fiecare fată își coace turta sa pe vatră și apoi o mănîncă, așteptînd peste noapte voinicul care va veni în vis să-i dea apă pentru astîmpărarea setei ce-i pricinuiește turta" (Pamfile, 1914, p. 140—141).
Elemente de ritual specifice renovării timpului apar, mai ales în Moldova, și la Ovidenie. Acum, ca și la Anul nou, Sîngiorz, Paște se credea că cerul se deschide și vorbesc animalele; se făceau previziuni și pronosticuri meteorologice, se începeau vrăjile și farmecele al căror punct culminant era atins în noaptea de Sîntandrei.

SÎNNICOARĂ, PĂZITORUL SOARELUI LA GRANIȚA DE MIAZĂNOAPTE Distanța de numai șase zile care separă Sîntandreiul de Sînnicoară a favorizat

circulația motivelor și a practicilor rituale, astfel că cercetătorul întîmpină serioase dificultăți cînd încearcă stabilirea priorității avute de cele două sărbători în calendarul popular cu mai multe secole în urmă. Întrucît zilele dedicate lor sînt sărbători sezoniere foarte importante, o departajare calitativă între ele ar fi posibilă. Sîntandreiul este plasat într-un timp sumbru, învăluit de spiritele malefice care devin extrem de violente în „Noaptea Strigoilor". Puterea forțelor potrivnice începe să scadă după miezul nopții, la cîntatul cocoșilor. Lumea ce părea că merge spre prăbușire este salvată însă în fiecare an de Sînnicoară, personaj mitologic imaginat ca un moș cu barbă albă, călare pe cal, a cărui atribuție principală era vegherea porții cerului dinspre apus, pe unde încearcă soarele să se strecoare în ținuturile de miazănoate. Același rol îl avea, susține legenda, Sîntoaderul care păzea poarta dinspre răsărit a cerului.
Sînnicoară reproduce un vechi nume propriu, gr. Nikólaos, folosit în Grecia antică cu multe secole înaintea erei noastre. „Nikólaos se încadrează într-o bogată familie de compuse al căror prim element este *nik-* (verbul *nikao-* „a învinge", substantivul *nike-* „victorie"), semnificația acestuia explicînd în bună măsură favoarea de care se bucura numele și, implicit, frecvența lui în onomastica greacă" (Ionescu C., 1975, p. 219). Tradițiile populare românești par a nu fi străine de semnificațiile străvechi ale numelui grecesc. Sărbătoarea de pe șase decembrie prefigura victoria binelui asupra răului, a luminii asupra întunericului: „la Sf. Nicolae se întoarce noaptea la ziuă cu cît se sucește puiu-n găoace" (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 91), spune o zicală musceleană. Aceleași simboluri optimiste se degajă din legenda ardeleană despre Sînnicoară și Sîntoader, păzitori ai Soarelui, ca și din tradiția bucovineană care susține că Sînnicoară poate fi văzut

în noaptea de Anul nou „în lumina mare, atunci cînd cerurile se deschid de trei ori (Pamfile, 1914, p. 157). Legendele și tradițiile dedicate lui Sînnicoară, în esență păgîne, vorbesc de puterea sa neobișnuită invocată de soldații care porneau la luptă; de ajutorul dat, ca stăpîn al apelor, corăbierilor; de sprijinul acordat fetelor sărace la măritat; de grija purtată sufletelor etc. Dacă la informațiile etnografice și folclorice de mai sus adăugăm contextul favorabil în care este prezentat Sînnicoară în colinde, ca și poziția sa privilegiată în panteonul românesc, putem afirma că acesta a fost un personaj mitologic al cărui cult se asemăna cu cel al Sîntoaderului, Sîngiorzului, Sîntiliei și Sîmedrului. Sînt indicii că unele atribuții ale lui Sînnicoară au fost preluate, treptat, de sărbătorile vecine: Sîntandrei și ciclul sărbătorilor de iarnă.

HORA ANOTIMPURILOR Dacă dacii au avut un calendar lunar, anul de 365 sau 366 de zile nu putea fi împărțit în două sau patru anotimpuri întrucît acestea sînt generate de echinocții și solstiții, fenomene astronomice pare. Sintetizînd și generalizînd datele expuse privind mitologia lupului, calului și ursului, animale profund implicate în ritualul calendarului popular, se poate conchide că ele au comportamente și cicluri de reproducere care i-au ajutat pe strămoșii noștri să împartă anul în trei sezoane: iarnă, vară și toamnă. Aceste animale erau considerate mari divinități ce își manifestau puterea peste aproximativ patru luni fiecare, perioadă cînd erau, probabil, temute și proslăvite. La începutul secolului al XX-lea poporul nostru încă le mai acorda sărbători și le împărțea ofrande. Pentru a face distincție între animalul-sălbăticiune și animalul-zeitate, în zilele lor de sărbătoare nu li se pronunța numele; în platforma Luncanilor ursul se numea „Ă-

mare“ (Apolzan, 1987, p. 158), iar în Oltenia și Banat lupul se numea „gadină“, „gădineț“.
Schimbarea anotimpurilor era imaginată ca o confruntare, pe viață și pe moarte, între zeii sezonieri. Anotimpul patronat de lup debuta la mijlocul lunii noiembrie, la începerea împerecherii lor, și se încheia, după patru luni, în perioada fătatului, la sfîrșitul lunii martie. Lupta dintre iarnă și vară, personificate prin lup și cal, era cîștigată, la sfîrșitul lunii martie și începutul lunii aprilie, în perioada de împerechere a cailor, de anotimpul luminii și căldurii. După un interval de alte patru luni, la începutul lunii august, la Macavei sau Ziua Ursului se schimbau din nou anotimpurile: domnia calului și a verii se încheia cu victoria ursului și a toamnei. Cultul ursului, deși s-a bucurat de mare respect în zonele carpatice, fiind o forță care aducea nu numai dezastre în prisăci, în turmele d vite și livezi, ci și schimbarea anotimpurilor, a scăzut treptat, astfel că sărbătorile ce îi sînt dedicate în calendarul popular sînt întrecute, ca număr și importanță, de sărbătorile dedicate calului și lupului.
În satele de munte din zona vesticelor cetăți dacice de la Grădiștea de Munte, Sarmisegetusa Dacica, Blidaru, Costești, activitățile economice sînt rînduite și astăzi pe trei anotimpuri: sfîrșitul iernii și începutul primăverii; primăvara și vara; apropierea toamnei și începutul iernii (Apolzan, 1987, p. 138—139), iar analiza matematică a sanctuarului mic de la Sarmisegetusa a scos la iveală un calendar al dacilor de 47 săptămîni împărțit în trei perioade inegale (Bobancu, Samoilă, Poenaru, 1980, p. 64). Împărțirea anului în trei sezoane, cifră care are, în calendarul popular, semnificația lunară, simbolismul lunar al animalelor-zeități (lupul, ursul), denumirea unică, pentru astrul și luna calendaristică, numărul mare al sărbătorilor cu ajun și al ciclurilor de sărbători formate din trei zile, înce-

perea unor activități economice și, uneori, efectuarea practicilor rituale în zilele sau nopțile cu Lună Nouă sau Lună Plină și alte date etnografice vin să sprijine ipoteza că dacii au avut în uz, la cucerirea romanilor, un calendar lunar sau un calendar lunar-solar. Calendarul civil, care răspundea necesităților practice ale agricultorilor și crescătorilor de animale, funcționa paralel cu un calendar solar, de corectare a timpului prin stîlpi și lespezi de piatră, cu secrete știute numai de inițiați.

Procesul de desacralizare a zeităților sezoniere a fost simultan cu dezintegrarea însuși a calendarului dacic sub influența administrației romane care dorea, firește, să generalizeze calendarul oficial al Romei. Rolul calului, ursului și lupului ca repere în scurgerea anuală a timpului s-a păstrat și în calendarul solar strămânesc și românesc, iar cultul lor a fost valorificat și revalorificat de creația folclorică (credințe, legende, povești, basme etc.) și plastica țărănească.

În concluzie, vîrsta timpului calendaristic și împreună cu acesta a întregului univers de lucruri și fenomene din mediul înconjurător supuse unor ritmuri anuale de dezvoltare, se aprecia luînd ca bază de calcul data de celebrare a anului nou. Această sărbătoare, unică ca semnificație și importanță în calendarul popular, fiind vehiculată de-a lungul secolelor și mileniilor între echinocții și solstițiul de iarnă, a devenit, datorită unor complicate procese de sincretism, o adevărată sinteză a culturii noastre populare. Anul nou celebrat la solstițiul de iarnă a fost introdus în Dacia în perioada cuceririi romane, înlăturînd, oficial, anul autohton sărbătorit toamna sau la începutul iernii. În lunga perioadă de nesiguranță economică și politică generată de marile migrații ale mileniului I, anul nou a început să fie sărbătorit la echinocțiul de primăvară (anul agrar) sau o lună mai tîrziu (anul pastoral).

Anul nou biblic, deși a fost utilizat de biserică și cancelaria domnească în perioada medievală românească, nu a fost asimilat ca dată de renovare a timpului calendaristic de către popor. Încercarea bisericii de a impune Paștele ca dată de înnoire a timpului a eșuat, întrucît ar fi rezultat un calendar inexact, iar anii ar fi avut un număr variabil de zile. Revenirea la anul nou sărbătorit în perioada solstițiului de iarnă s-a efectuat treptat, lăsînd, ca amintire, la datele anterioare de renovare a timpului, sărbători, obiceiuri și scenarii rituale de mare vechime.

Bibliografie selectivă

Almașu Mare, jud. Caraș-Severin, informație de teren înregistrată în anul 1980

Anuarul astronomic, București, Centrul de Astronomie și Științe spațiale, 1982

Apolzan Lucia, *Aspecte ale culturii spirituale. Obiceiuri, practici și simboluri specifice gospodăriei pastoral-agricole din Platforma Luncanilor, jud. Hunedoara*, în „Sargeția", 1982—1983, Deva, 1983

Auboyer Jeannine, *Viața cotidiană în India antică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Avădanei Ana, *Despre schimbarea calendarului*, în „Hidrologie și meteorologie", anul II, nr. 3, 1957

Bălă Paul, Chețan Octavian, *Mitul creștin. Filiații și paralele*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972

Bernea Ernest, *Contribuții la problema calendarului în satul Cornova*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", anul XX, nr. 1—4, 1932

Biberi Ion, *Eseuri*, București, Editura Minerva, 1971

Bîrlea Ovidiu, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Bîrlea Ovidiu, *Folclorul românesc*, vol. I, București, Editura Minerva, 1981

Bîrlea Ovidiu, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, Editura Cartea Românească, 1982

Blaga Lucian, *Izvoade*, București, Editura Minerva, 1972

Bloch Raymond, Jean Cousin, *Roma și destinul ei*, vol. I—II, București, Editura Meridiane, 1985

Bobancu Șerban, Samoilă Cornel, Poenaru Emil, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, București, Editura Academiei, 1980

Bocșe Maria, *Grîul — finalitate și simbol în obiceiurile cu caracter agrar din valea Bîrgăului*, în „Anuarul de Etnografie al Transilvaniei", Cluj-Napoca, 1977

Bogdan I., Olos M., Timiș N., *Calendarul Maramureșului*, Baia Mare, 1980

Bria Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă*, (București), Editura Institutului biblic, 1981

Buhociu Octavian, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Editura Minerva, 1979

Butură Valer, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978

Butură Valer, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979

Candrea I. Aurel, *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, Cultura Națională, 1928

Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei, 1973

Caraman Petru, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi. Contribuție la studiul mitologiei creștine din orientul Europei*, Iași, 1931

Caraman Petru, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, Editura Minerva, 1983

Caraman Petru, *Pămînt și apă. Contribuție etnologică la studiul simbolicei eminesciene*, Iași, Junimea, 1984

Călători străini despre Țările Române, vol. VI, (partea I Paul de Alep, partea a II-a Evlia Celebi), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Chamoux François, *Civilizația elenistică*, vol. I—II, București, Editura Meridiane, 1985

Chevalier Jean, Gherbrant Allain, *Dictionnaire des simboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Paris, Editura Seghers, 1973

Chelcea I., *Obiceiuri de peste an în două sate din Almăj*, în „Sociologie românească", nr. 3—4, 1939

Ciobanu Stanca, *Text și context în urarea de An nou*, în „Revista de etnografie și folclor", nr. 1, 1980

Comanici Germina, Popescu Alex., Stoica Lia, *Focurile de peste an*, „Revista de etnografie și folclor", nr. 1, 1971

Comanici Germina, *Semnificații străvechi legate de cultul focului oglindite în calendarul popular românesc*, în „Buletinul Atlasului Etnografic al României", nr. 8, 1980, Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

Comanici Germina, Maier Radu, *Un obicei calendaristic între tradiție și contemporaneitate: Boul Înstrujat*, în „Anuarul

Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", nr. 3, 1981
Cociu Mihai, Cociu Maria, *Tainele comportamentului animal*, București, Editura Albatros, 1982
Conea Ion, *Din geografia istorică și umană a Carpaților*, București, Socec, 1937
Conea Ion, *Clopotiva, Un sat din Hațeg*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940
Cós Károly, *Vechi forme de muncă agricolă în cîteva sate din jurul Clujului*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965—1967", Cluj-Napoca, 1967
Coșbuc George, *Elementele literaturii populare*, Editura Dacia, 1986
Cotta V., Bodea M., *Vinatul României*, București, Editura Agrosilvică, 1969
Crețu Vasile Tudor, *Ethosul folcloric — sistem deschis*, Timișoara, Editura Facla, 1980
Cuceu Ion, *Obiceiuri și credințe în legătură cu ocupațiile tradiționale la Gîrbou, jud. Sălaj*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971—1973", Cluj-Napoca, 1973
Daniel Constantin, *Civilizația Egiptului antic*, București, Editura Sport-Turism, 1976
Daniel Constantin, *Orientalia mirabila*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976
Daniel Constantin, *Gîndirea feniciană în texte*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979
Daniel Constantin, *Civilizația sumeriană*, București, Editura Sport-Turism, 1983
Daniel Constantin, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, București, Cartea Românească, 1985
Dascălu Doina, Pleșa Teodor, *Date inedite cu privire la structura și semnificația obiceiurilor de primăvară — Tocma și Nunta Cornilor*, în „Tibiscus", 1976—1978, Timișoara, 1978
Dăncuș Mihai, *Contribuții la cunoașterea unui obicei de Anul nou în Maramureș*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971—1973", Cluj, 1973
Densușianu Ovid, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915
Densușianu Ovid, *Viața păstorească în poezia noastră populară*, vol. I, Bucuresti, Editura Casa Școalelor, 1922
Drîmbă Constantin, *Timpul și măsurarea lui*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951
Drogeanu P. Paul, *Practica fericirii*, Editura Eminescu, București, 1985

Dumitrescu I., Bogdan A., Năfrămiță M., Turliuc O., *Reproducția animalelor domestice*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976
Durand Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Editura Univers, 1977
Eliade M., *Traité d'histoire des réligions*, Paris, Payot, 1949
Eliade Mircea, *Aspecte ale mitului*, București, Editura Univers, 1978
Eliade Mircea, *De la Zamolxis la Genghis-Han*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980
Eliade Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*; vol. I (1981), vol. II (1986), vol. III (1988), București, Editura Științifică și Enciclopedică
Engels Fr., *Anti-Dühring*, București, Editura Politică, 1966
Fochi Adrian, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976
Focșa Gheorghe, *Țara Oașului. Studiu etnografic. Cultură materială*, vol. II, București, Muzeul Satului, 1975
Frazer J. George, *Creanga de aur*, vol. I—V, București, Editura Minerva, 1980
Frîncu Teofil, Candrea George, *Românii din Munții Apuseni (Moții)*, București, 1888
Frobenius Leo, *Paideuma*, București, Editura Meridiane, 1985
Fundulea, jud. Călărași, informații de teren înregistrate în anii: 1967, 1983 și 1984
Garofild C., *Agricultura veche*, București, 1943
Gălușcă-Tatiana Crîșmaru, *Rituale pastorale*, în „Revista de etnografie și folclor", nr. 1, 1979
George-Al Sergiu, *Filosofia indiană în texte*, București, Editura Științifică, 1971
George-Al Sergiu, *Limbă și gîndire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976
Georgescu Fl., *Întrebări și răspunsuri la probleme de educație ateistă a tineretului*, București, Editura Politică, 1975
Gheorghiu, V., *Noțiuni de cronologie calendaristică și calculul pascal*, București, 1936
Ghica Dimitrie, *Calendarul la popoarele antichității* (conferință) București, 1894
Ghinoiu I., *Cercetări etnografice privind comportamentul demografic*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", nr. 1., 1979

Ghinoiu I., *Perspective etnologice de descifrare a calendarelor autohtone*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", nr. 2, 1980
Ghinoiu I., *Popasuri etnografice românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
Ghinoiu I., *Cimitirul în peisajul etnografic românesc. Ritualul funerar*, în „Studii și materiale de etnografie", vol. I, București, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, 1985
Giuglea Alexandru, *Lămurirea calendarului*, București, Editura Cartea Românească, 1927
Gourhan-Leroi André, *Gestul și cuvîntul*, vol. I—II, București, Editura Meridiane, 1983
Graur Tiberiu, *Sistemica culturii populare*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1974—1977" Cluj-Napoca, 1977
Grimal Pierre, *Civilizația romană*, vol. II, București, Editura Minerva, 1973
Hasdeu B. P., *Etymologicum Magnum Romanie. Dicționarul limbii istorice a românilor*, tom. II, București, Socec, 1887
Herseni Traian, *Probleme de sociologie pastorală*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941
Herseni Traian, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977
Herseni Traian, *Cultura psihologică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980
Herseni Traian, *Sociologie. Teorie generală a vieții sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982
Ionașcu I. și Pall Fr., *Elemente de cronologie medievală românească*, extras din „Documente privind istoria României", vol. I, *Introducere*, București, Editura Academiei, 1956
Ionescu Cristian, *Mică enciclopedie onomastică*, București, Editura Enciclopedică Română, 1975
Ionescu Ion, *Agricultura română din jud. Putna*, București, 1869
Ionescu Iov, *Calendar vecinic*, București, 1859
Ionică I. Ion, *Drăguș — un sat din Țara Oltului. Manifestări spirituale. Reprezentarea cerului*, București, Institutul de Științe Sociale, 1944
Kernbach Victor, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983
Kernbach Victor, *Miturile esențiale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978
Larionescu Sanda, *Cultul morților la sărbătorile de peste an în cîteva sate din jud. Caraș-Severin. Text, funcție și limbaj*, în „Tibiscus", Etnografie, 1976—1978, Timișoara, 1978

Lăpușnicu Mara, jud. Caraș-Severin, informație de teren înregistrată în anul 1981.
Lips Iulius, *Obîrșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*, București, Editura Științifică, 1964
Lungu Alex., *Orologiile biologice*, București, Editura Științifică, 1968
Maier Radu, *Stupăritul în zona Bistrița-Năsăud*, în „Almanahul stuparului", București, Asociația Crescătorilor de Albine din R.S. România, 1984
Mangiuca Simion, *Călindariu iulianu, gregorianu și poporalu românu pe anul 1883*, Oravița, Tipografia Iulus Wunder, 1882
Marcus Solomon, *Timpul*, București, Editura Albatros, 1985
Marian Sim. Fl., *Ornitologia*, vol. I, Siret, 1883
Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. I *(Cîrnilegile)*, București, Institutul de Arte Grafice 1898
Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II *(Păresimile)*, București, Institutul de Arte Grafice, 1899
Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Sudiu etnografic*, vol. III *(Cincizecimea)*, București, Institutul de Arte Grafice,1901
Marian Sim. Fl., *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor. Studiu folcloristic*, București, Institutul de Arte Grafice, 1903
Marienescu Ath. M., *Alesul*, în Familia, an, IX, Pesta, 1873
Mehedinți Simion, *Premize și concluzii la Terra*, București, Imprimeria Națională, 1946
Moise Ilie, *Contribuții privind cunoașterea obiceiului Prinsul verilor și vărutelor*, în „Studii și Comunicări", Sibiu, Asociația folcloriștilor și etnografilor, 1981
Moraru Georgeta, *Permanențe etnografice în structura ocupației agricole la români*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", nr. 1, 1979
Mușlea I., *Cercetări etnografice și de folclor*, București, Editura Minerva, 1972
Mușu Gh., *Lumini din depărtări. Civilizații prehelenice și microasiatice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
Mușu Gh., *Din mitologia tracilor*, București, Editura Cartea Românească, 1982
Naideș, jud. Caraș-Severin, informație de teren înregistrată în anul 1981
Niculiță-Voronca Elena, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903
Novăceanu Darie, *Precolumbia. Teritoriul miturilor astrale*, București, Editura Sport-Turism, 1975

Onișor Theodor, *Vînătoarea de albine sau bărcuitul în regiunea Năsăudului*, în „Carpați" anul III, 1945
Oprișan Horia Barbu, *Monografia folclorică a Teleormanului*, 1971
Pamfile Tudor, *Sărbătorile de vară la români. Studiu etnografic*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român", București, Socec, 1910
Pamfile Tudor, *Agricultura la români*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român", București, Socec, 1913
Pamfile Tudor, *Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român", București, Socec, 1914
Pamfile Tudor, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român", București, Socec, 1915
Pamfile Tudor, *Mitologie românească. Dușmani și prieteni ai omului*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român", București, 1916
Paler Octavian, *Caminante*, București, Editura Eminescu, 1980
Papahagi Tache, *Mic dicționar folcloric*, București, Editura Minerva, 1978
Pavelescu Gheorghe, *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni*, București, Institutul Social Român, 1945
Pârvan Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-român*, București, Socec, 1911
Petrovici Emil, *Folclor din Valea Almăjului*, în „Anuarul arhivei de folclor", an. III, 1935
Pippidi D. M., *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București, Editura Științifică, 1969
Pippidi D. M., (coordonator), *Dicționar de istorie veche a României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976
Poirier Jean, (coordonator), *Ethnologie générale*, Paris, Gallimard, 1968
Pop Mihai, Ruxăndoiu Pavel, *Folclor literar românesc*, București, Editura Pedagogică, 1967
Pop Mihai, *Mitul marii treceri*, în *Folclor literar*, vol. II, Timișoara, 1968
Pop Mihai, *Anul nou. Lectura unui discurs ceremonial*, în *Calendarul Maramureșului*, Baia Mare, 1976
Pop I. Reteganul, *Povești din popor*, Sibiu, 1895
Popescu Alexandru, *Tradiții de muncă românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986
Popescu Ștefan, *Ritmurile biopsihice ale omului modern*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, Colecția „Știința pentru toți", 1981

Popovici Eusebiu, *Istoria bisericească universală*, vol. II, Cernica, 1926
Proiect de lege pentru introducerea calendarului apusean drept calendar al statului, București, 1900
Rădulescu-Codin C., Mihalache D., *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele și unele tradiții legate de ele. Culegere de prin părțile Muscelului*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român", București, Socec, 1909
Răduică Aurel, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII—XVIII)*, în *Civilizația medievală românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985
Răduică Georgeta, Răduică Nicolin, *Calendare și almanahuri românești, 1731—1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
Rizescu-Brănești N., *Inul și cînepa în România*, București, 1944
Rohde Erwin, *Psiché*, București, Editura Meridiane, 1985
Roșeanu Teodor, *Timpul și măsurarea lui*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1964
Russu I. I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componenta latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
Sacerdoțeanu Aurelian, *Introducere în cronologie*, București, Tipografia Carpați, 1943
Sanie Silviu, *Culte orientale în Dacia romană. Cultele siriene și palmiriene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
Scurtu V., *Cercetări folclorice în Ugocea Românească*, în „Anuarul Arhivei de folclor" VI, 1942
Simenschy Theofil, *Cultură și filosofie indiană în texte și studii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978
Sthal H. Henri, *Eseuri critice*, București, Editura Minerva, 1983
Stănilă George, *Sisteme calendaristice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980
Stoica Georgeta, Bocșe Maria, *Dicționar de artă populară*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985
Stoica-Vasilescu Lia, *Cîteva considerații asupra focului lui Șimedru* în „Revista de etnografie și folclor", nr. 5, 1969
Șăineanu Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, Scrisul Românesc, 1929
Șăineanu Lazăr, *Basmele române*, București, Editura Univers, 1978
Ștefănucă P. V., *Cercetări folclorice în valea Nistrului de Jos*, în „Anuarul Arhivei de Folclor", an. IV, 1937
„Sezătoarea", an. VIII și XII, 1904: informație de teren culeasă din jud. Argeș și Vîlcea

Teodorescu Nicolae, Chiş Gheorghe, *Cerul — o taină descifrată*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982
Teodorescu G. Dem., *Încercări critice asupra unor credinţe, datini şi moravuri ale poporului român*, Bucureşti, 1874
Trebici Vl., Ghinoiu I., *Demografia etnografică a României*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986
Tufescu Victor, *Oameni din Carpaţi*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1982
Tutuc I., *Cosmografie*, Bucureşti, 1910
Văduva Ofelia, *Semnificaţii străvechi ale unor forme şi motive ornamentale perpetuate în contemporaneitate*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", nr. 3, 1981
Vlăduţiu Ion, *Etnografia românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973
Voineşti-Covasna, informaţie de teren înregistrată în anul 1982
Vuia Romulus, *Originea jocului căluşari*, în „Dacoromania", anul II, 1922
Vuia Romulus, *Studii de etnografie şi folclor*, vol. II, Bucureşti, Editura Minerva, 1981
Vulcănescu Mircea, *Dimensiunea românească a existenţei. Schiţă fenomenologică*, în „Caiete critice", nr. 1—2, supliment la „Viaţa Românească", 1983.
Vulcănescu Romulus, *Etnologie juridică*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970
Vulcănescu Romulus, *Coloana cerului*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972
Vulcănescu Romulus, *Mitologie românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1985.
Vulpe Radu, *Dacia romană şi Scythia Minor*, în *Istoria poporului român*, sub redacţia acad. Andrei Oţetea, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972
Zaharia Elena, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967
Zăbala, jud. Covasna, informaţie de teren înregistrată în anul 1980

SURSA ILUSTRAŢIILOR: fototeca I.C.E.D. (il. 14, 15, 16, 18, 19); Gh. Aldea, *Sculptura în piatră*, 1969 (il. 22, 23, 25, 27, 28); G. Popa Lisseanu, *Mitologia greco-romană în lectură ilustrată*, 1928 (il. 1, 2, 3, 4, 5, 9, 10); I. Miclea, *Civilizaţia milenară*, 1982 (il. 17, 33); Al. Tzigara-Samurcaş, *L'art du peuple roumain*, 1925 (il. 29, 30); foto Doina Işfănoni (imaginea de pe copertă).

Cuprins

1. CALENDARUL POPULAR. COORDONATE ISTORICE 5
CALENDARUL CIVIL 7
CALENDARUL BISERICESC 9
CALENDARUL POPULAR 10
Rădăcini istorice 11
Sincretism păgîno-creştin 13
Natură şi cultură în calendarul popular 22
Dimensiunea cosmică şi terestră 22
Dimensiunea culturală 24
Împărţirea anului pe anotimpuri 27

II. REPERE PENTRU MĂSURAREA TIMPULUI LA ROMÂNI 37
OROLOGIUL COSMIC 38
Soarele 40
Ziua solară 44
Anotimpul 47
Anul solar 49
Luna 58
Triada şi trimorfismul popular 59
Săptămîna 60
Luna 62
Anul lunar 67

OROLOGIUL BIOLOGIC 69
Păsările și animalele 70
Cucul 72
Barza 75
Cocoșul 76
Lupul 79
Ursul 87
Calul 91
Insectele și reptilele 97
Plantele 100
Ghiocelul 100
Brîndușa 101
Sînzienele 102
OROLOGIUL SOCIAL 103

III. **ÎNNOIREA (NAȘTEREA) TIMPULUI CALENDARISTIC** 119
ANUL NOU CIVIL 120
Perioada cosmogonică 121
Sacrificiul porcului 123
Alimente rituale 127
Așteptarea morților 128
Stingerea și aprinderea luminii și a focului 131
Ospețele 134
Apariția mascaților 134
Strigatul peste sat 139
Acte de propițiere 142
Acte de profilaxie și purificare 143
Acte de divinație 147
Previziuni meteorologice 147
Încercarea noroculu 147
Observații astronomice. Arderea comorilor 148
Îngroparea Crăciunului 148
ELEMENTE GRECO-ROMANE ȘI ORIENTALE ÎN CICLUL SĂRBĂTORILOR DE IARNĂ 154
Saturnaliile romane 154

Motivele saturnalice la Crăciun 156
Larentalia și Compitalia 156
Cultul morților în obiceiurile românești de iarnă 157
Calendele lui Ianuarie 158
Motivele de tipul Calendele lui Ianuarie la Crăciun 158
Motive de tipul Calendele lui Ianuarie la Anul nou 159
Nașterea zeului Mithra 161
Leneele 161
Boboteaza. Încheierea ciclului sărbătorilor de iarnă 162

IV. **TINEREȚEA TIMPULUI CALENDARISTIC** 164
ANUL RITUAL CREȘTIN 164
Perioada renovării timpului 165
Sacrificii de animale 166
Întoarcerea spiritelor morților 168
Preparate și alimente rituale 170
Strigatul peste sat 171
Aprinderea focurilor 174
Ramura verde 176
Practici pentru împlinirea dorințelor în noul an 178
Manifestări ale spiritului de îngăduință și toleranță 179
Semnificația de „omen" a primei zile de Paște 180
Acte de purificare 180
ANUL NOU AGRAR 182
Lăsatul Secului 183
Încurarea cailor 194
Dochia și Măcinicii 197
Momente importante ale muncii agricole 206
Pornirea plugurilor. Aratul 207
Semănatul 210
Întreținerea culturilor și recoltatul 211

Calendarul culegerii plantelor de leac 213
Calendarul apicol 218
Pregătirea stupilor pentru vărat 219
Roitul 219
Recoltatul mierii 220
Albinăritul de pădure 221
Pregătirea stupilor pentru iernat 222
Calendarul pomiviticol 223
Mărul 224
Vița de vie 225
ANUL NOU PASTORAL. SÎNGIORZUL 229
Curățirea spațiului de forțele malefice 232
Sacrificiul ritual al mielului 233
Aprinderea „focului viu" 234
Stropitul și scăldatul ritual 235
Ramura verde 237
Practici divinatorii 238
Observații astronomice. Arderea comorilor 238
Schema calendarului pastoral 239
Deschiderea anului pastoral. Vărațul 240
Sărbătoarea munților. Sîntilie 242
Iernatul 246
Schimbarea anotimpurilor pastorale. Sîmedru .. 248
Cultul morților 249
Focul lui Sîmedru 249
Previziuni și pronosticuri meteorologice 251
Ziua soroacelor 251
Împărțirea anului pastoral autohton și a anului celtic în două anotimpuri 252
JUNII BRAȘOVENI 254
Perioada de renovare a timpului 255
Purificarea spațiului 256
Alimente și mese rituale 257
Moartea și renașterea simbolică a anului 257
Hora buzduganului 259

V. **MATURIZAREA TIMPULUI CALENDARISTIC LA SOLSTIȚIUL DE VARĂ** 262
SÎNZIENELE ȘI SÎNPETRU 263
Practici divinatorii 264
Luminații și fumigații 266
Dansul ritual al Drăgaicelor 267
Culegerea plantelor de leac 269
Înrouratul și scăldatul ritual 270
RUSALIILE 270
Cultul morților. Alungarea spiritelor potrivnice .. 272
Însurătitul și înfîrtățitul 273
Jocul călușarilor 274
Ramura verde 277
VI. **ÎMBĂTRÎNIREA TIMPULUI CALENDARISTIC** 279
ANUL NOU BIBLIC 279
ANUL RITUAL PRECREȘTIN 281
Perioada de renovare a anului 281
Filipii de Toamnă, patroni ai anotimpului friguros 282
Noaptea strigoilor 286
Prepararea și consumul băuturilor 288
Petrecerea nocturnă 289
Practici de divinație 290
Sînnicoară, păzitorul Soarelui la granița de miazănoapte 290
Hora anotimpurilor 292
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 296